

Dyrektywne akty mowy
w języku rosyjskim i niemieckim
w świetle współczesnej
komunikacji werbalnej

Acta Universitatis Wratislaviensis 3956

Danuta Pytel-Pandey

**Dyrektywne akty mowy
w języku rosyjskim i niemieckim
w świetle współczesnej
komunikacji werbalnej**

Wrocław 2019

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzent
Oksana Małysa

Na okładce: © Roman Fedin/123RF.com

© Copyright by Danuta Pytel-Pandey and Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
Wrocław 2019

ISSN 0239-6661
ISBN 978-83-229-3689-4

Publikacja przygotowana w Wydawnictwie Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel. 71 3752885, e-mail: marketing@uwur.com.pl

Początkiem każdego dzieła — słowo,
a przed każdym działaniem — myśl.
Korzeniem zamierzeń jest serce, stąd wyrastają cztery gałęzie:
dobro i zło, życie i śmierć,
a nad tym wszystkim język ma pełną władzę.
(Syr 37, 16–18)

Mojej Rodzinie

Spis treści

Wstęp	11
Rozdział 1. Miejsce dyrektywnych aktów mowy w lingwistyce	17
1.1. Teoria aktów mowy a dyrektywne akty mowy	17
1.2. Terminologia i skład klasy dyrektywnych aktów mowy w pracach lingwistycznych ..	26
1.3. Dotychczasowe analizy pragma- i socjolingwistyczne dyrektywnych aktów mowy dotyczące omawianych języków	29
1.4. Dotychczasowe analizy konfrontatywne	33
Rozdział 2. Definicje dyrektywnego aktu mowy i przykłady nominacji realizujących intencje pobudzenia adresata do działania	36
2.1. Definicje dyrektywnego aktu mowy	36
2.2. Przykłady nominacji nazywających intencje pobudzenia adresata do działania o cha- rakterze dyrektywnym dla języków rosyjskiego i niemieckiego	41
2.2.1. Dla języka rosyjskiego	41
2.2.2. Dla języka niemieckiego	44
Rozdział 3. Dyrektywne akty mowy — klasyfikacja ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji	47
3.1. Obligujące i nieobligujące dyrektywne akty mowy	47
3.2. Przykłady realizacji obligujących i nieobligujących dyrektywnych aktów mowy w językach rosyjskim i niemieckim	51
3.2.1. Obligujące dyrektywne akty mowy	51
3.2.2. Nieobligujące dyrektywne akty mowy	56
Rozdział 4. Klasyfikacja dyrektywnych aktów mowy według korzyści interlokutorów	58
4.1. Nieobligujące dyrektywne akty mowy	58
4.1.1. Nieobligujące dyrektywne akty mowy z wyłączną korzyścią dla nadawcy	59
4.1.2. Nieobligujące dyrektywne akty mowy z przeważającą korzyścią na rzecz od- biorcy	61
4.1.3. Nieobligujące dyrektywne akty mowy z obopólną korzyścią dla nadawcy i od- biorcy	65

4.2. Obligujące dyrektywne akty mowy	66
4.2.1. Obligujące na wyłączną korzyść nadawcy dyrektywne akty mowy	67
4.2.2. Wychowawczo obligujące dyrektywne akty mowy	68
4.2.3. Instytucjonalnie obligujące dyrektywne akty mowy	69
Rozdział 5. Klasyfikacja dyrektywnych aktów mowy według stopnia ich legitymizacji	72
5.1. Dyrektywne akty mowy regulowane prawem i stosownymi przepisami/umowami ..	73
5.2. Dyrektywne akty mowy regulowane normami obyczajowymi, kulturowymi, moralnymi	74
5.3. Dyrektywne akty mowy niezgodne z obowiązującym prawem i obyczajami	75
Rozdział 6. Dyrektywne akty mowy jako akty jawne i ukryte	78
6.1. Cechy ukrytych aktów mowy	78
6.1.1. Rodzaje ukrytych aktów mowy	80
6.1.1.1. Ukryte dyrektywne akty mowy z funkcją pragmatyczną wyrażoną zdaniami oznajmującymi	81
6.1.1.2. Ukryte dyrektywne akty mowy z funkcją pragmatyczną określaną na podstawie reinterpretacji wypowiedzenia wyrażającego inną funkcję	82
6.2. Odczytywanie znaczenia ukrytych dyrektywnych aktów mowy	84
6.3. Przyczyny użycia ukrytych dyrektywnych aktów mowy	88
6.4. Przykłady realizacji poszczególnych dyrektywnych aktów mowy jako aktów niejawnych	93
Rozdział 7. Intencjonalność wypowiedzi wyrażona w dyrektywnych aktach mowy	99
7.1. Intencja a akt mowy	99
7.2. Typy intencji wypowiedzi	102
7.3. Intencje komunikacyjne/pragmatyczne zawarte w dyrektywnych aktach mowy	104
7.3.1. Obligujące dyrektywne akty mowy	104
7.3.2. Nieobligujące dyrektywne akty mowy	107
7.4. Sposoby realizacji intencji zawartych w dyrektywnych aktach mowy	108
7.4.1. Przykłady zgodności intencji pragmatycznej i semantycznej	109
7.4.2. Przykłady doprecyzowania pragmatycznego intencji ogólnie sygnalizowanej przez wykładniki językowe	113
7.4.3. Przykłady niezgodności intencji wyrażonej językowo i intencji pragmatycznej	114
7.5. Problem konwencjonalizowania się wykładników intencji	115
Rozdział 8. Warunki fortunności dyrektywnych aktów mowy	118
8.1. Warunki fortunności według Johna L. Austina	119
8.1.1. Analiza dyrektywnych aktów mowy według warunków fortunności Johna L. Austina	119
8.2. Warunki fortunności według Johna R. Searle'a	123
8.3. Zasada kooperacji i maksymy Herberta Paula Grice'a w aspekcie fortunności dyrektywnych aktów mowy	125
8.4. Poglądy Robin Lakoff'a dyrektywne akty mowy	127
8.5. Reguły Geoffreya Leecha a dyrektywne akty mowy	129
8.5.1. Przykłady łamania reguł Geoffreya Leecha w dyrektywnych aktach mowy ...	130

8.6. Teoria relewancji Dana Sperbera i Deirdre Wilson a dyrektywne akty mowy	133
8.6.1. Interpretacje wypowiedzi według zasady kooperacji i teorii relewancji	136
8.7. Kompetencja komunikacyjna według Johna Lyonsa a użycie dyrektywnych aktów mowy	137
8.8. Wnioski	138
Rozdział 9. Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Dyrektywne akty mowy z KF, KD, KU	140
9.1. Przykłady dyrektywnych aktów mowy zawierających wszystkie komponenty: KF, KD, KU	141
9.2. Przykłady dyrektywnych aktów mowy zawierających dwa komponenty — KF i KD	142
9.3. Dyrektywne akty mowy z jednym komponentem — WD = KD	143
9.4. Możliwe kombinacje w budowie dyrektywnych aktów mowy	144
Rozdział 10. Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Komponent fatyczny	146
10.1. Zwroty adresatywne	146
10.1.1. Funkcja fatyczna — przykłady użycia różnych form adresatywnych w dyrektywnych aktach mowy	147
10.2. Konstrukcje nawiązujące kontakt z adresatem w dyrektywnych aktach mowy	152
10.3. Wykrzyknienia	156
10.3.1. Przykłady użycia wykrzyknień w dyrektywnych aktach mowy	158
10.3.2. Wykrzyknienia w funkcji dyrektywnego aktu mowy	161
10.4. Rozbudowane komponenty fatyczne w dyrektywnych aktach mowy	161
Rozdział 11. Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Komponent dyrektywny	163
11.1. Czasownik w trybie rozkazującym	163
11.2. Czasownik w trybie przypuszczającym	165
11.2.1. Język rosyjski	165
11.2.2. Język niemiecki	168
11.3. Czasownik w trybie oznajmującym	170
11.3.1. Język rosyjski	170
11.3.2. Język niemiecki	172
11.4. Bezokolicznik	174
11.4.1. Język rosyjski	174
11.4.2. Język niemiecki	177
11.5. Czasowniki modalne, konstrukcje wyrażające modalność	178
11.5.1. Język rosyjski	178
11.5.2. Język niemiecki	183
11.6. Czasowniki performatywne	185
11.6.1. Język rosyjski	185
11.6.2. Język niemiecki	187
11.7. Inne formy pełniące funkcję dyrektywną	189
Rozdział 12. Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Komponent uzupełnienia	190
12.1. Przykłady komponentów uzupełnienia o różnych funkcjach dla języka rosyjskiego	191
12.2. Przykłady komponentów uzupełnienia o różnych funkcjach dla języka niemieckiego	193

10 | Spis treści

Rozdział 13. Dyrektywne akty mowy a grzeczność	195
Podsumowanie	204
Bibliografia	209
Резюме	225
Summary	229
Indeks nazwisk	233

Wstęp

Codziennie każdy z nas wielokrotnie wchodzi w kontakt z otoczeniem, bo jak słusznie stwierdził austriacko-amerykański psycholog i lingwista Paul Watzlawick, „nie można nie komunikować”, a komunikacja z innymi przedstawicielami naszego gatunku jest niezbędnym elementem ludzkiego życia. Czynimy to w sposób zarówno werbalny, jak i pozawerbalny, wywierając wpływ na nasze otoczenie oraz sami celowo lub mimowolnie ulegając jego oddziaływaniom. Świadomość znaczenia tego faktu pozwala uniknąć wielu niepożądanych, a nawet groźnych dla naszej egzystencji jako jednostek, ale również większych grup społecznych — aż po całe społeczeństwa — zjawisk. Powoduje też ogromne, ciągle niesłabnące zainteresowanie wszelkimi aspektami komunikacji międzyludzkiej — szczególnie intensywnie obserwowane od połowy ubiegłego wieku. Skutkuje ono pojawianiem się wciąż nowych opracowań różnych zagadnień tego niezmiennie istotnego problemu rozpatrywanego w ujęciu filozoficznym, psychologicznym, socjologicznym, lingwistycznym czy kulturologicznym.

Pośród środków językowych służących do nawiązywania i podtrzymywania komunikacji międzyludzkiej dyrektywne akty mowy są wyjątkowo ważnym narzędziem, albowiem pomagają spełniać potrzeby, oczekiwania i preferencje każdej jednostki — niezbędne elementy codzienności. Należą przy tym także do wypowiedzi, które w szczególny sposób narażają użytkownika na wywołanie nieporozumienia, niechęci albo nawet wrogości współrozmówcy. Przez językoznawców dyrektywne akty mowy mogą być analizowane na kilku płaszczyznach: filozofii języka, socjo-, psycho- i pragmalingwistyki, grzeczności oraz etykiety językowej. Spojrzenie na dyrektywne akty mowy jako środki umożliwiające skuteczną komunikację w codziennych kontaktach międzyludzkich pomoże w zrozumieniu mechanizmów nią rządzących i realizacji intencji komunikacyjnej nadawcy oraz umożliwi uniknięcie porażek komunikacyjnych.

Monografia *Dyrektywne akty mowy w języku rosyjskim i niemieckim w świetle współczesnej komunikacji werbalnej* będzie analizą dyrektywnych aktów mowy — jako narzędzi niezbędnych do oddziaływania na wolę i zachowanie odbiorcy w celu zaspokojenia potrzeb, życzeń i zamiarów nadawcy. Mimo że prac traktujących

o wypowiedziach z rodzaju dyrektywnych/pobudzających do działania jest bardzo wiele, to wyrażnie przeważają wśród nich opracowania o proveniencji pragmatycznej i konfrontatywnej. Celem niniejszej rozprawy nie są dociekania o charakterze porównawczym, konfrontującym. Zasadne natomiast jest moim zdaniem przeprowadzenie analizy systematyzującej, uogólniającej i poszerzającej dotychczasowe badania o analizę dyrektywnych aktów mowy, opartą na wybranych zagadnieniach współczesnej komunikacji językowej. Zawiera ona części mające za zadanie określenie miejsca dyrektywnych aktów mowy wśród innych aktów mowy oraz składu ich klasy, budowy i sposobu wyrażania, siły oddziaływania, zgodności z obowiązującym prawem, intencjonalności, fortunności oraz związku dyrektywnych aktów mowy z grzecznością językową.

Punktem wyjścia przeprowadzonych badań jest klasyfikacja dyrektywnych aktów mowy języka niemieckiego zrealizowana w monografii niemieckiego językoznawcy Götza Hindelanga: *Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachlichen Realisierungen* oraz jego *Einführung in die Sprechakttheorie*. Skorzystam również ze schematu budowy tych aktów zaproponowanego w pracach zespołu badawczego, w którego skład weszły: Ewa Komorowska, Ursula Kantorczyk, Irina P. Łysakowa oraz Tatjana M. Wiesiełowska (opierające swoje badania także na podziale Götza Hindelanga). Są one autorkami książek stanowiących pomoc naukowo-dydaktyczną, ułatwiającą doskonalenie kompetencji językowej w zakresie dyrektywnych aktów mowy, dla studentów starszych lat oraz innych władających w stopniu średnio zaawansowanym językami polskim, niemieckim i rosyjskim jako obcymi. Należą do nich: *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, *Pragmatik von Aufforderungshandlungen im Deutschen* oraz *Празмаматика побудительных речевых актов в русском языке*.

Materiał językowy obrazujący mechanizmy rządzące użyciem omawianych aktów mowy zaczerpnę z dwóch języków — rosyjskiego i niemieckiego. Jego źródłem będą: zasłyszane rozmowy Rosjan i Niemców, korpusy językowe (przede wszystkim НКРЯ — Национальный корпус русского языка i DWDS — Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache) oraz przykłady pochodzące z prasy i telewizji, blogów internetowych, reklam i współczesnej literatury. Różnorodność materiału pozwoli spojrzeć na dyrektywne akty mowy realizowane w różnych sytuacjach komunikacyjnych i środowiskach społecznych w szerokim kontekście socjo- i pragmatycznym. Wskażę na ich uniwersalne cechy — jako środków językowych niezbędnych każdej jednostce ludzkiej do funkcjonowania w społeczeństwie. Moim celem jest pokazanie, iż wybrane języki dostarczają przykładów potwierdzających, że mimo różnych przynależności — język rosyjski z grupy języków słowiańskich i język niemiecki z grupy języków germańskich — dyrektywne akty mowy, motywacja do ich użycia, reakcja na określone wypowiedzi o charakterze dyrektywnym mają cechy wspólne, ogólne — charakteryzujące zachowanie *homo loquens* niezależnie od języka, jakim posługują się rozmówcy. W monografii stawiam sobie następujące zadania:

- podjąć próbę określenia przynależności do klasy dyrektywnych aktów mowy, ponieważ nie ma jednoznacznie nazwanego składu tej grupy aktów mowy;
- wypracować definicję dyrektywnych aktów mowy, która uwzględni czynniki o charakterze: socjolingwistycznym, pragmalingwistycznym, psycholingwistycznym oraz kulturowym;
- przeprowadzić własny podział dyrektywnych aktów mowy ze względu na:
 - a) siłę zobowiązania do ich realizacji,
 - b) korzyści interlokutorów,
 - c) stopień ich legitymizacji,
 - d) sposób realizacji — akty jawne i ukryte;
- przedstawić intencjonalność zawartą w dyrektywnych aktach mowy;
- nazwać warunki fortunności dyrektywnych aktów mowy proponowane przez wybranych lingwistów zajmujących się filozofią języka oraz socjo- i pragmalingwistyką i przeprowadzić analizę wybranych dyrektywnych aktów mowy pod kątem postulowanych warunków;
- przedstawić strukturę dyrektywnych aktów mowy oraz przeanalizować ich budowę i zadania poszczególnych części składowych;
- spojrzeć na dyrektywne akty mowy pod kątem grzeczności.

Realizację wskazanych zadań rozpocznę od zaprezentowania dotychczasowych badań nad dyrektywnymi aktami mowy rozpatrujących je pod kątem teorii aktów mowy, pragmalingwistyki i grzeczności językowej. Ze względu na bardzo obszerną literaturę przedmiotu ograniczę się do przedstawienia opracowań moim zdaniem najważniejszych z punktu widzenia tej pracy.

W związku z tym, że różni badacze proponują odmienny skład klasy dyrektywnych aktów mowy, podejmę próbę własnej klasyfikacji tych aktów — rozdział pierwszy. Po określeniu przynależności poszczególnych wypowiedzi do dyrektywnych aktów mowy podam własną definicję interesujących mnie aktów, która uwzględni czynniki o charakterze socjo- i pragmalingwistycznym oraz kulturowym, a następnie przedstawię przykłady nominacji nazywających intencje pobudzenia adresata do działania o charakterze dyrektywnym dla języków rosyjskiego i niemieckiego — rozdział drugi. W rozdziale trzecim przeprowadzę podział dyrektywnych aktów mowy ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji, wyodrębniając obligujące i nieobligujące dyrektywne akty mowy, i podam przykłady realizacji obu grup wypowiedzi.

Pod kątem korzyści płynących z ich realizacji dyrektywne akty mowy rozpatrywane będą w rozdziale czwartym. Rozdział piąty zawierać będzie analizę dyrektywnych aktów mowy ze względu na poziom ich legitymizacji. Ostatni dokonany podział przeprowadzę w rozdziale szóstym, jego celem będzie zróżnicowanie omawianych aktów pod kątem sposobu ich przedstawiania — akty jawne (bezpośrednie) oraz niejawne (pośrednie). Obie grupy zostaną poddane analizie. Rozdział siódmy poświęcę intencjonalności zawartej w dyrektywnych aktach mowy.

Zajmę się związkiem intencji i aktów mowy, typami intencji wypowiedzi, opierając się na badaniach Renaty Grzegorzycowej, a potem, przejmując metodologię opisu Anny Wierzbickiej, podejmę próbę przedstawienia intencji wyrażanych w aktach mowy włączonych do klasy dyrektywnych aktów mowy, starając się oddać różnice w intencjonalności pragmatycznie bliskich sobie aktów.

Badaniom warunków fortunności dyrektywnych aktów mowy poświęcony jest rozdział ósmy. Fortunność analizowana będzie pod kątem warunków/postulatów/reguł wypracowanych przez następujących badaczy: Johna L. Austina, Johna R. Searle'a, Herberta Paula Grice'a, Robin Lakoff, Geoffreya Leecha, Dana Sperbera, Deirdre Wilson oraz Johna Lyonsa. Rozdziały dziewiąty, dziesiąty, jedenasty i dwunasty przedstawiają budowę dyrektywnych aktów mowy na podstawie schematu:

WYPOWIEDŹ DYREKTYWNA = KOMPONENT FATYCZNY +
KOMPONENT DYREKTYWNY + KOMPONENT UZUPEŁNIENIA

Ogólny schemat budowy dyrektywnych aktów mowy i możliwości kombinacji poszczególnych jego komponentów w komunikacji będzie przedmiotem rozważań rozdziału dziewiątego.

W rozdziale dziesiątym omówię rolę i możliwości realizacji komponentu fatycznego, na który składają się: zwroty adresatywne, konstrukcje nawiązujące kontakt z adresatem i wykrzyknienia.

Funkcjonowanie komponentu dyrektywnego stanowiącego jądro wypowiedzi dyrektywnej opiszę w rozdziale jedenastym. Na komponent ten mogą składać się konstrukcje zawierające: czasownik w trybie rozkazującym, czasownik w trybie przypuszczającym, czasownik w trybie oznajmującym, bezokolicznik, czasowniki modalne, formy modalne, czasowniki performatywne w formie osobowej, inne formy pełniące funkcję dyrektywną.

Rozdział dwunasty traktować będzie o komponencie uzupełnienia, który jest fakultatywną częścią dyrektywnego aktu mowy. Jego zadaniem jest: wzmocnienie napięcia emocjonalnego przekazu, kategoryczności/stopnia obligatoryjności, złagodzenie siły nacisku wypowiedzi, uzupełnienie treści komunikatu zawartego w komponencie dyrektywnym.

W ostatnim rozdziale dyrektywne akty mowy przedstawię przez pryzmat kategorii grzeczności językowej.

W monografii znajdą się ponadto: podsumowanie, streszczenia w językach rosyjskim i angielskim, spis treści, bibliografia, indeks nazwisk oraz słowa-klucze.

* * *

Pragnę skierować pod adresem pani recenzent — doktor habilitowanej Oksany Małysy — wyrazy wdzięczności za wnikliwą recenzję i wszystkie uwagi dotyczące poszczególnych rozdziałów. Pomogły mi one udoskonalić niniejszą monografię.

Równie serdecznie chciałabym podziękować pani doktor Annie Kisielowej-Kamińskiej i panu magistrowi Florianowi Grühlowi za konsultację językową, a panu docentowi Andreyowi Babanowowi za pomoc tłumaczeniową przy pisaniu streszczenia w języku rosyjskim.

Wreszcie na końcu zwracam się do mojej mamy, męża i dzieci, dziękując im za wsparcie, bez którego ta książka by nie powstała.

Rozdział 1

Miejsce dyrektywnych aktów mowy w lingwistyce

Niemalejące od połowy ubiegłego wieku zainteresowanie aktami mowy, w tym także dyrektywnymi, doprowadziło do powstania bardzo wielu opracowań im poświęconych. Ze względu na ogromną liczbę prac przedstawię tylko te, które wydają się najistotniejsze z punktu widzenia tej monografii. Wszystkie badania można podzielić na trzy główne grupy: prace zajmujące się analizą dyrektywnych aktów mowy pod kątem teorii aktów mowy języka, analizy pragma- i socjolingwistyczne dotyczące jednego języka oraz badania konfrontatywne.

1.1. Teoria aktów mowy a dyrektywne akty mowy

Podjęcie badań nad dyrektywnymi aktami mowy obliuguje do spojrzenia wstecz i odpowiedzi na pytanie: co to jest dyrektywny akt mowy i jak termin ten wszedł to terminologii językoznawczej oraz jakie akty komunikacji językowej możemy uznać za dyrektywne akty mowy?¹

Fundament pod teorię aktów mowy, powstała w połowie ubiegłego stulecia, położył brytyjski filozof języka należący do tak zwanej oksfordzkiej szkoły analitycznej — John L. Austin. Zawarł on ją w *Philosophical Papers, Sense and Sensibilia*, a przede wszystkim w *How to Do Things with Words*. Prace te zostały wydane w języku polskim w zbiorze pod tytułem *Mówienie i poznawanie*². Austin wprowadził do lingwistyki pojęcie *wypowiedzi performatywnych*, których nazwa pochodzi

¹ Na temat podziału aktów mowy pisałam też w D. Pytel-Pandey, *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna*, Wrocław 2003 (przedmiotem zainteresowania było miejsce form adresatywnych w klasyfikacji aktów mowy), a także *eadem*, *Dyrektywy języka rosyjskiego i niemieckiego*, [w:] *Opis, konfrontacja, przekład* („Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 5), red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław 2005, s. 311–317 (tekst tego rozdziału jest zmodyfikowaną i rozszerzoną wersją podanego artykułu).

² J.L. Austin, *Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne* (*How to Do Things with Words*), przeł. B. Chwedeńczuk, Warszawa 1993.

od angielskiego czasownika *perform*, występującego zazwyczaj z rzeczownikiem oznaczającym czynność, a więc jak pisze J.L. Austin: „wygłaszanie wypowiedzi jest wykonaniem jakiejś czynności, jest czymś, o czym nie myśli się normalnie jako tylko o powiedzeniu czegoś”³. Wypowiedzi performatywne zostały podzielone przez niego na pięć grup: *verdictives* (osądzeniowce), *exercitives* (sprawcze), *commissives* (zobowiązaniowce), *behabitives* (zachowaniowce), *expositives* (wykładniowce). Kryterium tego podziału była ich moc illokucyjna⁴.

Najbliższe współczesnemu pojmowaniu dyrektywnych aktów mowy są wypowiedzi sprawcze — *exercitives*, które wyrażają sprawowanie władzy, wykorzystywanie praw czy wywieranie wpływu. Prezentując ten rodzaj wypowiedzi performatywnych, Austin pisze:

Wypowiedź sprawcza to podawanie pewnej decyzji na rzecz pewnego przebiegu działania lub przeciw niemu, albo jego obrona. Jest to decyzja, że coś ma być takie w odróżnieniu od sądu, że jest takie; jest ona obroną tego, że powinno być takie, w przeciwieństwie do oceny, że jest takie; jest przyznaniem czegoś, w odróżnieniu od oszacowania; jest wyrokiem, w odróżnieniu od osądu. [...] Następstwem owych wypowiedzi może być to, że inni są „zmuszeni” do wykonania pewnych czynności albo jest im to „dozwolone” czy „niedozwolone”⁵.

Od tego momentu systematycznie rosło zainteresowanie problemem aktów mowy, które zaowocowało szeregiem prac. Kontynuatorem i krytykiem poglądów Austina był John R. Searle, autor między innymi *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. W pracy tej Searle tak uzasadnia swoje badania:

Powód skupienia się na badaniu czynności mowy jest po prostu taki, że wszelka komunikacja językowa zawiera czynności językowe. Jednostką komunikacji językowej nie jest, jak się powszechnie utrzymuje symbol, słowo lub zdanie, czy nawet wypowiedzenie symbolu, słowa lub zdania, lecz jest nią raczej wytworzenie lub wysłanie symbolu lub słowa czy zdania, w trakcie wykonywania czynności mowy. Traktowanie wypowiedzi jako przekazu to uznanie jej za wypowiedź wytworzoną czy wysłaną. Mówiąc dokładniej, wytworzenie czy wysłanie zdania wypowiedzianego w pewnych warunkach to czynność mowy, a czynności mowy są podstawowymi lub najmniejszymi jednostkami komunikacji językowej⁶.

Przemyślenia te rzuciły nowe światło na teorię Austina. Searle uważa, że jednostkę komunikacji językowej stanowi akt illokucji — mający zawsze jakiś sens illokucyjny⁷. Klasyfikacja aktów mowy dokonana przez Searle’a oparta jest na dwunastu kryteriach, z których za najważniejsze uważa się:

— rodzaj intencji mówiącego towarzyszącej wypowiedzi;

³ *Ibidem*, s. 555.

⁴ *Ibidem*, s. 693–708.

⁵ *Ibidem*, s. 699.

⁶ J.R. Searle, *Czynności mowy. Rozważania z filozofii języka* (*Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, London 1977), przeł. B. Chwedeńczuk, Warszawa 1987, s. 29.

⁷ J.R. Searle, *Czym jest akt mowy* (*What is a Speech Act*, [w:] *Philosophy of Language*, Oxford 1971, s. 39–46), przeł. H. Buczyńska-Garewicz, „Pamiętnik Literacki” 71, 1980, z. 2, s. 241–248.

— kierunek działania od słów do rzeczywistości lub odwrotnie — od stanu rzeczy do słowa;

— stan mentalny mówiącego (wola, emocje, zamiary, przekonania)⁸.

Podział ten jako pierwszy zawiera termin *directives*, wyróżnione przez niego wśród pięciu grup systematyzujących akty mowy, gdyż jak twierdzi J.R. Searle, istnieje pięć i tylko pięć różnych typów sensu illokucyjnego. Są to:

- *representatives* (twierdzić, stwierdzić);
- *directives* (prosić, rozkazywać);
- *commissives* (obiecywać, chwalić);
- *expressives* (winszować, decydować);
- *declaratives* (chrząć, ekskomunikować)⁹.

Najbliższe aktom nazwanym przez Searle'a *directives* są wyodrębnione wcześniej przez Austina *exercitives*, o których autor *Mówienia i poznawania* pisze:

Oto typowe konteksty, w których używa się wypowiedzi sprawczych:

- (1) obsadzanie urzędów i mianowanie, wysuwanie kandydatur, wybieranie, przyjmowanie, rezygnowanie, zwalnianie, składanie podań;
- (2) rady, napomnienia, petycje;
- (3) upoważnienia, rozkazy, wyroki, unieważnienia;
- (4) prowadzenie spotkań i interesów;
- (5) uprawnienia, roszczenia, oskarżenia¹⁰.

Prace nad aktami mowy J.R. Searle kontynuował z Danielem Vandervekenem w *The Foundations of Illocutionary Logic*¹¹, zajmując się ich mocą illokucyjną, celem illokucyjnym, warunkami i sposobem osiągnięcia.

Ogromne zainteresowanie aktami mowy wywołane pracami Austina i Searle'a spowodowało, że kolejni badacze próbowali ich klasyfikacje zmodyfikować i wnieść tym samym do badań językoznawczych własne propozycje podziału aktów mowy. Należy do nich niemiecki lingwista Dieter Wunderlich, który zaproponował podział aktów mowy, bardziej rozbudowany od prezentowanych dotychczas, zawarty w *Studien zur Sprechakttheorie*. Wydziela on następujące typy illokucyjne:

— *Direktiv*: żądania, prośby, rozkazy, wskazówki, zarządzenia, instrukcje, ustanowienie normy;

— *Commissiv*: obietnice, zapowiedzi, groźby;

⁸ Zob. D. Zdunkiewicz, *Akty mowy*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Warszawa 1993, s. 265–266.

⁹ J.R. Searle, *A Classification of Illocutionary Acts*, „Language in Society” 5, 1976, s. 1–23; oraz *idem*, *Umysł, język, społeczeństwo. Filozofia i rzeczywistość (Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World)*, przeł. D. Cieśla, Warszawa 1999, s. 233–236.

¹⁰ J.L. Austin, *Jak działać słowami*, [w:] *idem*, *Mówienie i poznawanie...*, s. 699–701.

¹¹ Дж. Сёрль, Д. Вандервекен, *Основные понятия исчисления речевых актов* (J. Searle, D. Vanderveken, *The Foundations of Illocutionary Logic*, Cambridge 1984, rozdz. 2. *Basic notions of a calculus of speech acts*), [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, т. 18. *Логический анализ естественного языка*, red. В. В. Петров, Москва 1986, s. 242–263.

- *Erotetisch*: pytania;
- *Repräsentativ*: twierdzenia, stwierdzenia, doniesienia, opisy, objaśnienia, zapewnienia;
- *Satisfaktiv*: przeproszenia, podziękowania, odpowiedzi, uzasadnienia, usprawiedliwienia;
- *Retraktiv*: wycofanie obietnic, korekta twierdzenia, pozwolenia;
- *Deklaration*: nazwy, definicje, nominacje, wyroki skazujące, ustanowienie porządku obrad, otwarcie posiedzenia;
- *Vokativ*: zawołanie, wezwanie, odezwa, apel, formy adresatywne¹².

Typy illokucji mogą być wyrażone według Wunderlicha przez: typy gramatyczne, *explizit* performatywne formuły, intonację zdania i partykuły w zdaniu. Charakteryzuje on każdy akt mowy podług warunków interakcji (*Interaktionsbedingungen*) — jako inicjatywy (do tej grupy zalicza dyrektywny typ illokucji) lub reakcje¹³.

Oparty na poglądach J.R. Searle'a, ale także zbliżony do klasyfikacji D. Wunderlicha, własny, uogólniony, siedmioklasowy podział aktów mowy proponuje Natalia Formanowskaja. Są to:

1. Репрезентативы — сообщения. 2. Комиссивы — обстоятельства. 3. Директивы — побуждения. 4. Рогативы — вопросы. 5. Декларативы — объявления. 6. Экспрессивы — выражения эмоций. 7. Контактивы — выражения речевого этикета¹⁴.

Anna Wierzbicka, która wraz z Krystyną Pisarkową¹⁵ przeniosła na grunt polski w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia zainteresowanie teorią aktów mowy, reprezentuje pogląd:

Chciałabym wysunąć następującą hipotezę: różne tak zwane akty mowy — w rodzaju *mówienia* (*komuś*), *pytania*, *radzenia*, *obiecywania* itp. — implikują, *ex definitione*, różne intencje i założenia; obserwując jakikolwiek akt mowy z zewnątrz nazwalibyśmy go — lub nie — *mówieniem komuś czegoś*, *pytaniem*, *radzeniem* itp. w zależności od dwóch czynników: 1) od tego, co się mówi, 2) od tego, czy sądzimy, że intencje i założenia, wyrażone w słowach lub intonacji — mogą być rzeczywiście przypisane mówiącemu¹⁶.

Z kolei Ulrich Engel przyjmuje stanowisko, że skoro akty mowy z reguły powinny jakoś oddziaływać, coś osiągać bądź zmieniać zgodnie z zamiarem mówiącego, to należy je klasyfikować, kierując się przede wszystkim intencją mówiącego. Stąd podział U. Engla na akty mowy odnoszące się do nadawcy (*sprecherbezogene*

¹² D. Wunderlich, *Studien zur Sprechakttheorie*, Frankfurt am Main 1976, s. 51–118.

¹³ *Ibidem*, s. 60. Aktem mowy poświęcona jest też inna praca D. Wunderlicha, *Sprechakte*, [w:] U. Maas, D. Wunderlich, *Pragmatik und sprachliches Handeln*, Frankfurt am Main 1974, s. 116–188.

¹⁴ Н. И. Формановская, *Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход*, Москва 2002, s. 117.

¹⁵ K. Pisarkowa, *Pragmatyczne spojrzenie na akt mowy*, „Polonica” 2, 1976, s. 265–279.

¹⁶ A. Wierzbicka, *Akty mowy*, [w:] *Semiotyka i struktura tekstu*, red. M. Mayenowa, Wrocław 1973, s. 204.

Sprechakte) i akty mowy odnoszące się do odbiorcy (*partnerbezogene Sprechakte*)¹⁷. W swoich pracach Engel nie stosuje terminu *dyrektywne akty mowy*. Dyrektywne akty mowy wyłonione w klasyfikacji Searle'a to w podziale Engla akty odnoszące się do odbiorcy (*partnerbezogene Sprechakte*), czyli należące do grupy aktów mowy zorientowanych na osobę partnera/rozmówcy. Zakres tej grupy jest według niego znacznie większy, ponieważ wchodzi w nią również:

- *Mitteilungsakte*: akty komunikujące;
- *Ausgleichsakte*: akty ugody/kompromisu;
- *Personen festlegende Akte*: akty mowy zobowiązujące do wykonania czegoś nadawcę, odbiorcę, nadawcę i odbiorcę, dowolną osobę.

Według tego podziału przeprowadził on wraz z Eugeniuszem Tomiczkiem konfrontatywną analizę aktów mowy języków polskiego i niemieckiego w *Wie wir reden. Sprechen im deutsch-polnischen Kontrast*¹⁸.

Jeszcze inne podejście co do sposobu podziału aktów mowy ma Aleksy Awdiejew, który dokonał klasyfikacji wypowiedzi na podstawie trzech podstawowych funkcji pragmatycznych: modalnych, wyrażania emocji i funkcji działania. Odnośnie do badań nad dyrektywnymi aktami mowy interesująca przede wszystkim jest funkcja działania. W niej Awdiejew grupuje następujące akty mowy:

- wyrażające przyjęcie lub wyrażenie zobowiązania w stosunku do określonego działania, są to: gotowość, obietnica;
- pobudzenia do działania, są to: proponowanie, prośba, rozkaz;
- rozstrzygnięcia, są to: rada, zgoda na działanie, odmowa¹⁹.

Podejście zbliżone do poglądów A. Awdiejewa reprezentuje Stanisław Grabias. Dokonał on podziału według wyodrębnionych przez siebie warunków zachodzenia aktów komunikacyjnych²⁰ i rozdzielił akty mowy podług sposobu realizacji intencji nadawcy:

- ujawnienie zainteresowania działaniem: rada, przyzwolenie na działanie, odmowa przyzwolenia, niezdecydowanie;

¹⁷ U. Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg 1988, s. 35–36.

¹⁸ U. Engel, E. Tomiczek, *Wie wir reden. Sprechen im deutsch-polnischen Kontrast*, Wrocław-Dresden 2010.

¹⁹ A. Awdiejew, *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, „Uniwersytet Jagielloński. Rozprawy habilitacyjne” nr 117, Kraków 1987, s. 108–129.

²⁰ S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997, s. 307: „warunki zachodzenia aktów komunikacyjnych:

1. Nadawca chce, aby odbiorca lub on sam podjął działanie (prośba), zaniechał rozpoczętego już działania (zakaz) lub nie podejmował działania (odmowa przyzwolenia na działanie).
2. Odbiorca chce wykonać działanie lub nie chce wykonać działania.
3. Nadawca ma sankcje lub nie ma sankcji, by zmusić odbiorcę do działania. Sankcje mogą mieć status obyczajowy lub urzędowy. Wiążą się z rolami społecznymi pełnionymi przez rozmówców.
4. Zakończenie działania przyniesie korzyść nadawcy, odbiorcy, nadawcy i odbiorcy”.

— ujawnienie gotowości do działania: gotowość do podjęcia działania, obietnica podjęcia działania, proponowanie wspólnego działania, zgoda na wspólne działanie;

— pobudzenie do działania: prośba, groźba, rozkaz, zakaz, żądanie²¹.

W klasyfikacji S. Grabiasa dyrektywne akty mowy mieszczą się w grupie wyrażającej intencje nadawcy do podjęcia/niepodjęcia przez odbiorcę różnych form działania.

Uwzględniając wcześniejsze badania lingwistyczne i psychologiczne i nawiązując do dwóch nurtów badań nad komunikowaniem, pragmatyki lingwistycznej i psychologii społecznej, Zbigniew Nęcki, we współpracy z A. Awdiejewem, opracował *typologię pragmatyczno-kontekstową*. Dwoistość wyrażona w nazwie wskazuje na to, że człon *pragmatyczny* odnosi się do języka i jego użytkowania w celach praktycznych, natomiast człon *kontekstowy* do kontekstu społecznego sytuacji, w której język służy do budowania kontaktu ze współpartnerami. Wyodrębnił on w swojej typologii siedem podstawowych rodzajów pragmatycznych:

- propozycja;
- rada (porada, pouczenie, instrukcja);
- prośba (błaganie, zebranie, modlitwa);
- żądanie (polecenie, groźba, rozkaz);
- obietnica (zobowiązanie, przysięga, umowa);
- zgoda (aprobata działania);
- odmowa (dezaprobata działania).

Interpretacja wypowiedzi pragmatycznej według Z. Nęckiego opiera się na czterech głównych kryteriach odnoszących się do sytuacji, w której doszło do wypowiedzi:

- sytuacja wyjściowa (inicjator wymiany i wzajemna percepcja uczestników);
- oczekiwane konsekwencje wykonania lub zaniechania wykonania działania, którego dotyczy wypowiedź;
- stopień ograniczenia swobody nadawcy i odbiorcy spowodowany zaistnieniem aktu komunikacyjnego we wspólnym polu percepcyjnym;
- symetria bądź asymetria wzajemnej kontroli, ogólnie typ relacji interpersonalnej między nadawcą i odbiorcą²².

Do najnowszych badań nad podziałem aktów mowy należy kognitywna klasyfikacja aktów mownych Elżbiety Tabakowskiej, którą przedstawiła w książce *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Za podstawę tego podziału badaczka przyjmuje podobieństwa zachodzące między poszczególnymi aktami mownymi. Wynikiem ich jest wyodrębnienie trzech głównych kategorii aktów mownych: informatywnych, obligatywnych i konstytutywnych, które podlegają dalszemu podziałowi na podkategorie:

²¹ *Ibidem*, s. 308.

²² Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 1996, s. 112.

- konstytutywne, dzielą się na ekspresywne i deklaratywne;
- informatywne, dzielą się na asertywne i pytania o informację;
- obligatywne, dzielą się na dyrektywne i komisywne.

Akty obligatywne, do których należą dyrektywne akty mowy, związane są z szeroko pojętym zobowiązaniem. Jeżeli nakłada je na siebie nadawca — są to akty komisywne, a jeżeli nadawca nakłada je na odbiorcę — są to akty dyrektywne²³.

Jeszcze nieco inne, ale mające dla moich badań istotne znaczenie, spojrzenie na klasyfikację aktów mowy reprezentuje Izabela Prokop w pracy *Aspekty analizy pragmatolingwistycznej*. Wychodzi ona od podziału Karla Bühlera, dokonanego jeszcze na początku ubiegłego stulecia, wyodrębniającego trzy podstawowe funkcje języka (przedstawiająca, apelatywna, ekspresywna), na nim opiera własną klasyfikację: akty mowne o funkcji przedstawiającej, akty mowne o funkcji apelatywnej i akty mowne o funkcji ekspresywnej. Na potrzeby tej pracy najistotniejsza jest grupa o funkcji apelatywnej, w której skład wchodzi akty mowne erotetyczne i akty mowne konstytutywne ulegające dalszemu podziałowi. Dyrektywne akty mowy znalazły się w aktach konstytutywnych. I. Prokop dokonała ważnego, moim zdaniem, podziału aktów dyrektywnych pod kątem pozycji zajmowanej przez nadawcę w stosunku do odbiorcy. Wyodrębniła ona dyrektywne akty jednostronne (uprawnione i nieuprawnione) oraz dyrektywne akty interaktywne.

Akty mowne dyrektywne jednostronne realizowane są w komunikacji asymetrycznej, w której nadawca ma pozycję dominującą wobec adresata. Nieuprawnione są one, gdy odbiorca znajdzie się w asymetrycznej sytuacji wbrew swojej woli, a nadawca stosuje wobec niego przemoc słowną lub fizyczną. Za akty dyrektywne jednostronne uprawnione I. Prokop uważa takie, w których adresat też znajduje się w relacji podporządkowanej wobec nadawcy, ale wkroczył w nią dobrowolnie. Do aktów dyrektywnych interaktywnych badaczka włączyła grupę aktów mownych zawierających różnego rodzaju prośby, zaproszenia, namawianie do wzięcia udziału w przedsięwzięciach, propozycje, porady, rady, wskazówki, rozmaite polecenia (poza służbowymi) i rozkazy nieinstytucjonalne²⁴.

Podjęcie do podziału dyrektywnych aktów mowy reprezentowane przez I. Prokop jest znaczące w aspekcie socjolingwistyki, ponieważ jej klasyfikacja uwzględnia pozycję nadawcy i jego status osiągnięty w sposób legalny (jak w aktach dyrektywnych jednostronnych uprawnionych), a także nielegalny (jak w aktach dyrektywnych jednostronnych nieuprawnionych).

Wśród ogromnej liczby prac poświęconych aktom mowy przedstawiłam klasyfikacje, które moim zdaniem są najistotniejsze z punktu widzenia tej pracy. Należy jednak bezwzględnie nazwać także inne prace ważne dla rozwoju badań nad aktami mowy. Rozważania teoretyczne na temat teorii aktów mowy podjęło wielu

²³ Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa, red. E. Tabakowska, Kraków 2001, s. 210.

²⁴ I. Prokop, *Aspekty analizy pragmatolingwistycznej*, Poznań 2010, s. 99–134.

językoznawców i filozofów języka, za wstęp do dalszych badań przyjmując poglądy J.L. Austina i J.R. Searle'a, rozwijając je i poddając krytyce.

W anglojęzycznej literaturze przedmiotu należą do nich między innymi prace Petera Strawsona *Intention and Convention in Speech Acts*²⁵, Jerrolda M. Sadocka *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*²⁶, Herberta Paula Grice'a *Logika i konwersacja*²⁷, Geoffreya Leecha *Exploration in Semantics and Pragmatics*²⁸.

Wśród polskich badań są to: Krystyny Pisarkowej *Pragmatyczne spojrzenie na akt mowy*²⁹, Danuty Buli i Jadwigi Nawackiej *Próba klasyfikacji aktów mowy*³⁰, Marii Honowskiej *Prawdopodobnie (przyczynek do teorii aktu mowy)*³¹, Eugeniusza Grodzińskiego *Wypowiedzi performatywne. Z aktualnych zagadnień filozofii języka*³², Aleksego Awdiejewa *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych oraz Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*³³, Macieja Kawki *Teoria aktów mowy Austina Searle'a i jej szkolna aplikacja*³⁴, Andrzeja Charciarka *O niektórych wypowiedziach performatywnych w języku rosyjskim*³⁵, Elżbiety Kuryło *Socjolingwistyczne uwarunkowania aktów mowy*³⁶.

Niemieckie badania nad aktami mowy reprezentują między innymi wspomniany już Dieter Wunderlich oraz Utz Maas *Pragmatik und sprachliches Handeln*³⁷, Brigitte Schieben-Lange *Linguistische Pragmatik*³⁸, Götz Beck *Sprechakte und Sprachfunktionen. Untersuchungen zur Handlungsstruktur der Sprache und*

²⁵ P. Strawson, *Intention and Convention in Speech Acts*, „Philosophical Review” 73, 1964.

²⁶ J.M. Sadock, *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*, New York 1974.

²⁷ H.P. Grice, *Logika i konwersacja (Logic and Conversation, 1975)*, przeł. J. Wajszczuk, „Przegląd Humanistyczny” 1977, nr 7, s. 85–99.

²⁸ G. Leech, *Exploration in Semantics and Pragmatics*, Amsterdam 1980.

²⁹ K. Pisarkowa, *Pragmatyczne spojrzenie...*, s. 265–279; eadem, *Pragmatyczny składnik kompetencji językowej*, „Polonica” 1, 1975, s. 7–18.

³⁰ D. Bula, J. Nawacka, *Próba klasyfikacji aktów mowy*, „Socjolingwistyka” 5, 1983, s. 31–46.

³¹ M. Honowska, *Prawdopodobnie (przyczynek do teorii aktu mowy)*, „Polonica” 10, 1984, s. 121–131.

³² E. Grodziński, *Wypowiedzi performatywne. Z aktualnych zagadnień filozofii języka*, Wrocław 1980; idem, *Wypowiedzi performatywne o doniosłości quasi-prawnej*, [w:] *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*, red. A. Schaff, Wrocław 1980.

³³ A. Awdiejew, *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*, „Polonica” 9, 1983, s. 53–88; idem, *Ukryte akty mowy a analiza pragmatyczna*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze” 1986, z. 84, s. 13–21; idem, *Pragmatyczne podstawy interpretacji...*

³⁴ M. Kawka, *Teoria aktów mowy Austina-Searle'a i jej szkolna aplikacja*, „Język Polski” 87, 1997, z. 4–5, s. 331–337.

³⁵ A. Charciarek, *O niektórych wypowiedziach performatywnych w języku rosyjskim*, [w:] *Współczesne problemy dydaktyki języka rosyjskiego na różnych poziomach nauczania*, red. M. Szymoniuk, Katowice 1995, s. 14–25.

³⁶ E. Kuryło, *Socjolingwistyczne uwarunkowania aktów mowy*, „Socjolingwistyka” 19, 2005, s. 7–17.

³⁷ U. Maas, D. Wunderlich, *op. cit.*

³⁸ B. Schieben-Lange, *Linguistische Pragmatik*, Stuttgart 1975.

ihren Grenzen³⁹, Wilhelm Schmidt *Sprache-Bildung und Erziehung, Funktional-kommunikative Sprachbeschreibung. Theoretisch-methodische Grundlegung*⁴⁰, Veronika Ehrich i Günter Saile *Über nicht- direkte Sprechakte*⁴¹, Gerhard Helbig *Probleme der Sprechakttheorie*⁴², Götz Hindelang *Einführung in die Sprechakttheorie*⁴³, Renate Bartsch *Die Rolle von pragmatischen Korrektheitsbedingungen bei der Interpretation von Äußerungen*⁴⁴, Wolfgang Motsch *Sprechaktanalyse — Versuch einer kritischen Wertung* (1), (2)⁴⁵, Edda Weigand *Sprechakte unter kontrastiver Perspektive*⁴⁶.

Wśród rosyjskich badaczy prace aktom mowy poświęcili Jurij D. Apresjan *Перформативы в грамматике и в словаре*⁴⁷, Nina D. Arutjunowa *Фактор адресата*⁴⁸, Jelena W. Paduczeva *Высказывание и его соотносённость с действительностью i Глаголы действия толкование и сочетаемость*⁴⁹, O. P. Jermakowa i Jelena A. Ziemskaja *К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога)*⁵⁰, Ludmiła L. Fiodorowa *Ту-*

³⁹ G. Beck, *Sprechakte und Sprachfunktionen. Untersuchungen zur Handlungsstruktur der Sprache und ihren Grenzen*, Tübingen 1980.

⁴⁰ *Sprache-Bildung und Erziehung*, red. W. Schmidt, Leipzig 1977; *Funktional-kommunikative Sprachbeschreibung. Theoretisch-methodische Grundlegung*, red. W. Schmidt, Leipzig 1981.

⁴¹ V. Ehrich, G. Saile, *Über nicht-direkte Sprechakte*, [w:] *Linguistische Pragmatik*, red. D. Wunderlich, Frankfurt am Main 1972, s. 255–287.

⁴² G. Helbig, *Probleme der Sprechakttheorie*, „Studia Germanica Posnaniensia” 9, 1980, s. 3–20.

⁴³ G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie*, Tübingen 2004.

⁴⁴ R. Bartsch, *Die Rolle von pragmatischen Korrektheitsbedingungen bei der Interpretation von Äußerungen*, [w:] *Sprechakttheorie und Semantik*, red. G. Grewendorf, Frankfurt am Main 1979, s. 217–243.

⁴⁵ W. Motsch, *Sprechaktanalyse — Versuch einer kritischen Wertung* (1), „Deutsch als Fremdsprache” 21, 1984, nr 6, s. 327–334; *idem*, *Sprechaktanalyse — Versuch einer kritischen Wertung* (2), „Deutsch als Fremdsprache” 22, 1985, nr 1, s. 1–8.

⁴⁶ E. Weigand, *Sprechakte unter kontrastiver Perspektive*, [w:] *Begegnung mit dem ‘Fremden’ Grenzen — Traditionen — Vergleiche*. Akten des VIII Internationalen Germanisten-Kongress, Tokyo 1990, red. E. Iwasaki, t. 4, München 1991, s. 438–450.

⁴⁷ Ю. Д. Апресян, *Перформативы в грамматике и в словаре*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 45, 1986, nr 3, s. 208–223.

⁴⁸ Н. Д. Арутюнова, *Фактор адресата*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 40, 1981, nr 4, s. 356–367; *eadem*, *Язык цели*, [w:] *Логический анализ языка. Модели действия*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1992, s. 14–23.

⁴⁹ Е. В. Падучева, *Высказывание и его соотносённость с действительностью*, Москва 2002; *eadem*, *Глаголы действия толкование и сочетаемость*, [w:] *Логический анализ языка. Язык речевых действий*, red. Н. Д. Арутюнова et al., Москва 1994, s. 69–77; Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева, *Истоки и проблемы категории прагматики*, [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 16. *Лингвистическая прагматика*, red. Е. В. Падучева, Москва 1985, s. 3–42.

⁵⁰ О. П. Ермакова, Е. А. Земская, *К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога)*, [w:] *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*, red. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелёв, Москва 1993, s. 30–63.

пология речевого воздействия и его место в структуре общения⁵¹, Marina J. Głowinskaja *Русские речевые акты и вид глагола*⁵², Alina J. Masłowa *Введение в прагмалингвистику*⁵³.

1.2. Terminologia i skład klasy dyrektywnych aktów mowy w pracach lingwistycznych

Wśród językoznawców panuje także dość znaczna swoboda w wyborze terminologii interesującej mnie grupy aktów mowy. Nazywane są one *dyrektywami* (директивы, *Direktiva/Direktive*) — termin wprowadzony przez J.R. Searle'a i używany również w jego późniejszych badaniach, na przykład *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real Word*⁵⁴.

Określenie *Direktiva/Direktive* stosuje G. Hindelang zamiennie z *direktive Sprechakte* i *Aufforderungen*, w jego pracach pojawiają się też sformułowania *direktive Sprechhandlungen* i *direktive Äußerungen*⁵⁵. Tilman Berger w artykule *Alte und neue Formen der Höflichkeit im Russischen: Eine korpusbasierte Untersuchung höflicher Direktiva und Kommissiva*⁵⁶ umieszcza określenie *Direktiva*. Ursula Kantorczyk stosuje sformułowanie *Aufforderungshandlungen*⁵⁷.

W polskich pracach analizowane przeze mnie akty mowy są także w różny sposób nazywane. Zygmunt Ziemiński i Maciej Zieliński w książce *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*⁵⁸ mówią o *dyrektywach*. Z kolei Izabela Nowak w monografii *Implicitne performatywy w języku rosyjskim ich rola w konwersacji* posługuje się wyrażeniem *wypowiedzi dyrektywne*⁵⁹. Pojęcie *dyrektywne akty mowy* wybrała Ewa Komorowska w opracowaniu *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*⁶⁰. Izabela Prokop zaś w *Aspektach analizy pragmalingwistycznej* stosuje termin *akty mowne dyrektywne*⁶¹.

⁵¹ Л. Л. Фёдорова, *Типология речевого воздействия и его место в структуре общения*, „Вопросы языкознания” 1991, nr 6, s. 46–50.

⁵² М. Я. Гловинская, *Русские речевые акты и вид глагола*, [w:] *Логический анализ языка. Модели...*, s. 123–130.

⁵³ А. Ю. Маслова, *Введение в прагмалингвистику*, Москва 2008.

⁵⁴ Zob. J.R. Searle, *Умысл, язык społeczeństwo...*, s. 234.

⁵⁵ G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie...*, s. 53–82.

⁵⁶ T. Berger, *Alte und neue Formen der Höflichkeit im Russischen: Eine korpusbasierte Untersuchung höflicher Direktiva und Kommissiva* („Slavistische Linguistik” 1996), München 1997, s. 9.

⁵⁷ U. Kantorczyk, *Pragmatik von Aufforderungshandlungen im Deutschen*, Szczecin-Rostock 2008.

⁵⁸ Z. Ziemiński, M. Zieliński, *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*, Warszawa 1992.

⁵⁹ I. Nowak, *Implicitne performatywy w języku rosyjskim i ich rola w konwersacji*, Katowice 2000, s. 80.

⁶⁰ E. Komorowska, *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Szczecin-Rostock 2008.

⁶¹ I. Prokop, *Aspekty analizy...*

Rosyjskojęzyczne badania charakteryzuje preferowanie terminu *akty mowy pobudzające do działania* — *побудительные речевые акты*, na przykład w analizach *Прагматика побудительных речевых актов в русском языке* autorstwa Iriny Łysakowej i Tatjana Wiesielowskiej i *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика* Natalii Formanowskiej oraz *Побудительные речевые акты в косвенных контекстах* Aleksandra Doroszenko⁶². Natalia Formanowska posługuje się zamiennie z *побудительные речевые акты* określeniem *директивные речевые акты*. Forma *класс директивов* występuje w artykule Konstantina Chomutskiego *Темпоральные особенности пропозиции класса директивов*⁶³.

W niemieckiej literaturze językoznawczej badacze posługują się słowem *żądanie* (*Aufforderung*)⁶⁴. Termin ten jednak stosowany jest w znacznie szerszym pojęciu niż jego potoczne użycie, składające się wyłącznie do jednego typu aktu mowy — żądania. W literaturze językoznawczej obejmuje on klasę dyrektywnych aktów mowy. Podobny do niemieckojęzycznych badań pogląd reprezentuje także polska badaczka Janina Labocha, która pisze:

wyraz żądanie jest rozumiany szeroko jako każde działanie słowne sterujące czymś zachowaniem. Obejmuje zatem takie znaczenia jak np.: rozkaz, nakaz, zakaz, komenda, żądanie w sensie węższym, polecenie, prośba, błaganie, namowa, zachęta, rada, groźba, pogrożka, przestroga itp.⁶⁵

Takie spojrzenie J. Labocha przedstawia też w opublikowanej w 2019 roku monografii *Składnia żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, która jest podsumowaniem wcześniejszych badań⁶⁶.

W niniejszej monografii chciałabym posługiwać się terminem *dyrektywne akty mowy* i przyjąć ich podział oparty na klasyfikacji D. Wunderlicha. W konsekwencji do tej grupy zaliczę następujące akty mowy:

- żądania,
- nakazy,

⁶² Termin używany na przykład przez N.I. Formanowską zamiennie z *dyrektywne akty mowy* (*директивные речевые акты*) i I. P. Łysakową oraz T. M. Wiesielowską; zob. Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика*, Москва 2007, s. 306–333; И. П. Лысакowa, Т. М. Веселовская, *Прагматика побудительных речевых актов в русском языке*, Щецин-Росток 2008; А. В. Дорошенко, *Побудительные речевые акты в косвенных контекстах*, [w:] *Логический анализ языка. Проблемы...*, s. 76–91.

⁶³ К. И. Хомутский, *Темпоральные особенности пропозиции класса директивов*, „Вестник Московского государственного университета, серия Лингвистика” 2010, nr 5, s. 35–40.

⁶⁴ Zob. na przykład U. Kantorczyk, *op. cit.*; G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie...*; D. Wunderlich, *Studien zur Sprechakttheorie...*; W. Eichler, K.-D. Bünting, *Deutsche Grammatik*, Frankfurt am Main 1989; U. Engel, E. Tomiczek, *Abschwächung und Verstärkung als Kommunikationsstrategien am Beispiel des Sprechakts: Auffordern im Deutschen und im Polnischen*, „Orbis Linguarum” 16, 2000, s. 103–109.

⁶⁵ J. Labocha, *Składnia żądania w polszczyźnie mówionej*, „Język Polski” 61, 1981, z. 1–2, s. 34.

⁶⁶ J. Labocha, *Składnia żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, „Biblioteka Lingwariów” 27, 2019, s. 12.

- zakazy,
- rozkazy,
- komendy,
- polecenia,
- regulaminy,
- przykazania,
- przymuszenia,
- szantaże,
- zarządzenia/rozporządzenia,
- recepty,
- przepisy,
- propozycje,
- pobudzenia/zachęty do czegoś,
- prośby,
- błagania,
- wskazówki,
- rady,
- przestrogi,
- instrukcje (także ulotki medyczne),
- ostrzeżenia.

Należy podkreślić, że różni badacze wyznaczają odmienny skład klasy dyrektywnych aktów mowy. Przykładem może być N. Formanowska, która za W. W. Bogdanowem do klasy dyrektywnych aktów mowy zalicza: *приказ, команда, требование, распоряжение, предписание, разрешение, запрещение, принуждение, просьба, увещевание, мольба, заклинание, совет, рекомендация, инструкция, рецепт, предложение, приглашение, предостережение*⁶⁷.

Natomiast *Deutsche Grammatik* Wolfganga Eichlera i Karla D. Büntinga w ich skład włącza: *Befehl, Verbot, begründete Anweisung (Anordnung), unbegründete Anweisung (Anordnung), Anregung, Bitte, flehentliche Bitte, Rat, Warnung, Drohung, Forderung, Wunsch*⁶⁸. Z kolei Ewa Komorowska w klasie tej umieszcza następujące akty: *prośba, polecenie, żądanie, rozkaz, komenda, nakaz, zakaz, rada, zalecenie, objaśnienie, propozycja*⁶⁹.

Dzieje się tak także z tego powodu, że niektóre akty są sobie bardzo bliskie i niejednokrotnie trudno przeprowadzić między nimi granicę, a ich znaczenie uzależnione jest na przykład od kontekstu czy intonacji mówiącego.

⁶⁷ Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 322.

⁶⁸ W. Eichler, K.D. Bünting, *op. cit.*, s. 263.

⁶⁹ E. Komorowska, *op. cit.*, s. 27.

1.3. Dotychczasowe analizy pragma- i socjolingwistyczne dyrektywnych aktów mowy dotyczące omawianych języków

Kompleksową analizę dyrektywnych aktów mowy dla języka niemieckiego przeprowadził Götz Hindelang w monografii *Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachlichen Realisierungen*⁷⁰ opublikowanej w 1978 roku. Dokończył on podział dyrektywnych aktów mowy na dwie podstawowe grupy:

— **die bindenden Aufforderungen** (żądania/dyrektywne akty mowy wiążące): **legale Aufforderungen** (dyrektywne akty mowy legalne) — *Weisung* (polecenie o charakterze służbowym), *Auftrag* (zlecenie), *Befehl* (rozkaz), *Anordnung* (zarządzenie, rozporządzenie), *Forderung* (żądanie), *Gebot* (nakaz) i **illegale Aufforderungen** (dyrektywne akty mowy nielegalne) — *Erpressung* (szantaż), *Kommandieren* (rozkazy wydawane w grupach funkcjonujących poza ramami praw społeczno-obyczajowych);

— **die nicht-bindenden Aufforderungen** (żądania/dyrektywne akty mowy niewiążące): *Anleitung* (instrukcja), *Ratschlag* (rada), *Anweisung* (wskazówka), *Vorschlag* (propozycja), *symmetrische Bitte* (prośba symetryczna), *asymmetrische Bitte* (prośba asymetryczna).

Następnie G. Hindelang przeprowadził pragmalingwistyczną analizę nazwanych aktów mowy pod kątem możliwości ich realizacji w języku niemieckim. Jego badania wniosły istotny wkład w opis dyrektywnych aktów mowy języka niemieckiego, a przeprowadzony przez niego podział dyrektywnych aktów mowy został przejęty i poddawany modyfikacjom przez kolejnych badaczy.

Książka *Die grammatische Struktur des russischen Aufforderungssatzes*⁷¹, której autorem jest Klaus Piperek, to wkład w strukturalny opis języka rosyjskiego, zdań o charakterze żądającym i środków, które są używane do budowania tego typu konstrukcji. K. Piperek wydzielił i scharakteryzował 360 typów konstrukcji realizujących w języku rosyjskim zdania o charakterze żądającym.

Z polskich opracowań poświęconych aktom dyrektywnym chcę szczególną uwagę zwrócić na dwie prace Janiny Labochy *Składnia żądania w polszczyźnie mówionej*⁷² i *Sposoby wyrażania żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*⁷³, wnikliwie analizujące wypowiedzi żądające języka polskiego, oraz Marii Gehrman

⁷⁰ G. Hindelang, *Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachlichen Realisierungsformen*, Göppingen 1978. Podział dyrektywnych aktów mowy zaprezentowany w nazwanej monografii przedstawił też w kolejnych wydaniach (także w podanym tutaj czwartym): *Einführung in die Sprechakttheorie...*

⁷¹ K. Piperek, *Die grammatische Struktur des russischen Aufforderungssatzes*, München 1980.

⁷² J. Labocha, *Składnia żądania w polszczyźnie...*, s. 32–41.

⁷³ J. Labocha, *Sposoby wyrażania żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, cz. 1, „Polonica” 11, 1985, s. 119–146.

O sposobach wyrażania semantycznej kauzatywności w języku polskim⁷⁴. Groźbę w języku polskim i jej miejsce w komunikacji analizował Maciej Grochowski w *O pojęciu groźby*⁷⁵.

W rosyjskiej literaturze lingwistycznej tematyka związana z imperatywem jest szeroko reprezentowana. Należy tu wymienić przede wszystkim Wiktora Chrakowskiego *O правилах выбора вежливых императивных форм*⁷⁶ i pozycję powstałą we współautorstwie z Aleksandrem Wołodinem *Семантика и типология императива. Русский императив*⁷⁷, a także zbiorową pracę pod redakcją Wiktora Chrakowskiego i Leonida Biriulina *Типология императивных конструкций*⁷⁸. Kolejne analizy przeprowadził Biriulin w *Пермиссив и смежные значения русского императива*⁷⁹ oraz *Семантика и прагматика русского императива*⁸⁰. Tematem tym zajęli się też duet badawczy Wiera Biełoszapkowa i Cerenczimedijn Sarancacrał w *Выражение побуждения к совместному действию в русском языке*⁸¹. Dyrektywnym aktom mowy języka rosyjskiego wyrażonym przez formy imperatywne czasownika oraz inne konstrukcje poświęcony został artykuł austriackiej lingwistki Renate Rathmayr *Pragmatische und sprachlich konzeptualisierte Charakteristika russischer direkter Sprechakte*⁸² i Aliny Masłowej *Специфика косвенного побуждения и его выражения в форме вопроса в русском языке*⁸³, a pobudzenie do działania w języku angielskim jest przedmiotem pracy Jeleny Bielajewej⁸⁴.

Z najnowszych badań nad formami imperatywnymi na uwagę zasługuje monografia Wiery Josifowej *Русский императив в грамматической системе и разгово-*

⁷⁴ M. Gehrmann, *O sposobach wyrażania semantycznej kategorii kauzatywności w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1983, z. 7, s. 402–415.

⁷⁵ M. Grochowski, *O pojęciu groźby*, „Polonica” 14, 1989, s. 33–44.

⁷⁶ В. С. Храковский, *О правилах выбора вежливых императивных форм*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 39, 1980, nr 3, s. 269–278.

⁷⁷ В. С. Храковский, А. П. Володин, *Семантика и типология императива. Русский императив*, Ленинград 1986.

⁷⁸ *Типология императивных конструкций*, red. В. С. Храковский, Л. А. Бирюлин, Санкт-Петербург 1992.

⁷⁹ Л. А. Бирюлин, *Пермиссив и смежные значения русского императива*, „Wiener Slavistischer Almanach” 29, 1992, s. 203–209.

⁸⁰ Л. А. Бирюлин, *Семантика и прагматика русского императива*, Helsinki 1994.

⁸¹ В. А. Белошапкова, Ц. Саранцацрал, *Выражение побуждения к совместному действию в русском языке*, „Русский язык за рубежом” 1994, nr 4, s. 55–59.

⁸² R. Rathmayr, *Pragmatische und sprachlich konzeptualisierte Charakteristika russischer direkter Sprechakte*, „Slavistische Linguistik” 1993, s. 251–278. Trzeba wspomnieć o wcześniejszej pracy tej badaczki: *Ein nem ist noch lange kein nem: Ablehnen und Insistieren im Russischen*, [w:] *Referate des XIV. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens Mainz 27.–30.09.1988* („Slavistische Linguistik” 1988), red. W. Girke, München 1988, s. 245–269.

⁸³ А. Ю. Маслова, *Специфика косвенного побуждения и его выражения в форме вопроса в русском языке*, [w:] *Мир русского слова и русское слово в мире*, Материалы 11 Конгресса МАПРЯЛ, Варна 17–23 сентября 2007 г., t. 1, Sofia 2007, s. 333–340.

⁸⁴ Е. И. Беляева, *Грамматика и прагматика побуждения: английский язык*, Воронеж 1992.

ворной речи⁸⁵. Jej autorka zajmuje się różnicą w wyrażaniu pobudzenia do działania w języku mówionym i pisanym, semantyką rosyjskiego imperatywu w systemie gramatycznym i w języku potocznym oraz funkcjonowaniem wypowiedzi o charakterze imperatywnym wyrażającym pobudzenie adresata do wspólnego działania.

Spośród dyrektywnych aktów mowy dużym zainteresowaniem badawczym cieszy się akt prośby. Wyrazem tego są publikacje Margaret H. Mills *Стратегия обращения с просьбой на русском языке*⁸⁶, Natalii Formanowskiej *Способы выражения просьбы в русском языке (прагматический подход)*⁸⁷, Alicji Janczak *Акты мowy wprowadzające проśbę*⁸⁸, Wiery Josifowej *Употребление перформативных высказываний для выражения просьбы*⁸⁹ i Jewgienii Bojczuk *Просьба — регулятив как тип побуждения*⁹⁰.

W analizach pragma- i socjolingwistycznych szczególnie skupiono się na dyrektywnych aktach mowy w kontekście grzeczności i pragmatyki ich stosowania. Są to opracowania o charakterze popularnonaukowym, pełniące funkcję poradników w zakresie etykiety językowej, podręczników dla uczących się danego języka jako obcego, rozdziałów gramatyk poszczególnych języków i opracowania naukowe.

Książka Natalii Formanowskiej, Ałły Akiszynej i Tatjana Akiszynej *Спросите, попросите... Учебное пособие*⁹¹ jest informatorem-podręcznikiem pokazującym na bogatym materiale językowym komunikacyjno-pragmatyczne funkcje konstrukcji pytających i pobudzających do działania w języku rosyjskim. Autorki dostarczyły nie tylko przykładów użycia, lecz także wielu ćwiczeń dla uczących się.

Wypowiedziom o charakterze pobudzającym do działania poświęcone są częściowo także inne prace N. Formanowskiej, traktujące o etykietce języka rosyjskiego: *Русский речевой этикет. Лингвистический и методический аспекты* oraz *Речевой этикет в русском общении. Теория и практика*. Natomiast książka *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика* zajmuje się różnymi problemami komunikacji — w tym również dyrektywnymi aktami mowy. Formanowska dokonała interesującego podziału dyrektywnych aktów mowy na dwie grupy: *инъюнктивы* — oparte na wysokim statusie i posiadanej władzy nadawcy

⁸⁵ В. Е. Иосифова, *Русский императив в грамматической системе и разговорной речи*, Москва 2011.

⁸⁶ М.-Х. Миллз, *Стратегия обращения с просьбой на русском языке*, „Русский язык за рубежом” 1992, nr 3, s. 92–96.

⁸⁷ Н. И. Формановская, *Способы выражения просьбы в русском языке (прагматический подход)*, „Русский язык за рубежом” 1984, nr 6, s. 67–72.

⁸⁸ A. Janczak, *Акты мowy wprowadzające проśbę*, „Порядник Языковой” 1997, z. 10, s. 24–33.

⁸⁹ В. Е. Иосифова, *Употребление перформативных высказываний для выражения просьбы*, „Вестник МГОУ. Серия Русская филология” 2010, nr 4, s. 20–24.

⁹⁰ Е. В. Бойчук, *Просьба-регулятив как тип побуждения*, „Вестник МГОУ. Серия Русская филология” 2011, nr 2, s. 54–58.

⁹¹ Н. И. Формановская, А. А. Акишина, Т. Е. Акишина, *Спросите, попросите... Учебное пособие*, Москва 1989.

i *не инъюнктивы* — niewynikające ze statusu i władzy mówiącego. Przedstawiła też pragmalingwistyczną analizę aktu prośby.

Charakter naukowo-dydaktyczny mają również opracowania z zakresu użycia dyrektywnych aktów mowy dla języków polskiego, rosyjskiego i niemieckiego. Są to prace Ewy Komorowskiej *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Iriny Łysakowej i Tatjana Wiesiełowskiej *Прагматика побудительных речевых актов в русском языке* oraz Ursuli Kantorczyk *Pragmatik von Aufforderungshandlungen im Deutschen*. Autorki przeznaczyły je dla uczących się języka polskiego, rosyjskiego i niemieckiego. Jest to paralelne opracowanie zawierające podstawy teorii z zakresu pragmatyki i dyrektywnych aktów mowy. W książce zostały opracowane: prośba, propozycja, rada, objaśnienie, polecenie, zadanie, rozkaz, komenda, nakaz, zakaz. Dla każdego z tych aktów autorki dołączyły zestawy ćwiczeń.

Semantyka języka mówionego w aspekcie komunikacyjnym jest tematem badań Marii Bieziajewej omówionych w książce *Семантика коммуникативного уровня звучащего языка. Волеизъявление и выражение желания говорящего в русском языке*⁹². Autorka zajmuje się tam konstrukcjami dialogowymi wyrażającymi wolę i oczekiwania nadawcy (żądanie, prośbę, radę i propozycję, ostrzeżenie i groźbę, uspokajanie). Wiele uwagi poświęciła Bieziajewa konstrukcjom intonacyjnym, różnym wariantom dialogów wyrażających interesujące ją intencje komunikacyjne.

Swietłana Tachtarowa, badająca kategorię komunikacyjnego łagodzenia wypowiedzi, w monografii *Категория коммуникативного смягчения (когнитивно-дискурсивный и этнокультурный аспекты)*⁹³ zajęła się etnokułturową specyfiką łagodzenia siły nacisku w komunikacji, a także strategiami mitygacyjnymi odnośnie do aktu prośby i odmowy w języku niemieckim. W artykule *Коммуникативное смягчение в директивных речевых актах*⁹⁴ analizuje sposoby łagodzenia kategoryczności w dyrektywnych aktach mowy.

W kontekście niegrzeczności objawiającej się w hejcie internetowym dyrektywnymi aktami mowy zajęła się Katarzyna Kondzioła-Pich w artykule *Charakterystyka dyrektywnych aktów mowy występujących w hejcie internetowym*⁹⁵. Wskazała ona na niektóre sposoby użycia dyrektywnych aktów mowy w celu deprecjonowania, obrażania, poniżania współrozmówcy pojawiające się w dyskusjach na forach internetowych.

⁹² М. Г. Безяева, *Семантика коммуникативного уровня звучащего языка. Волеизъявление и выражение желания говорящего в русском диалоге*, Москва 2002.

⁹³ С. С. Тахтарова, *Категория коммуникативного смягчения (когнитивно-дискурсивный и этнокультурный аспекты)*, Волгоград 2009.

⁹⁴ С. С. Тахтарова, *Коммуникативное смягчение в директивных речевых актах*, [w:] *Логический анализ языка. Лингвофутуризм. Взгляд языка в будущее*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 2011, s. 277–287.

⁹⁵ K. Kondzioła-Pich, *Charakterystyka dyrektywnych aktów mowy występujących w hejcie internetowym*, „Socjolingwistyka” 32, <http://dx.doi.org/10.17651/SOCJOLING.32.10>, s. 163–174.

1.4. Dotychczasowe analizy konfrontatywne

Analizy konfrontatywne dotychczas także zajmowały wiele uwagi językoznawców. Izabela Prokop w *Erotetische Sprechakte im Deutschen und im Polnischen anhand natürlicher Gespräche*⁹⁶ badała akty funkcjonujące w językach niemieckim i polskim, używane przez nadawcę z intencją uzyskania od rozmówcy odpowiedzi. Na określenie tego typu wypowiedzi badaczka zastosowała termin *erotetische Sprechakte* od greckiego określenia *erotema* — pytanie.

Porównaniom rosyjskich i niemieckich sposobów przeproszania w szerokim kontekście kulturowym poświęciła swoje badanie Renate Rathmayr w monografii *Pragmatik der Entschuldigungen. Vergleichende Untersuchung am Beispiel der russischen Sprache und Kultur*⁹⁷, w której znalazła się też część omawiająca przeproszenia pod kątem dyrektywnych aktów mowy.

Konfrontatywną analizą niemieckich i japońskich strategii użycia szeroko pojętych żądań zajęła się Ulrike Schilling w *Kommunikative Basisstrategien des Aufforderns. Eine kontrastive Analyse gesprochener Sprache im Deutschen und im Japanischen*⁹⁸. Natomiast Yongkil Cho w *Grammatik und Höflichkeit im Sprachvergleich. Direktive Handlungsspiele des Bittens, Aufforderns und Anweisens im Deutschen und Koreanischen*⁹⁹ porównuje języki niemiecki i koreański. Obie prace badają zachowania językowe użytkowników dwóch bardzo zróżnicowanych kręgów kulturowych i językowych.

Książka Eleny Yakovlevej *Deutsche und russische Gespräche. Ein Beitrag zum interkulturellen Pragmatik*¹⁰⁰ jest przyczynkiem do interkulturowego opisu pragmatyki niemieckich i rosyjskich rozmów. W pracy autorka wskazała na różnice i podobieństwa w zachowaniu komunikacyjnym Niemców i Rosjan.

Ulrich Engel i Eugeniusz Tomiczek w *Wie wir reden. Sprechen im deutsch-polnischen Kontrast*¹⁰¹ porównali akty mowy, według podziału zaproponowanego przez Engla, funkcjonujące w językach polskim i niemieckim oraz wskazali na różnice w ich konstrukcji i użyciu.

Komunikacja pod kątem grzeczności w ujęciu kontrastywnym analizowana była w książce Anny Zarend *Höflichkeit in der interkulturellen Kommunikation*

⁹⁶ I. Prokop, *Erotetische Sprechakte im Deutschen und im Polnischen anhand natürlicher Gespräche*, Poznań 1995.

⁹⁷ R. Rathmayr, *Pragmatik der Entschuldigungen. Vergleichende Untersuchung am Beispiel der russischen Sprache und Kultur*, Köln-Weimar-Wien 1996.

⁹⁸ U. Schilling, *Kommunikative Basisstrategien des Aufforderns. Eine kontrastive Analyse gesprochener Sprache im Deutschen und im Japanischen*, Tübingen 1999.

⁹⁹ Y. Cho, *Grammatik und Höflichkeit im Sprachvergleich. Direktive Handlungsspiele des Bittens, Aufforderns und Anweisens im Deutschen und Koreanischen*, Tübingen 2005.

¹⁰⁰ E. Yakovleva, *Deutsche und russische Gespräche. Ein Beitrag zur interkulturellen Pragmatik*, Tübingen 2004.

¹⁰¹ U. Engel, E. Tomiczek, *Wie wir reden...*

*Russisch-Deutsch. Sprechwissenschaftliche Untersuchungen zum Höflichkeitsgrad in telefonischen Servicegesprächen*¹⁰². Autorka przeanalizowała rozmowy telefoniczne prowadzone przez firmy serwisowe: ich budowę, stopień grzeczności, oddziaływanie na rozmówcę.

Larysa Pisarek w pracy *Речевые действия и их реализации в русском языке в сопоставлении с польским (экспрессивы)*¹⁰³ poddała analizie ekspresywne akty mowy języka rosyjskiego w konfrontacji z językiem polskim. Były to: wyrażenie wdzięczności, przeproszenie, powitanie, pozdrowienie i składanie życzeń. Badaczka doszła do wniosku, że mechanizm realizacji interesujących ją aktów mowy w obu językach jest taki sam, różnią się one jednak w inwentarzu, użyciu struktur leksykalno-stylistycznych i częstotliwości występowania.

Z kolei publikacja Iwony Łuczaków *Wyrażanie imperatywności w języku rosyjskim i polskim*¹⁰⁴ jest przyczynkiem do badań nad imperatywnością. Opisane w niej zostały dominanta, centrum i peryferia funkcjonalno-semantycznego pola imperatywności w językach rosyjskim i polskim.

Komisijnymi gatunkami mowy języków rosyjskiego i polskiego zajęła się Oksana Małysa w monografii *Комиссивные речевые жанры. Сопоставительный русско-польский анализ*¹⁰⁵. Autorka przedstawiła typy gatunków mowy i ich związek z kulturą, a następnie opisała funkcjonalno-pragmatyczne parametry intencji komisyjnych gatunków mowy i ich przestrzeń komunikacyjno-kulturową.

Ostatnią monografią, na którą chciałabym zwrócić uwagę, jest *Pocieszenie jako akt mowy we współczesnym języku polskim i rosyjskim. Studium pragmaty lingwistyczne* autorstwa Katarzyny Kondzioły-Pich. Problematyka poruszona w niej to pocieszenie jako akt mowy, kierunek wypowiedzi w pocieszeniu i jego leksykalno-semantyczna struktura oraz niewerbalne aspekty pocieszenia.

Trzeba jeszcze wspomnieć o porównawczym spojrzeniu na sposoby wyrażania prośby w językach rosyjskim i polskim autorstwa Włodzimierza Wysoczańskiego¹⁰⁶ i artykule Anny Rudyk *Subiekt semantyczny w rosyjskich zdaniach typu можно + Infinitivus w porównaniu z językiem polskim*¹⁰⁷.

¹⁰² A. Zarend, *Höflichkeit in der interkulturellen Kommunikation Russisch-Deutsch. Sprechwissenschaftliche Untersuchungen zum Höflichkeitsgrad in telefonischen Servicegesprächen*, Berlin 2015.

¹⁰³ L. Pisarek, *Речевые действия и их реализация в русском языке в сопоставлении с польским (экспрессивы)*, „Slavica Wratislaviensia” 89, 1995.

¹⁰⁴ I. Łuczaków, *Wyrażanie imperatywności w języku rosyjskim i polskim*, „Slavica Wratislaviensia” 96, 1997.

¹⁰⁵ O. Małysa, *Комиссивные речевые жанры. Сопоставительный русско-польский аспект*, Katowice 2014.

¹⁰⁶ W. Wysoczański, *Sposoby wyrażania prośby w języku rosyjskim i polskim*, „Studia Linguistica” 15, 1992, s. 63–79.

¹⁰⁷ A. Rudyk, *Subiekt semantyczny w rosyjskich zdaniach typu можно + Infinitivus w porównaniu z językiem polskim*, „Przegląd Rusycystyczny” 2012, nr 3, s. 97–11.

Niemala liczba wymienionych tu prac świadczy o znacznym zainteresowaniu badawczym problemem aktów mowy, a zwłaszcza dyrektywnych aktów mowy. Chcę przy tym podkreślić, że w przedstawionym stanie badań omówione zostały wybrane publikacje, które w mojej ocenie mają wpływ na prezentowaną w niniejszej monografii analizę.

Rozdział 2

Definicje dyrektywnego aktu mowy i przykłady nominacji realizujących intencje pobudzenia adresata do działania

2.1. Definicje dyrektywnego aktu mowy

Do badań nad dyrektywnymi aktami mowy niezbędne jest spojrzenie na tego typu wypowiedzi uwzględniające różne podejście badawcze do ich pojmowania i definiowania. W zależności od kierunku analizy badacze na plan pierwszy wysuwają inne czynniki.

Filozofowie języka, badając akty mowy, podkreślają, że wypowiedzi dyrektywne jako wypowiedzi sprawcze (w klasyfikacji J.L. Austina) tworzą nową rzeczywistość¹⁰⁸.

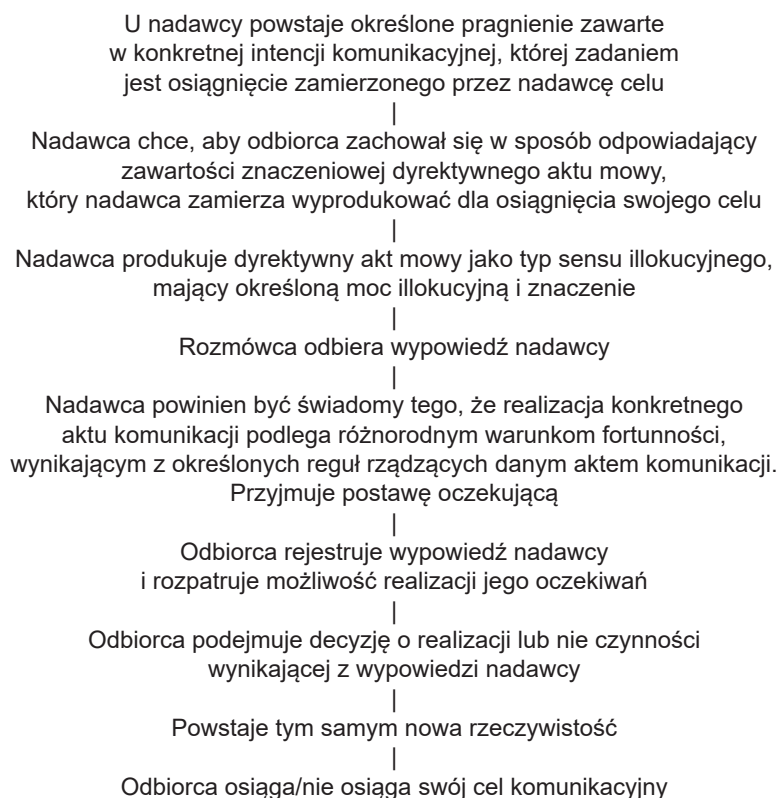
Działanie albo precyzyjniej — działanie językowe będzie narzędziem tworzącym nową rzeczywistość i jako takie stanowi przedmiot zainteresowania filozofii języka. Ściśle powiązane jest ono z terminami *znaczenie* i *intencja komunikacyjna*, badanymi przez J.R. Searle'a. Oba zazębiają się i są trwale wzajemnie związane — jednostką znaczenia w komunikacji jest akt illokucyjny, a każdy akt jest wykonany w jakimś konkretnym celu, z jakąś intencją. Jak pisze J.R. Searle:

Drugi typ sensu illokucyjnego to *dyrektyw*. Celem illokucyjnym dyrektywów jest spowodowanie, aby odbiorca zachował się w sposób odpowiadający zawartości zdaniowej dyrektywy. Przykładami dyrektywów są polecenia, rozkazy i prośby. Kierunek odpowiedniości przebiega zawsze od świata do słowa, a psychologiczny warunek szczerości to zawsze pragnienie. Każdy dyrektyw wyraża pragnienie, aby odbiorca wykonał pożądane działanie. Dyrektywy, takie jak polecenia i prośby, nie mogą być prawdziwe lub fałszywe, mogą być jednak spełnione lub nie, wykonane lub niewykonane, można być im posłusznym lub się im sprzeciwić i tak dalej¹⁰⁹.

¹⁰⁸ J.L. Austin, *Mówienie i poznawanie...*, s. 699.

¹⁰⁹ J.R. Searle, *Mowa jako działanie*, [w:] *Umysł, język, społeczeństwo...*, s. 234.

Opierając się na rozważaniach J.R. Searle'a, można podać następujący schemat funkcjonowania wypowiedzi dyrektywnych wynikający z teorii aktów mowy:

Istotę dyrektywnych aktów mowy D. Wunderlich rozumie następująco: „Direktiv — Typ: S wünscht/präferiert, dass H die Aktion A ausführt; S intendiert, dass H bereit ist, die Aktion auszuführen”¹¹⁰ [Hörer — odbiorca; Sprecher — nadawca; Aktion — działanie — przeł. D.P.P.].

J. Labocha nie używa terminu *dyrektywny akt mowy* dla interesującego mnie typu wypowiedzi, ale stosuje określenie *żądanie* w szerokim znaczeniu jako każde działanie słowne sterujące czymś zachowaniem. Obejmuje ono takie znaczenia, jak: rozkaz, nakaz, zakaz, komenda, żądanie w sensie węższym, polecenie, prośba, błaganie, namowa, zachęta, rada, groźba, pogroźka, przestroga itp. Labocha określa składniki sytuacji sterującego aktu mowy ze względu na motywację wyboru takiej czy innej struktury językowej wypowiedzenia żądającego, do których zalicza:

¹¹⁰ D. Wunderlich, *Studien zur Sprechakttheorie...*, s. 98.

- a) partnerów interakcji oraz współzależność ich ról społecznych,
- b) typ kontaktu społecznego i stopień ich unormowania,
- c) składnik psychologiczny, czyli to, czego nadawca i odbiorca od siebie oczekują.

Dla autorki wypowiedź dyrektywna to struktury składniowe, które wyrażają żądanie, czyli pełnią funkcję sterującą czymś zachowaniem, zawierające trzy nazywane wyżej składniki sytuacji¹¹¹.

U. Schilling, jak większość badaczy niemieckojęzycznych, dla dyrektywnego aktu mowy używa terminu *żądanie* (*Aufforderung*). Pojmowany jest on szeroko, w sposób zbliżony do poglądów Labochy. Schilling rozumie żądanie następująco:

Unter einer Aufforderung wird eine kommunikative Handlung innerhalb eines bestimmten Kommunikationsrahmen verstanden, durch die ein Kommunikationspartner mittels einer situationsadäquaten sprachlichen Äußerungen einen zweiten Kommunikationspartner veranlassen will, einen bestimmten erreichbaren Zustand herbeizuführen oder eine bestimmte durchführbare Handlung zu vollziehen¹¹².

Istotą definicji proponowanej przez Schilling jest wskazanie na to, że czynność będąca przedmiotem żądania nadawcy ma być *erreichbar* — to znaczy możliwa do osiągnięcia, a oczekiwane przez nadawcę działanie *durchführbar* — to znaczy możliwe do przeprowadzenia. Podkreślenie tych cech odróżnia definicję Schilling od innych.

Nazywa ona następujące parametry będące elementami składowymi tego typu działań:

- *Kommunikationsrahmen* (KR) — rama komunikacyjna;
- *auffordernde Person* (AD) — osoba żądająca — nadawca;
- *aufgeforderte Person* (AT) — osoba, do której skierowane jest żądanie — odbiorca;
- *Aufforderungsgegenstand* (AG) — treść, zakres, obiekt, przedmiot żądania;
- *sprachliche Äußerung* (Z = *sprachliches Zeichen*) — wypowiedź¹¹³.

Patrząc na dyrektywne akty mowy z pozycji teorii komunikacji, na pierwszy plan wysunąć trzeba czynniki powodujące ich skuteczność bądź brak skuteczności. Jest to niezwykle istotne, bo przecież nadrzędnym założeniem tego typu wypowiedzi, co podkreślają wszyscy badacze, jest skuteczne obligowanie adresata do określonych działań. Jednym z warunków gwarantujących osiągnięcie tego celu jest właściwy sposób komunikacji — na to przede wszystkim zwracają uwagę badacze zajmujący się skutecznością i zasadami rządzącymi procesem komunikacji. Austin i Searle mówili o tak zwanych warunkach fortunności, D. Wunderlich

¹¹¹ J. Labocha, *Składnia żądania w polszczyźnie...*, s. 32–41.

¹¹² U. Schilling, *op. cit.*, s. 6.

¹¹³ *Ibidem*.

nazywa je *Interaktionsbedingungen*. Herbert Paul Grice zaproponował zasadę kooperacji rozwiniętą w cztery maksymy¹¹⁴, a Robin Lakoff uzupełniła je o kolejne dwie reguły¹¹⁵. Zasady te zostały wzbogacone o następne „wskazówki”, których autorami byli Geoffrey Leech¹¹⁶ i Stephen Levinson¹¹⁷, oraz strategie językowe proponowane przez Penelope Brown i Stephena Levinsona¹¹⁸.

Dyrektywne akty mowy jako wypowiedzi wywierające największy wpływ na postawę i zachowanie adresata ze względu na swój roszczeniowy charakter, szczególnie w komunikacji *face to face*, niosą największe niebezpieczeństwo bycia odebranymi jako niegrzeczne, nietaktowne, natrętne, a nawet nieprzyzwoite. Według P. Brown i S. Levinsona „niszczą twarz” — są aktami „zagrożającymi twarzą” (FTAs — *face-threatening acts*)¹¹⁹ osoby odbiorcy.

Z punktu widzenia pragmatyki w definicji dyrektywnych aktów mowy istotne będzie uwzględnienie warunków ich „produkowania”, aby mogły spełniać swoje zadanie komunikacyjne.

W związku z tym każdy dyrektywny akt mowy powinien być wypadkową następujących elementów:

— **nadawca** — producent (pojedynczy lub zbiorowy) dyrektywnego aktu mowy dążący do zmiany rzeczywistości według własnych potrzeb, poglądów, pragnień, własnej wizji nowej rzeczywistości, która w jego mniemaniu powstanie, jeśli zostanie spełnione to, co on postuluje;

— **odbiorca** — adresat (pojedynczy lub zbiorowy), do którego konkretny dyrektywny akt mowy jest skierowany;

— **przedmiot dyrektywnego aktu mowy** — to, z czym zwraca się nadawca do odbiorcy: problem, który powinien zostać rozwiązany, prośba, z którą zwraca się mówiący (nadawca), żądanie, którego wypełnienia oczekuje osoba je kierująca itp.;

— **konkretna sytuacja komunikacyjna** — w niej za pomocą środków językowych na piśmie lub w mowie albo/i środków pozajęzykowych (gesty, mimika), znanych zarówno nadawcy, jak i odbiorcy, może dojść do realizacji przedmiotu dyrektywnego aktu mowy;

— **warunki pomyślności konkretnego dyrektywnego aktu mowy** — to znaczy zespół uwarunkowań gwarantujących właściwe powstanie, użycie i oczekiwanie przez nadawcę skutek tegoż dyrektywnego aktu mowy.

¹¹⁴ H.P. Grice, *Logika i konwersacja...*, s. 85–99.

¹¹⁵ R. Lakoff, *The Logic of Politeness or Minding Your P's and Q's*, „Papers from the Ninth Regional Meeting Chicago Linguistics Society” 1973.

¹¹⁶ G. Leech, *op. cit.*

¹¹⁷ S. Levinson, *Pragmatyka (Pragmatics)*, Cambridge 1983, przeł. T. Ciecierski, K. Stachowicz, Warszawa 2010.

¹¹⁸ P. Brown, S. Levinson, *Universals in language usage: Politeness phenomena*, [w:] *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*, red. E.N. Goody, Cambridge 1978, s. 56–288.

¹¹⁹ Termin wprowadzony przez P. Brown i S. Levinson; zob. *ibidem*, s. 65.

Dla socjolingwistyki niezwykle istotne będzie natomiast uwzględnienie także czynników socjokulturowych. W związku z tym, aby powstał możliwie pełny, dogłębnie uwzględniający różne czynniki obraz tych aktów, należałoby schemat dyrektywnych aktów mowy rozszerzyć o parametry socjolingwistyczne. Wówczas mógłby on wyglądać następująco:

**Elementy dyrektywnego aktu mowy
uwzględniające czynniki pragma- i socjolingwistyczne:**

Interlokutorzy:

Nadawca/-y; odbiorca/-y

Przyczyna komunikacji między nimi:

Chęć/zamiar/potrzeba/konieczność nadawcy do zobligowania/
zmuszenia/wpłynięcia na odbiorcę w celu pobudzenia go do działania
według woli/potrzeby/obowiązku/chęci nadawcy,
wyartykułowana w przedmiocie dyrektywnego aktu mowy.

Narzędzie do przekazania przedmiotu dyrektywnego aktu mowy:

Kod językowy, w ramach którego w trakcie konkretnego aktu komunikacji
językowej zrealizowany zostanie określony dyrektywny akt mowy.

Kompetencja komunikacyjna interlokutorów:

Poziom znajomości języka — jego struktur semantycznych i syntaktycznych,
zasad etykiety językowej i norm kulturalnego zachowania się
obowiązujących w danej społeczności.

Czynniki wewnętrzne:

Stan psychiczny rozmówców, poziom emocji występujących
między nimi, stopień poufałości, płeć, wiek.

Czynniki zewnętrzne:

- a) niezależne od woli interlokutorów:
uwarunkowania natury historycznej, kulturowej, socjalnej, społecznej,
- b) zależne lub częściowo zależne od woli rozmówców:
okoliczności, w jakich przebiega komunikacja, uwzględniające przeszkody
w postaci różnego rodzaju zakłóceń (hałas, obecność innych osób,
jednoczesne wypełnianie innych czynności itp.).

W dalszych rozważaniach mających charakter socjo-psycho-pragmalingwistyczny, a więc uwzględniających czynniki zarówno pragmatyczne, jak i socjokulturowe oraz psychologiczne, na potrzeby prowadzonej tu analizy przyjmę następującą definicję dyrektywnych aktów mowy:

Dyrektywnymi aktami mowy będą wypowiedzi (pisemne lub ustne), w których nadawca zajmujący określone miejsce w hierarchii społecznej i wykonujący w związku z tym różne role o charakterze trwałym bądź przejściowym,

używając różnorodnych dostępnych mu środków zarówno językowych, jak i pozajęzykowych, determinowanych zdobytą przez niego kompetencją językową i komunikacyjną, w określonym miejscu i czasie za pomocą konkretnego aktu komunikacji zwraca się do odbiorcy w celu zobligowania go do podjęcia działania mającego na celu zaspokojenie oczekiwań, potrzeb, braków, życzeń lub preferencji nadawcy.

Definicja ta nie mówi nic na temat prawdziwości/prawdomówności lub nieprawdziwości/nieprawdomówności w wypowiedzi nadawcy, albowiem ocena prawda-falsz nie znajduje się w obrębie interesującej mnie analizy. Podejście takie reprezentuję zgodnie z założeniem Austina i Searle'a, twórców teorii aktów mowy.

2.2. Przykłady nominacji nazywających intencje pobudzenia adresata do działania o charakterze dyrektywnym dla języków rosyjskiego i niemieckiego

Intencje pobudzenia do działania o charakterze dyrektywnym mogą zostać wyrażone podanymi dalej nominacjami.

2.2.1. Dla języka rosyjskiego

Prośba/błaganie (*просьба/мольба/заклинание/моление*):

- *апеллировать*,
- *вымаливать*,
- *выпрашивать*,
- *выступать с петицией*,
- *докучать*,
- *заклинать*,
- *клянчить*,
- *молить*,
- *обращаться с просьбой*,
- *подавать прошение*,
- *просить*,
- *просить милостыню*,
- *умолять*,
- *упрашивать*,
- *ходатайствовать*.

Żądanie, nacisk, ultimatum, przymuszenie, szantaż (*требование/настояние/ультиматум, принуждение, шантаж*):

- *вменять в обязанность*,

- диктовать условия,
- запрашивать/запрос,
- заставлять,
- настаивать,
- предъявлять рекламации,
- предъявлять требования,
- предъявлять ультиматум,
- призывать,
- принуждать,
- спрашивать/спрос,
- ставить условия,
- требовать.

Nakaz, rozkaz, komenda, zarządzenie, polecenie, regulamin, przykazanie (*приказ, приказание, команда, распоряжение, предписание, указ, поручение, устав, распорядок, заповедь*):

- велеть,
- инструктировать,
- командовать,
- отдавать/делать/давать распоряжение,
- отдавать приказ,
- предлагать,
- предписывать,
- приказывать,
- повелевать,
- распоряжаться,
- указывать.

Rada, wskazówka, przepis, instrukcja, recepta (*совет, рекомендация, инструкция, указание, предписание, рецепт*):

- инструктировать,
- консультировать,
- морализировать,
- надоумливать,
- наказывать/наказ, завет,
- напутствовать,
- наставлять,
- наталкивать,
- остерегать,
- подсказывать,
- поучать,
- предостерегать,
- проповедовать,

- *рекомендовать,*
- *советовать,*
- *уведещать,*
- *указывать,*
- *читать нотации,*
- *читать нравоучения/назидания.*

Zakaz (запрет):

- *возбранять,*
- *воспрещать,*
- *запрещать,*
- *накладывать вето, табу, наклад, эмбарго,*
- *наложить запрет.*

Propozycja, pobudzenie do wspólnego działania (предложение, побуждение к совместному действию):

- *ангажировать,*
- *возмущать,*
- *звать,*
- *инспирировать,*
- *искушать,*
- *науськивать,*
- *подбивать,*
- *подговаривать,*
- *поддразнивать,*
- *поджигать,*
- *подзадоривать,*
- *подзуживать,*
- *предлагать/предложить,*
- *подстрекать,*
- *предоставлять,*
- *подучивать,*
- *прибуждать,*
- *приглашать,*
- *призывать,*
- *провоцировать,*
- *соблазнять,*
- *свращать.*

Ostrzeżenie, przestroga (предупреждение, предостережение, предуведомление, сигнал):

- *давать острастку,*
- *делать предупреждение,*
- *остерегать,*

- *предварять*,
- *предостерегать*,
- *предупреждать*,
- *предуведомлять*,
- *сигнализировать*¹²⁰.

2.2.2. Dla języka niemieckiego

Prośba, błaganie (*Bitte, Flehen*):

- *anflehen*,
- *anhauen um*,
- *appellieren an*,
- *betteln*,
- *bitten*,
- *sich bitten lassen*,
- *erbitten*,
- *ersuchen*,
- *flehen*,
- *in den Ohren liegen*.

Żądanie, przymuszenie, szantaż (*Aufforderung, Nötigung, Erpressung*):

- *abverlangen*,
- *anfordern*,
- *anraten*,
- *ansprechen um*,
- *einen Antrag anreichen*,
- *auffordern*,
- *aufrufen*,
- *beantragen*,
- *bestehen auf*,
- *drängen auf*,
- *dringen auf*,
- *drohen*,
- *erfordern*,
- *ersuchen um*,
- *erwarten*,
- *fordern*,
- *eine Forderung stellen*,
- *nötigen zu*,

¹²⁰ За: Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 307–309; *Словарь синонимов русского языка*, red. З. Е. Александрова, Москва 1989.

- *sich wenden an*,
- *wollen*,
- *verlangen*,
- *voraussetzen*.

Nakaz, rozkaz, komenda, zarządzenie, polecenie, regulamin, przykazanie (*Gebot, Befehl, Kommando, Anordnung, Vorschrift, Ordnung*):

- *anweisen*,
- *Anweisung geben*,
- *Anweisung erteilen*,
- *Auftrag geben*,
- *Befehl geben*,
- *den Befehl haben über*,
- *Befehle erteilen*,
- *befehlen*,
- *befugen*,
- *empfehlen*,
- *diktieren*,
- *feststellen*,
- *Kommando geben*,
- *kommandieren*,
- *Order geben*,
- *verbieten*,
- *verordnen*,
- *Verordnungen erlassen*,
- *verpflichten*,
- *vorschreiben*.

Rada, wskazówka, przepis, recepta (*Ratschlag, Hinweis, Tip, Rezept*):

- *beistehen*,
- *beraten*,
- *beratschlagen*,
- *instruieren*,
- *Instruktion geben*,
- *raten*,
- *einen Rat geben*,
- *einen Ratschlag geben*,
- *einen Tip geben*,
- *einen Vorschlag geben*,
- *vorschlagen*.

Zakaz (*Verbot*):

- *bestreiten*,

- *blockieren*,
- *nicht erlauben*,
- *Erlaubnis entziehen*,
- *nicht genehmigen*,
- *nicht gestatten*,
- *hindern*,
- *hintertreiben*,
- *Lizenz entziehen*,
- *unterbinden*,
- *untersagen*,
- *verbieten*,
- *nicht zulassen*.

Propozycja, pobudzenie do wspólnego działania (*Vorschlag, Anstoß zur gemeinsamen Handlung*):

- *anbieten*,
- *ein Angebot machen*,
- *anraten*,
- *anregen*,
- *zu bedenken geben*,
- *bieten*,
- *einbringen*,
- *empfehlen*,
- *zu erwägen geben*,
- *unterbreiten*,
- *vorlegen*,
- *einen Vorschlag machen*,
- *vorschlagen*.

Ostrzeżenie, przestroga (*Warnung, Mahnung*):

- *abmahnern*,
- *abraten*,
- *abschrecken*,
- *ermahnen*,
- *auf eine Gefahr hinweisen*,
- *warnen*,
- *einen Wink geben*,
- *ein Zeichen geben*¹²¹.

¹²¹ Za: G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie...*, s. 53–54; G. Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh-München 1991.

Rozdział 3

Dyrektywne akty mowy – klasyfikacja ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji

W świecie pełnym różnych uwarunkowań socjalnych, kulturowych i politycznych każde społeczeństwo wytworzyło własną hierarchię społeczną, w której obrębie kontakty międzyludzkie regulowane są wieloma normami, między innymi językowymi. W kontekście tych reguł dla pragmatycznej analizy komunikacji językowej niezwykle istotnym zadaniem wydaje się określenie stopnia zobowiązania interlokutorów do wykonania poszczególnych aktów mowy. Stopień przymusu/dowolności może być bowiem jednym z czynników warunkujących powodzenie w osiągnięciu zamierzeń nadawcy¹²².

W związku z tym ta część analizy jest przyjrzeniem się dyrektywnym aktom mowy w ogóle, a w szczególności realizowanym w językach rosyjskim i niemieckim w aspekcie stopnia zobowiązania, obligatoryjności, konieczności wykonania danego aktu przez osobę/-y, do których jest on kierowany.

3.1. Obligujące i nieobligujące dyrektywne akty mowy

Jak wskazuje przyjęta przeze mnie definicja, dyrektywne akty mowy będą pobudzać, stymulować, zachęcać lub obligować, nakazywać albo wręcz bezwzględnie zmuszać adresata do wykonania jakiegoś zadania¹²³. Muszą jednak zaistnieć pewne uwarunkowania, aby można było mówić o osiągnięciu sukcesu komunikacyjnego¹²⁴.

¹²² W tym rozdziale wykorzystałam znaczne części artykułu: D. Pytel-Pandey, *Dyrektywne akty mowy – klasyfikacja ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji*, „Slavica Wratislaviensia” 154, 2011, s. 149–158.

¹²³ Por. *Słownik wyrazów obcych*, oprac. L. Wiśniakowska, Warszawa 2005, s. 223, podaje: „dyrektywa — wskazówka, zalecenie lub zarządzenie dotyczące postępowania; wytyczna <fr. directive>”; „dyrektywny — stanowiący dyrektywę lub oparty na dyrektywach <fr. directif>”.

¹²⁴ Więcej o sukcesie komunikacyjnym w odniesieniu do dyrektywnych aktów mowy napiszę w rozdziale temu problemowi poświęconym (*Warunki fortunności dyrektywnych aktów mowy*).

Podjęcie jakiegokolwiek działania przez adresata jest uzależnione od wskazanych tu okoliczności. Odbiorca powinien:

- zrozumieć wypowiedź nadawcy (na przykład zwrócenie się do kogoś w języku, którego ten ktoś nie zna, z góry skazuje na niepowodzenie realizację założonego celu — niezrozumienie wypowiedzi);

- uznać jej prawdziwość i potrzebę postępowania *w ogóle* według woli nadawcy (na przykład zdanie *Mach das Licht an! Es ist dunkel!* / *Включи свет, в комнате темно!* [*Zapal światło, jest ciemno!*] wypowiedziane w pomieszczeniu, w którym już włączone są wszystkie światła i jest jasno, podważa prawdziwość i zasadność tej wypowiedzi);

- odnaleźć *u siebie* wystarczającą gotowość do realizacji zadania, do którego nawołuje nadawca wypowiedzi (to znaczy wykazać choćby minimalne zainteresowanie problemem, z którym zwraca się nadawca, i zaakceptować zasadność podjęcia działania mającego doprowadzić do pomyślnego zakończenia);

- móc wykonać działanie, którego domaga się nadawca (realizacja celu nie powinna przekraczać możliwości adresata lub być całkowicie poza ich zasięgiem, na przykład żądanie, by ktoś pojechał samochodem na zakupy, jeśli ów ktoś nie ma prawa jazdy i nie potrafi prowadzić samochodu, jest absurdalne).

Konieczność spełnienia podstawowych czynników warunkujących realizację dyrektywnego aktu mowy, nazywanych też warunkami wstępnymi (J.R. Searle używa sformułowania *warunki przygotowawcze*¹²⁵), pozwala mówić o sile zobowiązania nakładanego na osobę współrozmówcy. Niewypełnienie warunków wstępnych będzie skutkować tym, że nie dojdzie do realizacji dyrektywnego aktu mowy. Stopień kategoryczności wykonania danego dyrektywnego aktu mowy uzależniony będzie od kilku istotnych parametrów. Zaliczmy do nich:

- miejsce w hierarchii społecznej zajmowane przez nadawcę i odbiorcę, to znaczy wykształcenie, status zawodowy, wiek, płeć i bezpośrednio z nich wynikający kolejny punkt związany z wykonywanymi rolami;

- układ ról, w jakim względem siebie oni się znajdują, na przykład podwładny–przełożony, dziecko–rodzice, uczeń–nauczyciel;

- rodzaj zobowiązania nałożonego na siebie przez odbiorcę, na przykład: na mocy umowy o pracę, zawartego wcześniej porozumienia, zobowiązania wynikającego z przynależności do określonych grup społecznych czy zawodowych;

- możliwość wyciągnięcia konsekwencji przez nadawcę w wypadku odmowy przez odbiorcę wykonania danego aktu;

- rodzaj konsekwencji, jakie wyciągnie nadawca względem adresata w razie odmowy wykonania go, na przykład: kara od rodziców odnośnie do dzieci, nagana w pracy lub utrata posady aż do kary utraty wolności, a nawet śmierci — w wypadku odmowy wykonania rozkazów przez żołnierzy.

¹²⁵ J.R. Searle, *Czynności mowy...*, s. 86.

Nadrzędne pytanie pozwalające określić, czy dany akt ma charakter obligatoryjny dla osoby adresata, czy też nie, powinno brzmieć: *Czy adresat musi bezwzględnie wykonać to, z czym zwraca się do niego nadawca?*

Odbiorca dokonuje szybkiej analizy konsekwencji odmowy i tak powstaje kolejne pytanie: *Czy coś grozi odbiorcy, jeśli nie wykona tego, z czym zwraca się do niego nadawca?*

Rodzaj dyrektywnego aktu mowy zależy od odpowiedzi, jakiej udzieli sobie odbiorca. Jeśli padnie odpowiedź TAK — możemy mówić o dyrektywnym akcie mowy mającym właściwości obligujące, zobowiązujące, niedające adresatowi możliwości wyboru, ponieważ odmowa niesie jakieś niedobre w przyszłości dla jego osoby konsekwencje. Jeśli odpowiedź brzmi NIE — jest to dyrektywny akt mowy umożliwiający adresatowi samodzielne podjęcie decyzji o realizacji, ponieważ nie grożą mu niebezpieczne sankcje. Ma on charakter nieobligujący, niezobowiązujący, jest uzależniony od woli i chęci adresata.

W literaturze przedmiotu tego typu wypowiedzi są określane jako: *bindende Aufforderungen* (wiążące dyrektywne akty mowy), *nicht-bindende Aufforderungen* (niewiążące dyrektywne akty mowy)¹²⁶ — terminy przyjęte przez G. Hindelanga¹²⁷; *zobowiązujące i niezobowiązujące dyrektywne akty mowy* — określenia proponowane przez E. Komorowską¹²⁸; *обязывающие и необязывающие побудительные речевые акты* — będące rosyjskim odpowiednikiem określeń E. Komorowskiej — stosują I. Łysakowa i T. Wiesielowska¹²⁹; N. Formanowska¹³⁰ podaje sformułowania *инъюнктивы* (akty oparte na wysokim statusie i władzy nadawcy) i *не инъюнктивы* (nieoparte na wysokim statusie i władzy)¹³⁰. Poszczególni badacze we wskazanych przeze mnie w przypisach opracowaniach proponują także różne zakresy wypowiedzi przynależących do tej grupy. W literaturze naukowej brakuje jednoznacznego stanowiska co do terminologii i zakresu interesujących mnie aktów mowy. Trudność dokonania podziału wynika z tego, że wiele dyrektywnych aktów mowy może pełnić różne funkcje. Klasycznym przykładem jest prośba, która w określonych warunkach może wyrażać żądanie (*Ирина Андреевна, подготовьте, пожалуйста, документы для анализа на завтра* albo *Rufen Sie bitte morgen an*) lub pierwotne pytanie będące we współczesnej komunikacji prośbą: *Можете ли вы говорить погромче?* lub *Können Sie bitte etwas lauter sprechen?* W związku z tym, że sposób komunikacji ewoluuje wraz ze społeczeństwami i normami grzecznościowymi, które w nich obowiązują, zmienia się

¹²⁶ Chcę przypomnieć, że G. Hindelang, podobnie jak inni badacze niemieckojęzyczni, używa terminu *Aufforderung* w odniesieniu do wszystkich dyrektywnych aktów mowy, a nie tylko jednego z nich, jakim jest żądanie.

¹²⁷ G. Hindelang, *Einführung in die Sprechaktheorie...*, s. 54–66.

¹²⁸ E. Komorowska, *op. cit.*, s. 28.

¹²⁹ И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*, s. 30.

¹³⁰ Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 322.

pragmatyczny zakres użycia różnych aktów mowy. Jest to jeden z wielu powodów, dla których warto niezmiennie poświęcać tym zagadnieniom swoją uwagę.

Przy poszukiwaniu określeń na wymienione typy wypowiedzi — jeśli za punkt wyjścia przyjmiemy pozycję nadawcy będącą miernikiem stopnia nacisku, na który może sobie pozwolić nadawca względem adresata — zasadne wydaje się użycie terminów *obligujące adresata* i *nieobligujące adresata dyrektywne akty mowy*¹³¹. Wyraźnie widać, że są one bliskie terminologii E. Komorowskiej. Ze względu na to, że chcę zaproponować nieco inne spojrzenie na tę grupę aktów, aby uniknąć niejednoznaczności, zostaną przy terminach *obligujące* i *nieobligujące dyrektywne akty mowy*.

Do obligujących dyrektywnych aktów mowy zaliczę:

- żądania,
- nakazy,
- zakazy,
- rozkazy,
- komendy,
- polecenia,
- regulaminy,
- przykazania,
- zarządzenia,
- przymuszenia,
- szantaże.

Wśród nich wydzielić można dwie podgrupy:

— obligujące dyrektywne akty mowy zgodne z prawem, wynikające z dobrowolnie nałożonego na siebie przez odbiorcę zobowiązania: umowa o pracę, członkostwo w określonych organizacjach, porozumienia zawarte między rozmówcami zezwalające na konkretne zachowania;

— obligujące dyrektywne akty mowy niezgodne z prawem.

W pierwszej z nich znajdują się akty funkcjonujące w granicach obowiązującego prawa, prawnie uzasadnione, mieszczące się w ramach ogólnie przyjętych norm moralnych i akceptowalnego w danym społeczeństwie zachowania się jego członków. Nadawca jest zatem uprawniony do wyartykułowania danego aktu na mocy zajmowanego przez siebie urzędu, stanowiska lub miejsca w hierarchii społecznej. Grupę drugą tworzyć będą akty, które powstaną wbrew ogólnie przyjętym zasadom postępowania. Nadawca nie ma wówczas prawomocnych podstaw do ich wyprodukowania, ale ma środki (w swoim mniemaniu), które pozwolą mu, po pierwsze, mieć odwagę na wystąpienie wobec adresata z danym dyrektywnym aktem mowy; po drugie, spróbować wyegzekwować od adresata swoje oczekiwania;

¹³¹ W swoich wcześniejszych badaniach proponowałam terminy obligatoryjne i fakultatywne dyrektywne akty mowy, zob. D. Pytel-Pandey, *Dyrektywne akty mowy — klasyfikacja...*, s. 149–158. Po przeprowadzeniu kolejnych analiz wydaje mi się jednak, że sformułowania *obligujące* i *nieobligujące* są trafniejsze, bardziej oddające charakter tego typu aktów mowy.

po trzecie, jego determinacja jest tak wielka, że decyduje się na podjęcie działań niezgodnych z literą prawa.

Ze względu na narzędzia do stosowania przymusu wobec osoby adresata akty powstałe w tych okolicznościach też muszą należeć do grupy obligujących z punktu widzenia odbiorcy. Będą to zawsze przymuszenia i szantaże. Charakterystyczną cechą tej grupy aktów mowy jest społeczne nieakceptowanie poczynań nadawcy.

Do nieobligujących dyrektywnych aktów mowy należeć będą:

- recepty,
- przepisy,
- propozycje,
- pobudzenia/zachęty do czegoś,
- prośby,
- błagania,
- wskazówki,
- rady,
- przestrogi,
- instrukcje (także ulotki medyczne),
- ostrzeżenia.

W wypadku tej grupy aktów adresat jest w komfortowej dla siebie sytuacji, ponieważ sam podejmuje decyzje: czy chce zrealizować to, z czym zwraca się do niego nadawca, czy rezygnuje z podjęcia jakichkolwiek działań. Nie musi nawet podawać przyczyny odmowy, chociaż zasady grzeczności mówią, że należy podać krótkie, wyrażone choćby jednym zdaniem, uzasadnienie odmowy.

3.2. Przykłady realizacji obligujących i nieobligujących dyrektywnych aktów mowy w językach rosyjskim i niemieckim

W tej części podaję przykłady realizacji obligujących i nieobligujących dyrektywnych aktów mowy zaczerpnięte z języków rosyjskiego i niemieckiego. Ich źródłem są rozmaite sytuacje dziejące się w życiu społecznym, a interlokutorami osoby o różnym statusie społecznym, wykształceniu, pochodzeniu itp.

3.2.1. Obligujące dyrektywne akty mowy

Żądania

— *Я требую, ты слышишь, требую, чтобы в государстве не было долгов, — сказал он, глядя в упор на министра.* (Ю. Н. Тынянов, *Малолетний Витюшишиников*, 1933, НКРЯ¹³²)

¹³² Wszystkie przykłady pochodzące z Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego (Национальный корпус русского языка) będę oznaczać skrótem НКРЯ.

Siłę przedstawionego żądania dodatkowo wzmacniała dwukrotne użycie performatywnego czasownika *требовать* — *żądać*.

— *Ich verlange, daß dort, wo einmal Maiglöckchen standen, immer Maiglöckchen stehen.* (E. Strittmatter, *Der Laden*, 1983, DWDS¹³³)

Dwukrotne użycie słowa *Maiglöckchen* — *konwalie* w jednym zdaniu i czasownik performatywny *verlangen* — *żądać* wzmacniają kategorię wypowiedzi.

Nakazy (na przykład sądowe)

— *Согласно решению суда, кредитор, в случае неуплаты заёмщиком долга, может получить его в виде заложенного имущества Химбанка.* (А. Семёнова, *Арбитражная практика недели*, „Коммерсантъ-Daily”, 24.01.1996, НКРЯ)

— *Gemäß der Gerichtsverordnung soll Hans Neumann...*

Kategorię wypowiedzi podnoszą charakterystyczne dla języka prawniczego sformułowania: *Согласно решению суда...* oraz *Gemäß der Gerichtsverordnung...*

Zakazy (na przykład w przepisach ruchu drogowego)

— *Стоянка запрещена!*

— *Parken verboten!*

W wypadku reguł ruchu drogowego siłę przekazu wzmacniają znaki graficzne odpowiadające określonym przepisom, często występujące w połączeniu z formą słowną, oraz krótka kategorię komunikatu. Nie bez znaczenia jest też świadomość nieuniknionych konsekwencji, między innymi materialnych, jeśli przepis zostanie złamany.

Rozkazy (na przykład w wojsku)

— *Сержант Кольцов, можете идти! Свободен!*

— *Soldat Schmidt, zu mir!*

Kategorię wzmacniają: krótkie — jednoznaczne — sformułowanie, zależność przełożony–podwładny i *nieuchronność* konsekwencji w wypadku odmowy.

Komendy (na przykład w wojsku)

— *Смирно! Шагом марш!*

— *Stillgestanden!*

¹³³ Wszystkie przykłady pochodzące z korpusów języka niemieckiego będę oznaczać skrótem odpowiadającym danemu korpusowi: DWDS — Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache.

Категоричность коменд, подобне как розказов, wzmacnia kontakt przełożony–podwładny, krótkie, jednoznaczne sformułowanie, *nieuchronność* konsekwencji, z karą śmierci włącznie, w razie odmowy.

Polecenia (na przykład szef do podwładnego)

— *Кстати, Павел Петрович, — сказал ему вслед комиссар, — подготовьте наградные документы на всех участников операции и не забудьте польских товарищей.* (Э. Хруцкий, *Операция прикрытия*, 1984, НКРЯ)
— *Frau Kohl, morgen sollen diese Dokumente fertig sein, um neun haben wir eine Versammlung.*

Категоричность wzmacniają zależność służbowa przełożony–podwładny i wysokie prawdopodobieństwo negatywnych konsekwencji w wypadku odmowy.

Regulaminy (jako zbiory nakazów, zakazów, obowiązków i zarządzeń, regulujące sposób zachowania w różnych instytucjach, na przykład korzystanie z zasobów biblioteki, zachowanie uczniów w szkole, przestrzeganie porządku w lokalach mieszkaniowych itp.)

Правила пользования Библиотекой Российской академии наук

Пользователям не разрешается:

Передавать другому лицу документы, полученные для пользования из фондов БАН.

Передавать другим лицам свой читательский билет, контрольный листок.

Получать при входе в Библиотеку более одного контрольного листка.

Выносить из БАН произведения печати и иные документы, принадлежащие БАН.

Документы, принадлежащие БАН и обнаруженные у читателя при выходе, изымаются сотрудником вневедомственной охраны и вместе с билетом и письменным рапортом передаются в дирекцию.

Выносить из читальных залов в буфет, туалеты, курительную комнату библиотечные документы.

*Правила введены в действие с 01 января 2005 г.*¹³⁴

Benutzungsordnung der Universitätsbibliothek Leipzig vom 15. September 1999

[...]

Verhalten in der Bibliothek

¹³⁴ Za: www.ras.ru.

(1) Der Benutzer hat sich so zu verhalten, dass der Bibliotheksbetrieb nicht behindert wird, Benutzer bei ihrer Arbeit nicht beeinträchtigt und Werke, Kataloge, Einrichtungen und Geräte nicht beschädigt werden.

(2) Essen, Trinken und Rauchen sind nur in den dafür vorgesehenen Räumen gestattet. Das Mitbringen von Tieren ist nicht gestattet.

(3) Überbekleidung, Schirme, Taschen und andere größere Gegenstände sind an den dafür vorgesehenen Stellen unterzubringen. Schränke und Taschenboxen dürfen nur während des Aufenthaltes in der Bibliothek benutzt werden. Sie sind beim Verlassen der Bibliothek zu räumen. Zuwiderhandlungen gelten als Missbrauch.

(4) Ist aus Gründen des Missbrauchs ein Öffnen der Schränke oder Taschenboxen durch Bibliothekspersonal erforderlich, ist vom Verursacher eine Gebühr gemäß der Gebühren- und Entgeltordnung zu entrichten.

(5) Der Verlust eines Schlüssels ist der Bibliothek unverzüglich anzuzeigen. Der Verlierer hat Schadensersatz gemäß Gebühren- und Entgeltordnung zu leisten. Wird die Anforderung eines Schlüsseldienstes erforderlich, sind die Kosten vom Verursacher in voller Höhe zu tragen.

(6) Der Benutzer ist verpflichtet, den Anordnungen des Bibliothekspersonals zu folgen [...] ¹³⁵.

Treść przekazywana jest zwykle bezosobowo, na przykład czasowniki w formie bezokoliczników albo w stronie biernej. Wypowiedź jest krótka i precyzyjnie określająca wymogi stawiane osobom, do których regulamin jest kierowany, zakłada znaczny dystans między nadawcą a odbiorcą. Nieprzestrzeganie zawartych w nich zaleceń zawsze skutkuje negatywnymi konsekwencjami, jak kara pieniężna, wykluczenie z organizacji itp. Ma to bezpośredni wpływ na odbiór tych aktów przez adresatów.

Przykazania (na przykład Dekalog)

*Почитай отца твоего и мать твою,
чтобы продлились дни твои на земле, которую Господь,
Бог твой, даёт тебе,
Не убивай,
Не прелюбодействуй,
Не кради. (Исх 20, 12–15)
Ehre deinen Vater und deine Mutter,
Damit du lange lebst in dem Land, das dir Herr, dein Gott gibt.
Du sollst nicht morden.
Du sollst nicht die Ehe brechen.
Du sollst nicht stehlen. (Ex 20, 12–15)*

¹³⁵ Za: www.ub.uni-leipzig.de.

Nieprzestrzeganie przykazań związane jest z karą; w wypadku Dekalogu dla wierzących ma ona wymiar przede wszystkim duchowy, moralny. Przykazania mają oddziaływać na sumienie odbiorców.

Zarządzenia (na przykład administratorów lokali mieszkaniowych, instytucji użyteczności publicznej, zarządów firm, organów władzy)

ОАЗ. Зенит

Распоряжение

№ 45 01.05.2008

Москва

О проведении ремонтных работ

В связи с аварийным состоянием грузоподъёмного лифта в главном корпусе

ОБЯЗЫВАЮ

Провести ремонтные работы в главном корпусе.

Ответственный — начальник ремонтно-технической службы Каримов Р. Г.

Срок исполнения 12.06.08.

Заместитель Генерального директора

Сидоров Иван Григорьевич¹³⁶.

Graficzne wyszczególnienie za pomocą wielkich liter czasownika performatywnego ОБЯЗЫВАЮ (zobowiązuje/zarządzam) ma podkreślić siłę i moc sprawczą wydanego zarządzenia.

Pomplex A.G.

Forschungs- und Projektbüro

Betriebliche Anweisung Nr. F/14/97 des Vorstands des Forschungs- und Projektbüros POMPEX A.G. vom 12.10.1997

Im Zusammenhang mit der Notwendigkeit, Veränderungen im Stellenplan einzuführen, ordne ich folgendes an:

1. Einführung des aktualisierten Organisationsplans der POMPEX A.G. vom 1.11.1997, der Anlage zu dieser Anweisung ist.

2. Die Leiter der einzelnen Organisationseinheiten der POMPEX A.G. verpflichte ich, die untergeordneten Mitarbeiter mit dem neuen Organisationsplan bekannt zu machen.

3. Die Anlagen Nr. 4, 5, 6 und 7 zur Anweisung F/1/95 sind außer Kraft gesetzt. Diese Anweisung tritt am Tage der Unterzeichnung in Kraft¹³⁷.

Zarządzenia związane są z konsekwencjami o charakterze administracyjno-prawnym.

¹³⁶ Za: www.vse-blanki.ru.

¹³⁷ Za: *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*, red. U. Engel, współp. D. Rytel-Kuc, t. 1, Heidelberg 1999, s. 173.

Przymuszenia (żądania połączone z groźbą sankcji, mieszczące się w granicach prawa)

- *Если вы не подпишите эти документы, я вас завтра уволю!*
- *Wenn Sie diese Dokumente nicht unterschreiben, verlieren Sie diese Arbeit!*

Reakcje odbiorcy na przymuszenia związane są zawsze z obawą przed niekorzystnymi konsekwencjami w wypadku odmowy. Kategoryczność wypowiedzi intensyfikuje rodzaj groźby, będącej ich nieodłącznym elementem.

Szantaże (nielegalne żądania połączone z groźbą o charakterze kryminalnym)

- Он сунул руку в карман и действительно извлёк из него револьвер,*
- *Возьми, — вложил он его в ладонь Геннадия, — пристрели вот этого господина. И тогда можешь валить на все четыре стороны. А если этого не сделаешь, то я убью тебя! Геннадий непослушными руками взял револьвер [...].* (Е. Сухов, *Делу конец — сроку начало*, 2007, НКРЯ)
- *Wenn du mir nicht bis morgen 10 000 \$ überbringst, bringe ich dich um!*

Podobnie jak w przymuszeniach postępowaniem odbiorcy kieruje przede wszystkim strach przed konsekwencjami — im brzmia one okrutniej, tym większy wpływ mają na reakcję adresata.

3.2.2. Nieobligujące dyrektywne akty mowy

Recepty (recepty medyczne) oraz informacje dotyczące stosowania lekarstw (ulotki medyczne podające skład, działanie i sposób użycia medykamentów) — akty łączące w sobie cechy rady, polecenia, wskazówki, instrukcji)

- *Лекарство принимать после завтрака.*
- *Medikament dreimal täglich einnehmen.*

Przepisy (kulinarne)

- *Лук очистить, мелко нарезать и обжарить до золотистого цвета.*
- *Zwiebeln schälen, hacken, in Fett anbraten.*

Użycie formy bezokolicznika, zarówno w receptach, ulotkach medycznych, jak i w przepisach kulinarnych, zwiększa zasięg i uniwersalność przekazu oraz podnosi jego kategoryczność.

Propozycje (na przykład wykonania czegoś)

- *Если хочешь, я тебе дам эту книгу.*
- *Wenn du willst, könnten wir uns nächstes Wochenende in Karlsbad treffen.* (K. Jentzsch, *Seit die Götter ratlos sind*, 1999, DWDS)

Робудзения/зачёты (на прыклад вполного подъятия какого-то действия)

- *Давай, пойдём вместе в кино.*
- *Охотно.*
- *Komm, wir gehen zusammen ins Kino.*
- *Gerne.*

Ррошбы (на прыклад о помощи)

- *Помоги мне, пожалуйста, решить эту задачу по математике.*
- *Hilf mir bitte, ich kann das nicht machen.*

Благания (на прыклад о безопасное поведение близкой особы)

- *Умоляю тебя, будь осторожным!*
- *Ich flehe dich an, sei vorsichtig!*

Всказовки (на прыклад dotyczące безопасного монтажа освещения)

- *До начала монтажных работ внимательно прочитай технические указания.*
- *Vor Beginn der Montagearbeiten lesen Sie bitte aufmerksam die Hinweise.*

Рады (на прыклад udzielane przez starszych młodszym)

- *Советую тебе отдохнуть немножко, ты слишком много работаешь.*
- *Und als Gegengewicht, als leichtere, feinere Nachspeise, wie man sagt, als Magenschluß empfehle ich dir Gaudys „Venezianische Novellen“ und Eichen-dorffs „Schloß Durande“.* (G. Herman, Jettchen Gebet, 1919, DWDS)

Ррестроги (на прыклад dawane dzieciom przez rodziców)

- *Если ты это сделаешь, можешь всё потерять.*
- *Wenn du das machst, kannst du alles verlieren.*

Инструкции (на прыклад urządzeń elektrycznych)

- *Для запуска двигателя нажмите предохранительную кнопку (2) и потяните рычаг выключателя (1).*
- *Den Motor durch Anziehen des Schalthebels (1) nach dem Drücken des Verriegelungsknopfes (2) anlassen.*

Острзения (на прыклад związane z bezpieczną eksploatacją urządzeń elektrycznych)

- *Внимание! Высокое напряжение!*
- *Warnung! Stromschlaggefahr!*

Rozdział 4

Klasyfikacja dyrektywnych aktów mowy według korzyści interlokutorów

Dyrektywne akty mowy jako akty mające pobudzić, zmobilizować lub zmusić osobę interlokutora do działań wyartykułowanych przez nadawcę można rozpatrywać także w aspekcie zysków i ewentualnych strat płynących z ich urzeczywistnienia.

Przyjmując za kryterium ich podziału korzyść uczestników, wśród dyrektywnych aktów mowy można wydzielić trzy grupy:

1. dyrektywne akty mowy, których wypełnienie zapewni profit nadawcy,
2. dyrektywne akty mowy przynoszące zysk odbiorcy,
3. dyrektywne akty mowy, których spełnienie da korzyść zarówno nadawcy, jak i odbiorcy.

4.1. Nieobligujące dyrektywne akty mowy

Podział ten stosunkowo łatwo przeprowadzić odnośnie do nieobligujących dyrektywnych aktów mowy: prośb, błagań, propozycji, recept, przepisów, wskazówek, rad, ostrzeżeń, instrukcji, pobudzeń/zachęt — dających adresatowi możliwość dokonania samodzielnej decyzji o ich realizacji lub nie. Jako że odmowa wypełnienia nieobligujących dyrektywnych aktów mowy nie skutkuje sankcjami służbowymi, administracyjnymi czy prawnymi, to przy podejmowaniu decyzji o ich realizacji nie mają znaczenia takie czynniki jak strach i poczucie zagrożenia osoby je realizującej. Pozostają ograniczenia natury moralnej lub o podłożu emocjonalnym oraz związane z dążeniem każdego człowieka do bardzo subiektywnie, szeroko, pojmowanego własnego dobra.

4.1.1. Nieobligujące dyrektywne akty mowy z wyłączną korzyścią dla nadawcy

Należą do nich dwa rodzaje aktów mowy — *prośby i błagania*. Za G. Hindelangiem¹³⁸ dokonam dalszego podziału prośb na dwie podgrupy:

- prośby symetryczne (*symmetrische Bitten*, *симметрические просьбы*);
- prośby niesymetryczne (*asymmetrische Bitten*, *асимметрические просьбы*), które dzielą się na wypowiedzi o charakterze prośby i błagania. Błaganie jest zawsze wypowiedzią niesymetryczną.

O prośbach symetrycznych mówimy, gdy każdy z rozmówców może prosić współrozmówcę o tę samą przysługę, niezależnie od swoich ról i pozycji społecznych. W grupie tej mieścić się będą prośby charakterystyczne dla codziennego funkcjonowania w określonym społeczeństwie: o podanie czasu, o wskazanie drogi w nieznanym miejscu, uczynienie drobnej przysługi itp. Należy pamiętać, że możliwe są okoliczności, gdy osoby na co dzień będące względem siebie na niesymetrycznej pozycji, w określonej sytuacji komunikacyjnej, na przykład podczas służbowego obiadu, w którym uczestniczą przełożony i podwładny, mogą kierować do siebie symetryczne pytania. Na prawidłowość tę wskazał w swoich badaniach też G. Hindelang, podając przykład, w którym podwładny zwraca się do szefa: *Könnten Sie mir bitte die Speisekarte reichen?*¹³⁹ Prośba o podanie karty dań jest jak najbardziej właściwa, bo obie osoby w danym momencie realizują równorzędne role konsumentów — gości lokalu.

Prośby niesymetryczne powstają, gdy tylko odbiorca — ze względu na swoją pozycję, status, zajmowane stanowisko, miejsce w hierarchii społecznej, posiadane środki — jest zdolny wykonać to, z czym zwraca się do niego rozmówca. Działanie to jest poza zasięgiem możliwości nadawcy. Wypełnienie zarówno niesymetrycznych prośb, jak i błagań leży wyłącznie w gestii adresata. Nadawca nie ma prawa zobowiązać odbiorcy do zrealizowania czynności, której celem jest prośba lub błaganie. Nie ma też środków przymusu, które mógłby wobec adresata zastosować, wywierając tym samym na nim presję w celu realizacji swoich oczekiwań. Musi zatem wywołać u niego taką postawę emocjonalną, aby zechciał on dobrowolnie spełnić oczekiwania nadawcy. Bodźcem do działania zgodnego z życzeniem nadawcy mogą być powstałe u adresata: poczucie solidarności, przyzwoitości, zobowiązanie wynikające z dobrego wychowania i grzeczności, życzliwość, rodzaj powinności będący potencjalnym rewanżem za jakieś wcześniejsze profity uzyskane dzięki pomocy nadawcy lub bliskich mu osób, współczucie, poczucie winy w wypadku odmowy czy wreszcie litość. Chcąc osiągnąć cel, skrajnie zdeterminowany nadawca może posunąć się do działań naruszających jego godność — dzieje się tak często w akcie błagania. Pragnąc wzbudzić u współrozmówcy określone

¹³⁸ Zob. G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie...*, s. 64–65.

¹³⁹ *Ibidem*, s. 65.

uczucia, sięga po takie środki pozajęzykowe, jak: płacz, histeria, prosząca postawa ciała i mimika twarzy, ubiór. Mają one wywołać u adresata odpowiedni stan emocjonalny i tym samym niejako przymusić go do działania zgodnego z życzeniem nadawcy. Niesymetryczne są prośby w układzie: dzieci–rodzice, podwładny–przełożony, dziecko–dorosły, ubogi–bardzo zamożny (na przykład zabiegający o wsparcie finansowe) itp. Przykładem takiej prośby, jaką jest rozmowa dziecka z mamą, są wypowiedzi:

- *Мамочка, купи мне эту машину!*
- *Сынок, у тебя уже есть такая машина.*
- *Да, но эта мне очень нравится, она такая красивая. Купи, мамочка, я тебя очень прошу.*
- *Mutti, kauf mir diese Puppe, die ist so schön.*
- *Du hast doch schon so viele Puppen.*
- *Ja, aber die ist so schön. Kauf mir sie, bitte.*

Błagania to ekstremalnie nasycone emocjonalnie prośby. Nadawcy na ich wypełnieniu zależy tak bardzo, że może posunąć się nawet do poniżających godność ludzką zachowań, aby doprowadzić do osiągnięcia celu. Cel ma wtedy dla niego nadrzędne znaczenie, na przykład ratowanie czci, zdrowia czy życia bardzo bliskiej mu osoby. Przykładem jest wypowiedź matki skierowana do osoby odbiorcy mogącego mieć wpływ na los jej syna:

- *Сейчас я узнала, что дело моего сына решается в понедельник 12 марта. Трудно представить, какое это для меня потрясение. Вы были так добры, так отзывчивы, как никто в эти страшные годы. Я умоляю Вас, если ещё можно чем нибудь помочь, сделайте это [...]. Мне кажется, что семнадцать лет стою над могилой, где корчится мой ещё живой сын. (Г. Фукс, Двое в барабанах, 2003, НКРЯ)*

Kobieta błaga o pomoc, używając performatywnego czasownika *я умоляю* (błagam), chcąc pokazać, że adresat jest osobą wyjątkowo dobrą i wrażliwą (*Вы были так добры, так отзывчивы, как никто в эти страшные годы*), nie może więc pozostać obojętny na los jej syna. Jednocześnie wskazuje na cierpienie matki, które powinno poruszyć odbiorcę (*Мне кажется, что семнадцать лет стою над могилой, где корчится мой ещё живой сын*) i wywołać współczucie skutkujące próbą/chęcią/udzieleniem pomocy jej synowi.

Przykład w języku niemieckim jest błaganiem skierowanym do osoby decyzyjnej mogącej mieć wpływ na przebieg zdarzeń o zbadanie sprawy przed podjęciem ostatecznej decyzji:

- *Ich flehe Sie nochmals an, vorher mich mit dem betreffenden Direktor verhandeln zu lassen. (K. Tucholsky, An Carl von Ossietzky, 04.04.1932, DWDS)*

4.1.2. Nieobligujące dyrektywne akty mowy z przeważającą korzyścią na rzecz odbiorcy

W mojej ocenie do nieobligujących dyrektywnych aktów mowy z przeważającą korzyścią na rzecz odbiorcy należą: wskazówki, rady/porady, przestrogi, instrukcje (ulotki medyczne), ostrzeżenia, recepty, przepisy, propozycje.

Wypełnienie działań wskazanych w zakresie tych aktów leży przede wszystkim w interesie odbiorcy. Nadawca na podstawie własnej wiedzy, życzliwości wobec współrozmówcy i chęci pomocy sam z siebie kieruje je do współrozmówcy, ale korzyść z ich realizacji odniesie odbiorca. Od nieobligujących dyrektywnych aktów mowy z wyłączną korzyścią dla odbiorcy różnią się tym, że to nadawca wychodzi z inicjatywą pomocy/wsparcia wobec odbiorcy, a nie jak w poprzedniej grupie, w której inicjatorem działania na swoją rzecz był sam zainteresowany otrzymaniem wsparcia.

Wskazówki mają pokazać odbiorcy, jak w danej sytuacji powinien on się zachować, postąpić, w jaki sposób prawidłowo wykonać określoną czynność. Są rodzajem rady, ale dotyczą działań o charakterze technicznym, manualnym, gospodarczym, niezwiązanych z psychiką, na przykład:

— Удалить налёт с хрустала можно с помощью уксуса и соли, желатель-но крупного помола¹⁴⁰.

— *Kaffee Flecken aus Kleidung entfernen. Wie bei fast allen Flecken, lassen sich auch Kaffee Flecken am besten behandeln, wenn sie sofort entdeckt werden. Ist das Maulheur gerade erst passiert, haben Sie gute Chancen die verschmutzte Stelle nur mit Wasser restlos sauber zu bekommen. Gehen Sie dabei folgendermaßen vor:*

— *versuchen Sie zunächst, mithilfe eines Papiertaschentuches oder eines Küchentuches so viel Kaffee aufzusaugen, wie möglich,*

— *drücken Sie dabei leicht auf, um auch den Schmutz, der bereits tiefer ins Gewebe eingedrungen ist, zu erwischen,*

— *anschließend lassen Sie in eine Schüssel oder ins Handwaschbecken warmes Wasser ein,*

— *haben Sie Ihre Wäsche mit schwarzem Kaffee bekleckert, ist klares Wasser ausreichend, handelt es sich jedoch um Milchkaffee, sollten Sie etwas Waschmittel zugeben um auch das MilCHFett zu lösen,*

— *waschen Sie dann Ihren Stoff im warmen Wasser gründlich aus und spülen Sie anschließend mit kaltem Wasser nach,*

— *zur endgültigen Reinigung geben Sie die Kleidung in die Waschmaschine*¹⁴¹.

¹⁴⁰ <http://www.delaysam.ru/poleznoe/poleznoe7.html> (dostęp: 19.09.2017).

¹⁴¹ <http://www.gute-haushaltstipps.de/flecken/kaffee-flecken-entfernen.php> (dostęp: 9.06.2017).

Oba podane przykłady odnoszą się do gospodarstwa domowego. Ich zadaniem jest pokazać, w jaki sposób można rozwiązać dany problem z zakresu życia codziennego.

Rady dotyczą kontaktów międzyludzkich i problemów o charakterze psychicznym, emocjonalnym, moralnym. Rzadko są to wypowiedzi jednozdaniowe, krótkie. Rada, aby była konstruktywna, zazwyczaj musi być „obudowana” szeregiem innych aktów mowy będących jej uzasadnieniem. Piękną liryczną radą jest wiersz Bułata Okudźawy.

*Давайте восклицать, друг другом восхищаться.
Высокопарных слов не стоит опасаться.
Давайте говорить друг другу комплименты —
ведь это всё любви счастливые моменты.*

*Давайте горевать и плакать откровенно
то вместе, то поврозь, а то попеременно.
Не нужно придавать значения злословью —
поскольку грусть всегда соседствует с любовью.*

*Давайте понимать друг друга с полуслова,
чтоб, ошибившись раз, не ошибиться снова.
Давайте жить, во всем друг другу потакая, —
тем более, что жизнь короткая такая¹⁴².*

Rada udzielona przez Mahatmę Gandhiego brzmi:

Jeder muß seinen Frieden in sich selber finden, und soll der Friede echt sein, darf er nicht von äußeren Umständen beeinflusst werden¹⁴³.

Rady, tak jak w podanych przykładach, są chętniej słuchane, przyjmowane, jeśli wypowiadają je osoby powszechnie cenione i szanowane, posiadające dużą wiedzę i doświadczenie, będące autorytetem — jak przytoczeni Okudźawa i Gandhi.

Przestrogi mają uchronić odbiorcę przed potencjalnym zagrożeniem różnego pochodzenia. Mogą być odbierane jako upomnienie, przywołanie do porządku, pouczający wniosek, lekcja na przyszłość. Bliskie są aktom wyrażającym ostrzeżenia, rady, wskazówki, ponieważ nakreślają odbiorcy właściwy/pożądany sposób postępowania.

— Делай, как хочешь, но я предостерегаю тебя, что это дело весьма опасное, — примолвил он — надо быть безумным, чтоб не увидеть в этих вопросах политической цели. (Ф. В. Булгарин, Воспоминания, 1846–1849, НКРЯ)

¹⁴² В. Okudźawa, *Пожелание друзьям*, 1975.

¹⁴³ <http://www.sasserlone.de/zitat/271/mahatma.gandhi/> (dostęp: 19.09.2017).

— *Ich warne Sie vor dem Nationalsozialismus, der vor nichts zurückschreckt und aus der Justiz seinen sklawischen Diener macht.* (Der Nürnberger Prozeß, Montag, 25. März 1946, DWDS)

Przestrogi podawane przez instytucje publiczne, jak policja, straż pożarna czy instytuty meteorologii, są przez odbiorców traktowane poważnie. Istnieje zasada, że im większym zaufaniem, szacunkiem cieszy się przestrzegający, tym bardziej respektowane są jego przestrogi.

Instrukcje dotyczą postępowania w określonych sytuacjach. Są opisem pewnych procedur, zachowań, które muszą zostać w danych okolicznościach przeprowadzone, aby osoba je wykonująca — adresat — nie naraziła się na jakieś negatywne skutki, które zajdą, jeżeli instrukcja nie zostanie wypełniona właściwie: awaria urządzeń lub groźna dla życia i zdrowia sytuacja. Związane są z szeroko rozumianym bezpieczeństwem, na przykład zasady BHP:

Как избежать неприятностей

Отправляясь из дома по делам, нужно выключить электроприборы. Работая можно оставить только холодильник. Если предполагается уехать из дома надолго, то лучше отключить и его, предварительно разморозив.

Выдергивать шнур из розетки нужно только за вилку. Тянуть за провод нельзя¹⁴⁴.

iPhone Benutzerhandbuch (Für iOS 5.0-Software)

Wenn Sie das iPhone nicht verwenden, können Sie es sperren, um den Bildschirm auszuschalten und die Batterie zu schonen. Sperren des iPhone: Drücken Sie die Ein-/Aus-Taste. Ist das iPhone gesperrt, passiert nichts, wenn Sie den Bildschirm berühren. Das iPhone kann immer noch Anrufe, Textmitteilungen und andere Ereignisse erhalten. Sie haben außerdem folgende Möglichkeiten: Anhören von Musik. Passen Sie die Lautstärke während eines Anrufs bzw. der Musikwiedergabe mit den Tasten an der Seite des iPhone an (bzw. mit den Tasten der iPhone-Ohrhörer). Drücken Sie die Mitteltaste auf den iPhone-Ohrhörern, um einen Anruf anzunehmen oder zu beenden bzw. um die Audiowiedergabe zu steuern¹⁴⁵.

Ostrzeżenia — bliskie są pragmatycznie przestrogom i wskazówkom. Ich zadanie to również ochrona odbiorcy przed niepożądanymi skutkami określonych wydarzeń, postępowań i sytuacji. Różni się od przestrogi i wskazówek formą. Są krótkimi zwięzłymi komunikatami:

¹⁴⁴ <http://www.tmsam.ru/mimi-rukovodstvo/osnovnye-pravila-bezopasnosti-v-dome.html> (dostęp: 20.09.2017).

¹⁴⁵ <https://www.handyflash.de/tiny/bedienungsanleitungen/apple/apple-iphone-4.pdf> (dostęp: 20.09.2017).

— *Внимание! Сход снега!*

— *Achtung! Bissiger Hund!*

Recepty — pragmatycznie bliskie wskazówkom, przepisom i instrukcjom — mają wskazywać adresatowi, jak troszczyć się o zdrowie, jak postępować w wypadku choroby. Są formą komunikacji między lekarzem a pacjentem. Charakteryzują się zwięzłością i precyzyjnością przekazu:

— *Принимать лекарства за 1,5–2 часа до еды. Запивать лекарства водой.*

— *Das Medikament eine Stunde vor dem Essen einnehmen.*

Przepisy — jako akty nieobligujące kojarzone zazwyczaj z przepisami kulinarnymi, jako akty obligujące to szeroko rozumiane regulaminy, nakazy i zakazy. Bliskie instrukcjom — mówią, jak postępować, aby osiągnąć pożądany skutek. Przepisy jako akty nieobligujące nie pociągają za sobą sankcji prawno-administracyjnych. Ich zadaniem jest ułatwienie działania adresata, dlatego mają prostą, łatwą formę, czasowniki często są bezokolicznikami:

— *Курицу порезать на куски, залить водой, поставить варить бульон. Когда вода закипит, убавить огонь, чтобы вода сильно не кипела, собрать пену. Оставить варить минут на 5–10. Почистить картофель, порезать кубиками и добавить в бульон.*

— *Die Spaghetti in gesalzenem Wasser bissfest kochen. Währenddessen die Zwiebeln schälen und in feine Streifen schneiden. Die Walnusskerne in kleine Stücke hacken.*

— *Die Butter in einem Topf zerlaufen lassen, die Zwiebeln dazugeben und bei schwacher Hitze ungefähr 8 Minuten köcheln lassen, bis sie weich und leicht bräunlich sind.*

Propozycje — przez G. Hindelanga podzielone zostały na dwie grupy: *Problemlösungsvorschläge* (służące rozwiązaniu problemu) i *Anregungen* (pobudzenia do wspólnego działania). Propozycja wspólnego rozwiązania problemu to wspólne poszukiwanie właściwego zachowania w konkretnej sytuacji, albowiem zarówno nadawca, jak i odbiorca nie wiedzą, jak to uczynić¹⁴⁶. Propozycja pobudzenia do wspólnego działania bez wątplenia należy do aktów z korzyścią (a jeśli jest nietrafiona, to ze szkodą) dla obu jej uczestników. Oba rodzaje aktów nie mogą znaleźć się w grupie nieobligujących aktów mowy z przeważającą korzyścią adresata, ponieważ oba zakładają wspólne działanie nadawcy i odbiorcy oraz wspólne ponoszenie konsekwencji tych zachowań. Muszą zatem należeć do grupy aktów przynoszących potencjalną korzyść obu rozmówcom. Hindelang w swoim podziale nie uwzględnił aktów mowy będących propozycją dla odbiorcy — rodzajem oferty

¹⁴⁶ G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie...*, s. 63–64.

składanej przez nadawcę. Jedynie tak pojęte akty propozycji-oferty mogą znaleźć się w grupie nieobligujących aktów mowy z przeważającą korzyścią dla osoby adresata. Mogą to być takie wypowiedzi dialogowe:

- *Ниночка, вот деньги, если хочешь, купи себе эту юбку.*
- *Спасибо, мамочка.*
- *Wenn du willst, kann ich dir helfen.*
- *Ja, hilf mir, bitte.*

4.1.3. Nieobligujące dyrektywne akty mowy z obopólną korzyścią dla nadawcy i odbiorcy

Pobudzenie/zachęta do wspólnego działania to w rozumieniu G. Hindelanga wspólne poszukiwanie rozwiązania i podejmowanie wspólnych działań. Wszystkie omówione dotychczas akty mowy dotyczyły wyłącznie działania podejmowanego przez osobę adresata, ta grupa w jednakowym stopniu odnosi się do obu/wszystkich rozmówców, ale inicjatorem/pomysłodawcą wspólnego przedsięwzięcia jest nadawca. Trzeba podkreślić różnicę, którą dostrzegł Hindelang, że akty będące pobudzeniem do wspólnego działania uwzględniają dwie sytuacje komunikacyjne. Pierwsza — obaj uczestnicy nie znają rozwiązania jakiegoś problemu i razem będą go poszukiwać (w badaniach Hindelanga — *Problemlösungsvorschläge*) i druga — nadawca zachęca współrozmówcę do wspólnej, jakiegokolwiek, działalności (w badaniach Hindelanga — *Anregungen*). W moim przekonaniu na poziomie pragmatycznym obie grupy wyrażają intencje będące pobudzeniami do wspólnego działania¹⁴⁷. Podobnie jak przytoczone przykłady dialogów:

- *Пойдём в кино сегодня вечером?*
- *Хорошо, давай!*
- *Wollen wir zusammen essen gehen?*
- *Ja, das ist eine gute Idee.*

¹⁴⁷ G. Hindelang dla sytuacji z rzędu *Problemlösungsvorschläge* podaje przykłady będące próbą rozwiązania problemu (małżonkowie wracają po przyjęciu do domu i żadne z nich nie ma kluczy). Są to między innymi wypowiedzi:

- *Wir könnten das Kellerfenster einschlagen und so ins Haus einsteigen.*
 - *Warum gehen wir nicht einfach zurück auf die Party und übernachten dort.*
 - *Ich schlage vor, wir fahren zu Tante Hilde nach Herne, die hat noch einen Schlüssel zu Hause.*
- Jako pobudzenia do wspólnego działania podane są przez niego następujące przykłady:
- *Wie wär's, wenn wir einmal wieder eine Partie Schach zusammen spielen würden?*
 - *Komm! Wir gehen noch einen trinken!*
 - *Laßt uns doch mal gemeinsam eine Wanderung machen.*

Wszystkie wypowiedzi są ewidentnymi pobudzeniami do wspólnego działania. Zob. *ibidem*, s. 63.

4.2. Obligujące dyrektywne akty mowy

Zdecydowanie trudniejsze okazuje się dokonanie podziału obligujących dyrektywnych aktów mowy, do których zaliczyłam: żądania, nakazy, zakazy, rozkazy, komendy, polecenia, regulaminy, przykazania, zarządzenia, przymuszenia i szantaże. Potwierdzają ten problem także badania innych językoznawców. Na przykład Hindelang nie proponuje podziału według kategorii korzyści obligujących dyrektywnych aktów mowy (tę grupę aktów mowy określa szeroko pojętymi żadaniami), nazwanych przez niego *bindende Aufforderungen*, lecz koncentruje swoją uwagę jedynie na podziale nieobligujących dyrektywnych aktów mowy — *nicht-bindende Aufforderungen*. Wśród tej grupy wydziela: *Aufforderungen mit Sprecherpräferenz* (dyrektywne akty mowy preferujące nadawcę), *Aufforderungen mit Adressatenpräferenz* (dyrektywne akty mowy preferujące odbiorcę), *Aufforderungen mit beidseitiger Präferenz* (dyrektywne akty mowy preferujące obie strony — nadawcę i odbiorcę)¹⁴⁸. Zachowałam ten podział, jednak z innym zakresem przynależności do poszczególnych grup (podrozdział 4.1).

Chcę przytoczyć jeszcze pogląd N. Formanowskiej, również odbiegający od proponowanego przeze mnie. Otóż Formanowska, podobnie jak Hindelang, nie zajmuje się podziałem pod kątem czerpania korzyści grupy aktów, nazywanych przez nią *инъюнктивы*, lecz jedynie dokonuje podziału aktów, nazywanych przez nią *не инъюнктивы*, na dwie grupy: *реквестивы в пользу говорящего* — na korzyść nadawcy i *адвисивы в пользу адресата* — z korzyścią dla adresata, nie wydzielając grupy trzeciej — dyrektywnych aktów mowy z obopólną korzyścią nadawcy i adresata¹⁴⁹. Pod kątem korzyści rozpatruje zobowiązujące dyrektywne akty mowy E. Komorowska. Badaczka zalicza je do aktów, których wypełnienie leży w interesie ich nadawcy¹⁵⁰.

Spojrzenie na obligujące dyrektywne akty mowy pod kątem korzyści płynących z ich realizacji wydaje się jak najbardziej sensowne, gdyż ten typ aktów mowy — jako nastawiony na zobligowanie adresata do jakiejś działalności — nierozzerwalnie łączy się z kolokwialnym pojęciem *korzyści* — czy inaczej *zysków* i *strat* — płynących z jego realizacji.

Nadawca, zanim przystąpi do wyartykułowania któregoś z tych aktów, zupełnie automatycznie zadaje sobie proste pytania: *Co ja będę miał z tego, że ty zrealizujesz to, czego ja od ciebie oczekuję?* oraz *Jakie straty poniosę, jeśli ty nie wykonasz tego, czego ja od ciebie chcę?*, a także (gdy nie jest pewny reakcji odbiorcy) *Jak mogę cię zmusić, żebyś robił to, czego ja chcę?*

¹⁴⁸ Zakres klasy dyrektywnych aktów mowy i ich podział pod kątem korzyści płynących z realizacji por. *ibidem*, s. 56–66.

¹⁴⁹ Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 322.

¹⁵⁰ Zakres klasy dyrektywnych aktów mowy i ich podział pod kątem korzyści płynących z realizacji por. E. Komorowska, *op. cit.*, s. 29.

Natomiast odbiorca analizuje je ze swojego punktu widzenia: *Co ja będę miał z tego, że wykonam to, czego ty ode mnie oczekujesz?* oraz *Jakie straty poniosę/co mi grozi, jeśli nie wykonam tego, czego ty ode mnie oczekujesz?*

W pełni zgadzam się z poglądem Komorowskiej, że realizacja obligujących dyrektywnych aktów mowy przynosi zysk nadawcy, chciałabym jednak tę analizę pogłębić i przyjrzeć się, jakiego rodzaju jest to korzyść. W związku z tym podzielę wszystkie obligujące dyrektywne akty mowy na trzy grupy:

1. obligujące dyrektywne akty mowy powstające jako wykładnik silnej chęci zobowiązania odbiorcy do realizacji intencji nadawcy. Wachlarz aktów należących do tej grupy będzie bardzo szeroki, od categorycznych aktów będących wynikiem determinacji, silnych emocji, po akty mające u podłoża despotyzm, egoizm i silną chęć czerpania bezwzględного zysku przez nadawcę (korzyść z ich wypełnienia czerpie wyłącznie nadawca) — nazwę je *obligujące na wyłączną korzyść nadawcy dyrektywne akty mowy*;

2. obligujące dyrektywne akty mowy jako wynik troski, altruizmu, empatii, życzliwości czy miłości (korzyść bezpośrednią czerpie nadawca, ale pośrednia — często długoterminowa — jako rezultat wypełnienia woli nadawcy i mająca znacznie większą wartość jest udziałem odbiorcy) — mogą być nazywane *wychowawczo obligujące dyrektywne akty mowy*;

3. obligujące dyrektywne akty mowy wynikające z faktu zawarcia jakiejś umowy (na przykład o pracę), przynależności do danego społeczeństwa lub grup społecznych i konieczności przestrzegania reguł w nich obowiązujących (korzyść bezpośrednia przypada nadawcy — w tym przypadku często zinstytucjonalizowanemu, ale z pośredniej korzysta adresat, bo jest nią gwarancja stabilnego, bezpiecznego funkcjonowania i egzystowania w danym społeczeństwie lub grupie społecznej) — pasującym do nich jest określenie: *instytucjonalnie obligujące dyrektywne akty mowy*.

4.2.1. Obligujące na wyłączną korzyść nadawcy dyrektywne akty mowy

Obligujące dyrektywne akty mowy nastawione wyłącznie na korzyść i zaspokojenie oczekiwań oraz preferencji nadawcy to żądania, przymuszenia, szantaże.

W tej grupie aktów mowy są wypowiedzi wynikające z egoizmu i chęci podporządkowania sobie, a często także poniżenia odbiorcy i zademonstrowania swojej władzy. Na despotyczne *żądania* — polecenia/nakazy/rozkazy, kierowane pod adresem całkowicie uzależnionego od nadawcy adresata G. Hindelang wprowadził określenie *despotischer Befehl* (despotyczne polecenie, despotyczny rozkaz). Jako przykłady sytuacji, w których mogą one zaistnieć, dał kontakty z niewolnikami, jeńcami, zakładnikami w relacjach ze swoimi oprawcami lub średniowieczną zależność poddanych od swoich panów¹⁵¹. Według mnie problem egoistycznych,

¹⁵¹ G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie...*, s. 58–59.

despotycznych żądań jest aktualny także współcześnie. Całkowite uzależnienie służbowe, ekonomiczne, emocjonalne jednostek słabych psychicznie bywa wykorzystywane przez ich najbliższe otoczenie, które pozwala sobie na despotyczne żądania wobec tych osób — stosując akty agresji słownej (nieraz w połączeniu z przemocą fizyczną i psychiczną). Ten sposób komunikacji jest charakterystyczny dla grup przestępczych i organizacji, w których normą i metodą działania jest przemoc i podporządkowanie, nieszanowanie godności jednostki ludzkiej.

W grupie obligujących na korzyść nadawcy dyrektywnych aktów mowy znajdują się jednak także żądania wynikające z silnego wzburzenia emocjonalnego, frustracji i lekceważenia nadawcy przez współrozmówcę, na przykład podczas kłótni, ostrej wymiany zdań itp. Z tego powodu żądania przynoszące wyłączną korzyść nadawcy należy rozpatrywać bardzo szeroko: od żądań „pospolitych” (będących niegrzeczną, kategoryczną prośbą, na przykład *Дай мне стакан воды*; *Gib mir ein Glas Wasser*), przez żądania wynikające z silnego wzburzenia emocjonalnego (*Ваня, не трогай моих ушей!*; *Hans, lass mich in Ruhe!*), następnie żądania despotyczne (na przykład *Молчи!*; *Ruhe!*), zbliżone do przymuszeń (nakazów), aż do żądań o charakterze przestępczym, zwykle połączonych z groźbą — bliskich szantażom.

Przymuszenia stojące na granicy prawa zakładają wymuszenie na odbiorcy działania niekorzystnego dla jego osoby, ale mieszczącego się jeszcze w ramach prawa. Są naganne z punktu widzenia tradycji, kultury czy obyczajów panujących w danym społeczeństwie.

Natomiast *szantaż*, przynoszący wyłączną korzyść nadawcy i *zawsze* łączący się ze stratą oraz zagrożeniem dla odbiorcy, jako akt mieszczący się poza prawem jest *zawsze* niekorzystny dla osoby odbiorcy i przez otoczenie *zawsze* oceniany pejoratywnie.

4.2.2. Wychowawczo obligujące dyrektywne akty mowy

Takimi dyrektywnymi aktami mowy są żądania, polecenia i zakazy o charakterze wychowawczym, pouczającym. Przyczyną ich powstania jest troska, życzliwość, miłość, chęć niesienia pomocy i uchronienia nadawcy od szkodliwych dla niego konsekwencji jego zachowań. Specyfika tego typu aktów polega na tym, że chociaż są określoną formą nacisku na adresata, to w przekonaniu nadawcy czynione są wyłącznie dla jego dobra. Przeświadczenie to wynika z wiedzy i doświadczenia nadawcy oraz znajomości cech charakteru, osobowości i sposobu postępowania odbiorcy. Klasycznym ich przykładem mogą być wypowiedzi kierowane do dzieci przez rodziców i innych członków rodziny, wychowawców czy nauczycieli:

- *Маша, иди готовить уроки.*
- *Костя, нельзя так долго смотреть телевизор.*
- *Нина, ложись спать, уже очень поздно, а тебе надо вставать в шесть утра.*

- *Peter, mach endlich deine Hausaufgaben.*
- *Geh schlafen, es ist sehr spät.*
- *Du musst mehr lernen.*
- *Du darfst heute nicht ins Kino gehen.*

4.2.3. Instytucjonalnie obligujące dyrektywne akty mowy

Do grupy tej włączę akty niespersonalizowanych, zinstytucjonalizowanych nadawców oraz takie, które produkują nadawcy będący przedstawicielami konkretnej organizacji, instytucji, przełożeni w układzie pracodawca–pracobiorca. Będą to: nakazy, zakazy, komendy, polecenia, regulaminy, zarządzenia/rozporządzenia, przykazania o charakterze religijnym.

Na początek spójrzmy na znaki drogowe nakazu i zakazu jako graficzne przedstawienie dyrektywnych aktów nakazu i zakazu wyartykułowanych w przepisach ruchu drogowego, na przykład:

znak nakazu — znaczący tyle co nakaz *Kierowco, jedź prosto:*

Движение прямо; Geradeaus;

znak zakazu — o dyrektywnej wykładni zakazu *Kierowco, nie wolno ci wyprzedzać:*

Обгон запрещён; Überholverbot.

Nadawca — urząd zajmujący się bezpieczeństwem ruchu drogowego — obliuguje odbiorcę-kierowcę do jazdy prosto i niewyprzedzania innych pojazdów. Jeśli kierujący pojazdem tego nie zrobi, to:

- nie wykona nakazu i zakazu, do jakich zobowiązuje go nadawca, w tym wypadku odpowiedni urząd;

- najprawdopodobniej zapłaci mandat, czyli zostanie ukarany przez odpowiednich stróżów prawa: finansowa strata odbiorcy, materialny „zysk” odpowiedniego urzędu egzekwującego ustanowione przepisy;

- jest prawdopodobne, że czeka go wypadek i może zniszczyć swoją i cudzą własność lub stracić zdrowie i życie własne oraz narazić na niebezpieczeństwo innych — strata przede wszystkim osoby niewypełniającej odpowiednich nakazów i zakazów.

Natomiast jeśli wykona nakazy i zakazy nałożone na niego z racji wypełniania danej roli — w tym wypadku kierowcy — to:

- zaspokoi oczekiwania nadawcy kierowane wobec jego osoby jako kierowcy;
- uniknie mandatu, czyli kary materialnej za nieprzestrzeganie przepisów;
- nie narazi na niebezpieczeństwo zdrowia i życia własnego i innych uczestników ruchu drogowego.

Korzyści z podporządkowania się nakazom i zakazom obowiązującym w ruchu drogowym są obopólne, zarówno dla nadawcy, jak i odbiorcy, ale ich wartość dla odbiorcy może być najwyższa z możliwych — życie.

Innym przykładem są komendy i rozkazy wydawane w instytucjach o wysokim stopniu sformalizowania przepisów i ostrych sankcjach w przypadku nieposłuszeństwa stojących niżej w hierarchii tych organizacji wobec stojących wyżej. Przynależność do nich nakłada na członków obowiązek przestrzegania regulaminów, podporządkowywania się poleceniom przełożonych przez wykonywanie ich komend, rozkazów i poleceń.

Na przykład w czasie potyczek zbrojnych pada komenda mówiąca, że żołnierze mają się zatrzymać:

— *Смоў!*

— *Stehen!*

Następnie pada rozkaz mówiący o wycofywaniu się:

— *По моей команде, все назад!*

— *Auf mein Kommando, alle zurück!*

Jeśli żołnierze nie wykonają poleceń swoich przełożonych, czekają ich sankcje za niesubordynację, a także mogą narazić lub stracić własne życie. Jeżeli natomiast wykonają polecenia przełożonych, to: zaspokoją ich oczekiwania; unikną kary za niepodporządkowanie się ich komendom/rozkazom; zachowają właściwe relacje organizacyjno-służbowe; nie narażają się na powstanie chaosu i dezorganizacji, co mogłoby spowodować utratę życia lub zdrowia w czasie walki.

Z punktu widzenia nadawcy starszego stopniem wojskowym:

— wykonanie rozkazu/komendy równa się sukcesowi komunikacyjnemu oraz zawodowemu, jest wyrazem jego profesjonalnej skuteczności i właściwego wpływu na podwładnego;

— oznacza właściwe wykonanie zadania lub jego części;

— niewykonanie oczekiwań nadawcy/przełożonego oznacza porażkę komunikacyjną i niespełnienie zadań zawodowych;

— może spowodować konsekwencje służbowe wyegzekwowane przez starszych od niego szarż w zależnościach służbowych za nieumiejętność właściwego kierowania podwładnymi.

Korzyść z wykonania rozkazów/komend w hierarchii wojskowej jest obopólna — nadawcy i odbiorcy.

W zbliżony sposób można analizować polecenia o charakterze służbowym wynikające z umowy o pracę zawartej przez odbiorcę. Wypełnianie poleceń służbowych jest jednym z warunków zatrudnienia odbiorcy i ma zapewniać właściwe działanie i rozwój firmy, w której pracują nadawca i odbiorca poleceń. Zakres wykonywanych poleceń ściśle określa umowa o zatrudnienie i przełożony/pracodawca nie może ich przekraczać.

Funkcję regulującą życie społeczne mają regulaminy i zarządzenia/rozporządzenia wydawane przez organa władzy państwowej i instytucje użyteczności publicznej. Ich zadaniem jest:

— ułatwianie współżycia i funkcjonowania obywateli w ramach społeczeństwa, instytucji użyteczności publicznej, organizacji i zapewnianie im bezpiecznej egzystencji w społeczeństwie;

— ochrona każdej jednostki przed osobnikami i sytuacjami, które mogłyby zagrażać pokojowej, stabilnej, bezpiecznej egzystencji¹⁵²;

— umacnianie tym samym organizacji państwowych i systemu sprawowania władzy.

Nierespektowanie tych zaleceń to porażka przedstawicieli władzy, ale też dla społeczeństwa niebezpieczeństwo popadnięcia w chaos, anarchię i dezorganizację życia publicznego lub sankcje natury prawnej. Podporządkowanie się regulaminom i zarządzeniom/rozporządzeniom może ułatwić funkcjonowanie całego społeczeństwa i zapewnić mu bezpieczeństwo.

Przykazania o charakterze religijnym należy traktować jako szczególny rodzaj przepisów regulujących życie wierzących i pozwalające im zachować duchowy pokój i równowagę.

¹⁵² Założeniem wstępnym jest demokratyczne sprawowanie władzy, a przedstawiciele do jej sprawowania zostali wybrani w wolnych, demokratycznych wyborach.

Rozdział 5

Klasyfikacja dyrektywnych aktów mowy według stopnia ich legitymizacji

Nierozzerwalnie związany z podziałem dyrektywnych aktów mowy pod kątem obligatoryjności wypełniania i czerpanych korzyści jest problem ich legitymizacji w ramach obowiązującego prawa, a więc możliwość wsparcia prawnego, instytucjonalnego lub obyczajowego przy egzekwowaniu stopnia realizacji poszczególnych aktów¹⁵³. Zagadnienie to należałoby rozpatrywać według obowiązujących w danym społeczeństwie przepisów prawa, norm obyczajowych, moralnych czy kulturowych, mających wpływ na postępowanie jego członków przynajmniej na trzech płaszczyznach:

1. państwowej/urzędowej/zawodowej — z powodu życia na obszarze danego państwa, dobrowolnego przystąpienia konkretnego człowieka do jakiejś instytucji/organizacji na podstawie umowy o pracę — przeważający wpływ norm prawnych na akty komunikacji językowej, *komunikacja formalna*;

2. rodzinnej/przyjacielskiej — w związku z pozostawaniem w układzie rodzinnym lub bliskim związku przyjacielskim/partnerskim — dominują normy o proveniencji moralnej, obyczajowej i kulturowej, *komunikacja nieformalna*;

3. życia społecznego — jako konsekwencji przynależności jednostki do określonej społeczności narodowej, językowej, kulturowej — wpływ zarówno norm prawnych, kulturowych, jak i obyczajowych, ma charakter komunikacji mieszanej — elementy komunikacji formalnej i nieformalnej, to znaczy *komunikacja mieszana — formalno-nieformalna*.

Przyjmując za wyznacznik podstawowy relacje zawodowo-urzędowe, czynnikiem dominującym we wzajemnej komunikacji będzie miejsce nadawcy i odbiorcy na szczeblach drabiny zawodowej/hierarchii społecznej, a więc relacje podwładny–przełożony. Im wyżej stoi nadawca, tym wyższy będzie stopień legitymizacji jego wypowiedzi i odwrotnie — stopień legitymizacji danego aktu i konsekwencje

¹⁵³ Por. U. Schilling, *op. cit.*, s. 35–38.

odmowy realizacji będą wprost proporcjonalne do stanowiska zajmowanego przez nadawcę. Czynnikiem zwalniającym adresata z obowiązku wypełnienia dyrektywnych aktów mowy wynikających z jego określonej roli w strukturach organizacji jest rozwiązanie lub wygaśnięcie terminu umowy wiążącej go z instytucją. W wypadku służb mundurowych będzie to przejście do cywila, co jednocześnie likwiduje układ zależności zawodowej podwładny–przełożony.

W hierarchii rodzinnej/przyjacielskiej wśród ludzi połączonych więzami pokrewieństwa albo powinowactwa lub bliskimi związkami przyjacielskimi/partnerskimi czynnikami dominującymi będą rodzaj tych więzi i wiek interlokutorów, a więc na przykład układ rodzice–dzieci, dziadkowie–wnuki. Siła zobowiązania i wzajemnego oddziaływania drastycznie zmaleje, jeśli więzi łączące nadawcę i odbiorcę zostaną zerwane. Klasycznym przykładem takiej sytuacji może być rozwód małżonków.

W życiu społecznym uwarunkowań pojawi się znacznie więcej: wiek, płeć, stopień zażyłości rozmówców lub obcość, rodzaj roli społecznej, konkretne sytuacje komunikacyjne i miejsca, w których do nich dochodzi, obecność bądź nie świadków.

Elementem nadrzędnym na wszystkich płaszczyznach są oczywiście obowiązujące w danym społeczeństwie normy prawne. Z tego powodu moglibyśmy analizować dyrektywne akty mowy pod kątem mocy prawnej zobowiązującej do ich realizacji. Dałoby to możliwość następującego podziału:

- dyrektywne akty mowy, których obowiązek realizacji reguluje prawo, stosowne przepisy i umowy o mocy prawnej zawarte między interlokutorami;
- dyrektywne akty mowy regulowane normami obyczajowymi, kulturowymi, moralnymi;
- dyrektywne akty mowy pozbawione legitymizacji, niezgodne z obowiązującym prawem, normami moralnymi i obyczajowo-kulturowymi.

5.1. Dyrektywne akty mowy regulowane prawem i stosownymi przepisami/umowami

Będą to akty, których realizacja podlega kontroli stosownymi przepisami, regulaminami, prawem. Ze względu na moc zobowiązującą do ich wykonania należą one do grupy obligujących dyrektywnych aktów mowy. Odmowa wykonania albo wykonanie niezgodne z oczekiwaniami nadawcy pociągnie za sobą konsekwencje natury prawnej lub/i organizacyjnej ze skutkiem prawnym. Należą do nich akty powstające w wyniku pełnienia określonych funkcji będących efektem obowiązków zawodowych, służbowych oraz prawa obowiązującego każdego członka danej społeczności na podstawie konstytucji, kodeksu cywilnego, kodeksu karnego, kodeksu pracy itp. Są w nich zawarte:

- nakazy: na przykład sądowy nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym;

- zakazy: na przykład sądowy zakaz zbliżania się do określonych osób;
- komendy: wszystkie komendy wojskowe;
- polecenia: o charakterze służbowym, od grzecznych próśb do kategorycznych poleceń-żądań;
- regulaminy: obowiązujące w instytucjach, organizacjach państwowych;
- zarządzenia/rozporządzenia: wydawane przez organa władzy;
- przykazania o charakterze religijnym (tylko w państwach wyznaniowych, w państwach świeckich przykazania religijne nie mają mocy prawnej, oceniają postępowanie wiernych w wymiarze moralnym, etycznym — należą zatem do grupy drugiej).

W grupie tej należy umieścić jeszcze recepty, ulotki medyczne i instrukcje, chociaż są one aktami nieobligującymi dla odbiorcy i to on podejmuje decyzję, czy zamierza realizować treści w nich zawarte, czy nie. Jeżeli zdecyduje się postępować według treści recept, ulotek medycznych lub instrukcji, to nadawca ponosi jednak konsekwencje prawne, gdy podczas realizacji zaszkodzi odbiorcy, na przykład: wypadek będący skutkiem nieprecyzyjnie sformułowanej, wadliwej instrukcji, błędnie wypisana recepta przyczyni się do pogorszenia stanu pacjenta. Odbiorca lekceważący recepty i instrukcje nie może dochodzić prawnie rekompensaty negatywnych skutków swego postępowania. Pozostają one zatem aktami, które nie będąc obligującymi dyrektywnymi aktami mowy, na nadawcę nakładają odpowiedzialność prawną, a nie na obie strony — nadawcę i odbiorcę jak w wypadku wszystkich pozostałych typów wypowiedzi. Są zatem aktami z jednostronną odpowiedzialnością prawną spoczywającą na nadawcy. Nie są obligujące dla odbiorcy ze względu na konieczność realizacji. Odbiorca może skorzystać z instrukcji, ulotki medycznej czy recepty, ale nie ma takiego obowiązku.

5.2. Dyrektywne akty mowy regulowane normami obyczajowymi, kulturowymi, moralnymi

W tej grupie znajdują się akty zgodne z obowiązującymi w danym społeczeństwie normami obyczajowymi, kulturowymi, etycznymi, moralnymi. Są one nieobligującymi dyrektywnymi aktami mowy. Tworzą podstawę codziennej komunikacji międzyludzkiej umożliwiającej życie i funkcjonowanie w danej społeczności, rodzinie, grupie przyjaciół, współpracowników, uczniów. Będą miały znamiona komunikacji nieoficjalnej, w układach symetrycznych (znajomi, koledzy z pracy na równorzędnych stanowiskach, nieznajomi w sytuacjach życia codziennego itp.) i niesymetrycznych (rodzice–dzieci, starsi–młodszy itp.). Są to:

- błagania,
- wskazówki,
- rady,

- przestrogi,
- ostrzeżenia,
- przepisy,
- propozycje,
- pobudzenia/zachęty do wspólnego działania,
- prośby,
- żądania,
- przykazania o charakterze religijnym w państwach świeckich.

5.3. Dyrektywne akty mowy niezgodne z obowiązującym prawem i obyczajami

Grupę trzecią w państwach o charakterze demokratycznym, związanych z kulturą europejską, szanującą jednostkę i jej niezależność, tworzyć będą:

- szantaże,
- przymuszenia,
- prośby niezgodne z prawem,
- żądania niezgodne z prawem.

Przymuszenia wprawdzie mieszczą się jeszcze w granicach prawa, ale normy obyczajowe i kulturowe obowiązujące w Europie nie zezwalają na takie zachowania, co powoduje, że ten rodzaj wypowiedzi musi znaleźć się w grupie aktów mowy potępianych i nietolerowanych w społeczeństwie.

W sporządzonym przeze mnie podziale żądania i prośby znalazły się w każdej z grup, co według mnie ma swoje uzasadnienie. W grupie pierwszej, w której komunikacja jest bardzo sformalizowana, regulowana stosownymi przepisami i zachodzi w warunkach niesymetrycznych o charakterze służbowym, przełożony ma prawo do wydawania poleceń służbowych, a podwładny na mocy umowy o pracę jest zobowiązany do ich realizacji. Zakres zobowiązania uregulowany jest zawsze umową o pracę i może dotyczyć tylko obowiązków służbowych, a więc na przykład przełożony nie ma prawa wydawać podwładnemu poleceń dotyczących jego życia prywatnego ani niezwiązanych z jego stanowiskiem. Popatrzmy na klasyczny układ zależności szef–sekretnarz/sekretarka. Polecenie służbowe wydane przez jej szefa może brzmieć:

- *Анна Николаевна, сделайте, пожалуйста, три копии этого документа.*
- *Frau Neumann, kopieren Sie bitte dieses Dokument dreimal.*

Polecenie to ma wówczas formę grzecznej prośby. Mogłoby ono jednak zabrzmieć również tak:

- *Сделайте три копии этого документа!*
- *Kopieren Sie dieses Dokument dreimal!*

Polecenie ma tu zatem formę prośby. Możliwe też jest, że przełożony w pośpiechu kładzie na biurku dokumenty i mówi:

— *Сделать три копии этого документа!*

albo wręcz:

— *Сделать три копии!*

— *Dieses Dokument dreimal kopieren!*

a nawet:

— *Сделать три!*

— *Три копии!*

— *Dreimal kopieren!*

— *Drei Kopien!*

Byłoby to wówczas polecenie służbowe w formie kategorycznego żądania; ostatnie przykłady brzmią już bardzo niegrzecznie. W warunkach służbowych prośby i żądania należą do dyrektywnych aktów mowy o wysokim poziomie legitymizacji.

Na co dzień prośby i żądania to jedno z najczęściej pojawiających się aktów mowy. Występują w układzie symetrycznym i niesymetrycznym w komunikacji wśród członków rodziny, przyjaciół i znajomych oraz nieznanym członków społeczeństw. Dotyczą życia codziennego i funkcjonowania w określonej społeczności. Należąc do grupy aktów mowy regulowanych normami obyczajowymi i kulturowymi, mieszczą się w ramach obowiązującego prawa.

Prośba w układzie niesymetrycznym — mała córka i mama:

— *Мама, возьми меня с собой в магазин.*

— *Mutti, kauf mir diese Puppe.*

Prośba w układzie symetrycznym — dwie przyjaciółki:

— *Аня, помоги мне решить эту задачу по математике.*

— *Anna, kannst du mir helfen?*

Prośba w układzie symetrycznym — mąż do żony:

— *Зоя, закрой, пожалуйста, окно, очень холодно.*

— *Schatz, mach das Fenster zu, es ist sehr kalt.*

Żądanie w układzie niesymetrycznym — ojciec i syn:

— *Сынок, немедленно, иди спать!*

— *Sohnemann, geh sofort schlafen!*

Żądanie w układzie symetrycznym — znajomi:

— *Саша, отдай мне мои деньги!*

— *Klaus, gib mir mein Geld zurück!*

Żądanie w układzie niesymetrycznym — nieznajomi:

- *Закройте окно!*
- *Fenster zumachen!*
- *Fenster zu!*

Prośby i żądania, tak jak szantaż, również mogą znaleźć się w grupie dyrektywnych aktów mowy niezgodnych z obowiązującym prawem i obyczajami. Przymuszenia właściwie leżą na granicy obowiązującego prawa, ale nie mieszczą się w normach obyczajowych i moralnych. Wywoływać będą niechęć, a nawet wrogość w stosunku do osoby nadawcy, wyrażaną środkami werbalnymi lub pozawerbalnymi. Nadawca zazwyczaj unika obecności osób trzecich, formułując tego typu prośby lub żądania co do osoby adresata. Nierzadko ucieka się też do gróźb i przemocy, nie chcąc dopuścić do odmowy ich realizacji przez odbiorcę. Tego typu dyrektywne akty mowy istnieją we wszystkich sferach życia: zawodowo-urzędowej, rodzinnej, wśród znajomych i zupełnie obcych sobie ludzi.

Rozdział 6

Dyrektywne akty mowy jako akty jawne i ukryte

6.1. Cechy ukrytych aktów mowy

Dyrektywne akty mowy należy rozpatrywać także pod kątem tego, jak mogą zostać one wyrażone, to znaczy jako akty bezpośrednie czy akty pośrednie. Powstaje zatem pytanie, czy każdy dyrektywny akt mowy może zostać przedstawiony dwojako: jako bezpośredni i jako pośredni, bez szkody dla swojej podstawowej funkcji¹⁵⁴. Próba odpowiedzi na nie jest przedmiotem analizy tego rozdziału.

Rozważania te rozpocznię od definicji pośrednich i bezpośrednich aktów mowy i sposobu rozróżniania, do jakiej grupy i na podstawie jakich kryteriów dany akt, w tym przypadku dyrektywny akt mowy, mógłby zostać zaklasyfikowany.

Funkcja pragmatyczna aktów mowy, także dyrektywnych, może być wyrażona *explicite*, czyli za pomocą środków leksykalno-gramatycznych na powierzchni — wówczas mówimy o tak zwanych *jawnych, bezpośrednich aktach mowy* (*direkte Sprechakte; прямые речевые акты*). Jeśli w wypowiedzeniu funkcja pragmatyczna została wyrażona w sposób niejawny, ukryty, *implicite* i jest określana za pomocą analizy składników układu interakcyjnego, mówimy o tak zwanych *ukrytych, niejawnych aktach mowy* (*nicht-direkte, indirekte Sprechakte; не прямые, косвенные речевые акты*). Trafną definicję tego rodzaju aktów podają Veronika Ehrich i Günter Saile:

Nicht-direkt ist ein Sprechakt, wenn eine Dissoziation zwischen der intendierten kommunikativen Funktion und dem Satztyp der Äußerung oder einem in ihm enthaltenen performativen Verb, bzw. einem anderen illokutiven Indikator besteht oder wenn eine Dissoziation zwischen der intendierten Proposition und der wörtlichen Form der Äußerung [...] besteht¹⁵⁵.

¹⁵⁴ W rozdziale tym został wykorzystany artykuł: D. Pytel-Pandey, *Dyrektywne akty mowy realizowane jako akty pośrednie*, „Slavica Wratislaviensia” 156, 2012, s. 150–158.

¹⁵⁵ V. Ehrich, G. Saile, *op. cit.*, s. 256.

Na zjawisko występowania jawnych i niejawnych aktów mowy jako pierwszy wskazywał J.R. Searle, on też wprowadził do terminologii lingwistycznej rozróżnienie na bezpośrednie i pośrednie akty mowy:

Nie wszystkie akty mowy dokonywane są przez wypowiadanie zdań, które w dosłowny sposób wyrażają znaczenie założone przez nadawcę. [...] Takie sytuacje — kiedy dokonuje się aktu mowy pośrednio przez wykonanie bezpośrednio innego aktu mowy — nazywa się pośrednimi aktami mowy¹⁵⁶.

Searle oraz V. Ehrich i G. Saile wskazują na istotny fakt, a mianowicie że każdy pośredni akt mowy realizowany jest przez jakiś akt, którego pierwotne funkcje i znaczenie odbiegają od znaczenia wtórnego. Do właściwej interpretacji znaczenia potrzebne jest zatem rozumienie zarówno pierwotnego, jak i wtórnego znaczenia danego aktu. Przemawia to za potrzebą analizy obu znaczeń, przy czym odbiorca, który potrafi odebrać tylko pierwotne znaczenie, nie może właściwie odczytać intencji nadawcy¹⁵⁷. Można zatem powiedzieć, że kompetencja językowa adresata jest czynnikiem niewystarczającym do rozpoznania rzeczywistego znaczenia pośredniego aktu mowy.

Jednym z mierników zrozumienia ukrytego aktu mowy będzie jego konsekwencja, czyli wykonanie czynności perlokucyjnej — perlokucja, to znaczy, że możemy mówić o ukrytej intencji i uzyskanym efekcie perlokucyjnym¹⁵⁸. Uzyska-

¹⁵⁶ J.R. Searle, *Umysł, język, społeczeństwo...*, s. 237.

¹⁵⁷ R. Conrad reprezentuje następujący pogląd: „Косвенный речевой акт SA_i имеет место в том случае, если SA_i может быть получен с помощью операций логического вывода из прямого значения предложения S_1 , реализующего некоторый речевой акт SA_1 , и из определённых сведений о соответствующей ситуации, непосредственно не связанных с предложением S_1 и речевым актом SA_1 .”

В данном определении фиксируются два существенных для косвенного речевого акта признака:

а) В нём указывается, что значение *прямого* речевого акта SA_1 обязательно сохраняется и при этом образует одну из необходимых посылок для операций логического вывода. [...]

б) *Косвенные значения* рассматриваются как результат операций вывода, осуществляемого на основе принципиально разнородного комплекса данных, как лингвистических, так и экстралингвистических; необходимо, таким образом, подчеркнуть, что под значением косвенного речевого акта SA_i понимается нечто в принципе совершенно отличное от значения предложения S_1 ”, Р. Конрад, *Вопросительные предложения как косвенные речевые акты*, [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 16, s. 356.

¹⁵⁸ J.L. Austin, który wprowadził pojęcie perlokucji do terminologii językoznawczej, tłumaczy to zjawisko w następujący sposób: „Istnieje jeszcze jeden sens (C), w którym wykonanie czynności lokucyjnej, a tym samym czynności illokucyjnej, może być również wykonaniem czynności innego rodzaju. Powiedzenie czegoś wywołuje często, a nawet normalnie, w następstwie pewne skutki w sferze uczuć, myśli lub działań słuchaczy, lub mówiącego, bądź innych osób, a powiedzenie to może być wygłoszone z przeznaczeniem, intencją lub zamiarem wywołania owych skutków. Możemy też wówczas powiedzieć, że mówiący wykonał pewną czynność, a stosując jej nazewnictwo bądź tylko pośrednio (C.a) dokonał odniesienia do pewnej czynności lokucyjnej lub illokucyjnej, bądź też w ogóle (C.b) go nie dokonał. Wykonanie czynności tego rodzaju będziemy nazywać wykonaniem czynności

nie efektu perlokucyjnego w wypadku pośrednich aktów mowy jest o tyle ważne, że osiągnięcie go jednoznacznie wskazuje na właściwe odczytanie przez odbiorcę intencji nadawcy i właściwą reakcję odbiorcy. Jest to jednak tylko jedna z możliwości, ponieważ nadawca może zrozumieć znaczenie ukrytego aktu mowy i celowo nie podjąć żadnej działalności zmierzającej do jego realizacji albo nie móc doprowadzić do jego realizacji. Oznacza to w konsekwencji, że osiągnięcie efektu perlokucyjnego nie może być jedynym wykładnikiem zrozumienia pośredniego aktu mowy.

Reprezentowany przeze mnie pogląd bliski jest opinii Aliny Masłowej nazywającej pośrednie akty mowy:

наиболее яркой и наглядной иллюстрацией механизма скрытого воздействия на коммуниканта с целью достижения акционального, ментального или эмоционального перlokутивного эффекта [...] ¹⁵⁹.

6.1.1. Rodzaje ukrytych aktów mowy

Ukryte akty mowy badacze dzielą na dwie grupy. Są to akty mowy, w których:

1. funkcja pragmatyczna (intencja interakcyjna) jest przypisywana wypowiedziom będącym formalnie zdaniami oznajmującymi; oraz
2. funkcja pragmatyczna jest określona na podstawie reinterpretacji wypowiedzenia wyrażającego inną funkcję — aktu mowy w znaczeniu pierwotnym mającego inne znaczenie.

»perlokucyjnej«, a czynność wykonaną — odpowiednio, zasadniczo w przypadkach podpadających pod (C.a) — »perlokucją«. [...]

Przykład 1

Czynność (A), czyli Lokucja

Powiedział mi: »Zastrzel ją!«, przez »zastrzel« mając na myśli zastrzelenie, a za pomocą słowa »ją« odnosząc się do niej.

Czynność (B), czyli Illokucja

Ponaglał (lub radził, rozkazywał itd.) mnie, bym ją zastrzelił.

Czynność (C.a), czyli Perlokucja

Przekonał mnie bym ją zastrzelił.

Czynność (C.b)

Doprowadził mnie do (spowodował itd.) zastrzelenia jej”, J.L. Austin, *Jak działać słowami...*, s. 646–647. J.L. Austin w podanym dość drastycznym przykładzie zademonstrował cały przebieg zdarzeń i tok myślenia odbiorcy — od wypowiedzenia danego aktu do skutków jego realizacji. Czynność illokucyjna przedstawiona przez J.L. Austina (B) jest bezpośrednim dyrektywnym aktem mowy. Właściwe odczytanie dyrektywnego aktu pośredniego, który mógłby brzmieć, na przykład: *Она нам мешае* albo *Sie stört uns*, a następnie realizacja go — likwidacja przeszkody (czyli zabicie tej osoby), będzie naocznym dowodem zrozumienia i wykonania aktu pośredniego. Jednocześnie stanie się efektem perlokucyjnym powstałym w wyniku realizacji aktu illokucyjnego. Por. też K. Pisarkowa, *Pragmatyczne spojrzenie...*, s. 269–270.

¹⁵⁹ А. Ю. Маслова, *Специфика косвенного побуждения...*, s. 334.

6.1.1.1. Ukryte dyrektywne akty mowy z funkcją pragmatyczną wyrażoną zdaniami oznajmującymi

Przykład 1

- *Я голоден как волк, целый день ничего не ел.*
- *Ich bin sehr hungrig, ich habe den ganzen Tag nichts gegessen.*

Wyrażona w akcie jawnym prośba ta mogłaby brzmieć następująco:

- *Дай мне, пожалуйста, покушать, я ужасно голоден.*
- *Gib mir bitte etwas zum Essen, ich bin sehr hungrig.*

Jako żądanie będzie to wypowiedź:

- *Дай мне покушать!*
- *Кушать дай!*
- *Gib mir etwas zu essen!*
- *Gib mir Essen!*

Przedstawiony dialog wskazuje na właściwe odczytanie komunikatu i oczekiwaną reakcję:

- *Я голоден как волк...*
- *Тебя только мы ждали, у меня всё готово. Идёмте, Александр Алексеевич. Конечно, я не так вкусно готовлю, как мама, но всё же...* (Р. Ивнев, *У подножия Мтацминды*, 1960–1967, НКРЯ)

Przykład 2

- *Не люблю сквозняков.*
- *Ich mag nicht, wenn es zieht.*

W akcie jawnym jako prośba:

- *Закрой, пожалуйста, дверь, я не люблю сквозняков.*
- *Bitte, mach die Tür zu, denn es zieht.*

W akcie jawnym jako żądanie:

- *Закрой дверь!*
- *Mach die Tür zu!*
- *Закрывать дверь!*
- *Tür zumachen!*

Przykład 3

- *Идёт дождь.*
- *Es regnet.*

W zależności od sytuacji komunikacyjnej konstatacja ta może nabierać różnych znaczeń:

- a) zakaz wychodzenia na dwór — na przykład mama powie tak do dzieci chcących wyjść pobawić się na podwórku;
- b) prośba o zabranie parasola, wypowiedziana do osoby wychodzącej z domu, na przykład przez żonę do męża albo przez matkę do dzieci itp.;
- c) polecenie otworzenia markizy w lokalu na wolnym powietrzu, wydane przez właściciela kelnerom;
- d) żądanie pobierania wypranej bielizny, wypowiedziane na przykład przez matkę do córki.

Przykłady można byłoby mnożyć, albowiem cechą aktu niejawnego jest, że może on być właściwie odczytany wyłącznie w konkretnych, ściśle określonych warunkach komunikacyjnych, a jedna wypowiedź zdolna jest przybierać wiele znaczeń zależnych od konkretnej sytuacji komunikacyjnej.

W akcie jawnym jako zakaz wypowiedziany przez matkę do dzieci może brzmieć:

- *Вам нельзя выходить на улицу, идёт дождь.*
- *Ihr dürft nicht nach draußen, es regnet doch.*

Jako prośba:

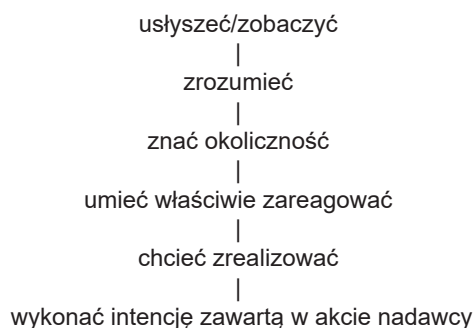
- *Ребята, оставайтесь, пожалуйста, дома, дождь идёт.*
- *Kinder, bleibt bitte zu Hause, es regnet.*

Jako żądanie:

- *Играем дома!*
- *Spielt zu Hause!*

6.1.1.2. Ukryte dyrektywne akty mowy z funkcją pragmatyczną określaną na podstawie reinterpretacji wypowiedzenia wyrażającego inną funkcję

Funkcja pragmatyczna jest określona na podstawie reinterpretacji wypowiedzenia wyrażającego inną funkcję, mającego inne pierwotne znaczenie. Odbiorca na podstawie analizy okoliczności powstania danego aktu i wiedzy, którą posiadał na ich temat, a także niezbędnej kompetencji komunikacyjnej dokonuje właściwego odczytania usłyszanej wypowiedzi. Jeśli zabraknie mu tych dwóch czynników, wiedzy i kompetencji, to sukces komunikacyjny będzie niemożliwy do osiągnięcia. Nie mówię o chęci realizacji danego aktu przez odbiorcę, bo jest to warunek wtórny w stosunku do dwóch pierwszych. Działanie odbiorcy w skrócie przebiegać będzie następująco:

Potwierdzeniem tych warunków może być analiza podanych tu przykładów pośrednich dyrektywnych aktów mowy.

Przykład 1

— *Саша, прошу тебя, не забудь про хлеб!*

— *Schatz, ich bitte dich, vergiss nicht das Brot!*

(prośba oznaczająca prośbę o znaczeniu: *Proszę cię, kup chleb*).

Nadawca chce przekazać informację/przypomnieć odbiorcy, że zabrakło w domu chleba i trzeba go kupić, wracając z pracy, w związku z czym prosi go, żeby to zrobił. W akcie jawnym mogłaby to być wypowiedź:

— *По дороге домой купи, пожалуйста, хлеб.*

— *Auf dem Rückweg, kauf noch bitte Brot.*

Spójrzmy, jakie reakcje odbiorcy mogłyby paść na wskazany niejawny akt mowy, jeśli:

a) nie zrozumiał intencji nadawcy:

— *Да где же он лежит? / Wo ist es denn?* (chce zabrać chleb z sobą)

— *Зачем мне хлеб на работе? / Ich brauche kein Brot auf der Arbeit.*

— *Я пообедаю сегодня в столовой. / Ich esse heute in der Kantine.*

b) zrozumiał i chce wykonać:

— *А какой купить, бородинский? / Was für eins soll ich kaufen?*

— *Хорошо, не забуду. / Gut, gemacht.*

— *Да, помню, куплю. / Ja, ich weiß.*

— *Ну, ладно. / Ja, gut.*

c) zrozumiał, ale nie chce wykonać — wobec czego szuka usprawiedliwienia/wymówek:

— *Ты же знаешь, я сегодня до двадцати работаю. / Du weiß es doch, ich arbeite heute bis zwanzig Uhr.*

— *Давай будем сегодня вечером есть макароны. / Wir können auch Nudeln heute essen.*

Przykład 2

— *У тебя есть что-нибудь выпить?*

— *Hast du was zum Trinken?*

(prośba o poczęstowanie napojem wyrażona pytaniem)

W akcie jawnym na przykład:

— *Дай мне пить, пожалуйста.*

— *Gib mir etwas zu trinken, bitte*¹⁶⁰.

6.2. Odczytywanie znaczenia ukrytych dyrektywnych aktów mowy

Czynnością najtrudniejszą dla odbiorcy jest sztuka właściwego odczytania znaczenia ukrytego aktu mowy wyartykułowanego przez nadawcę, aby komunikacja między nimi przebiegała właściwie. Inaczej mówiąc, zadaniem odbiorcy jest:

- ustalenie *obecności* funkcji pragmatycznej;
- ustalenie *wartości* danej funkcji pragmatycznej¹⁶¹.

W badaniach nad pośrednimi aktami mowy Aleksy Awdiejew sformułował dwie reguły rządzące przebiegiem ich interpretacji.

Reguła 1. Odbiorca ustala nieadekwatność danego wypowiedzenia w stosunku do potencjalnego celu komunikacyjnego. Opiera się ono na podstawie określenia zgodności danego przekazu z wymaganiami komunikacyjnymi, zbliżonymi do maksym H.P. Grice’a.

Reguła 2. Jeśli samo wypowiedzenie nie określa celu swego przeznaczenia, to należy przyjąć, że jest skierowane do TY uczestniczącego w układzie interakcyjnym¹⁶².

Reguły Awdiejewa oparte są na najbardziej znanej propozycji dekodowania ukrytych aktów mowy, nazywanej w badaniach lingwistycznych *teorią implikatur konwersacyjnych*, której twórcą jest Herbert Paul Grice. Zawarł on ją w publikacji *Logika i konwersacja* (*Logic and Conversation*)¹⁶³. Do swojego toku rozważań nad aktami mowy wprowadził słowa *implikować*, *implikatura*, mające znaczenie *to, z czego coś wynika*.

¹⁶⁰ Dwa typy ukrytych aktów mowy wyróżnia na przykład A. Awdiejew, zob. *idem*, *Ukryte akty mowy...*, s. 13–21; *idem*, *Pragmatyczne podstawy interpretacji...*, s. 49–61; *idem*, *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków 2004, s. 58–64.

¹⁶¹ Zob. A. Awdiejew, *Pragmatyczne podstawy interpretacji...*, s. 50.

¹⁶² A. Awdiejew, *Gramatyka interakcji werbalnej...*, s. 58–64.

¹⁶³ H.P. Grice, *Logika i konwersacja...*, s. 85–99.

„W pewnych wypadkach znaczenie konwencjonalnie użytych słów nie tylko pomaga określić, co zostało powiedziane, lecz decyduje również o tym, co jest implikowane”¹⁶⁴.

W związku z tym pewne implikatury są *konwencjonalne*, inne zaś *niekonwencjonalne*, czyli jak mówi H.P. Grice *konwersacyjne*, ponieważ są one w istotny sposób związane z przebiegiem konwersacji¹⁶⁵. Dzieje się tak, gdyż komunikacja międzyludzka jest ciągiem wypowiedzi powiązanych wzajemnie, co na partnerach uczestniczących w niej wymusza pewne współdziałanie. Każdy z nich powinien być świadomy celu konwersacji, w której uczestniczy, a świadomość celu konwersacji jest jednym z warunków osiągnięcia sukcesu komunikacyjnego. Cel ten może być ustalony już na początku albo pojawić się dopiero w jej trakcie. Wynika z tego, że w każdym stadium rozmowy niektóre zachowania konwersacyjne są niedozwolone, wykluczone jako konwersacyjnie nieodpowiednie. Stąd pozostaje już tylko krok do sformułowania zasady postępowania interlokutorów, jakiej powinni oni od siebie nawzajem oczekiwać, aby ich komunikacja przebiegała jak najefektywniej i najracjonalniej. Tak powstała *zasada kooperacji* H.P. Grice’a brzmiąca:

„Uczyn swój udział konwersacyjny w przewidzianym dla niego momencie takim, jakiego wymaga zaakceptowany cel lub kierunek rozmowy, w którą jesteś zaangażowany”¹⁶⁶.

Tę ogólną zasadę zachowania konwersacyjnego wspierają cztery maksymy szczegółowe oraz podmaksymy.

Maksyma ilości. Uczyn swój udział tak informatywnym, jak to jest wymagane z punktu widzenia aktualnych celów rozmowy. Nie czyn swego udziału bardziej informatywnym, niż to jest wymagane.

Maksyma jakości. Staraj się uczynić swój udział takim, by był zgodny z prawdą: 1. nie mów tego, o czym sądzisz, że jest fałszem; 2. nie mów tego, dla czego nie masz należytego uzasadnienia.

Maksyma odniesienia. Mów na temat.

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 88.

¹⁶⁵ „H.P. Grice jako pierwszy zaproponował najogólniejszy schemat interpretacji wypowiedzi prowadzący do wydobycia implikatury konwersacyjnej. Powiedzieć o kimś, że wypowiadając p, implikuje q, można wtedy, gdy:

1. Wolno o nim sądzić, że przestrzega maksym konwersacyjnych, a co najmniej ogólnej zasady kooperacji.

2. Należy przypuszczać, że jest on świadomy, że q jest niezbędne po to, by jego powiedzenie, że p nie było sprzeczne z poprzednim założeniem.

3. Mówiący wie, że słuchacz jest w stanie uświadomić sobie, choćby intuicyjnie, że przypuszczenie, o którym mowa w punkcie drugim, jest niezbędne do odczytania implikatury”, *Encyklopedia kultury polskiej...*, s. 265.

¹⁶⁶ H.P. Grice, *Logika i konwersacja...*, s. 88.

Maksyma sposobu. Mów zrozumiale: 1. unikaj niejasności wyrażania; 2. unikaj wieloznaczności; 3. mów zwięźle (unikaj niepotrzebnej rozwlekłości); 4. mów w sposób uporządkowany¹⁶⁷.

Jak już wspomniałam, rozmówcy jednak często naruszają, świadomie lub nie, zasady komunikacji, czyli którąś z maksym. H.P. Grice przeanalizował, w jaki sposób maksymy są łamane przez uczestnika/uczestników rozmowy:

1. może on spokojnie i nieostentacyjnie *naruszać* jakąś maksymę; jeżeli to zrobi, może w pewnych wypadkach wprowadzić kogoś w błąd;

2. może *wycofać się* ze stosowania się zarówno do określonej maksymy, jak i Zasady Kooperacji; może powiedzieć, wskazać lub dać jasno do zrozumienia, że nie chce współpracować w sposób, jakiego dana maksyma wymaga [...];

3. może stanąć wobec pewnego *konfliktu*, może nie być w stanie spełnić na przykład pierwszej maksymy ilości [...] bez naruszania drugiej maksymy jakości [...];

4. może *zlekceważyć* jakąś maksymę; to znaczy może w jaskrawy sposób jej nie spełnić. Przy założeniu, że mówiący jest w stanie ją spełnić, i to bez naruszania innej (z powodu konfliktu), że nie wycofuje się i nie próbuje wprowadzić w błąd (o czym przekonuje oczywistość jego zachowania)¹⁶⁸.

Przy założeniu, że przestrzega on jednak naczelnej zasady kooperacji, czyli inaczej mówiąc, chce uczestniczyć w komunikacji i „współpracować” ze swoim rozmówcą, aby ostateczny cel komunikacji został osiągnięty, powstaje implikatura konwersacyjna. Jej zdekodowanie, czyli poznanie właściwej intencji nadawcy i tym samym właściwe zrozumienie ukrytego aktu mowy, jest warunkiem pomyślności dalszej komunikacji. Zdolność właściwego odczytania intencji nadawcy przez odbiorcę jest uzależniona od znajomości czynników socjokulturowych, kompetencji językowej oraz wiedzy o wcześniejszych rezultatach kontaktów w relacji nadawca–odbiorca. Ich nieznanie może doprowadzić do konfliktu. Krystyna Pisarkowa problem ten przedstawia następująco:

Liczne możliwe kombinacje odczytywania intencji ukrytych przez obydwóch partnerów doprowadzić mogą do splotów nieprawdopodobnie złożonych. Próba usystematyzowania intencji w znaczeniu wypowiedzenia (x) dokonana przez Grice’a wyróżnia trzy intencje składowe:

— intencja (i1): nadawca zmierza (i1) przy pomocy (x) do uzyskania u odbiorcy określonego efektu,

— intencja (i2): nadawca zmierza (i2) do tego, żeby odbiorca poznał intencję (i1),

— intencja (i3): nadawca zmierza (i3) do tego, żeby to rozpoznanie doprowadziło do stanu, który jest efektem intencji (i1).

Strawson dodaje do tego kompletu intencję czwartą (i4):

— intencja (i4): nadawca zmierza do tego, aby odbiorca poznał intencję (i2) co do intencji (i1), bo w przeciwnym razie może dojść do zamierzonego lub niezamierzonego wprowadzenia odbiorcy w błąd. A takie nieporozumienia nie są komunikacją¹⁶⁹.

¹⁶⁷ *Ibidem*, s. 89.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 91–92.

¹⁶⁹ K. Pisarkowa, *Pragmatyczne spojrzenie...*, s. 272–273.

Proces interpretacji pośredniego aktu prośby (albo żądania, interpretacja jest zależna od kategoriowości zawartej w intonacji wypowiedzi) na przykładzie zdania będącego pytaniem, czy ktoś zamierza wysiąść z jakiegoś środka komunikacji publicznej, można byłoby przeprowadzić w następujący sposób:

— *Вы сейчас выходите?*

— *Steigen Sie hier aus?*

Pytanie to ma w rzeczywistości znaczenie: *Proszę mnie przepuścić / Proszę pozwolić mi przejść w stronę wyjścia, ponieważ będę wysiadać na najbliższym przystanku.* W bezpośrednim akcie mowy zabrzmiałoby ono prawdopodobnie tak:

— *Пропустите меня, пожалуйста!*

— *Lassen Sie mich bitte durch!*

Proces interpretacji, czyli percepcja od **Czy pan teraz wysiada?** przez **Proszę mnie przepuścić** do **Wysiadam**, przebiegać będzie na kilku etapach, które zasadniczo pokrywają się z cytowaną analizą K. Pisarkowej:

1. Nadawca będący pasażerem (N) chce wyjść z jakiegoś środka komunikacji, to znaczy doprowadzić do sytuacji:

N wychodzi.

2. Położenie Adresata będącego również pasażerem tego samego środka komunikacji (X) w określonej pozycji/określonym miejscu czyni niemożliwym realizację celu N, czyli osiągnięcie stanu *N wychodzi*. Z tego powodu N chce doprowadzić do sytuacji:

A nie jest przeszkodą.

3. W związku z tym u N powstaje cel pośredni będący warunkiem osiągnięcia celu końcowego, czyli sytuacji:

A już nie jest przeszkodą.

4. N wie, że może do tego dojść w dwóch przypadkach:

a) A odsunie się na bok;

b) A wysiadzie jako pierwszy, umożliwiając tym samym realizację celu N.

5. Jeżeli stanie się b), to problem rozwiąże się sam, bez dalszych starań N. Jeżeli sytuacja b) nie jest pewna, to należy spowodować, aby A wypełnił a), jeżeli A nie uczynił tego sam.

6. Zachowanie A nie daje możliwości ustalenia, czy zamierza on zrobić b), czy nie.

7. Na podstawie punktów 5 i 6 wynika, że N musi postawić sobie cel pośredni: zdobyć informację, czy zajdzie b), czy nie.

Cel wskazuje na potrzebę użycia pytania: *Czy pan teraz wysiada?*

— *Вы сейчас выходите?* / — *Steigen Sie hier aus?*

8. W przypadku odpowiedzi twierdzącej zachodzi punkt 3 i następuje realizacja celu: *N wychodzi*.

Przy otrzymaniu odpowiedzi przeczącej albo A sam odchodzi na bok, umożliwiając N przejście i realizację celu: *N wychodzi*, albo stosując odpowiednie środki komunikacyjne, N obliguje A do a)¹⁷⁰.

Przyjrzymy się temu jeszcze raz, tym razem z pozycji odbiorcy. Po przeprowadzeniu tej krótkiej analizy widać wyraźnie, że właściwa interpretacja ukrytego dyrektywnego aktu mowy, wyartykułowanego przez nadawcę jako pytanie *Вы сейчас выходите? / Steigen Sie hier aus?*, zachodzi na kilku etapach, ale u odbiorcy mającego odpowiednią kompetencję komunikacyjną reakcja jest automatyczna i błyskawiczna. Jeśli na postawione przez nadawcę pytanie odbiorca udzielił odpowiedzi TAK, to przesunie się nieco do przodu, oczywiście jeśli wielkość miejsca mu na to pozwoli; jeśli nie będzie takiej możliwości, to pozostanie tam, gdzie jest. W jego świadomości już jednak zakodowała się informacja, że osoba stojąca za nim też chce wysiąść na kolejnym przystanku. Odpowiedź zaś NIE spowoduje, że odbiorca przesunie się w miarę możliwości, aby nadawca mógł wysiąść. Jeśli nie będzie takiej możliwości, wówczas robi to, gdy pojazd zatrzyma się na przystanku i część pasażerów wysiądzie. Jeżeli odbiorca nie podejmuje żadnego działania, to u nadawcy pojawiają się trzy możliwe asocjacje:

- odbiorca nie ma właściwej kompetencji komunikacyjnej — nie rozumie i dlatego nie reaguje;
- odbiorca ma właściwą kompetencję komunikacyjną, ale nie przestrzega reguł grzecznościowych;
- odbiorca nie reaguje z powodów medycznych, bo jest osobą niewidomą, niesłyszącą itp.

Należy podkreślić, że dekodowanie ukrytych aktów mowy typowych dla konkretnych sytuacji u odbiorców mających właściwą kompetencję komunikacyjną zachodzi bardzo szybko, automatycznie, jest rutyną wynikającą z codziennego wielokrotnego powtarzania tych czynności. Ma to duże znaczenie dla badania przyczyn użycia ukrytych dyrektyw aktów mowy.

6.3. Przyczyny użycia ukrytych dyrektywnych aktów mowy

Dlaczego ukryte akty mowy, w szczególności w języku mówionym, są tak chętnie używane? Sądzę, że jest kilka przyczyn dużej frekwencji tego typu wypowiedzi w codziennej komunikacji międzyludzkiej.

Pierwsza z nich to dążenie do ekonomii językowej, do stosowania wszelkich możliwych skrótów, pod warunkiem jednak, że jest się właściwie zrozumianym przez odbiorcę.

¹⁷⁰ Por. P. Конрад, *op. cit.*, s. 365–366.

W komunikacji codziennej, potocznej łatwiej i szybciej powiedzieć do kogoś, z kim jesteśmy spoufaleri, na przykład:

— *Свет!*

— *Licht!*

gdy ktoś wychodzi z pokoju i zapomniał wyłączyć światło, zamiast:

— *Выключи свет, пожалуйста!*

albo:

— *Выключи свет, если выходишь из комнаты!*

— *Mach das Licht aus, bitte!*

albo:

— *Mach das Licht aus, wenn du rausgehst!*

W kontakcie z nieznanymi lub znanymi w układzie niesymetrycznym takie wypowiedzi z punktu widzenia etykiety językowej są niedopuszczalne, bardzo niegrzeczne.

Drugą przyczyną jest chęć bycia bardziej uprzejmym¹⁷¹. Porównajmy dwie wypowiedzi, w których ktoś prosi o wyświadczenie drobnej przysługi. Książkowym przykładem takiej sytuacji jest prośba o podanie soli wyrażona pytaniem z czasownikiem w trybie przypuszczającym:

— *Вы не могли бы передать мне соль?*

— *Würden Sie mir bitte das Salz reichen?*

Oczekiwaną reakcją siedzących przy stole nie jest odpowiedź TAK lub NIE, ale po prostu podanie soli. Pytanie to zatraciło swoje pierwotne znaczenie i jest zakodowane w naszej świadomości jako grzeczna prośba:

— *Дайте мне, пожалуйста, соль.*

— *Geben Sie mir bitte das Salz.*

Prośba przedstawiona w sposób niejawni jest zdecydowanie bardziej uprzejma niż ta wypowiedziana jako akt jawny.

¹⁷¹ Por. G. Harras, *Indirekte Sprechakte*, [w:] *idem, Handlungssprache und Sprechhandlung. Eine Einführung in die handlungstheoretischen Grundlagen*, Berlin-New York 1983, s. 202: „Formulierungen, mit denen höörerbezogene Zustandsnahmen der Fähigkeit und des Willens fragend thematisiert werden, gelten als höflicher als z.B. Formulierungen, mit denen die Intention des Sprechers festgestellt und die zukünftige Handlung des Adressaten behauptet wird”; a także A. Ю. Маслова, *Специфика косвенного побуждения...*, s. 333: „Говорящий часто прибегает к КРА (КРА — косвенные речевые акты — przeł. D.P.P.) с целью выражения вежливости, экспликации этикетного характера своего высказывания, и тогда прагматически важным оказывается апелляция говорящего к социально-культурным конвенциям общения и наблюдается использование конвенционального РА: **Не хотите что-нибудь выпить? За компанию?** (Катериничев)”.

Trzecim powodem są sytuacje o wyjątkowo silnym, negatywnym nacechowaniu emocjonalnym, a nadawca chce wyrazić:

a) strach, przerażenie, niebezpieczeństwo:

— *Огонь!*

— *Feuer!*

wyrażone jednym słowem są ostrzeżeniem, przestrogą przed grożącym niebezpieczeństwem: *Ostrzegam cię przed niebezpiecznym ogniem.*

b) złość, niechęć, nienawiść:

— *Тишина!*

— *Ruhe!*

— *Вон!*

— *Weg!*

Przytoczone wypowiedzi mają charakter żądania, polecenia. Są uważane za wyjątkowo niegrzeczne. Jako akty jawne mogłyby być wyrażone w następujący sposób:

— *Тишина! Я требую полной тишины!*

— *Успокойтесь, не разговаривайте больше!*

— *Я требую, чтобы ты ушёл отсюда!*

— *Уходи отсюда немедленно!*

— *Seid endlich ruhig!*

— *Ich verlange, dass ihr jetzt ruhig seid!*

— *Geh weg von hier!*

— *Ich verlange, dass du sofort von hier weggehst!*

Czwartym powodem sięgania po akty niejawne będzie chęć manipulowania adresatem w celu osiągnięcia przez nadawcę konkretnej korzyści, będącej efektem działania odbiorcy. Masłowa następująco komentuje takie przypadki użycia aktów pośrednich:

В случае намерения говорящего манипулировать адресатом, добиться от него определённой деятельности, в которой заинтересован сам говорящий, на первый план выходят ролевые и личностные отношения между коммуникантами, а поэтому эффективными оказываются конвенции кодирования информации, выработанные в данной ситуации общения. Следовательно, преимущественно используются контекстуально-ситуативные КРА: — *Я за тобой*, — сказал Андрей, — *а пока покурить схожу, ладно?* (= *Пока меня не будет, скажи, что я занял очередь за тобой*)¹⁷².

Spójrzmy na następującą sytuację: palący papierosy sięga po pudełko papierosów i zauważa, że nie ma ani jednego papierosa, a stojący obok (zazwyczaj znajomy, ale zdarzają się sytuacje zwrotu do незнајомого) pali. Nadawca nie zwraca

¹⁷² А. Ю. Маслова, *Специфика косвенного побуждения...*, s. 333.

się wprost do rozmówcy, ponieważ prawdopodobnie krępuje się poprosić bezpośrednio, chociaż wartość materialna przysługi jest znikoma. Prośba bezpośrednia jest raczej niezgodna z poczuciem ego nadawcy, ale chciałby on, sterując zachowaniem rozmówcy, osiągnąć swój cel — zapalić papierosa, dlatego powie:

- *Закурил бы я тоже.*
- *Закурить бы.*
- *Хотелось бы тоже закурить!*
- *Ich würde so gerne eine rauchen.*
- *Ich würde gerne auch eine Zigarette rauchen.*

mające rzeczywiste znaczenie:

- *Дай мне закурить.*
- *Дай мне одну сигарету.*
- *Gib mir mal eine Zigarette.*

Piątą sytuacją komunikacyjną będzie chęć ochrony twarzy nadawcy, odbiorcy lub ich obu w wypadkach niejednoznacznych pod względem prawnym, moralnym albo po prostu strach przed reakcją odbiorcy i wystawieniem się na śmieszność lub odręczenie.

Wszystkie te sytuacje pojawiają się, gdy nadawca nie jest pewien, jak zareaguje odbiorca na jego wypowiedź. Tę cechę współczesnej komunikacji ujawniającą się przy stosowaniu ukrytych aktów mowy K. Pisarkowa nazywa *asekurantwem rozmówców*. Według mnie zjawisko to pojawia się zwłaszcza podczas komunikacji, w której trakcie nadawca odczuwa pewną niewygodę, niepewność lub z jakiegoś powodu wstyd albo niebezpieczeństwo. Niejednoznaczne sformułowanie wypowiedzi zawsze daje dodatkowe możliwości zachowania twarzy osobie wypowiadającej je i wycofania się z wcześniejszych wypowiedzi. K. Pisarkowa pisze:

Mimo dotychczasowych wysiłków zagadnienie intencji w akcie performatywnym (illokucyjnym i perlokucyjnym), bezpośrednim i pośrednim nie zostało ostatecznie rozstrzygnięte. Nie wiadomo więc nadal, którądy i jak przebiega granica między takimi wypowiedziami (perlokucyjnymi), których intencje powinny zostać (zgodnie z intencją nadawcy) odszyfrowane, a tymi, których intencja ma pozostać do końca ukryta. W pierwszych deszyfracja ukrytej intencji jest warunkiem powodzenia aktu, np. obietnica łapówki: *umiem być wdzięczny, odwzajemnię się*. W drugim odwrotnie, odkrycie intencji burzy szczęście aktu („on mnie wprowadza w błąd, rozumiem intencję, której nie akceptuję”). Sprzeczności te łączą się z zagmatwaniem współczesnych reguł współżycia towarzyskiego i społecznego, z wrażliwością, podatnością na urazy i asekurantwem współczesnego człowieka. Nie stać go ani na porozumiewanie bezpośrednie, ani na oddziaływanie wprost i dosłownie. Porozumiewanie w świecie współczesnym wymaga opanowania hiperkodu, za którego barykady wycofuje się nadawca tchórzliwy, nieśmiały, niepewny swego „powodzenia”, ale pragnący go. Mówiąc niedosłownie o swoich intencjach, zostawia sobie wiecznIE uchyloną furtkę odwrotu w formule unieważniającej domysły odbiorcy: *nie to miałem na myśli, źle mnie zrozumiałeś, ja tylko żartowałem, rozważałem rzecz czysto teoretycznie*¹⁷³.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 273.

Spostrzeżenia K. Pisarkowej sygnalizują istotny dla rozważań o dyrektywnych aktach mowy problem — jednoznaczności wypowiedzi. Odnosnie do niektórych dyrektywnych aktów mowy nie powinno, a nawet nie może dochodzić do dwuznaczności w ich rozumieniu, gdyż groziłoby to mogło bardzo poważnymi konsekwencjami moralnymi, prawnymi aż do utraty życia interlokutorów lub osób od nich zależnych włącznie.

Spróbuję określić, jakie mogłyby to być akty. We wcześniejszych klasyfikacjach podzieliłam dyrektywne akty mowy według stopnia zobowiązania do ich wypełnienia i odpowiedzialności prawnej za ich realizację i odmowę/brak realizacji. Z podziałów tych skorzystam teraz, ponieważ duży stopień zobligowania i jednocześnie odpowiedzialności przed obowiązującym prawem implikują niejako automatycznie jasność, przejrzystość i precyzję formułowania przekazywanych treści. Ma to zagwarantować nadawcy pewność, że dany akt zostanie prawidłowo zrozumiany przez odbiorcę, nie umożliwiając mu tym samym wymówki w wypadku niezrealizowania go albo niewłaściwego zrealizowania. Im mniejsze ryzyko negatywnych konsekwencji, tym bardziej akceptowalna będzie ograniczona jednoznaczność i potencjalna wieloznaczność wypowiedzi, a takie ryzyko niesie zawsze użycie pośredniego aktu mowy. Problemem przy próbie interpretacji mogą być dyrektywne akty mowy z grupy trzeciej, to znaczy pozbawione legitymizacji i znajdujące się poza obowiązującym prawem. Tutaj pojawiają się jednak inne czynniki przemawiające za precyzją — strach, przemoc, chęć zakazanego prawem, ale atrakcyjnego (szeroko rozumianego) zysku.

Dyrektywne akty mowy o dużym stopniu legitymizacji: nakazy, zakazy, komendy, polecenia (dające nadawcy możliwość ich formułowania od grzecznej prośby do katerycznego polecenia — żądania), recepty, ulotki medyczne, instrukcje, regulaminy, zarządzenia, powstające w warunkach służbowych, oficjalnych jako wypowiedzi/dokumenty o dużej wadze prawnej i moralnej, występujące w formie aktów jawnych, na przykład przepisy w konstytucji:

— *Все равны перед законом и судом*¹⁷⁴.

— *Alle Menschen sind vor dem Gesetz gleich*¹⁷⁵.

Szczególnym rodzajem norm są przykazania o charakterze religijnym — one także zawsze sformułowane są jednoznacznie:

— *не убивай, не прелюбодействуй, не кради*¹⁷⁶;

— *du sollst nicht töten, du sollst nicht ehebrechen, du sollst nicht stehlen*¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Конституция Российской Федерации, Статья 19,1, <http://constrf.ru/razdel-1/glava-2/st-19-krf> (dostęp: 1.10.2019).

¹⁷⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Artikel 3,1, https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_3.html (dostęp: 1.10.2019).

¹⁷⁶ Przykłady z Dekalogu.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

Dyrektywne akty mowy o niskim stopniu legitymizacji wyrażone w formie ustnej często występują jako akty niejawne, na przykład: błagania, wskazówki, rady, przestrogi, propozycje, pobudzenia, przymuszenia, prośby, żądania.

Dyrektywne akty mowy pozbawione legitymizacji znajdujące się poza granicami obowiązującego prawa — szantaże, prośby, żądania — powstawać będą w okolicznościach, w których nadawca z jednej strony pragnie być precyzyjny, z drugiej zaś z powodu strachu przed konsekwencjami może chcieć zostawić sobie „furtkę wieloznaczności”, aby w razie niepowodzenia spróbować uniknąć grożącej mu kary. Z tego powodu, jak wskazywała Pisarkowa, może uciekać się do asekurantwa, jakim jest akt pośredni.

Reasumując, można powiedzieć o dyrektywnych aktach mowy, że jako:

- akty pośrednie często pojawiają w języku mówionym, ponieważ: dotyczą nieoficjalnej, codziennej, bytowej sfery komunikacji, a jej domeną jest słowo mówione;
- akty pośrednie zasadniczo nie powinny występować w kontaktach oficjalnych, służbowych, bo ta obliuguje rozmówców do precyzji, jednoznaczności i prawnej odpowiedzialności za słowo, a czynniki te wykluczają niejasność i nieprecyzyjność, cechujące akty niejawne;
- akty pośrednie nigdy nie powinny pojawiać się w wypowiedziach, w których wieloznaczność może zagrażać zdrowiu lub życiu ich odbiorców.

6.4. Przykłady realizacji poszczególnych dyrektywnych aktów mowy jako aktów niejawnych

Przedstawione dalej przykłady ilustrują sytuacje komunikacyjne, w których intencja komunikacyjna nadawcy realizowana jest pośrednio. Można je podzielić na dwie grupy:

1. nadawca i odbiorca dobrze się znają, a działania będące przedmiotem komunikacji nie są zaskoczeniem dla odbiorcy, ponieważ wynikają z jego rutynowych obowiązków służbowych albo typowych sytuacji życia codziennego;

2. nadawca i odbiorca nie znają się osobiście, a komunikacja ma charakter ogólny, niespersonalizowany, dyrektywny akt mowy kierowany jest do odbiorcy grupowego, w trosce o zabezpieczenie jakichś jego potrzeb.

Polecenie służbowe

Sytuacja 1 (polecenie służbowe wyrażone wypowiedzią będącą zdaniem oznajmującym)

Dyrektor do sekretarki:

- *Ивану Ивановичу Новикову нужен номер в гостинице с 1.03 по 7.03.*
- *Herr Müller braucht ein Hotelzimmer vom 1.03 bis zum 7.03.*

Rzeczywisty sens wypowiedzi: *Proszę/polecam/żądam, żeby zarezerwować pokój w hotelu pani X:*

— *Нина Михайловна, бронируйте Ивану Ивановичу Новикову номер в гостинице.*

— *Frau Krause, reservieren Sie Herrn Müller ein Hotelzimmer.*

Sytuacja 2 (polecenie służbowe wyrażone przez wypowiedź konstatuującą jakiś stan)

Dyrektor do sekretarki:

— *Вера Николаевна, я занят.*

— *Frau Horst, ich bin beschäftigt.*

Rzeczywisty sens wypowiedzi: *Proszę/polecam/żądam, aby nikt mi nie przeszkadzał:*

— *Я прошу/требую, чтобы никто мне не мешал.*

— *Ich bitte mich nicht zu stören. / Ich fordere, dass mich niemand stört.*

Sytuacja 3 (polecenie służbowe wyrażone jednym słowem — rzeczownikiem)

Dyrektor do sekretarki:

— *Анна Сергеевна, документы!*

— *Frau Weiß, die Dokumente!*

Rzeczywisty sens wypowiedzi: *Proszę/polecam/żądam przynieść mi odpowiednie dokumenty:*

— *Я прошу/даю распоряжение/требую, принести мне соответствующие документы.*

— *Ich bitte/fordere mir entsprechende Dokumente zu bringen.*

Sytuacja 4 (polecenie służbowe wyrażone jednym słowem — przysłówkiem)

Dyrektor, jadąc samochodem, do swojego kierowcy:

— *Вперёд.*

— *Geradeaus.*

Rzeczywiste znaczenie wypowiedzi: *Proszę/nakazuję/żądam jechać prosto:*

— *Николай Иванович, поехали вперёд.*

— *Herr Junge, fahren Sie jetzt geradeaus.*

Prośba

Sytuacja 1 (prośba wyrażona pytaniem o przedmiot)

Mąż do żony przy stole, gdy podano właśnie herbatę:

— *А сахар есть?*

— *Gibt es Zucker?*

Wypowiedź będzie mogła mieć znaczenie: *Daj mi cukier. / Podaj mi, proszę, cukier* (bo chcę posłodzić herbatę).

— *Дай мне сахар. / Дай мне, пожалуйста, сахар.*

— *Gib mir Zucker. / Gib mir bitte Zucker.*

Sytuacja 2 (prośba wyrażona pytaniem)

Dziecko bezskutecznie próbuje rozwiązać zadanie z matematyki, zwraca się więc do ojca:

— *Папа, ты мне можешь помочь?*

— *Papa, kannst du mir helfen?*

Wypowiedź ma znaczenie: *Pomóż mi, proszę, rozwiązać to zadanie z matematyki.*

— *Помоги мне, пожалуйста, решить эту задачу по математике.*

— *Hilf mir bitte bei dieser Matheaufgabe.*

Sytuacja 3 (prośba/życzenie nadawcy wyrażona aluzyjnym zdaniem oznajmującym)

Gospodarz do gości, którzy się zasiedzieli:

— *Завтра у меня тяжёлый день на работе.*

— *Morgen habe ich in der Arbeit viel zu tun.*

Wypowiedź ma znaczenie: *Proszę was, idźcie już do domu. / Chcę, żebyście poszli już do domu.*

— *Я прошу вас, идите уже домой. / Я хочу, чтобы вы пошли домой.*

— *Ich bitte euch, geht schon nach Hause. / Ich will, dass ihr schon nach Hause geht.*

Rada, przestroga, ostrzeżenie

Sytuacja 1 (rada, przestroga wyrażone zdaniem oznajmującym bez czasownika performatywnego *radzić, przestrzegać, ostrzegać*)

Matka do córki studentki: *Powrót do domu nocą jest niebezpieczny.*

— *Возвращаться домой ночью очень опасно.*

— *Es ist gefährlich, nachts alleine nach Hause zu gehen.*

Wypowiedź ma znaczenie: *Przestrzegam cię przed powrotem do domu w nocy, bo to niebezpieczne. / Radzę ci nie wracać samej w nocy do domu, bo to jest niebezpieczne.*

— *Я предупреждаю тебя, возвращаться домой ночью очень опасно.*

— *Советую тебе не возвращаться домой ночью, потому что это очень опасно.*

- *Ich warne dich, dass der Rückweg nach Hause in der Nacht sehr gefährlich ist.*
- *Ich rate dir, in der Nacht nicht alleine nach Hause zu gehen.*

Sytuacja 2 (rada, przestroga, aby nie spożywać piwa w nadmiarze)

Plakat w metrze:

Черезмерное употребление пива вредит вашему здоровью. (Nadmierne spożywanie piwa jest szkodliwe dla państwa zdrowia).

Wypowiedź ma znaczenie:

Я советую вам не употреблять чрезмерно пиво, потому что это вредит здоровью. / Я предупреждаю вас, что чрезмерное употребление пива вредит вашему здоровью.

(Radzę państwu nie spożywać piwa w nadmiarze, ponieważ to szkodzi zdrowiu. / Ostrzegam państwa, że nadmierne spożycie piwa jest szkodliwe dla zdrowia).

Plakat przygotowany w ramach kampanii przeciwko nadużywaniu alkoholu przez BZgA (Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung):

Zu viel Alkohol hat Folgen!

Jego znaczenie jest następujące:

Trinkt nicht zu viel Alkohol. Wer zu viel Alkohol trinkt, riskiert schwere Erkrankungen.

(Nie pijcie dużo alkoholu. Kto pije za dużo alkoholu, może ciężko zachorować).

Sytuacja 3 (ostrzeżenie wyrażone w pośrednim akcie mowy wskazującym na negatywne konsekwencje podjętego działania)

Ostrzeżenie z opakowań wyrobów tytoniowych niosące przekaz: *Nie pal!* Wyrażone nie wprost, ale informacją o szkodliwości palenia papierosów:

- *Курение убивает.*
- *Курение — причина хронических заболеваний лёгких.*
- *Rauchen tötet.*
- *Rauchen kann tödlich sein.*
- *Raucher sterben früher.*

Rada udzielona wprost mogłaby być odebrana przez palących jako atak na niezależność. Wskazanie jedynie na niebezpieczne skutki zmusza natomiast do myślenia i daje poczucie wolności i świadomego wyboru.

Sytuacja 1 (żądanie, prośba, polecenie wyrażone zdaniem oznajmującym o cennie aluzji uogólniającej — bez wskazywania konkretnego adresata, bez czasownika performatywnego *żądać, prosić*)

Mama zwraca się do kilkuletniego syna:

— *Маленькие дети спят уже давно.*

— *Kleine Kinder sollten schon lange schlafen.*

Wypowiedź ma znaczenie: *Idź już spać. / Każę ci iść już spać. / Musisz już iść spać.*

— *Иди уже спать. / Я требую, чтобы ты шёл спать. / Тебе надо идти спать.*

— *Geh schon schlafen. / Ich verlange, dass du schlafen gehst. / Du musst schon schlafen gehen.*

Sytuacja 2 (żądanie, kategoryczna prośba, polecenie umycia rąk przez dziecko przed jedzeniem, tak jak w poprzednim przykładzie wyrażone zdaniem aluzyjnym)

— *Хорошие дети моют руки перед едой.*

— *Brave Kinder waschen die Hände vor dem Essen.*

Wypowiedź ma znaczenie: *Umyj ręce przed jedzeniem. / Każę ci umyć ręce przed jedzeniem. / Masz umyć ręce przed jedzeniem.*

— *Мой руки перед едой. / Вымой (помой) руки перед едой. / Тебе надо вымыть руки перед едой.*

— *Wasch dir die Hände vor dem Essen/ Du musst dir die Hände vor dem Essen waschen.*

Zakaz

Sytuacja 1 (zakaz wprowadzania zwierząt wyrażony w sposób niejawny)

Tabliczka przed wejściem do sklepu, na niej psy i napis:

Wir müssen draußen warten. (My musimy zaczekać na zewnątrz).

Tekst ma znaczenie: *Man verbietet mit Tieren in den Laden einzugehen. / Eintrittverbot für Tiere.*

Dyrektywne akty mowy wyrażone pośrednio mają za zadanie łagodzić kategoryczność wypowiedzi i chociaż sugerują oczekiwany przez nadawcę rezultat, to pozornie dają odbiorcy możliwość samodzielnego podjęcia decyzji o rozpoczęciu działania zmierzającego do efektu pożądanego przez nadawcę. Nietrudno zauważyć, że zdanie typu *Хорошие дети не мешают родителям в работе. / Gute Kinder stören Eltern bei der Arbeit nicht* ma postać pośredniej prośby/żądania, aby kilkuletnie dziecko nie przeszkadzało rodzicom w pracy. Jest dyrektywnym aktem mowy i działaniem wpływającym na stan emocjonalny i uczucia dziecka. Oznacza to, że wypowiedzi o podobnym charakterze są formą perswazji odnoszącej się do odbiorcy i jego postępowania. Przybierają nawet znamiona manipulacji. W przedstawionym przykładzie dzieje się to mniej więcej według następującego schematu:

1. Ja jestem rodzicem — ty jesteś dzieckiem.
 2. Ja coś robię — ty mi przeszkadzasz.
 3. Ja chciałbym kontynuować moją czynność, ale nie mogę / jest mi trudno ją kontynuować, bo ty mi przeszkadzasz.
 4. Bardzo cię kocham i nie chcę sprawić ci przykrości, żądając od ciebie: *Idź stąd i nie przeszkadź mi pracować.*
 5. Chcę, żebyś sam wpadł na to, by mi nie przeszkadzać i wiem, że jesteś inteligentnym i ambitnym dzieckiem — chcesz być tak dobry/mądry/pracowity, jak ja oczekuję/pragnę, żebyś był. Wszystkie dobre dzieci tak się zachowują, jeśli chcesz do nich należeć, to powinienesz mnie posłuchać.
 6. W związku z tym wypowiadam następujące stwierdzenie:
 - *Хорошие дети не мешают родителям в работе.*
 - *Gute Kinder stören ihre Eltern bei der Arbeit nicht.*
 7. Oczekiwane reakcje to wypowiedzi typu:
 - *Хорошо, папа, я тоже не буду мешать!*
 - *Я тоже хороший мальчик и не буду тебе мешать!*
 - *Хорошо, я уже иду.*
 - *Ich werde dich auch nicht mehr stören, Papa.*
 - *Papa, ich bin auch ein gutes Kind, ich will nicht mehr stören!*
 - *Gut, Papi, ich gehe schon spielen.*
 8. Dziecko odchodzi i nie przeszkadza ojcu — cel komunikacji został osiągnięty.
 9. Jeżeli nie padną oczekiwane przez ojca wypowiedzi takie jak w punkcie 7, to najprawdopodobniej nastąpi kolejna, bardziej kategoryczna wypowiedź, na przykład:
 - *Сынок, не мешай мне работать!*
 - *Sohn, stör mich nicht!*
- Wypowiedź ta będzie bezpośrednim dyrektywnym aktem mowy — prośbą/żądaniem w zależności od poziomu kategoryczności, z jakim zostanie wypowiedziana przez ojca. Kategoryczność prawdopodobnie wzrośnie wprost proporcjonalnie do czasu niereagowania i lekceważenia słów ojca przez dziecko.

Rozdział 7

Intencjonalność wypowiedzi wyrażona w dyrektywnych aktach mowy

Każde ludzkie *świadome działanie*, oczywiście także *działanie językowe*, jest w jakimś celu, jego sprawca ma jakąś intencję, którą chce zrealizować. N. Arutiunowa tak ujmuje problem konieczności celowości ludzkiego działania:

Точно так же, как действие занимает центральную позицию в поле мировоззренческих концептов, цель является организующим началом большого комплекса понятий, относящимся к делам человеческим. Цель побуждает к действию. Отрицание цели влечёт за собой отрицание необходимости в действии. Не случайно говорят: *Незачем было это делать*. Цель придаёт смысл действию. Действие, лишённое цели квалифицируется, как бессмысленное. Целенаправленным может быть только сознательное действие человека¹⁷⁸.

7.1. Intencja a akt mowy

Pojęcie *intencja* do badań lingwistycznych weszło z psychologii i staje się ono przedmiotem analiz językoznawczych, jeśli realizowane jest na linii: zamiar–sens–wypowiedź/tekst¹⁷⁹. Patrząc na dyrektywne akty mowy z pozycji nadawcy i intencji, jaką chce on w nich zawrzeć, należy przyjrzeć się znaczeniu pojęcia *intencja*. Pojawia się ono wielokrotnie we wprowadzającym pojęcie aktu mowy *Jak działać słowami* J.L. Austina¹⁸⁰. Świadczy to o tym, że już sam twórca teorii aktów mowy nierozdzielnie łączył pojęcia: *akt mowy*, *intencja*, *intencjonalność*. Kolejni badacze także podkreślają nadrzędne znaczenie tej zależności¹⁸¹.

¹⁷⁸ H. Д. Арутюнова, *op. cit.*, s. 14.

¹⁷⁹ Zob. H. И. Формановская, *О коммуникативно-семантических группах и функционально-семантических полях*, „Русский язык за рубежом” 1986, nr 3, s. 73.

¹⁸⁰ Józef Porayski-Pomsta doliczył się tam szesnastokrotnego użycia słowa *intencja*. Zob. J. Porayski-Pomsta, *Funkcje mowy a intencjonalność wypowiedzi*, „Poradnik Językowy” 2008, z. 7, s. 11.

¹⁸¹ Zob. A. Wierzbicka, *op. cit.*, s. 204; A. И. Останин, *Целевая соотносительность обращения и высказывания (на материале русской разговорной речи)*, „Филологические науки”

Następca J.L. Austina H.P. Grice w artykule *Znaczenie (Meaning)*, rozpatrując związek między znaczeniem a intencją, ujmując go następująco:

Może powinniśmy podsumować, co jest konieczne, by A komunikował coś przez x, w sposób następujący: A musi zamierzać wywołać przez x pewien sąd u odbiorcy; musi on także zamierzać, by ten zamiar stojący za „wypowiedzeniem” x został rozpoznany. Jednakże zamiary te nie są niezależne; jest zamiarem A, by rozpoznanie jego zamiaru odegrało ową rolę w wywołaniu przekonania (sądu) u odbiorcy, i jeśli ono nie oddziało w ten sposób, realizacja zamiarów A będzie zakłócona. [...] Tak więc zamierzony skutek musi być czymś, co podlega kontroli odbiorcy, albo przynajmniej być takim *rodzajem rzeczy*, który podlega kontroli. [...] Sądzę, że z tego, co powyżej powiedziałem na temat związku między znaczeniem_{NN} (znaczenie nienaturalne — D.P.P.) a rozpoznaniem zamiaru, wynika (o ile mam rację), że tylko to, co można by nazwać prymarną intencją nadawcy, jest istotne dla znaczenia_{NN} danego wypowiedzenia¹⁸².

J.R. Searle, opierając się na badaniach H.P. Grice’a, założył, że gdy pragniemy porozumieć się z innymi ludźmi, to rozumieją nas oni dzięki naszym staraniom, aby została przez nich dostrzeżona nasza intencja bycia zrozumianym. Takie postawienie problemu pozwoliło mu sformułować, niezwykle istotną dla właściwego przebiegu komunikacji, definicję intencji komunikacyjnej:

intencja komunikacyjna to intencja tego, aby odbiorca rozpoznał, co chcę przekazać, to znaczy zrozumiał mnie.

Albo inaczej:

Intencja komunikacyjna to intencja spowodowania, że odbiorca rozpozna, iż chcę, aby dowiedział się, co chcę mu przekazać¹⁸³.

D. Wunderlich podkreśla, że do wyrażenia funkcji sensu każdej wypowiedzi niezbędne jest spełnienie trzech podstawowych warunków, ściśle związanych z pojęciem intencji. Stają się one także kolejnymi etapami komunikacji: nadawca wyraża jakiś cel, intencję, robi wszystko, aby odbiorca je rozpoznał, i w fazie trzeciej dokłada starań, aby odbiorca postąpił zgodnie z jego intencją. Autor tak opisuje ten proces:

Die Sinn- Funktion liefert hier für jeden Äußerungsakt im Wesentlichen drei Werte:
— der Sprecher drückt eine bestimmte Einstellung (Wunsch, Bereitschaft, Glauben usw.)
zum propositionalen Gehalt aus;
— der Sprecher intendiert, dass der Hörer diese Einstellung erkennt;
— der Sprecher intendiert, dass der Hörer eine bestimmte korrespondierende Einstellung übernimmt¹⁸⁴.

1998, nr 1, s. 65: „Конечной целью речи как особого вида деятельности говорящего является определённое воздействие на адресата. Эта общая цель присутствует в каждом акте речи”; Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 307: „То, что принадлежит ты, образует смысловую пропозициональную часть высказывания, то есть отражает фрагмент действительного (ожидаемого) положения дел в мире [...]; то же что принадлежит я, входит в смысл речевой интенции, обладает иллюкутивной функцией, или силой воздействия [...]”.

¹⁸² H.P. Grice, *Znaczenie (Meaning)*, „The Philosophical Review” 66, 1957, s. 377–388), przeł. J. Linde, J. Wajszczuk, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 3, s. 158–160.

¹⁸³ J.R. Searle, *Umysł, język, społeczeństwo...*, s. 228–229.

¹⁸⁴ D. Wunderlich, *Studien zur Sprechakttheorie...*, s. 98.

Podobny pogląd wyraża A. Awdiejew. Wydziela on w procesie komunikacji trzy rodzaje intencji:

- intencja zamierzona,
- intencja wyrażona,
- intencja odebrana¹⁸⁵.

Nadanie określonej intencji wypowiedzi jest pojmowane jako nadanie jej określonej siły illokucyjnej, na przykład prośby, obietnicy, żądania, ostrzeżenia, chęci nawiązania kontaktu itp.¹⁸⁶ Właściwe odczytanie każdego z rodzajów intencji w rozumieniu Awdiejewa jest jednym z warunków skuteczności oddziaływania językowego.

Człowiek, mówiąc, realizuje różne cele, intencje, zamiary, na przykład chce uzyskać od rozmówcy jakąś informację albo poinformować go o czymś; spowodować czyjeś działanie albo go od niego powstrzymać; wyrazić różnego rodzaju emocje, zarówno pozytywne, jak i negatywne, obiecać coś lub spowodować złożenie obietnicy przez interlokutora; obrazić, wykpić, ubliżyć albo nawiązać kontakt, pochwalić, prawić komplementy itp. Renata Grzegorzczkowska wskazuje, że intencji wypowiedzi (celów mówienia) jest bardzo wiele, ale to liczba skończona. Nasze zachowania językowe układają się w pewne typy, pogrupowane i opisane w ramach teorii aktów mowy. Typów zachowań jest znacznie więcej aniżeli możliwych konwencjonalnych wykładników intencji, których dostarcza system językowy¹⁸⁷. Powoduje to układy, w których jednej intencji można przypisać nawet kilka typów zachowań. Ujmując rzecz kolokwialnie, powiemy, że do osiągnięcia konkretnej intencji nadawca może uciec się do wielu sposobów zachowań, na przykład gdy student chce pożyczyć od kolegi notatki z zajęć, może poprosić w sposób ukryty bądź jawny, grzecznie lub kategorycznie, a jeśli bardzo mu na nich zależy, może błagać, żądać lub wręcz uciec się do szantażu. W konsekwencji reakcją na jedną intencję nadawcy mogą być różne zachowania odbiorcy, ściśle związane ze zdobytą przez rozmówców kompetencją komunikacyjną. Według N. Formanowskiej:

Умение выделять в ситуативном речевом высказывании (тексте) интенциональный смысл лежит в зоне коммуникативной компетенции носителей языка и, следовательно прививается изучающими язык по мере приобретения ими соответствующей коммуникативной компетенции¹⁸⁸.

¹⁸⁵ A. Awdiejew, *Pragmatyczne podstawy interpretacji...*, s. 139.

¹⁸⁶ Por. H. K. Рябцева, *Коммуникативный модус и метаречь*, [w:] *Логический анализ языка. Язык...*, s. 83: „Иллокутивная сила реализует коммуникативные намерения говорящего и воплощается в высказывании в виде коммуникативного модуса”. Por. też H. И. Формановская, *Русский речевой этикет. Лингвистический и методический аспекты*, Москва 2008, s. 30.

¹⁸⁷ R. Grzegorzczkowska, *Językowe wykładniki intencji wypowiedzi*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1989, z. 42, s. 73.

¹⁸⁸ H. И. Формановская, *О коммуникативно-семантических группах...*, s. 73; zob. też *Слово в действии. Интеннт-анализ политического дискурса*, red. Т. Н. Ушакова, Н. Д. Павлова, Санкт-Петербург 2000, s. 8–39.

7.2. Typy intencji wypowiedzi

Typologii funkcji — intencji wypowiedzi, rozumianych jako terminy synonimiczne, podjęła się R. Grzegorczykowa, proponując dwie podstawowe grupy podlegające dalszym podziałom:

1. przekaz informacji (funkcja komunikacyjna w węższym sensie) dzielący się na:
 - a) funkcję informacyjną opisową (konstatacje i hipotezy),
 - b) funkcję informacyjną oceniająco-postulatywną;
2. cele pozainformacyjne dzielące się na:
 - a) funkcję sprawczą:
 - na mocy wiary: ludowe rytuały, akty sakramentalne,
 - na mocy konwencji społecznej: *Obiecuję, Dziękuję, Witam*;
 - b) funkcję nakłaniającą (impresywną) — nacisk na odbiorcę:
 - w celu wywołania działań: pytania, dyrektywy,
 - w celu wpływania na stan mentalny odbiorcy: działanie na świadomość (perswazja), działanie bez świadomości odbiorcy (manipulacja);
 - c) funkcję ekspresywną (wyraz emocji, woli, sądów);
 - d) funkcję kreatywną (tworzenie dzieła sztuki, tworzenie wizji świata)¹⁸⁹.

Dla badań nad dyrektywnymi aktami mowy najistotniejsza jest grupa wypowiedzi mająca cele pozainformacyjne o funkcji nakłaniającej — impresywnej, czyli wywierającej na odbiorcę swoisty nacisk, w celu obligowania go do podjęcia określonych działań. Funkcja nakłaniająca, mocno angażująca odbiorcę, jest bardzo zróżnicowana. Jak widać z klasyfikacji R. Grzegorczykowej, może mieć ona dwojaki cel: po pierwsze, wywołanie działania słownego, za pomocą pytań, lub innego — przez dyrektywne akty mowy, a więc prośby, rozkazy, nakazy itp.; po drugie, oddziaływanie na odbiorcę, wpływając na jego stan mentalny, perswazją oraz szczególnie niebezpieczną dlań manipulacją.

Istotnym problemem wszelkich prób klasyfikacji intencji/funkcji wypowiedzi jest, że często współwystępują różne funkcje, na przykład funkcja nakłaniająca może być realizowana jednocześnie z funkcją przekazu informacji, a proste oddzielenie tych funkcji nie jest możliwe, na przykład konstatacja *X нпуеxал / X ist angekommen* może przekazywać wiele intencji nadawcy:

X нпуеxал / X ist angekommen — może mieć intencję jawnej lub ukrytej perswazji wobec odbiorcy tego komunikatu;

X нпуеxал / X ist angekommen — może zawierać dodatkową informację, że trzeba szybko uporządkować coś, bo X nie lubi bałaganu, a więc pełni funkcję prośby, żądania lub polecenia, w zależności od tego, kim są interlokutorzy i jakie role społeczne wykonują;

¹⁸⁹ R. Grzegorczykowa, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, „Język a Kultura” 4, 1991, s. 23. Funkcjami wypowiedzi i ich klasyfikacją zajmuje się między innymi L. Fiodorowa, zob. Л. Л. Фёдорова, *op. cit.*, s. 46–50.

X приехал / X ist angekommen — może oznaczać, że należy przygotować dodatkowe jedzenie, pokój lub miejsce do spania, więc będzie poleceniem, prośbą, żądaniem dla kogoś, kto zajmuje się prowadzeniem domu, kuchnią i przygotowaniem posiłków;

X приехал / X ist angekommen — może być też ostrzeżeniem: nie róbcie tego, co robicie, bo X tego nie lubi, nie życzy sobie, nie toleruje i możecie spodziewać się negatywnych konsekwencji;

X приехал / X ist angekommen — może być groźbą: X już jest i ukarze was za wasze przewinienia, o których wie lub wkrótce się dowie;

X приехал / X ist angekommen — w zależności od użytej intonacji może być wypowiedzią przekazującą różne stany emocjonalne nadawcy: radość, zdziwienie, zaskoczenie, złość, niechęć, strach, przerażenie itp.

Wieloznaczność przekazu i możliwość przypisania mu wielu intencji, co widać w przykładach, stała się powodem krytyki podziału dokonanego przez Grzegorzczukową. Prawdą jest też, że nie przeprowadzono dotychczas pełnej, satysfakcjonującej klasyfikacji wszystkich funkcji/intencji wypowiedzi¹⁹⁰. Podane przykłady wskazują także, jak wielki problem i zadanie badawcze tworzą ukryte akty mowy. Moim zdaniem trudność właściwej interpretacji w szczególności dotyczy dyrektywnych aktów mowy, ze względu na wysokie prawdopodobieństwo niewłaściwej interpretacji, która w odniesieniu do tychże aktów może skutkować groźnymi dla rozmówców konsekwencjami — od nieporozumienia, przez obrazę, aż po agresywne postępowanie interlokutorów, a w skrajnym wypadku przemocą fizyczną niebezpieczną dla ich zdrowia i życia. Odczytanie przez odbiorcę aktu będącego prośbą jako żądania albo nakazu to pierwszy krok do porażki komunikacyjnej.

Józef Porayski-Pomsta, zajmując się intencjonalnością wypowiedzi, stawia sobie pytanie: w jakim stopniu i czy w ogóle można utożsamiać intencjonalność wypowiedzi z jej funkcją? Po przeprowadzeniu analizy tego zagadnienia nie potrafi jednak dać jednoznacznej, satysfakcjonującej go odpowiedzi:

W dalszym ciągu pozostaje jednak problem, czy intencje poszczególnych wypowiedzi można utożsamiać z ich funkcjami. Na tak postawione pytanie nie można udzielić pełnej i jednoznacznej odpowiedzi, ponieważ zależy ona, jak się wydaje, od tego, czy pytamy o to z punktu widzenia skutków wypowiedzi (Austinowska perlokucja), strategii nadawcy (Austinowska illokucja) czy też z punktu widzenia tego, co jest wypowiadane (Austinowska lokucja). A może w ogóle o intencję należy pytać z punktu widzenia tego, co się dzieje w umyśle osoby mówiącej i co nie ujawnia się bezpośrednio w wypowiedzi¹⁹¹.

Chcąc ustosunkować się do myśli wyrażonych przez Porayskiego-Pomstę, można zaryzykować pogląd, że funkcja jest przeniesieniem intencji w sferę pragmatyki, czyli w sferę realizacji. Powoduje to, że oba terminy nierozzerwalnie się łączą,

¹⁹⁰ O krytyce klasyfikacji R. Grzegorzczukowej zob. J. Porayski-Pomsta, *op. cit.*, s. 16–18. Proponuje on także schemat uwzględniający uwagi dotyczące klasyfikacji Grzegorzczukowej — s. 20.

¹⁹¹ *Ibidem*, s. 21.

tworzą pewną całość — nie ma funkcji wypowiedzi, bez intencji tej wypowiedzi, a sama intencja, jeśli nie znajdzie realizacji w konkretnej wypowiedzi (w konkretnym akcie mowy) o funkcji zawartej w tejże intencji, nie może być przedmiotem badań lingwistyki, lecz psychologii lub filozofii. W tym sensie są to terminy tożsame.

7.3. Intencje komunikacyjne/pragmatyczne zawarte w dyrektywnych aktach mowy

Cechą charakterystyczną intencji wpisanych we wszystkie dyrektywne akty mowy jest chęć nadawcy/nadawców, aby zobligować/zobowiązać odbiorcę/odbiorców do podjęcia określonego działania. W zależności jednak od rodzaju dyrektywnego aktu mowy intencje te wyrażone będą inaczej, a proces obligowania adresata do działalności przebiegnie różnorodnie, ze zróżnicowaną intensywnością i z użyciem innych środków językowych. Najbardziej znanej w polskich badaniach językoznawczych eksplikacji aktów mowy dokonała Anna Wierzbicka¹⁹². Przejmując metodologię jej opisu, spróbuję przedstawić intencje wyrażane w aktach mowy, które włączyłam do klasy dyrektywnych aktów mowy. Postaram się oddać różnice w intencjonalności pragmatycznie bliskich sobie aktów.

7.3.1. Obligujące dyrektywne akty mowy

Żądania

N¹⁹³ (NADAWCA) ŻĄDA, ABY A (ADRESAT) WYPEŁNIŁ JEGO OCZEKIWANIE X (OKREŚLONE DZIAŁANIE) — to znaczy komunikacyjne JA (NADAWCA) mam następującą intencję:

Chcę spowodować, abyś TY (ODBIORCA) zrobił to, co JA chcę, żebyś zrobił, i jestem przekonany/sądzę, według mojej subiektywnej oceny, że mam prawo tego od ciebie wymagać, a TY powinienes to uczynić.

Nakazy

N NAKAZUJE, ABY A PODJĄŁ DZIAŁANIE X — to znaczy JA (przedstawiciel organu władzy) mam następującą intencję:

Chcę spowodować, abyś TY (osoba podległa organowi władzy, który JA reprezentuję) natychmiast wykonał, co JA chcę, żebyś robił, nawet jeśli tego nie chcesz, bo mam prawo, na mocy przyznanych mi uprawnień, jako przedstawiciel władzy

¹⁹² A. Wierzbicka, *op. cit.*, s. 201–219.

¹⁹³ Użyte skróty: N — nadawca, A — odbiorca, X — określone działanie/czynność, Y — określona sytuacja, Z — zagrożenie.

tego od ciebie wymagać i wiem, że nie możesz tego nie zrobić. W wypadku twojej odmowy na mocy moich uprawnień spowoduję, że poniesiesz negatywne dla ciebie konsekwencje swojego postępowania.

Zakazy

N ZAKAZUJE A PODJĘCIA DZIAŁANIA X — to znaczy JA (przedstawiciel organu władzy) mam następującą intencję:

Chcę spowodować, abyś TY (osoba podległa organowi władzy, administracji, które JA reprezentuję) nie czynił tego, czego JA chcę, żebyś nie uczynił, nawet jeśli TY chciałbyś to zrobić, i wiem, że mam prawo, na mocy przyznanych mi uprawnień, tego od ciebie wymagać. W przypadku twojej odmowy poniesiesz negatywne dla ciebie konsekwencje.

Rozkazy, komendy (akty o tej samej intencjonalności, różniące się długością wypowiedzi: rozkaz — dłuższy, komenda — krótsza. Rozkazy i komendy są rodzajem krótkiego, kategorycznego, bardzo precyzyjnego polecenia służbowego)

N NA MOCY PRZYSŁUGUJĄCYCH MU UPRAWNIENIŃ ZAWODOWYCH/ORGANIZACYJNYCH OBLIGUJE A, POD GROŻBĄ KONSEKWENCJI, DO NIEZWŁOCZNEGO WYKONANIA CZYNNOŚCI X — to znaczy JA mam następującą intencję:

Na mocy przysługującego mi prawa, z racji pełnionej przeze mnie funkcji/rangi/zajmowanego stanowiska, JA bezwzględnie/kategorycznie obliguję ciebie do niezwłocznego wykonania czynności X, o której mówię, a jeśli TY odmówisz wykonania jej, natychmiast poniesiesz konsekwencje swojego postępowania wynikające z twojej — podlegającej mi — pozycji organizacyjnej/służbowej/zawodowej.

Polecenia służbowe

N ZLECA/POLECA A WYKONANIE CZYNNOŚCI X — to znaczy JA mam następującą intencję:

Jako twój przełożony, na mocy wcześniejszych ustaleń w zakresie twoich obowiązków służbowych, które zaakceptowałeś, podpisując umowę o pracę, JA chcę, abyś TY w ramach tychże obowiązków służbowych, w określonym czasie i w podany przeze mnie sposób wykonał czynność, wypełnienie której ci zlecam/polecam.

Regulaminy

N NA MOCY PRZYSŁUGUJĄCYCH MU UPRAWNIENIŃ SPORZĄDZA LISTĘ CZYNNOŚCI, KTÓRE A JEST ZOBOWIĄZANY WYKONYWAĆ/NIE WYKONYWAĆ — to znaczy JA mam następującą intencję:

Z powodu uprawnień nabytych w ramach pełnionej funkcji lub sprawowanego urzędu JA sporządziłem listę czynności, które TY, tak długo, jak długo będziesz korzystał z dóbr materialnych i niematerialnych, nad którymi JA sprawuję pieczę, i jak długo będzie trwał układ zależności między nami, jesteś zobowiązany przestrzegać, pod groźbą wyciągnięcia konsekwencji administracyjnych/prawnych.

Przykazania (bliskie nakazom, zakazom i poleceniom)

A NA MOCY WYZNAWANEJ WIARY, ŚWIATOPOGLĄDU, FILOZOFII, W MYŚL TEJŻE WIARY I ZWIĄZANYMI Z NIĄ ŚWIATOPOGLĄDEM I FILOZOFIĄ DOBROWOLNIE PRZYJMUJE REGUŁY/ZASADY/PRAWDY WYZNACZANE PRZEZ NN (NIEMATERIALNEGO N) I ZOBOWIĄZUJE SIĘ DO ICH PRZESTRZEGANIA — to znaczy JA (NIEMATERIALNY NADAWCA, różnie nazywany przez A) mam następującą intencję:

Nakazuję, żebyś TY postępował według reguł nałożonych na ciebie przez wyznawaną religię, filozofię, światopogląd. Przyjąłeś je dobrowolnie, zobowiązując się tym samym do ich przestrzegania. Jeżeli nie będziesz postępował według nich, czekają cię sankcje o charakterze religijnym, moralnym, etycznym.

Zarządzenia/rozporządzenia (bliskie znaczeniowo nakazom, zakazom, poleceniom służbowym, regulaminom; występujące głównie w formie pisanej)

N NA MOCY PRZYSŁUGUJĄCYCH MU UPRAWNIEŃ ZARZĄDZA STAŁE WYKONYWANIE PRZEZ A CZYNNOŚCI X, DO OKREŚLONEGO PRZEZ N TERMINU LUB DO MOMENTU ODWOŁANIA JEJ PRZEZ N — to znaczy JA mam następującą intencję:

Mam uprawnienia przysługujące mi z racji pełnionej przeze mnie funkcji/zajmowanego stanowiska, aby zarządzić wykonanie/wykonywanie przez ciebie określonych przeze mnie czynności aż do czasu, kiedy zostaną one wykonane, do określonego przeze mnie terminu albo aż uznaję za stosowne odwołanie mojej decyzji. Twoim obowiązkiem, z racji łączącego nas układu, jest podporządkowanie się moim decyzjom, ponieważ inaczej mam prawo wyciągnąć wobec ciebie konsekwencje administracyjne/prawne.

Przymuszenia

N, POSTĘPUJĄC NA GRANICY PRAWA, NACISKA NA A W CELU PRZYMUSZENIA GO DO WYKONANIA CZYNNOŚCI X NA RZECZ A — to znaczy JA mam następującą intencję:

Wiem, że to, czego JA od ciebie oczekuję, jeszcze jest prawnie dozwolone, ale wiem, że TY oceniasz to nagannie i nie chcesz tego wykonać, że X może być dla ciebie szkodliwe lub niebezpieczne, jednak JA chcę mimo to, wbrew twojej woli, zobligować cię do wykonania czynności X na moją rzecz, dla mojej korzyści.

Szantaże

N W NIELEGALNY SPOSÓB NACISKA NA A W CELU WYMUSZENIA NA NIM WYKONANIA CZYNNOŚCI X NA RZECZ A — to znaczy JA mam następującą intencję:

Wiem, że to, czego JA od ciebie oczekuję, jest niezgodne z normami prawa/moralności, i wiem, że jest to szkodliwe/niebezpieczne dla ciebie, ale mimo to JA chcę zmusić ciebie, różnymi środkami nacisku, do wykonania tego, czego od ciebie oczekuję, bo przyniesie mi to korzyść materialną lub niematerialną.

7.3.2. Nieobligujące dyrektywne akty mowy

Prośby

N PROSI, ABY A WYPEŁNIŁ JEGO OCZEKIWANIE X — to znaczy JA mam następującą intencję:

Chciałbym spowodować, abyś TY zrobił to, co JA chcę, żebyś zrobił, chociaż wiem, że nie musisz tego uczynić i możesz mi odmówić.

Błagania

N BŁAGA, ABY A WYPEŁNIŁ JEGO OCZEKIWANIE X — to znaczy JA mam następującą intencję:

Bardzo chcę spowodować, abyś TY zrobił to, co JA chcę, żebyś zrobił, chociaż wiem, że nie musisz tego robić, jeśli nie zechcesz. Spełnienie tego, z czym zwracam się do ciebie, ma dla mnie priorytetową wartość, dlatego jestem w stanie bardzo wiele poświęcić, aż do zniszczenia własnej twarzy, i użyć wszelkich możliwych sposobów/argumentów, aby skłonić ciebie do wykonania tego, z czym się zwracam, jednak ostateczną decyzję TY podejmujesz, należy ona do ciebie.

Rady

N RADZI A, JAK POWINIEN POSTĘPOWAĆ, ZACHOWYWAĆ SIĘ W SYTUACJI Y — to znaczy JA mam następującą intencję:

Dla twego dobra JA chciałbym spowodować, abyś TY uczynił to, co JA, mając odpowiednią wiedzę/doświadczenie, radzę TOBIE uczynić/nie uczynić, bo to będzie w moim przekonaniu dla ciebie dobre. Jednak jeśli nie chcesz, to nie masz obowiązku tego zrobić.

Ostrzeżenia

N W KRÓTKIEJ FORMIE/ZWIEŻLE OSTRZEGA A: WYKONAJ/NIE WYKONAJ CZYNNOŚĆ(CI) X, BO INACZEJ MOŻE SPOTKAĆ CIĘ Z (ZAGROŻENIE) — to znaczy JA mam następującą intencję:

Dla twego dobra, mając stosowną wiedzę fachową na dany temat, JA ostrzegam ciebie, abyś TY zachował ostrożność/wykonał/nie wykonał czynność(-ci), o której mówię, ponieważ inaczej sprowadzisz na siebie niebezpieczeństwo/zagrożenie/negatywne dla ciebie skutki, ale decyzja należy do ciebie, sam decydujesz o swoim postępowaniu.

Pobudzenia/zachęty do wspólnego działania

N NAWOŁUJE A DO WSPÓLNEGO PODJĘCIA/WYKONANIA CZYNNOŚCI X — to znaczy JA mam następującą intencję:

Chciałbym, abyśmy JA i TY — **wspólnie** — wykonali czynność, o której mówię, chociaż wiem, że nie musisz tego robić, jeśli nie chcesz, ale uważam, że wykonanie jej będzie dla mnie i dla ciebie korzystne/przyjemne/dobre, i z tego powodu chciałbym ciebie do niej nakłonić.

Instrukcje

N INSTRUUJE A, W JAKI SPOSÓB / PRZY UŻYCIU JAKICH ŚRODKÓW POWINIEN WYKONAĆ CZYNNOŚĆ X — to znaczy JA mam następującą intencję:

Ponieważ mam wiedzę fachową niezbędną do wykonania tej konkretnej czynności, o której mówię, dlatego JA chcę tobie przekazać, w jaki sposób najlepiej byłoby ją wykonać, według jakiej procedury TY powinieś postępować. Możesz zastosować moje zalecenia, ale nie musisz. Jednak jeśli nie postąpisz, jak JA instruuję, a twoja działalność zakończy się niepowodzeniem, wyłącznie TY ponosisz winę i nie możesz oczekiwać żadnej rekompensaty, gdyż nie będzie ci przysługiwać.

Propozycje

N PROPONUJE A WYKONANIE CZYNNOŚCI X — to znaczy JA mam następującą intencję:

Sądzę, że wykonanie czynności, którą JA proponuję tobie, jest/może być korzystne, dlatego uważam, że warto ją wykonać, ale jeśli TY nie chcesz, nie korzystaj z mojej propozycji i nie obawiaj się negatywnych skutków.

7.4. Sposoby realizacji intencji zawartych w dyrektywnych aktach mowy

Wspomniana wcześniej Renata Grzegorczykowa, analizując intencje pod kątem ich kodowych wykładników, wyłoniła dwa typy wykładników:

1) Pierwszy typ stanowią gramatyczne i leksykalne wykładniki modalności i emocjonalności, przekazujące intencję nadawcy poza asercją [...]. W zasadzie są cztery typy modalności

intencjonalnej: modalność deklaratywna, imperatywna, interrogatywna i optatywna (ekspresja woli). Ten ostatni typ jest dyskusyjny: należałoby tu szerzej mówić o ekspresji w ogóle, także uczuć [...]. Oprócz tego odrębny typ stanowi modalność prawdziwościowa (stopień pewności osądu), wyrażana leksykalnie.

2) Drugi typ wykładników stanowią tzw. jawne performatywy, a więc czasowniki mówienia występujące w 1. os. czasu teraźniejszego, nazywające wprost pewne akty mowy, a więc to, co dzieje się w płaszczyźnie pragmatycznej, typu: *przepraszam*, *gratuluje*, *obiecuję*. Wypowiedzi zawierające jawny performatyw informują o swojej intencji na płaszczyźnie semantycznej¹⁹⁴.

Należy jednak pamiętać, że niektóre intencje nie mają albo wręcz nie mogą mieć swoich wykładników ani gramatycznych, ani leksykalnych, a do ich odczytania potrzebny jest szerszy kontekst, w którym się pojawiły, oraz opis zachowania nadawcy. Mam tu na myśli intencje ukryte, na przykład wszelkiego rodzaju aluzje, chęć dręczenia, dokuczania czy obrażania adresata.

Grzegorzczkova przeprowadziła też istotną dla badań nad intencjonalnością analizę wypowiedzi pod kątem konwencjonalności wyrażania intencji, w której rezultacie wyłoniła trzy typy sytuacji mogących zaistnieć podczas komunikacji językowej. Typologię tę w pełni popieram:

1) Sytuacja zgodności między intencją pragmatyczną i semantyczną (sygnalizowaną przez kod), a więc użycie jawnego performatywu w podstawowej funkcji [...], lub użycie formy gramatycznej zgodnie z intencją pragmatyczną [...].

2) Sytuacja doprecyzowania pragmatycznego intencji ogólnie sygnalizowanej przez wykładniki językowe, np. forma imperatywna systemowo informuje najogólniej o dyrektywności, a więc chęci nadawcy wywołania pewnego działania odbiorcy [...] a sytuacja dopiero doprecyzuje, czy chodzi o rozkaz, prośbę czy radę.

3) Wreszcie trzecia sytuacja to niezgodność intencji wyrażonej językowo i intencji pragmatycznej, rozmiłowanie się, odmienność tych intencji¹⁹⁵.

Przyglądając się dokonaniem podziałowi, nietrudno zauważyć, że pierwsze dwie sytuacje dotyczą bezpośrednich aktów mowy, natomiast sytuacja trzecia zachodzi w ukrytych aktach mowy. Przyjmując podział R. Grzegorzczkovej, podam przykłady takich sytuacji.

7.4.1. Przykłady zgodności intencji pragmatycznej i semantycznej

Prośba

Intencja prośby wyrażona z zastosowaniem czasownika performatywnego: ПРОСИТЬ, BITTEN (PROSIĆ).

— **Я прошу** тебя,— сказала Люсьен после некоторого молчания — не тронь его. (В. Шукшин, *Калина красная*, 1973, НКРЯ)

— **Ich bitte** nochmals um Verzeihung. (H. Kant, *Die Aula*, 1965, DWDS)

¹⁹⁴ R. Grzegorzczkova, *Językowe wykładniki intencji...*, s. 73–74.

¹⁹⁵ *Ibidem*, s. 74.

Rada

Intencja rady wyrażona czasownikiem performatywnym: СОВЕТОВАТЬ, RATEN (RADZIĆ).

— **Я советую** раз в год всем, даже тем, у кого нет лишнего веса, посредством такой необременительной и нетяжелой диеты очищать свой организм. (Форум: Диета Кима Протасова, 2007–2010, НКРЯ)

— **Ich rate** Ihnen, noch einmal mit Herrn Direktor selbst Rücksprache zu nehmen. (T. Goote, *Die Fahne hoch!*, 1933, DWDS)

Żądanie

Żądanie wyrażone czasownikiem performatywnym: ТРЕБОВАТЬ, FORDERN (ŻĄDAĆ).

— **Мы требуем** немедленного удовлетворения: жестокого наказания ответственных за это безобразие и тех, кто в нём участвовал. (Н. Н. Берберова, *Железная женщина*, 1978–1980, НКРЯ)

— **Wir fordern** Gerechtigkeit! („Die Zeit” 22.03.1996, nr 13, DWDS)

Zakaz

Zakaz wyrażony czasownikiem performatywnym: ЗАПРЕЩАТЬ, VERBIE-TEN (ZAKAZYWAĆ).

Запрещается государственным заказчикам, организаторам конкурсов, членам конкурсных комиссий:

— **выступать** в качестве участника конкурса;

— **входить** в группу лиц, в которой состоят участники конкурса;

— **осуществлять** координацию деятельности участников конкурса, которая приведёт, или может привести, к ограничению конкуренции или ущемлению интересов каких-либо сторон конкурса. (О Законе Пермской области О закупках товаров (работ, услуг) для государственных нужд Пермской области (2004), *Пермский строитель*, 15.07.2004, НКРЯ)

Nach einer amtlichen Bekanntmachung im „Reichsanzeiger“ wird verboten die Ausfuhr und Durchfuhr von Röhren, auch Röhrenformstücken aus nicht schmiedbarem Guß, der Nummern 778 und 779 des Zolltarifs [...]. („Vossische Zeitung”, Morgen-Ausgabe, 5.03.1915, DWDS)

Rozporządzenie/zarządzenie

Rozporządzenie/zarządzenie wyrażone czasownikiem performatywnym: ПРИКАЗЫВАТЬ, ОБЪЯВЛЯТЬ, ANORDNEN (ZARZĄDZAĆ).

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
ПРИКАЗ
от 16 ноября 2006 года N 422**

**Об утверждении Правил организации работы
по выдаче ветеринарных сопроводительных документов**

[...] приказываю:

1. Утвердить прилагаемые Правила организации работы по выдаче ветеринарных сопроводительных документов.
2. Признать утратившей силу Инструкцию о порядке выдачи ветеринарных сопроводительных документов на подконтрольные госветнадзору грузы, утвержденную Министерством сельского хозяйства и продовольствия Российской Федерации 12 апреля 1997 года N 13-7-2/871 (зарегистрирована Минюстом России 22 мая 1997 года, регистрационный N 1310).
3. Установить, что бланки ветеринарных сопроводительных документов, изготовленные до вступления в силу настоящего приказа, действительны до их полного использования.
4. Контроль за выполнением приказа возложить на заместителя Министра С. Г. Митина.

Министр
А. В. Гордеев¹⁹⁶

— Мисс Бартлиб, — перервал судья, — вы ещё не перед присяжными. У нас пока только предварительное слушание. Поберегите своё красноречие. Если у вас нет больше вопросов к свидетелю, **я объявляю** перерыв на полчаса. (И. Ефимов, Суд да дело, 2001, НКРЯ)

— **Ich ordne an**, mit aller Härte zu handeln — sagte er bei einem Treffen mit führenden Militärs in Moskau. (Putin: Russischer Militär soll mit aller Härte handeln, „Die Zeit“ 11.12.2015, online, DWDS)

Nakaz

Nakaz wyrażony czasownikiem performatywnym: ПРИКАЗЫВАТЬ, ANORDNEN (NAKAZYWAĆ).

— **Приказываю** вам освободить квартиру в срок до 31.03.2011.

— Gerichtliche Anordnung: Das Gericht **ordnet** das persönliche Erscheinen von beiden Parteien **an**.

¹⁹⁶ <http://docs.cntd.ru/document/902015430> (dostęp: 19.07.2018).

Ostrzeżenie

Ostrzeżenie wyrażone czasownikiem performatywnym: ПРЕДОСТЕРЕГАТЬ, WARNEN (OSTRZEGAC).

— „Делай, как хочешь, но **я предостерегаю** тебя, что это дело весьма опасное”, примолвил он: „надобно быть безумным, чтоб не видеть в этих вопросах политической цели”. (Ф. В. Булгарин, *Воспоминания 1846–1849*, НКРЯ)

— **Ich warne** Sie. Sollten wir weiterhin diese Tendenzen bei Ihnen beobachten, werden wir deutliche Konsequenzen ziehen. (T. Brüssig, *Wasserfarben*, 2001, DWDS)

Благаніе

Благаніе wyrażone czasownikiem performatywnym: УМОЛЯТЬ, ANFLEHEN (BŁAGAC).

— Я вас прошу, **я умоляю** вас... — И правда, она смотрела с мольбой. — Сонечка не узнаёт о нашем разговоре. Я вам клянусь! Хотите, я вам дам деньги? (Ю. Трифонов, *Дом на набережной*, 1976, НКРЯ)

— Sag mir die Wahrheit, **ich flehe dich an**. (E. Neutsch, *Spur der Steine*, 1964, DWDS)

Propozycja

Propozycja wyrażona czasownikiem performatywnym: ПРЕДЛАГАТЬ, VORSCHLAGEN (PROPONOWAC).

— Ребята, одну минуточку! **Я предлагаю** тост за полковника Кянукука, за его счастливое плавание. (В. Аксёнов, *Пора, мой друг, пора*, 1963, НКРЯ)

— **Ich schlage vor**, dass wir ihn über einen längeren Zeitraum beobachten. (K. Jentzsch, *Ankunft der Pandora*, 1997, DWDS)

Nie wszystkie dyrektywne akty mowy można wyrazić, stosując performatywy jawne. W niektórych przypadkach użycie ich byłoby jednoznaczne z klęską, porażką komunikacyjną. W literaturze przedmiotu badacze, między innymi N. Formanowskaja, nazywają taką sytuację *illokutywnym samobójstwem* — *иллокутивное самоубийство*¹⁹⁷.

Do takich dyrektywnych aktów mowy należy szantaż. Niepoprawna jest wypowiedź z użyciem czasownika: ШАНТАЖИРОВАТЬ, ERPRESSEN (SZANTAŻOWAC):

¹⁹⁷ Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 316. Zob. też З. Вендлер, *Иллокутивное самоубийство*, [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 16, s. 238–250; А. Ю. Маслова, *Введение в прагмалингвистику...*, s. 54–57.

*Я шантажирую вас...

* Ich erpresse Sie...

Przyczynę tego należałoby upatrywać w tym, że wypełnienie oczekiwania nadawcy jest dla adresata tak trudne/nieprzyjemne/niechciane, że nadawca musi uciekać się do innych sformułowań. Szantaż zostaje zakamuflowany pod postacią innego aktu mowy, na przykład prośby, błagania, przekonywania itp. — najczęściej w połączeniu z groźbą, aby zmusić adresata do podjęcia działania.

7.4.2. Przykłady doprecyzowania pragmatycznego intencji ogólnie sygnalizowanej przez wykładniki językowe

Prośba — żądanie — groźba — szantaż

— Мама, почитай мне эту сказку.

— Mutti, lies mir dieses Märchen vor.

Wypowiedź małego dziecka do matki w zależności od sytuacji może być prośbą lub żądaniem, a nawet szantażem. Dopiero gdy zostanie doprecyzowana kolejną wypowiedzią, będzie wiadomo, jaki to akt.

Prośba

— Мама, почитай мне эту сказку. **Мамочка, я тебя очень прошу, мне скучно.**

— Mutti, lies mir dieses Märchen vor. **Mutti, ich bitte dich, ich langweile mich so sehr.**

Żądanie

— Мама, почитай мне эту сказку. **Ты должна почитать, потому что мне очень скучно.**

— Mutti, lies mir dieses Märchen vor. **Du musst mir das vorlesen, denn ich langweile mich sehr.**

Szantaż (zawiera groźbę)

— Мама, прочитай мне эту сказку. **Если ты не считаешь, я буду плакать.**

— Mutti, lies mir dieses Märchen vor. **Wenn du das nicht machst, werde ich weinen.**

Prośba-polecenie służbowe

Zdanie *Анна Андреевна, сделайте, пожалуйста, копию этого текста для меня.* / *Frau Nolte, kopieren Sie diesen Text für mich bitte* wypowiedziane przez koleżankę z pracy, zajmującą podobne albo takie samo stanowisko, będzie prośbą, natomiast w ustach szefa jest poleceniem służbowym. Sytuacja i osoba nadawcy precyzują, z jakim aktem mowy mamy do czynienia.

7.4.3. Przykłady niezgodności intencji wyrażonej językowo i intencji pragmatycznej

Prośba wyrażona pytaniem o posiadanie (na przykład jakiegoś przedmiotu)

- *У тебя есть часы?*
- *Hast du eine Uhr?*

Nadawca, wypowiadając to pytanie, w rzeczywistości nie jest zainteresowany posiadaniem przez adresata zegarka, ale chciałby w ten sposób dowiedzieć się, która jest teraz godzina, i prosi o podanie czasu. Pytanie jest ukrytym aktem mowy, a intencją nadawcy uzyskanie informacji, o którą w sposób jawny spytałby: *Скажите, пожалуйста, который час? / Сколько времени? Entschuldigung, wie spät ist es? / Wie viel Uhr ist es?*

Analogiczne znaczenie mają następujące pytania:

- *У тебя есть что выпить?*
- *Hast du was zu trinken?*
- *У тебя есть мобильник?*
- *Hast du ein Telefon?*

Cel komunikacyjny nadawcy to otrzymać coś do picia, a nie odpowiedź na pytanie. W sposób jawny wyrażona prośba brzmiałaby:

- *Дай мне, пожалуйста, пить.*
- *Gib mir was zu trinken.*

Celem drugiego pytania jest chęć otrzymania numeru telefonu rozmówcy:

- *Дай мне свой номер телефона.*
- *Gib mir deine Telefonnummer.*

Prośba-żądanie wyrażone pytaniem o możliwość (na przykład wykonania jakiejś czynności)

- *Можешь ли ты мне помочь?*
- *Kannst du mir helfen?*

Rzeczywistą intencją nadawcy jest — w zależności od sytuacji i okoliczności — prośba lub żądanie skierowane do adresata o znaczeniu:

- *Прошу тебя, помоги мне. / Я требую, чтобы ты мне помог.*
 — *Ich bitte dich, hilf mir. / Ich fordere, dass du mir hilfst.*

7.5. Problem konwencjonalizowania się wykładników intencji

Wśród badaczy aktów mowy istnieje pogląd, że intencje zawarte w aktach mowy pierwotnie uważanych za pośrednie w wyniku wysokiej częstotliwości użycia w charakterystycznych dla nich warunkach mogą zatracać swoją „pośredniość” — konwencjonalizować się i być odbierane jako bezpośrednie akty mowy. Można jednak zaobserwować znaczną rozbieżność w pojmowaniu tego problemu¹⁹⁸. Za R. Grzegorzcykową przytoczę trzy różne poglądy:

Od strony teoretycznej zjawisko to może być ujmowane różnie:

1. Po pierwsze można uważać, jak Searle, że konstrukcje te systemowo mają znaczenie literalne (są na przykład pytaniami o możliwość, jak w wypadku: *Czy możesz podać mi sól?*), a pragmatycznie stają się prośbami. Searle mocno podkreśla, że konstrukcje te nie są dwuznaczne.
2. Po drugie można, jak Morgan, uważać, że są dwa rodzaje konwencjonalności: czysto językowa i sytuacyjna (zachowaniowa). *Czy możesz mi podać sól?* jest językowo pytaniem, ale sytuacyjnie konwencjonalnie jest używane jako wykładnik prośby.
3. Wreszcie można przyjąć, że niektóre z tych wyrażenń uzyskują językowo nowe znaczenie i stają się dwuznaczne. W drugim (nieliteralnym) znaczeniu są one frazeologizmami i funkcjonują już niezależnie od swojej genezy w nowych znaczeniach jako powitania (*Jak się masz?* = *Cześć*), prośby (*Czy możesz otworzyć okno?* = *Proszę, otwórz okno.*) itp.¹⁹⁹

Grzegorzcykowa opowiada się za poglądem wyrażonym w punkcie trzecim, uważając, że opisując system językowy i kompetencję językową umożliwiającą mówienie, trzeba uwzględnić omawiany typ jednostek albo typów konstrukcji językowych także w ich nowych funkcjach²⁰⁰.

Natomiast poglądy N. Formanowskiej bliższe są punktowi drugiemu oraz Jerzyemu Morganowi. Wydziela ona w związku z tym dwa typy pośrednich aktów mowy: *konwencjonalne* i *kontekstualno-sytuacyjne* (конвенциональные и контекстуально-ситуативные косвенные речевые акты) odpowiadające konwencjonalności J. Morgana²⁰¹.

Jednoznaczne rozstrzygnięcie, które podejście jest właściwe, nie należy do łatwych, ponieważ w każdym z przedstawionych poglądów zawarte są istotne dla lin-

¹⁹⁸ Zob. na przykład A. Awdiejew, *Gramatyka interakcji werbalnej...*, s. 58: „Zaliczenie pytań o możliwość wykonania akcji do aktów pośrednich może budzić wątpliwość. [...] na mocy przyjętej w wielu językach konwencji akty te, poza specyficznymi sytuacjami fizycznego ograniczenia mocy wykonawczej są interpretowane jako bezpośrednie akty prośby, zatem funkcję operatora prośby pełni tutaj sama konwencja”.

¹⁹⁹ R. Grzegorzcykowa, *Językowe wykładniki intencji...*, s. 75

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 75–76.

²⁰¹ Za: A. Ю. Маслова, *Введение в прагмалингвистику...*, s. 63–64.

gwistyki problemy i każdy z nich może być uważany za słuszny. Sama skłaniałabym się w kierunku podejścia reprezentowanego przez R. Grzegorzczukową, dodałabym jednak, że właściwe odczytanie drugiego znaczenia w tego typu wypowiedziach jest determinowane odpowiednią kompetencją komunikacyjną adresata. Zostanie ono właściwie zrozumiane i zrealizowane, pod warunkiem że kompetencja komunikacyjna odbiorcy jest na odpowiednio wysokim poziomie. Kompetencja komunikacyjna rozmówców niezbędna do właściwego odebrania pierwszego znaczenia — dosłownego, prymarnego w stosunku do znaczenia drugiego — frazeologicznego, może być zdecydowanie mniejsza.

Badając konwencjonalne sposoby wyrażenia intencji, Formanowska używa terminu *komunikacyjno-semantyczna grupa*, to znaczy *коммуникативно-семантическая группа* (КСГ), przez który rozumie synonimicznie albo tematycznie związane grupy wypowiedzi performatywnych powiązanych wzajemnie taką samą intencją, czyli komunikacyjne stereotypy z takim samym intencjonalnym znaczeniem²⁰². Zalicza ona do nich następujące wypowiedzi:

При этом имеются ввиду опять-таки типизированные способы выражения, поэтому учёту подлежат прямые РА и косвенные конвенциональные РА, в силу частотности и типичности в типичных ситуациях ставшие стереотипными и закрепившиеся в языковом сознании говорящих и в их коммуникативной и прагматической компетенции. Что касается ситуативно — контекстуальных не прямых РА, то они учёту в КСГ не подлежат, так как в изолированном высказывании данный интенциональный смысл не обнаруживают²⁰³.

Gwoli zademonstrowania komunikacyjno-semantycznej grupy w ujęciu Formanowskiej podam niektóre komunikacyjne stereotypy wyrażające akt prośby. Skonwencjonalizowane sposoby wyrażenia intencji prośby w języku rosyjskim są w podanych dalej strukturach²⁰⁴.

Я прошу вас + bezokolicznik:

— Я прошу вас сделать это.

Я хочу / Мне хочется / Я хотел бы / Мне хотелось бы + попросить вас + bezokolicznik:

— Я хочу попросить вас сделать это.

Pytania jako Я — zorientowane wyrażenia, o możliwości adresata:

— Я могу попросить вас сделать это?

— Я мог бы попросить вас сделать это?

²⁰² Н. И. Формановская, *О коммуникативно-семантических группах...*, s. 71–76; a także *eadem*, *Речевое взаимодействие...*, s. 298–303.

²⁰³ Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 298.

²⁰⁴ О способах выражения просьб в языке rosyjskim zob. Н. И. Формановская, *Способы выражения просьбы...*, s. 67–72; *eadem*, *О коммуникативно-семантических группах...*, s. 71–76; *eadem*, *Речевое взаимодействие...*, s. 306–331; W. Wysoczański, *op. cit.*, s. 63–79; И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*, s. 75–101.

- *Могу ли я попросить вас сделать это?*
- *Не могу ли я попросить вас сделать это?*

Pytania jako ВЫ/ТЫ — ukierunkowane wyrażenia, w kierunku uzyskania informacji o możliwościach adresata:

- *Вы можете это сделать?*
- *Вы не можете это сделать?*
- *Вы могли бы это сделать?*
- *Вы не могли бы это сделать?*
- *Не могли бы вы это сделать?*

Pytania jako ВЫ/ТЫ — ukierunkowane na wyrażenia umożliwiające uzyskanie informacji o trudnościach/przeszkodach występujących u adresata w realizacji prośby nadawcy:

- *Вам не трудно сделать это?*
- *Вас не затруднит сделать это?*
- *Не трудно ли вам сделать это?*
- *Не затруднит ли вас сделать это?*

Prośba o jakiś przedmiot — ДАТЬ + nazwa przedmiotu:

- *Дай конфету.*

Prośba o pozwolenie:

- *Можно мне пойти погулять?*
- *Можно ли мне взять это?*

Podsumowując, można stwierdzić, że pojęcia *intencja* i *dyrektywne akty mowy* są nierozdzielnie z sobą powiązane. Związek ten polega na tym, że aktem mowy realizowana jest intencja nadawcy. Innymi słowy bez pierwotnie powstałej u nadawcy intencji nie może powstać żaden akt mowy, a w konsekwencji żadna logiczna, celowa działalność człowieka. Realizacja intencji zależy od tego, czy nadawca i odbiorca spełnią warunki determinujące skuteczność komunikacji.

Rozdział 8

Warunki fortunności dyrektywnych aktów mowy

Warunki skuteczności wszystkich aktów mowy, a w szczególności dyrektywnych aktów mowy jako aktów najmocniej bezpośrednio wpływających na zachowanie i postępowanie odbiorcy, rozpatrywać można na kilku płaszczyznach, to znaczy poprawności *stricte* gramatycznej, funkcjonalności pragmatycznej, pod kątem socjolingwistycznym, przez pryzmat grzeczności i etykiety językowej. Akt mowy możemy uważać za „fortunny” — udany, gdy, jak słusznie uważa D. Wunderlich:

Ein Sprechakt ist geglückt, wenn die vom Sprecher gemachten Voraussetzungen zutreffen und wenn der Angesprochene den intendierten illokutiven Akt akzeptiert, womit er gleichzeitig akzeptiert, daß alle Konsequenzen daraus seiner Auffassung nach gerechtfertigt sind²⁰⁵.

W rozdziale poświęconym intencjonalności pokazałam, że każdemu dyrektywnemu aktowi mowy musi przyświecać odpowiednia intencja nadawcy. W tym rozdziale postaram się wykazać, że aby nadawca mógł doprowadzić do pomyślnego zrealizowania swojej intencji w odpowiednim dyrektywnym akcie mowy, musi zostać spełnionych wiele warunków²⁰⁶. Zostały one nazwane przez twórców teorii aktów mowy *warunkami fortunności*²⁰⁷.

²⁰⁵ D. Wunderlich, *Studien zur Sprechakttheorie...*, s. 140.

²⁰⁶ Problem spełnienia odpowiednich warunków w ujęciu austinowskim sygnalizuje na przykład D. Wunderlich, *ibidem*, s. 137: „Welche Bedingungen müssen erfüllt sein, damit ein Sprechakt gelingt, d.h. daß nicht nur der Sprecher intendiert hat, diese oder jene momentane Beziehung herzustellen, sondern daß auch der Hörer aufgrund der Äußerung des Sprechers alle Teile zu rekonstruieren vermag, d.h. die Voraussetzungen und die intendierte Beziehung zuläßt? Hierbei sind erstens solche Bedingungen aufzuführen, die der Sprechende erhalten muß, um Gewähr zu haben, daß seine Intention verstanden werden kann. Zweitens ist zu fragen, welche Bedingungen in Bezug auf den Hörer erfüllt sein müssen, damit die intendierte Beziehung auch zustande kommen kann”.

²⁰⁷ J.L. Austin, *Jak działać słowami...*, s. 561–572. J.R. Searle, *Jak działa umysł: intencjonalność*, [w:] *idem, Umysł, język, społeczeństwo...*, s. 161: „Mogę więc stwierdzić, że takie stany intencjonalne, jak przekonania czy pragnienia, mają warunek fortunności, a termin ten obejmuje warunki prawdziwości dla przekonań, warunki spełnienia dla pragnień, warunki realizacji dla zamiarów i tak dalej. Posiadanie warunków fortunności jest ogólną cechą dużej liczby stanów intencjonalnych z zawartością zdaniową, a warunki prawdziwości stanowią specjalny rodzaj warunków fortunności”.

8.1. Warunki fortunności według Johna L. Austina

Termin *warunki fortunności* wprowadził J.L. Austin w książce *Jak działać słowami*. Nie jest on tożsamy z prawdą bądź fałszem realizowanych performatywów, prawdziwość i fałszywość jest tradycyjnie cechą charakterystyczną twierdzeń (konstatywów). Problem prawda–fałsz leży poza badaniem fortunności wypowiedzi performatywnych, a aspekt illokucyjny aktu mowy mierzony jest nie warunkami prawdziwości, lecz skuteczności²⁰⁸. Austin podał sześć warunków koniecznych, by „performatywy działały gładko i w sposób udany”. Sformułował je następująco:

(A.1) Musi istnieć uznana procedura konwencjonalna, posiadająca pewien konwencjonalny skutek; procedura ta musi obejmować wypowiadanie pewnych słów przez pewne osoby w pewnych okolicznościach, przy czym:

(A.2) poszczególne osoby i okoliczności w danym przypadku muszą być odpowiednie dla powołania konkretnej procedury, jaka została powołana.

(B.1) Wszyscy uczestnicy muszą przeprowadzić daną procedurę zarówno poprawnie, jak też

(B.2) w zupełności.

(Γ.1) Kiedy, co zdarza się często, dana procedura jest przeznaczona do użytku dla osób mających pewne myśli i uczucia lub do wszczynania, jako następstwa, pewnego postępowania jakiegoś uczestnika, wtedy osoba uczestnicząca, a więc powołująca daną procedurę, musi faktycznie mieć owe myśli i żywić te uczucia, a intencją uczestników musi być postępowanie w dany sposób, a ponadto

(Γ.2) rzeczywiście muszą postępować w ten sposób²⁰⁹.

Performatywy będą wypełnione z sukcesem, jeśli podane warunki fortunności zostaną zachowane. Co jednak się stanie, jeżeli dojdzie do naruszenia którejś z tych reguł? Wypowiedź w jakimś stopniu będzie nieudana. Austin podzielił rodzaje czynności nieudanych na dwie grupy niefortunności — *niewypały* i *nadużycia*. Niewypały dotyczą naruszenia reguł A.1, A.2, B.1 i B.2, wtedy zamierzona czynność jest nieważna. Niedotrzymanie warunków Γ.1 i Γ.2 (celowo zaznaczonych przez Austina literą z alfabetu greckiego) nie powoduje, że dana procedura traci ważność, jednak w pewien sposób powoduje *nadużycia*²¹⁰.

8.1.1. Analiza dyrektywnych aktów mowy według warunków fortunności Johna L. Austina

Ta część jest poświęcona analizie według warunków fortunności J.L. Austina, performatywów będących dyrektywnymi aktami mowy — *nakaz* (szczególny rodzaj nakazu, jakim jest nakaz/wyrok sądowy) i *rada*.

²⁰⁸ J.L. Austin, *Jak działać słowami...*, s. 561; zob. też D. Zdunkiewicz, *Warunki skuteczności aktów mowy*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej...*, s. 266.

²⁰⁹ J.L. Austin, *Jak działać słowami...*, s. 563–564.

²¹⁰ *Ibidem*, s. 573–598.

Nakaz sądowy

a) język rosyjski

Дело № 2-3556/2011 РЕШЕНИЕ ИМЕНЕМ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

г. Белгород 31 октября 2011 года Октябрьский районный суд г. Белгорода в составе: председательствующего судьи С. И. Алейник, при секретаре Абросимовой Ю. Н., с участием ответчика Латыниной (Рязановой) Я. А., её представителя Булавиновой Т. Ф. рассмотрел в открытом судебном заседании гражданское дело по иску ОАО «Агентство по ипотечному жилищному кредитованию» к Рязановой (Латыниной) ... о взыскании долга с обращением взыскания на заложенное имущество.

[...]

Руководствуясь ст.ст. 194–199 ГПК РФ,

суд решил:

Исковые требования ОАО «Агентство по ипотечному жилищному кредитованию» признать частично обоснованными.

Обязать Латынину (Рязанову) ... выплатить в пользу ОАО «Агентство по ипотечному жилищному кредитованию» неустойку по кредитному договору в размере ... рублей.

Обязать Латынину (Рязанову) ... выплатить в пользу ОАО «Агентство по ипотечному жилищному кредитованию» в счет возврата уплаченной государственной пошлины ... рублей.

В остальной части исковых требований отказать.

Решение суда может быть обжаловано в судебную коллегия по гражданским делам Белгородского областного суда в течение 10 дней со дня принятия решения судом в окончательной форме, с подачей кассационной жалобы через Октябрьский районный суд г. Белгорода²¹¹.

b) język niemiecki

Amtsgericht Steinfurt Im Namen des Volkes

Urteil in der Strafsache gegen

den Gebäudereiniger Ali Güney, geb. am 11.11.1970 in Devrek/Türkei, wohnhaft in 48565 Steinfurt, Droste Hülshof-Str. 1, ledig, türkisch

seit 3. November 2001 in dieser [/in anderer] Sache in Untersuchungshaft [/Strafhaft] in der JVA Münster

Verteidiger: RA Dr. Laubach, Howaldstraße 66, 48121 Münster

²¹¹ <https://provyselenie.ru/wp-content/uploads/2016/07/praktika-vyselenie-ipoteka.pdf> (dostęp: 16.02.2018).

und

2. den Reiseverkehrskaufmann Walther Meyer, geb. am 2.7.1967 in Münster, wohnhaft in 48143 Münster, Weseler Straße 123, verheiratet, Deutscher Verteidiger: RA Eilig, Sonnenstraße 13, 48143 Münster wegen Betruges u.a. hat das Amtsgericht Steinfurt in der öffentlichen Sitzung vom 17. September 2001, an der teilgenommen haben Richter am Amtsgericht Hagemeyer als Strafrichter, Oberamtsanwalt Barsch als Vertreter der Anklagebehörde, RA Dr. Laubach und RA Eilig als Verteidiger sowie Justizobersekretär Lücke als Urkundsbeamter der Geschäftsstelle, für Recht erkannt: [...].

Beschluss

Die Bewährungszeit dauert drei Jahre.

Dem Angeklagten werden die Weisungen und Auflagen gemacht, während der Bewährungszeit dem Gericht jeden Wohnungswechsel unverzüglich anzuzeigen, eine Geldbuße von 2000,00 Deutsche Mark — in monatlichen Raten von 100,00 Deutsche Mark — erstmalig zum Ende des auf die Rechtskraft des Urteils folgenden Monats zu zahlen, und zwar an die Landeskasse.

Der Angeklagte wird für die gesamte Dauer der Bewährungszeit der Aufsicht und Leitung eines Bewährungshelfers unterstellt.

Hagemeyer, Richter am Amtsgericht²¹².

Analiza obligującego dyrektywnego aktu *nakazu* — *nakazu/wyroku* sądowego według warunków fortunności proponowanych przez J.L. Austina

Ad warunku A.1. Ogłaszanie wyroku sądu odbywać się musi w budynku sądu na posiedzeniu zajmującym się daną sprawą. Wyrok musi wygłaszać sędzia w obecności osoby, której on dotyczy, i/lub jego prawnego pełnomocnika.

Ad warunku A.2. Sędzią nie może być przypadkowa osoba, musi nim być powołany na to stanowisko odpowiedni urzędnik państwowy, a na sali rozpraw musi znajdować się osoba, której sprawa się toczy, i/lub jej pełnomocnik.

Ad warunku B.1. Rozprawa sądowa musi odbywać się zgodnie z przewidzianymi prawem procedurami i nakaz musi być wygłoszony według przyjętych procedur sądowych.

Ad warunku B.2. Nakaz ten musi zostać wygłoszony w całości, a nie tylko jakaś jego część. Nakaz tak przekazany jest niepełny i nie może zostać zrealizowany, bo nie wiadomo, kto i kiedy miałby go wykonać.

Ad warunków Γ.1 i Γ.2. Do wypełnienia nakazu sądowego niezbędne jest postępowanie osoby/osób, których on dotyczy, zgodnie z wyrokiem sądu. Sędzia zaś powinien być do końca przekonany o słuszności i zgodności z obowiązującym prawem wydanego przez siebie wyroku.

²¹² <http://www.muenster.de/~lucas/jura/Strafurteil.pdf> (dostęp: 16.02.2018).

Rada

Nadawca kieruje do swego rozmówcy następującą radę:

— *Я тебе от всей души советую, не покупать этот дом, он в плохом техническом состоянии.*

Jej niemiecki odpowiednik mógłby brzmieć:

— *Ich rate dir, dieses Haus nicht zu kaufen, es ist in einem schlechten technischen Zustand.*

Analiza nieobligującego dyrektywnego aktu *rady* według warunków fortunności proponowanych przez J.L. Austina

Ad warunku A.1. Wypowiedzenie rady przez nadawcę do odbiorcy w jego obecności, aby powstrzymać go od wykonania w przyszłości pewnej planowanej przez niego czynności — zakupu domu.

Ad warunku A.2. Udzielający rady powinien być osobą kompetentną, tutaj w dziedzinie budownictwa, odbiorca rzeczywiście powinien zamierzać kupić dom, o którym jest mowa.

Ad warunku B.1. Wypowiadający radę powinien podać rzeczową przyczynę, dla czego jego zdaniem dana czynność, będąca przedmiotem rady, jest niekorzystna dla odbiorcy. Wypowiedź typu:

* *Я тебе советую не покупать этот дом, он слишком хорош для тебя. Купи дом похуже.*

* *Ich rate dir, dieses Haus nicht zu kaufen, es ist zu schön für dich.*

choć pozornie jest radą, nie ma z nią w rzeczywistości nic wspólnego. Wypowiedź ta jest absurdalna i jeśli pojawiłaby się w rzeczywistej komunikacji, to świadczyć może jedynie o skrajnym lekceważeniu i niechęci nadawcy wobec adresata lub/i jego bardzo niskim poziomie kulturalnym i intelektualnym.

Ad warunku B.2. Należy wypowiedzieć radę w całości.

Ad warunków Г.1 i Г.2. Radzący *powinien* być przekonany o słuszności swego poglądu, a przekonanie to *powinno* wynikać ze zdobytej wiedzy i doświadczenia. Udzielający rady *powinien* być osobą życzliwą wobec odbiorcy, a odbiorca *powinien* o tym wiedzieć i mieć zamiar, po wysłuchaniu sugestii nadawcy, postąpić zgodnie z jego radą.

Tak pojmowane uwarunkowania poszczególnych aktów mowy mają obejmować cały proces „produkcji” danego aktu od powstania jego intencji/zamiaru, przez „proces” illokucji, aż po efekt perlokucyjny. Uwzględnianie postulatów Austina w zdecydowany sposób wpływa na fortunność wypowiedzi i w konsekwencji na sukces komunikacyjny. Ich szczególna wartość wynika z całościowego spojrzenia Au-

stina na sytuację komunikacyjną. Uwzględnia on czynniki nie tylko językowe, lecz także społeczne, prawne, kulturowe, psychiczne — w których obrębie poruszają się rozmówcy — będące swoistą otoczką wypowiedzi werbalnej. Rozważania Austina były tylko/aż kluczem do *terra incognita*, na której podjęto wiele kolejnych badań, wyznaczając w połowie ubiegłego wieku nowe spojrzenie na proces komunikacji międzyludzkiej.

8.2. Warunki fortunności według Johna R. Searle'a

Kontynuując badania nad fortunnością aktów mowy, J.R. Searle zaproponował własne warunki, oparte na wcześniejszych doświadczeniach zdobytych przez J.L. Austina, i opisał je w książce pod tytułem *Czynności mowy. Rozważania z filozofii języka*. Searle nazywa je regułami, w których zawarte są determinanty realizacji poszczególnych aktów mowy.

1. Tam, gdzie istnieje stan psychiczny określony w warunku szczerości, wykonana czynność uchodzi za wyraz tego stanu psychicznego; mianowicie: *prośba, żądanie, rozkaz, błaganie, zarządzenie, upraszanie, nakaz*, by coś zostało zrobione, uchodzić będą za wyraz chęci albo pragnienia, aby to coś zostało zrobione.

2. Druga reguła jest odwrotnością pierwszej: tylko wtedy, gdy czynność uchodzi za wyraz stanu psychicznego, możliwa jest nieszczerść (nie można nieszczerze chrzczyć, ale można nieszczerze obiecywać).

3. Warunek przygotowawczy wskazuje, co mówiący zakłada, wykonując daną czynność, na przykład przy *obietnicy* warunkiem przygotowawczym jest założenie, że to, co obiecuję, leży w interesie odbiorcy. Bez tego założenia *obietnica* nie miała by sensu, bo po co obiecywać coś, czego odbiorca nie potrzebuje.

4. Punkt ten dotyczy istotnego warunku: można wykonać czynność bez odwoływania się do wyraźnego środka wskazującego moc illokucyjną, jeśli kontekst i wypowiedź dowodzą, że warunek istotny jest spełniony. Searle podaje przykład *obietnicy*: „Zrobię to dla ciebie”. Wypowiedź nie pozostawia żadnych wątpliwości — to jest *obietnica*. Zaraz jednak pojawia się kolejny przykład: „Chcę, byś tego nie robił”. Teraz sprawa znacznie się komplikuje, albowiem wypowiedź ta może być: *prośbą, żądaniem albo poleceniem*. O spełnieniu warunku istotnego decyduje tutaj kontekst.

5. Szczególny przypadek wyrażalności: reguła ta informuje, że zawsze gdy moc illokucyjna nie jest dostatecznie wyraźna, można ją uwyraźnić, innymi słowy: cokolwiek może być pomyślane, może też być powiedziane — dlatego też Searle nazywa tę zasadę szczególnym przypadkiem wyrażalności.

6. Warunki poszczególnych aktów pokrywają się częściowo, co znaczy, że pewne rodzaje czynności illokucyjnych są w rzeczywistości szczególnymi przypadkami innych rodzajów, na przykład *zadawanie pytań* jest *prośbą*.

7. Warunek istotny ma decydujący wpływ na pozostałe, niejako je określa. Tu Searle wskazuje na zależność: reguła istotna *proszenia* zakłada, że wypowiedź uchodzi za próbę skłonienia S (słuchający), by coś zrobił, wobec tego reguła zawartości zdaniowej musi obejmować przyszłe zachowanie S.

8. Ten warunek wskazuje na konieczność uświadomienia sobie, że: istnieją rozmaite klasy mocy illokucyjnej; tę samą czynność można wykonać z wieloma różnymi intencjami; ta sama wypowiedź może być realizacją różnych czynności illokucyjnych.

9. Ostatni z warunków natomiast głosi, że niektóre czasowniki illokucyjne dają się zdefiniować w terminach zamierzonego skutku perlokucyjnego, inne zaś nie. Oznacza to, że nie uda się zrezygnować z użycia niezbędnych reguł i skonwencjonalizować wszystkich czynności illokucyjnych²¹³.

Uwzględniając zaproponowane przez siebie reguły, J.R. Searle przeprowadził analizę aktów mowy pod kątem warunków niezbędnych do ich realizacji. Dla dyrektywnego aktu prośby wyłonił on następujące niezbędne warunki:

1. Reguła zawartości zdaniowej: Przyszła czynność A wykonana przez S (słuchający).
2. Reguła przygotowawcza:
 - S jest w stanie zrobić A. M (mówiący) jest przekonany, że S jest w stanie zrobić A.
 - Nie jest oczywiste zarówno dla M, jak też dla S, że S przy normalnym przebiegu zdarzeń zrobi A z własnej woli²¹⁴.
3. Reguła szczerości: M chce, by S zrobił A.
4. Reguła istotna: Uchodzi za próbę skłonienia S, by zrobił A.

Komentarz: **Rozkazywanie** i **nakazywanie** mają dodatkową regułę przygotowawczą, według której M musi być w położeniu posiadania władzy nad S. **Nakazywanie** prawdopodobnie nie ma „pragmatycznego” warunku wymagającego nieoczywistości. Ponadto w obu przypadkach stosunek władztwa powoduje skażenie warunku istotnego, ponieważ wypowiedź uchodzi za próbę skłonienia S, by zrobił A **na mocy władzy M nad S**²¹⁵.

Rozkazywanie — wypowiadanie rozkazów i nakazywanie — wypowiadanie nakazów czy produkowanie obligujących dyrektywnych aktów mowy zakłada niesymetryczny układ między rozmówcami. Nadawca stojący wyżej w hierarchii, a odbiorca niżej — układ przełożony–podwładny.

²¹³ Zob. J.R. Searle, *Czynności mowy...*, s. 87–96.

²¹⁴ J. Paduczewa, uznając słuszność warunków fortunności proponowanych przez J.R. Searle’a dla poszczególnych dyrektywnych aktów mowy, rozszerzyła jego warunki wstępne dla żądania: stan rzeczy, który jest rezultatem D (działania), nie zachodzi. O warunkach fortunności proponowanych przez J. Paduczewą zob. *eadem*, *Presupozycje a inne typy informacji zdaniowej nie wyrażonej explicite*, „Przegląd Humanistyczny” 1987, nr 6, s. 100–101; oraz o warunkach przez nią proponowanych: E. Г. Задворная, М. А. Сивенкова, *Прагматическая коррекция в межличностной коммуникации и межкультурный аспект её изучения*, [w:] *Мир русского слова...*, s. 319.

²¹⁵ J.R. Searle, *Czynności mowy...*, s. 88–89. Objasnienie skrótów: S — słuchający, M — mówiący, A — czynność.

8.3. Zasada kooperacji i maksymy Herberta Paula Grice'a w aspekcie fortunności dyrektywnych aktów mowy

Badania nad rolą warunków fortunności aktów mowy, a w konsekwencji zapewnienie skutecznej komunikacji interlokutorów zaowocowały dalszymi postulatami w postaci *zasady kooperacji* H.P. Grice'a, zaprezentowanymi przy okazji omawiania interpretacji ukrytych aktów mowy i implikatur. Przypomnę tylko, że najistotniejszą z nich, decydującą właściwie o tym, czy komunikacja między rozmówcami zajdzie, jest naczelną *zasadą kooperacji*, której podporządkowane są inne, nazwane przez Grice'a maksymami. Można powiedzieć, że według Grice'a mechanizm interpretacji tekstu/wypowiedzi i odczytanie implikatury konwersacyjnej przebiega następująco: jeśli odbiorca komunikatu jest przekonany, że jego rozmówca stosuje się do zasady kooperacji, i stwierdza, że komunikacja przybiera nieoczekiwany kierunek, to uruchamia proces przeszukiwania rejestrów języka ujętych hasłowo w maksymy konwersacyjne. Kieruje się przy tym założeniem, że nadawca komunikatu miał na myśli w rzeczywistości coś innego niż to, co rzeczywiście powiedział. U podstaw takiego zachowania leży domniemanie, że nadawca chce coś zasugerować, co wprost nie wynika z jego słów. Powoduje to, że mamy do czynienia z implikaturą konwersacyjną²¹⁶. Wynika z tego, że maksymy Grice'a dla odbiorcy są swoistego rodzaju narzędziem pomagającym w zrozumieniu implikatur, czyli we właściwym odebraniu tekstu/wypowiedzi nadawcy i jego intencji zawartych w wyprodukowanym przez niego tekście/wypowiedzi; dla nadawcy zaś zbiorem wskazówek, jak produkować optymalne wypowiedzi, łatwe do interpretacji dla odbiorcy, nienaruszające jego twarzy.

Alina Masłowa nie bez słuszności uważa, że naruszenie maksym Grice'a w mowie może przyczynić się do doprecyzowania statusu nadawcy i odbiorcy. Naruszając maksymy, nadawca w pewnym sensie „bada”, testuje możliwości, zdolności i chęci adresata do prowadzenia komunikacji. Sprawdza, jak bardzo może sterować zachowaniem odbiorcy, jakie są jego możliwości percepcji. Jest to działanie bardzo ryzykowne, bo poważnie zagraża sukcesowi komunikacyjnemu.

1. Naruszenie maksymy ilości w kierunku zbyt skąpej albo nadmiernej informacyjności ma dodatkowy sens pragmatyczny, który można wytłumaczyć następująco: a) mówię ci prawdę powszechnie znaną, ponieważ uważam, że mam prawo cię pouczać; b) mówię ci o tym, co dla ciebie jest niezrozumiałe, aby podkreślić wyższość mojej osoby nad twoją.

2. Naruszenie maksymy jakości też może przebiegać dwuplanowo, w stronę zbyt małej albo nadmiernej szczerości. Nieszczerość albo zbyt mała szczerość świadczy o negatywnym stosunku nadawcy do odbiorcy. Nadmierna szczerość może wskazywać na chęć uczynienia komunikacji bardziej intymną, zamiar spoufalenia

²¹⁶ H.P. Grice, *Logika i konwersacja...*, s. 91–92. Por. L. Cirko, *Akceptacja w komunikowaniu się. Między preskrytywizmem a permissywizmem*, Wrocław 2009, s. 84–87.

się z rozmówcą i wskazywać na dążenie nadawcy do wejścia w krąg ludzi bliskich osobie odbiorcy, bez obiektywnych podstaw do takiego postępowania. Zbyt mała szczerść, niepodawanie jakichś istotnych, z punktu widzenia danej komunikacji, faktów może świadczyć o chęci manipulowania osobą adresata, celowego wprowadzania go w błąd.

3. Naruszenie maksymy odniesienia związane jest z wykorzystaniem implikatur komunikacyjnych. Pobudzając adresata do działania na poziomie implikatury, mówiący podnosi tym samym komunikatywny status adresata — demonstruje swoje przeświadczenie o jego kompetencji komunikacyjnej, ponieważ daje mu znać, że liczy na umiejętność rozszyfrowania podtekstu i odpowiedniej dla niego, właściwej reakcji zwrotnej. W rzeczywistości wcale tak nie musi być, a adresat może mieć zbyt małą wiedzę i kompetencję komunikacyjną, aby odpowiednio je odczytać.

4. Naruszenie maksymy sposobu to zaburzenie różnego rodzaju zasad dozowania informacji i etykiety komunikacji, stopnia motywacji realizacji aktu mowy, nieuwzględnienie zasad komunikacji i nastroju odbiorcy. Może ono doprowadzić do braku kooperacji nadawcy i odbiorcy. W związku z tym istnieją dwa rodzaje przeciwnych względem siebie rodzajów komunikacji²¹⁷.

Naruszenie maksym Grice'a zajdzie także przy powstawaniu aktów niejawnych, na przykład po to, by być bardziej uprzejmym. Bo przecież wypowiedź typu:

Вы не могли бы передать мне соль?
Würden Sie mir bitte das Salz reichen?

jest zdecydowanie bardziej grzeczna niż:

Передайте мне соль.
Reichen Sie mir das Salz.

Cel jest jednak taki sam:

Дай мне соль.
*Gib mir das Salz*²¹⁸.

Implikatury Grice'a spowodowały powstanie wielu prac badających problem zasad udanej komunikacji²¹⁹, ale też wywołały głosy krytyczne²²⁰. Na podstawie

²¹⁷ Por. A. Ю. Маслова, *Введение в прагматическую лингвистику...*, s. 104–105.

²¹⁸ Por. D. Galasiński, *Czy przestrzeganie reguł konwersacyjnych zawsze sprzyja udatości aktu mowy?*, „Polonica” 16, 1994, s. 73.

²¹⁹ Problemem tym zajmowali się J. Paduczewa, A. Awdiejew, A. Masłowa, A. Grybosiova, E. Tomiczek, R. Bartsch i inni.

²²⁰ Zob. A. Grybosiova, *Kilka refleksji na temat zasad (maksym) konwersacyjnych H.P. Grice*, „Poradnik Językowy” 2001, z. 7, s. 7–11: „Jedynym niebezpieczeństwem grożącym fortunności aktu mowy są implikatury z samej istoty niejednoznaczne, przed czym filozof angielski ostrzega tę grupę Anglików, ale rozmowa implikaturami jest przecież grą, którą i nadawca, i odbiorca w tej grupie społecznej zwykły uprawiać. Implikatury należą do angielskiej kompetencji komunikacyjnej, a Grice

zasady kooperacji na przykład Renate Bartsch mówi o *najwyższej normie komunikacyjnej*, brzmiącej:

Mówco, wyrażaj się tak, by to, co mówisz, było rozpoznawalne i interpretowalne dla słuchacza, i to w sposób możliwie zbliżony do tego, co mu chcesz dać do zrozumienia. Słuchacz, interpretuj w taki sposób, by rezultat interpretacji był możliwie najbliższy temu, co mówca chce dać do zrozumienia²²¹.

8.4. Poglądy Robin Lakoff a dyrektywne akty mowy

Podejście takie jak u Renate Bartsch bliskie jest postulatowi Robin Lakoff, która maksymy Grice'a skróciła do dwóch reguł brzmiących:

1. *Be clear* — Wyrażaj się jasno.

2. *Be polite* — Wyrażaj się grzecznie.

Reguła druga została rozwinięta o następujące wskazówki:

— *Don't impose* — Nie bądź natrętny.

— *Give options* — Daj możliwość wyboru.

— *Be friendly* — Bądź przyjazny, życzliwy.

Zredukowanie czterech maksym Grice'a do jednej BE CLEAR Lakoff uzasadnia dążeniem do przekazywania informacji w sposób możliwie krótki i efektywny²²².

Należy podkreślić, że jeśli chodzi o dyrektywne akty mowy, to szczególne znaczenie *zasada wyrażania się jasno* ma przy wypowiedzianiu komend, rozkazów, nakazów, poleceń służbowych, regulaminów, to znaczy w wypowiedziach o charakterze urzędowym, służbowym, w organizacjach o dużym stopniu sformalizowania oraz zawsze, gdy niezrozumienie lub błędne zrozumienie wypowiedzi/tekstu nadaw-

przekonany, że stanowią jej część, wskazuje tylko na ewentualne nadużycia, które by się klóciły z angielską rezerwą wobec innych. Jego zastrzeżenia dotyczą tylko takich implikatur, z których mogłyby wynikać negatywne konsekwencje dla członka tejże grupy. Osobiście w takie skutki wątpię. Tylko ktoś spoza grupy mógłby niezgodnie z konwencją, z intencją nadawcy, źle odczytać wieloznaczną wypowiedź. Rozumiem angielską konwencję jako grę, która potwierdza przynależność do elity, jako zabawę dobrze znaną, która ożywi lakoniczne rozmowy salonowe. Tylko ta gra pozwala na rezygnację z pełnej rezerwy postawy. [...] A więc kompetencję, zawierającą umiejętność operowania implikaturami, uznalabym za cechę angielskiej elity. [...] Nie tabuizacja, lecz wręcz przeciwnie, cechą naszej [polskiej — przyp. D.P.P.] współczesnej kultury jest walka na słowa, w której chętnie wypowiada się negatywne sądy o innych, miesza się w ich sprawy oraz zadaje osobiste pytania”.

²²¹ Za: L. Cirko, *op. cit.*, s. 85.

²²² E. Tomiczek, *Z badań nad istotą grzeczności językowej*, [w:] *Polska etykieta językowa* („Język a Kultura” 6), red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 20 (na podst. R. Lakoff, *op. cit.*). Na temat koncepcji Lakoff zob. też J. Anusiewicz, *Kulturowe aspekty pragmatyki lingwistycznej*, [w:] *idem, Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995, s. 151–171; E. Tomiczek, *Z badań nad istotą...*, s. 15–25; E. И. Беляева, *Принцип вежливости в речевом общении. (Способы оформления декларативных высказываний в английской разговорной речи)*, „Иностранные языки в школе” 1985, nr 2, s. 12–16.

cy może pociągać za sobą poważne konsekwencje natury prawnej lub służbowej albo bezpośrednio zagrażać życiu bądź zdrowiu interlokutorów. Moglibyśmy zaryzykować twierdzenie, że odnośnie do dyrektywnych aktów mowy o charakterze obligującym istotniejsza jest zasada BE CLEAR, natomiast co do grupy drugiej, dla nieobligujących dyrektywnych aktów mowy, dominujące znaczenie miałyby reguła BE POLITE. Dlaczego? Otóż tam, gdzie odbiorca nie ma wyboru, liczy się przede wszystkim precyzja, jeżeli zaś nie ma przymusu, to nadawca powinien zabiegać o przychylne nastawienie do siebie i swojej sprawy osoby odbiorcy, czyli realizatora treści podnoszonej w dyrektywnym akcie mowy. Dlatego też bycie grzecznym, uprzejmym i życzliwym w stosunku do odbiorcy powinno leżeć w interesie nadawcy. Można z całą pewnością przypuszczać, że na przykład prośba będąca nieobligującym dyrektywnym aktem mowy wypowiedziana grzecznie ma zdecydowanie większe szanse na spełnienie niż ta sama prośba wypowiedziana niegrzecznie, niekulturalnie, tonem nieuprzejmym i lekceważącym osobę odbiorcy. Część dyrektywnego aktu mowy odpowiadającego za wprowadzenie odpowiedniej dla niego „atmosfery” badacze nazywają *komponentem fatycznym dyrektywnego aktu mowy*²²³, *Kontaktkomponent*²²⁴, *контактоустанавливающий компонент*²²⁵. Komponent ten tworzą zwroty adresatywne²²⁶, czasowniki konatywne, wykrzyknienia.

Zwroty adresatywne

— *Милый мой мальчик, прошу тебя побывать в Авиньоне в приходе Леона и ещё раз поговорить со всеми, кто видел его в последний раз.* (E. Маркова, *Каприз фаворита*, 1990–2000, НКРЯ)

— *Крышку с объектива сними. Ты крышку, дурак, снять забыл.* (А. Герасимов, *Ты можешь*, 2001, НКРЯ)

— *Paula, mein Schatz, wach auf.* (*Traumtauchen im Ozean*, „Berliner Zeitung” 17.08.2002, DWDS)

— *Liebling, mach Dir doch keine Gedanken darüber.* (Brief von Ernst G. an Irene G. vom 27.09.1939, Feldpost-Archive, DWDS)

Czasowniki konatywne

— *Слушай, пошли завтра гулять? (Наши дети: Подростки, 2004, НКРЯ)*

— *Hör mal, das interessiert mich nicht!* (T. Brussig, *Wasserfarben*, 2001, DWDS)

²²³ Zob. E. Komorowska, *op. cit.*, s. 40–42.

²²⁴ U. Kantorczyk, *op. cit.*, s. 42–47.

²²⁵ И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*, s. 39–44.

²²⁶ O roli form adresatywnych języka polskiego, niemieckiego i rosyjskiego w wypowiedzi zob. E. Tomiczek, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, „Germanica Wratislaviensia” 57, 1983; D. Pytel-Pandey, *System adresatywny współczesnego...*

Wykrzyknienia

— *Господи боже, спаси, сохрани и помилуй меня, грешную. Не дай пропасть, Господи!* (Т. Устинова, *Большое зло и мелкие пакости*, 2003, НКРЯ)

— *О Господи — вздохнула Марина, — ну пойдём в вокзал. Стало быть, это наша судьба.* (В. Астафьев, *Пролётный путь*, 2000, НКРЯ)

— *Mein Gott, ist mir das peinlich!* (M. Svende, *Der Tod des Märchenprinzen*, 1980, DWDS)

— *Gott im Himmel, wie kann man nur eine solche Dummheit machen!* (D. Duncker, *Großstadt*, 2001, DWDS)

Użycie odpowiednich komponentów fatycznych modyfikuje wypowiedź, czyniąc ją bardziej uprzejmą/nieuprzejmą i emocjonalnie nacechowaną.

8.5. Reguły Geoffreya Leecha a dyrektywne akty mowy

Wychodząc od maksym Grice’a i mając na względzie przede wszystkim potrzeby rozmówców, Geoffrey Leech sformułował kolejne reguły, które powinny przyczyniać się do skutecznej realizacji intencji komunikacyjnej nadawcy. Rozmieścił je na dwóch płaszczyznach, pod kątem struktury tekstu oraz ze względu na uwarunkowania pragmatyczne.

a) Reguły dotyczące organizacji tekstu, umożliwiające budowę poprawnej gramatycznie, stylistycznie i leksykalnie wypowiedzi:

- reguła poprawności gramatycznej i zrozumiałości (przestrzegaj zasad składniowych, uczyni tekst bezpośrednio akceptowalnym);
- reguła dopasowania wypowiedzenia do innych wypowiedzi (uwzględnij kontekst danego wypowiedzenia);
- reguła ekonomiczności wypowiedzi (unikaj powtórzeń; buduj wypowiedź zwięźłą i zrozumiałą);
- reguła ekspresywności (zasygnalizuj w sposób czytelny swój stosunek do wypowiadanego tekstu).

b) Reguły organizacji pragmatycznej wypowiedzi:

- reguła uprzejmości (formułuj wypowiedź w taki sposób, by mógł zaakceptować to partner);
- reguła aprobaty rozmówcy (wyrażaj życzliwość w stosunku do partnera; sygnalizuj zadowolenie z rozmowy);
- reguła skromności (unikaj przesadnej autoprezentacji; nie wywołuj u odbiorcy uczucia niższości);
- reguła zgodności (aprobuje zawsze stanowisko partnera; odrzucając, wyjaśnij powody);

- reguła współdziałania (wyrażaj wolę podtrzymania kontaktu, szukaj jego optymalnej formy);
- reguła ironii (czytelnie sygnalizuj wszelkie przenośne użycie języka);
- reguła atrakcyjności treści (oferuj w komunikacji tematy interesujące dla wszystkich);
- reguła Polyanny (unikaj podejmowania tematów przykrych dla rozmówców)²²⁷.

Zamiarem G. Leecha było doprecyzowanie postulowanych wcześniej reguł. Zwiększenie liczby reguł z jednej strony może być cennym drogowskazem w prowadzeniu konwersacji, zwłaszcza dla niedoświadczonego rozmówcy, z drugiej strony trudno jednak się komunikować, uwzględniając aż tyle zasad jednocześnie. Wydaje się, że w odniesieniu do większości dyrektywnych aktów mowy łatwiejsze do realizacji są reguły dotyczące zasad organizacji tekstu, a zdecydowanie trudniejsze reguły organizacji pragmatycznej wypowiedzi. Toteż można chyba mówić o wzorcu idealnym, ale tym samym trudnym do stuprocentowego zastosowania w realnej komunikacji międzyludzkiej. Chciałabym wskazać tylko na niektóre z możliwych, najczęściej spotykanych, odstępstw od reguł G. Leecha w poszczególnych dyrektywnych aktach mowy. Podkreślę, że na niezachowanie konkretnych reguł narażone są zwłaszcza obligujące dyrektywne akty mowy. Przyczyny tego należy szukać przede wszystkim w dominującym względem odbiorcy położeniu nadawcy. Nadawca, świadomy swej uprzywilejowywanej pozycji, może pozwolić sobie na wiele nadużyć, na które nie odważy się rozmówca stojący niżej w hierarchii społecznej, zawodowej, rodzinnej. Na przykład rodzice do dzieci, żądając, by poszły one spać, mogą powiedzieć:

- *Ребята, спать!*
- *Kinder, sofort ins Bett!*

Taka wypowiedź dzieci do rodziców się nie pojawia.

- * *Родители, спать!*
- * *Eltern, sofort ins Bett!*

8.5.1. Przykłady łamania reguł Geoffreya Leecha w dyrektywnych aktach mowy

Ze złamaniem reguły uprzejmości mamy do czynienia, gdy nadawca formułuje wypowiedź tak, że partner bardzo niechętnie ją akceptuje (robi to, bo akceptację wymusza na nim wyrażnie wyższa pozycja nadawcy) albo nie może jej w ogóle zaakceptować (jeśli rozmówcy są w równej pozycji).

²²⁷ Reguły G. Leecha za: L. Cirko, *op. cit.*, s. 88–89.

Żądanie

- *Выйди вон!* — *Теперь она заорала как бешеная.*
- *Пошёл вон,* — *я сказала! Антон прыгнул с матов, и дверь за ним закрылась.* (А. Герасимов, *Фокс Малдер похож на свинью*, 2001, НКРЯ)
- *Alle weg von hier!* — *befahl der Gendarm der Trauergesellschaft, die sich hinter dem Sarge her in die Scheune drängte.* (H. Sudermann, *Das Bilderbuch meiner Jugend*, 2004, DWDS)
- *Raus mit ihm!* (P. Scheerbart, *Rübezahl*, 2004, DWDS)
- *Nu mal raus, Reinhold, raus du, kuck dir die an, und dann raus mit dir.* (A. Döblin, *Berlin Alexanderplatz*, 1961, DWDS)

Złamanie reguły aprobaty rozmówcy zachodzi, gdy nadawca nie demonstruje życzliwości w stosunku do partnera, wyraża niechęć wobec jego osoby i w żaden sposób nie sygnalizuje zadowolenia z komunikacji z nim, lecz wręcz chce ją jak najszybciej zakończyć.

Żądanie

- *Ах ты, дрянь... Живо вон отсюда!* (Б. Евсеев, *Евстигней, „Огонёк”*, 2010, НКРЯ)
- *Со мной шутки плохи,* — *незнакомец рванул чемодан,*
- *молчи, гад, убью...* (С. Довлатов, *Иная жизнь*, 1984, НКРЯ)
- *Komm runter, du Schwein,* [...]. (B. Traven, *Das Totenschiff*, 1929, DWDS)
- *Geht endlich zurück, ihr Rindviecher, ihr Arschlöcher!* (B. Apitz, *Nackt unter Wölfen*, 1961, DWDS)
- *Geh nur, du bist zu dumm.* (H. Böll, *Billard um halb zehn*, 1961, DWDS)

Zakaz/żądanie

- *Я запрещаю вам писать дальше!* (Г. Николаев, *Вещие сны тихого психа, „Звезда”*, 2002, НКРЯ)
- *Это печатать я не разрешаю!* — *сказал полицеймейстер.* (Л. Утесов, *Спасибо сердце*, 1982, НКРЯ)
- *Ich verbiete Ihnen zu lachen!* („Zeit Magazin” 7.12.2017, nr 51, DWDS)
- Ich erlaube nicht, dass du alles was wir gemeinsam aufgebaut haben, jetzt ohne Not gefährdest.* („Die Zeit” 10.09.2012, nr 36, DWDS)

Złamanie reguły skromności — wywoływanie u interlokutora poczucia niższości, wywyższanie własnej osoby.

Rada/ostrzeżenie/żądanie/groźba

- *Я много позволял тебе и мало запрещал, чтобы воспитать в тебе свободу* — *сказал он.*

— *Но сейчас слушай меня и опасайся сделать не то, что я скажу. Среди людей тайги и тундры нет человека, который мог бы причинить мне настоящее зло.* (А. Григоренко, Мэбэт, „Новый мир”, 2011, НКРЯ)

— *Давай! Вперёд без страха и сомнений! Постоянно держи меня в курсе дела. Я умнее, понял? Умнее, потому что больше знаю, потому что пальцы держу вот на этих кнопках,* — Рожнов показал на селектор. (В. Пронин, Самоубийство, 1978, НКРЯ)

— *Du, Kleiner, hör auf einen Klügeren und mach keine Dummheiten mehr.* (zasłyszane)

— *Weiter nach rechts, ihr Dummköpfe!* — befahl sie den beiden Männern, die sich immer noch mit dem schweren Sessel abmühten. (C. Funke, Tintenherz, 2003, DWDS)

Do złamania reguły zgodności dochodzi, gdy rozmówca nie aprobuje stanowiska partnera, jego poglądów i potrzeb, a negując i odrzucając je, nie usprawiedliwia się lub stara się narzucić mu jakiś sposób postępowania.

Szantaż/groźba

Задачу ему Мамедов поставил самую, что ни на есть, простенькую, Это, — он показал на Коломнина, — твоё святое. Если его убьют, я убью тебя. Понял, да? (С. Данилюк, Бизнес-класс, 2003, НКРЯ)

— *Mein Freund, zahlen Sie mir die Schulden mit Ihrem Geld oder Ihrem Leben zurück.* (Jing wu feng yun: Chen Zhen, 2010, DWDS)

Złamanie reguły współdziałania następuje, jeśli interlokutorzy nie wyrażają woli podtrzymania kontaktu i nie szukają dla niego optymalnej formy.

— *Слышишь? А теперь уходи отсюда. Не нужен ты мне, уходи!* (А. Н. Арбузов, Иркутская история, 1969, НКРЯ)

— *Abhauen, weg von hier.* („Berliner Zeitung” 5.11.2001, DWDS)

Złamanie reguł ironii, atrakcyjności treści, reguły Polyanny dotyczyć może właściwie każdego dyrektywnego aktu mowy w niemal takim samym stopniu, ponieważ odbiór treści ze względu na występowanie lub nie ironii, atrakcyjności przekazu i tematów nieprzyjemnych dla rozmówcy jest bardzo subiektywny.

— *Замолчите, это скучно. Весёлый. Я говорю совершенно серьёзно...* (А. Вампилов, Прощание в июне, 1964, НКРЯ)

— *Не делай вид, что тебе интересно!* — Кричал старик.

— *Не, не интересно.*

— *Вот так. Всегда говори правду.* (А. Герасимов, Рахиль, 2004, НКРЯ)

— *Hör doch auf, Max, — das ist ja so langweilig!* (T. Goote, Die Fahne Hoch!, 1933, DWDS)

- *Es ist nicht interessant, Luise*. (J. Knittel, *Via Mala*, 1934, DWDS)
- *Rede nicht so dummes Zeug [...]*! (C.H. Schmidt-Rogge, *Dein Kind — Dein Partner*, 1969, DWDS)

Naruszenie reguł komunikacyjnych skazuje komunikację z jednej strony na niepowodzenie, z drugiej jednak często jest to celowe naruszenie owych reguł. Badacze procesu komunikacji, na przykład Alina Masłowa²²⁸, wskazują wiele przyczyn takiego postępowania. Zalicza się do nich:

- fakt sprzeczności tkwiący w samych postulatach, na przykład: bądź uprzejmy, bądź zwięzły, formułuj krótkie wypowiedzi. Uprzejmość zawsze wymusza na rozmówcy konieczność budowania dłuższych wypowiedzi;
- dążenie mówiącego, wynikające z różnych powodów, do wyrażenia sensu swojej wypowiedzi w sposób niejawnny, ukryty wywołuje konieczność posłużenia się implikaturami, a więc naruszona zostaje zasada klarowności wypowiedzi;
- chęć posłużenia się manipulacją komunikacyjną, aby postawić odbiorcę w kłopotliwej dla niego sytuacji, także wpływa na przejrzystość wypowiedzi;
- specyficzny charakter komunikacji, na przykład komunikacja członków określonych grup społecznych (język fachowy konkretnych grup zawodowych, język grup przestępczych itp.).

8.6. Teoria relewancji Dana Sperbera i Deirdre Wilson a dyrektywne akty mowy

Oprócz koncepcji Geoffreya Leecha inną, polemizującą z maksymami Grice'a, jest teoria relewancji autorstwa Dana Sperbera i Deirdre Wilson²²⁹. Proponują oni analizę komunikacji ludzkiej według zasad relewancji. Nazwa ta pochodzi od angielskiego *relevance* — *relewancja*²³⁰. Autorzy wychodzą z założenia, że wszyscy ludzie automatycznie dążą do jak najbardziej efektywnego przetwarzania informacji i robią to zarówno świadomie, jak i nieświadomie, wykorzystując przy tym dotychczas zdobytą wiedzę o świecie i rozszerzając ją ciągle o nowe informacje. Przetwarzanie odbieranych informacji polega na osiągnięciu celu przy jak najmniejszym nakładzie środków niezbędnych do jego realizacji. *Ostensją* — *zachowaniem ostensywnym* twórcy teorii relewancji nazwali takie postępowanie rozmówców, które ma spowodować, że coś będzie widoczne, że intencja zostanie ujawniona. Głównym

²²⁸ Zob. A. Ю. Маслова, *Введение в прагмалингвистику...*, s. 103–104.

²²⁹ D. Sperber, D. Wilson, *Relewancja. Komunikacja i poznanie*, red. M. Jodłowiec, A. Piskorska, Kraków 2011.

²³⁰ „Relewancja — związek, zwłaszcza logiczny, z rzeczą, o którą chodzi; relewantny — istotny, ważny dla czegoś lub z jakiegoś punktu widzenia” (*Słownik wyrazów obcych...*, s. 804).

założeniem D. Sperbera i D. Wilson jest udowodnienie, że przejaw zachowania ostensywnego niesie gwarancję relewancji²³¹. Na tym polegają dwie *zasady relewancji*.

Pierwsza zasada — poznawcza i druga dotycząca komunikacji:

(1) Ludzkie poznanie nastawione jest na maksymalizację relewancji.

(2) Każdy akt komunikacji ostensywniej komunikuje założenie swojej własnej optymalnej relewancji²³².

Można powiedzieć tym samym, że *pierwsza zasada relewancji* zakłada zwiększenie efektu kognitywnego przy jednoczesnym zmniejszeniu wysiłku poznawczego — osiągnąć cel, minimalizując wysiłek. W odniesieniu do *drugiej zasady relewancji* można stwierdzić, że każde zachowanie ujawniające zawiera założenie co do swej relewancji i domniema optymalną istotność przekazywanych podczas komunikacji treści. Jak piszą D. Sperber i D. Wilson: „Racjonalny nadawca, pragnący uwidocznnić adresatowi założenie relewancji, musi oczekiwać, że przetwarzanie bodźca je potwierdzi”²³³. Przy czym, jak podkreślają twórcy teorii, istotne jest, że „Oczekiwany poziom relewancji w różnych sytuacjach społecznych jest determinowany kulturowo”²³⁴.

Znaczącym warunkiem jest także zdolność każdej jednostki do indywidualnej oceny relewancji podczas wzajemnej komunikacji. Chcę tu zauważyć, że zdolność ta może być uwarunkowana wieloma czynnikami: wykształceniem i inteligencją, umiejętnością kojarzenia faktów, wcześniejszymi doświadczeniami w komunikacji z konkretnym rozmówcą i znajomością jego osoby, a przede wszystkim kompetencją komunikacyjną. Autorzy teorii stwierdzają, że relewancja ma wiele wspólnego z atrakcyjnością. Coś, co jest atrakcyjne dla jednej osoby, wcale nie musi być takie dla innej. To powinni uwzględniać komunikujący się.

Odnosnie do badań nad dyrektywnymi aktami mowy twórcy teorii relewancji, po przeprowadzeniu analizy różnego typu wypowiedzi, doszli do interesującego wniosku:

istnieją społeczności, które nie znają instytucji obiecywania i dziękowania. Natomiast mówienie, nakazywanie oraz zapytywanie są uniwersalne i wydają się należeć do kategorii z zakresu autentycznej komunikacji językowej, a nie do kategorii o charakterze społeczno-instytucjonalnym. Kusi, by przyjąć założenie, iż *mówienie, że* to po prostu najogólniejszy typ asertywnych aktów mowy, *nakazywanie, żeby* to po prostu ogólny typ dyrektywnych aktów mowy, wyrażający prośbę o podjęcie pewnego działania, a *zapytywanie, czy* to po prostu ogólny typ dyrektywnych aktów mowy, wyrażający prośbę o podanie informacji²³⁵.

²³¹ D. Sperber, D. Wilson, *op. cit.*, s. 65–71.

²³² *Ibidem*, s. 367.

²³³ *Ibidem*, s. 230.

²³⁴ *Ibidem*, s. 225.

²³⁵ *Ibidem*, s. 344 (wyr. — D.P.P.).

W świetle dostępnej współcześnie literatury naukowej dotyczącej problemu dyrektywności aktów mowy, trudno jednak nie zauważyć, że podział przeprowadzony przez D. Sperbera i D. Wilson jest bardzo ogólnikowy. Myśl, że *nakazywanie, żeby* jest typem dyrektywnych aktów mowy wyrażających prośbę o podjęcie działania, w mojej ocenie jest wysoce nieprecyzyjna. *Nakazywanie, żeby* ma bardzo szerokie *spectrum* intencyjności i raczej bliższe jest żądaniu podjęcia działania niż prośbie, aby to działanie zostało podjęte. Podobnie *zapytanie/zapytywanie, czy* nie może być traktowane wyłącznie jako prośba o podanie informacji, jak postulują D. Sperber i D. Wilson. Powstanie wówczas problem, jak traktować wszystkie uprzejme prośby o podjęcie działania, będące ukrytymi aktami mowy realizowanymi pytaniami, na przykład:

- *Можете ли вы мне помочь?*
- *He помогли бы вы мне?*
- *Können Sie mir helfen?*
- *Könnten Sie mir bitte helfen?*

W prowadzonej analizie D. Sperber i D. Wilson dochodzą do innego ważnego z punktu widzenia badacza dyrektywnych aktów mowy wniosku, że nie każda wypowiedź będąca pozornie próbą nakłonienia adresata do działania, może być dyrektywnym aktem mowy. Z poglądem tym w pełni się zgadzam. Przykładem takiej wypowiedzi jest podany przez nich ironiczny rozkaz:

- *Śmiało, zniszcz mój dywan*²³⁶.

Nie ma on nic wspólnego z rzeczywistą chęcią nakłonienia adresata do zniszczenia mienia nadawcy. Celem nadawcy i intencją zawartą w jego wypowiedzi jest raczej wytrącenie z równowagi adresata, ośmieszenie jego zachowania lub jego osoby, wskazanie na jego bezmyślność, nielogiczność w postępowaniu, ogólnie rzecz biorąc deprecjacja odbiorcy. Wypowiedź taka może też być wyrazem bezsilności, bezradności nadawcy (jak w przykładzie drugim), ale także wtedy nie ma znaczenia pobudzenia/zmuszenia odbiorcy do działania raczej wskazuje na absurdalność zaistniałej sytuacji.

Przykładów takich zachowań w języku potocznym można znaleźć wiele:

- *Молчишь, охотник? Молчишь... Давай, ну давай же, спорь! Спорь охотник! Где твои доводы? Где этот твой оптимизм?* (Д. Глуховский, *Метро* 2033, 2005, НКРЯ)

В коридор коммуналки к нему выкатился на тележке человеческий обрубок без ног по пах, и злорадно осклабился: — А, Пат! Ты пришёл выбить мне зубы — ну, давай! (Т. Набатникова, *День рождения кошки*, 2001, НКРЯ)

²³⁶ Zob. *ibidem*, s. 345.

— *Schlag einfach, Arschloch!* („Weeds“ Roy Till Called, Filmuntertitel, 2007, DWDS)

— *Schlag mich so fest, wie du kannst!* („Under the Dome“ Let the Games Begin, Filmuntertitel, 2013, DWDS)

8.6.1. Interpretacje wypowiedzi według zasady kooperacji i teorii relewancji

Uwzględniając poglądy H.P. Grice’a i teorię relewancji D. Sperbera i D. Wilson, spróbuję w dwojaki sposób spojrzeć na dyrektywny akt mowy — prośby. Prośba skierowana jest do zaprzyjaźnionej osoby i dotyczy pożyczania pieniędzy, reakcją odbiorcy jest odmowa. Są to następujące wypowiedzi:

— *He мог бы ты одолжить мне деньги?* / *Kannst du mir Geld leihen?*

— *Сегодня я забыл свой кошелек.* / *Ich habe meinen Geldbeutel heute vergessen.*

Interpretacja według założeń Grice’a

Założenie: obaj partnerzy komunikacji stosują się do zasady kooperacji.

— Nadawca formułuje swoją intencję w bezpośrednim akcie mowy wyeksplikowanym pytaniem — uprzejmej prośby — zdanie przeczące zawierające czasownik w trybie przypuszczającym.

— Adresat odbiera przekaz i odpowiada w sposób jawny i zamierzony, naruszając maksymę odniesienia: mów na temat, i do wyartykułowania swojej odpowiedzi używa zdania oznajmującego, w którym stwierdza, że zapomniał portfela — jest to pośredni akt mowy będący odmową realizacji prośby nadawcy.

— Pytający/nadawca wnioskuje, że odpowiadający/adresat prośby chciał coś przekazać nie wprost. Powstaje implikatura komunikacyjna mająca dla odbiorcy znaczenie: *X nie pożyczył mi pieniędzy.*

— Intencja nadawcy nie zostaje spełniona, cel komunikacji nie został osiągnięty. Nie jest analizowana wartość prawda-falsz wypowiedzi. W związku z tym nie ma znaczenia, czy adresat prośby rzeczywiście zapomniał portfela, czy jest to tylko wymówka, aby nie udzielić pożyczki.

Interpretacja według teorii relewancji D. Sperbera i D. Wilson

Założenia komunikacyjne: nadawca ma intencję komunikowania, czyni to jasno i logicznie sformułowanym pytaniem będącym prośbą o udzielenie pożyczki. W myśl zasady relewancji ta jego wypowiedź będzie relewantna dla pytanego według założenia, że cel poznawczy jest zawsze realizacją nadrzędnego zadania, którym jest zmaksymalizowanie relewancji przetwarzanych informacji.

— Odpowiadający/adresat prośby udziela odpowiedzi za pomocą zdania twierdzącego zawierającego informację o niezabranii ze sobą portfela.

— W myśl zasady relewancji rozumowanie odbiorcy przebiega następująco: To, że ktoś zapomniał portfela, może być przyczyną, że nie jest on w stanie pożyczyć pieniędzy.

X zapomniał portfela = X nie może pożyczyć pieniędzy.

Reguły Grice’a oparte są na kompetencji komunikacyjnej, teoria relewancji bardziej na logice. Należy jednak pamiętać, że kompetencja komunikacyjna zostaje nabyta w doświadczeniu i logicznym odtwarzaniu przyswojonej sobie wiedzy i doświadczenia w konkretnej sytuacji komunikacyjnej. W tym miejscu obie drogi schodzą się, a osiągnięty efekt jest taki sam: adresat właściwie odczytuje wypowiedź nadawcy, chociaż dochodzi do tego w nieco inny sposób. Według teorii Sperbera i Wilsona fortunność dyrektywnego aktu mowy warunkuje jego relewantność dla osoby odbiorcy. Im wyższy poziom relewancji, tym wyższe prawdopodobieństwo sukcesu komunikacji.

8.7. Kompetencja komunikacyjna według Johna Lyonsa a użycie dyrektywnych aktów mowy

Respektowanie wszystkich przedstawionych postulatów i użycie odpowiedniego dla konkretnej osoby i konkretnej sytuacji komunikacyjnej dyrektywnego aktu mowy, po spełnieniu odpowiednich warunków pozajęzykowych, podlega w moim pojęciu, nadrzędnemu względem wszystkich innych, warunkowi kompetencji komunikacyjnej. Kompetencja komunikacyjna jest natomiast swoistym kluczem otwierającym drzwi do fortunnej realizacji każdego dyrektywnego aktu mowy. Umiejętność użycia właściwych struktur należy do kompetencji językowej, a zespół takich struktur tworzy *pragmatyczny składnik kompetencji językowej*²³⁷. Kompetencja językowa jest jednym z czynników tworzących kompetencję komunikacyjną, która warunkuje fortunność aktów mowy, a w konsekwencji fortunność komunikacji²³⁸.

John Lyons, zajmując się czynnikami składającymi się na kompetencję komunikacyjną, wymienił następujące:

- każdy z uczestników musi znać swoją rolę i status;
- uczestnicy muszą wiedzieć, gdzie przebywają w danym czasie i przestrzeni;
- uczestnicy muszą być w stanie kategoryzować sytuację pod względem stopnia jej formalności;
- uczestnicy muszą wiedzieć, jaki środek przekazu jest odpowiedni dla danej sytuacji;
- uczestnicy muszą wiedzieć, jak sprawić, by ich wypowiedzi były odpowiednie do przekazywanej treści podczas komunikacji;
- uczestnicy muszą wiedzieć, jak sprawić, by ich wypowiedź była właściwa danej sferze, dziedzinie, do której należy dana sytuacja²³⁹.

²³⁷ Na temat kompetencji językowej zob. między innymi K. Pisarkowa, *Pragmatyczny składnik kompetencji...*, s. 7–18.

²³⁸ Zob. H. И. Формановская, *О коммуникативно-семантических группах...*, s. 73.

²³⁹ J. Lyons, *Semantics*, t. 2, London 1977, s. 573–592.

Przykładem łamania reguł stanowiących o kompetencji komunikacyjnej rozmówców w używaniu dyrektywnych aktów mowy jest nieumiejętność rozróżnienia roli i statusu rozmówcy. Dotyczy to zwłaszcza małych dzieci, których poziom socjalizacji jest niski, więc nie mogą właściwie ocenić statusu rozmówcy. Ilustruje to opisana dalej sytuacja.

Dziecko zwraca się do obcych lub znajomych niespokrewnionych dorosłych z prośbą na TY, bez stosownych form adresatywnych:

- *Дай мне конфетку.*
- *Gib mir Bonbons.*

Reakcją rodziców będzie prawdopodobnie wypowiedź w rodzaju:

- *Оля, так нельзя говорить, скажи: — Тётя Таня, дайте/дай мне, пожалуйста, конфетку.*

Analogicznie w języku niemieckim wypowiedź ta mogłaby brzmieć:

- *Tanja, so sagt man nicht, sag: — Tante Emmi, gib mir bitte Bonbons.*

8.8. Wnioski

Przedstawione tu poglądy różnych badaczy na fortunność aktów mowy, a w szczególności dyrektywnych aktów mowy, oraz przykłady analiz dyrektywnych aktów mowy, które je uwzględniają, skłaniają do wyciągnięcia następujących wniosków:

1. do fortunnego wykonania dyrektywnych aktów mowy niezbędne jest przestrzeganie warunków wyodrębnionych przez J.L. Austina, a rozbudowanych i doprecyzowanych przez J.R. Searle'a, mówiących: kto, gdzie, kiedy i w jakiej sytuacji może wykonać dany akt;
2. warunkiem podjęcia jakiegokolwiek działania między nadawcą i odbiorcą musi być przestrzeganie zasady kooperacji H.P. Grice'a, to znaczy obopólna chęć współdziałania nadawcy i odbiorcy;
3. warunkiem właściwego przebiegu procesu wytworzenia i przetworzenia konkretnego aktu musi być odpowiednia kompetencja komunikacyjna nadawcy i odbiorcy;
4. warunkiem umożliwiającym poprawną interpretację danego aktu — trafność rozumowania i właściwą reakcję, oprócz kompetencji komunikacyjnej, jest stosowanie zasady BE CLEAR (wrażaj się jasno), a według mnie należy dodać jeszcze WYRAŻAJ SIĘ LOGICZNIE, bądź relevantny²⁴⁰;

²⁴⁰ Chciałabym zacytować tu trafną uwagę Anny Brożek: „Za trafność interpretacji wypowiedzi ponosi odpowiedzialność jej odbiorca. Trudno winić nadawcę za to, że nie został poprawnie

5. warunkami umożliwiającymi wytworzenie właściwej relacji między interlokutorami, oprócz chęci współpracy, czyli zasady kooperacji, jest przestrzeganie postulatów G. Leecha dotyczących pragmatycznej organizacji wypowiedzi.

W związku z dokonaniem przeze mnie podziałem dyrektywnych aktów mowy na obligujące i nieobligujące spróbuję uściślić przeprowadzoną analizę odnośnie do ich fortunności. Sądzę, że dla obligujących aktów mowy niezbędne są cztery pierwsze podane przeze mnie warunki. Wprawdzie postulowane przez G. Leecha reguły: uprzejmości, aprobaty rozmówcy, skromności, zgodności, współdziałania, ironii, atrakcyjności treści i Polyanny, mogą uczynić realizację obligujących dyrektywnych aktów mowy bardziej uprzejmą, przyjazną i atrakcyjną, jednak również wtedy, gdy nadawca nie przestrzega powyższych reguł, z różnych powodów, o których pisałam w rozdziale poświęconym klasyfikacji ze względu na stopień zobowiązania adresata do ich wykonania, odbiorca jest zobligowany do ich wypełnienia. Natomiast dla nieobligujących dyrektywnych aktów mowy reguły G. Leecha mają nieporównywalnie większe znaczenie. Jeżeli nadawca nie będzie ich przestrzegał, to odbiorca, czując się niewłaściwie potraktowany, może odmówić realizacji działania, o które nadawca zabiega odpowiednim dyrektywnym aktem mowy. W interesie mówiącego leży więc przestrzeganie reguł gwarantujących grzeczność, uprzejmość, życzliwość w przebiegu komunikacji. Można zaryzykować stwierdzenie, że im bardziej obligujący dla konkretnego odbiorcy jest dany dyrektywny akt mowy, tym mniejsze znaczenie ma przestrzeganie reguł G. Leecha odnoszących się do pragmatycznej organizacji wypowiedzi. Natomiast im mniej obligujący jest dany dyrektywny akt mowy dla jego odbiorcy, tym większa rola reguł organizacji pragmatycznej wypowiedzi, które powinien stosować nadawca. Jeżeli interlokutorzy mają świadomość tych uwarunkowań i są im w stanie sprostać, to możemy mówić o fortunności dyrektywnych aktów mowy i fortunności komunikacji.

Fortunne lub niefortunne wypełnianie aktów mowy, skuteczna lub nieskuteczna komunikacja — zawsze jest kontaktem wśród ludzi, dla ludzi, przeciwko ludziom itp. Człowiek stoi w jej centrum.

zrozumiany wyłącznie z powodu ignorancji, nieuwagi czy złej woli odbiorcy. Z drugiej strony, jeśli nadawcy zależy na skuteczności komunikacji, powinien zrobić wszystko, aby tę trafną interpretację umożliwić. Innymi słowy powinien uczynić swoją wypowiedź inteligibilną względem użytkownika, do którego ją kieruje. Jeśli wie, że kompetencje językowe lub merytoryczne odbiorcy są niewielkie, powinien swą wypowiedź do tych kompetencji dostosować”, *eadem*, *Błędy logiczne w wypowiedziach a skuteczność komunikacyjna*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, nr 4, s. 41.

Rozdział 9

Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Dyrektywne akty mowy z KF, KD, KU

Analiza dyrektywnych aktów mowy skłania do próby szukania ogólnego schematu budowy tego typu wypowiedzi w celu ułatwienia ich tworzenia w konkretnej sytuacji komunikacyjnej, w zależności od potrzeb i intencji osoby nadawcy i łatwiejszej interpretacji ich znaczenia przez odbiorcę. Próbę stworzenia pewnego wzorca ogólnego paradygmatu, według którego można byłoby „produkować” dane akty mowy, podjęły na przykład Larysa Pisarek — dla ekspresywnych aktów mowy²⁴¹ oraz Ewa Komorowska, Irina Łysakowa, Tatjana Wiesiełowska i Ursula Kantorczyk — dla dyrektywnych aktów mowy. Są to bardzo zbliżone do siebie schematy²⁴². E. Komorowska podaje schemat dla języka polskiego, I. Łysakowa i T. Wiesiełowska dla języka rosyjskiego, a U. Kantorczyk dla języka niemieckiego.

W związku z nazwanymi potrzebami do dalszej analizy posłużę się propozycją budowy tego typu wypowiedzi autorstwa wymienionych badaczek. Schemat proponowany przez nie jest bardzo ogólny, ale dzięki temu można go zastosować do wszystkich dyrektywnych aktów mowy i ma on charakter uniwersalny. Wyłoniły one trzy komponenty w strukturze wypowiedzi o charakterze dyrektywnym:

WYPowiedź DYREKTYWNA = KOMPONENT FATYCZNY +
KOMPONENT DYREKTYWNY + KOMPONENT UZUPEŁNIENIA
w skrócie: WD = KF + KD + KU

Komponent fatyczny (KF) — składają się na niego zwroty adresatywne, formuły etykiety językowej, konstrukcje nawiązujące kontakt z adresatem, wykrzyknienia.

²⁴¹ L. Pisarek, *op. cit.*

²⁴² E. Komorowska, *op. cit.*, s. 40; И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*, s. 39; U. Kantorczyk, *op. cit.*, s. 42. Komorowska używa terminów: *komponent fatyczny* (KF), *komponent dyrektywny* (KD), *komponent uzupełnienia* (KU); Łysakowa i Wiesiełowska używają terminów: *контактоустанавливающий компонент* (KK), *собственно побудительный компонент* (КП), *развивающий компонент* (КР); Kantorczyk zaś: *Kontaktkomponente* (KK), *Aufforderungskomponente* (KA), *Erweiterungskomponente* (KE).

Komponent dyrektywny (KD) — zawiera akty mowy pobudzające do działania, czyli dyrektywne akty mowy o odpowiednich wykładnikach gramatycznych i sile illokucyjnej.

Komponent uzupełnienia (KU) — to część uzasadniająca użycie konkretnego dyrektywnego aktu mowy, a więc: argumentowanie, wyjaśnienia, przeproszenia, ponaglenia, ostrzeżenia itp.²⁴³

Zgodnie z naczelną zasadą kooperacji Grice’a użycie form powitań, pozdrowień z odpowiednią formą adresatywną jest dla odbiorcy wyraźnym sygnałem, że nadawca chce rozpocząć komunikację. Zadaniem komponentu fatycznego jest też umiejscowienie uczestników interakcji na właściwej im pozycji, to znaczy określenie ich roli i regulacja ich aktywności w danym kontakcie werbalnym. Użycie konkretnej formy adresatywnej i/bądź formy pozdrowień określa automatycznie rodzaj relacji łączących nadawcę z odbiorcą²⁴⁴.

9.1. Przykłady dyrektywnych aktów mowy zawierających wszystkie komponenty: KF, KD, KU

Analiza pod kątem budowy możliwych w języku rosyjskim i niemieckim dyrektywnych aktów mowy. Wybrane zostały przeze mnie typowe sytuacje życia codziennego, które mogą występować w obu językach.

Prośba skierowana do koleżanki, aby odwiedziła chorą wspólną znajomą:

— *Олечка, не могла бы ты зайти к Наташе, она уже вторую неделю больна.*

— *Katja, könntest du Tanja heute besuchen, sie ist schon zwei Wochen krank.*

KF: *Олечка / Katja.*

KD: *не могла бы ты зайти к Наташе / könntest du Tanja heute besuchen.*

KU: *она уже вторую неделю больна / sie ist schon zwei Wochen krank.*

Żądanie wypowiedziane przez matkę pod adresem dziecka, które zbyt długo śpi:

— *Оля, вставай, уже 7 часов, ороздаешь в школу.*

— *Nina, steh auf, es ist schon 7 Uhr, du sollst schon in die Schule.*

KF: *Оля / Nina.*

KD: *вставай; steh auf.*

KU: *уже 7 часов, ороздаешь в школу / es ist schon 7 Uhr, du sollst schon in die Schule.*

²⁴³ Por. E. Komorowska, *op. cit.*, s. 40.

²⁴⁴ Temu problemowi poświęciło swą uwagę wielu językoznawców, zob. na przykład A. Awdiejew, G. Habrajska, *Komponowanie sensu w procesie odbioru komunikatów*, Łódź 2010, s. 236; D. Pytel-Pandey, *System adresatywny współczesnego...*

Zakaz palenia papierosów skierowany do nastoletniego syna:

— *Сынок, я запрещаю тебе курить, ты ведь знаешь, что курение убивает.*

— *Sohn, ich verbiete dir zu rauchen, du weißt doch, dass Rauchen tötet.*

KF: *Сынок / Sohn.*

KD: *я запрещаю тебе курить; ich verbiete dir zu rauchen.*

KU: *ты ведь знаешь, что курение убивает; du weißt doch, dass Rauchen tötet.*

Rada wypowiedziana pod adresem przyjaciółki:

— *Аня, я советую тебе дописать твою дипломную работу до конца сейчас, после каникул у тебя будет значительно меньше времени.*

— *Anna, ich rate dir deine Diplomarbeit jetzt zu beenden, nach den Sommerferien wirst du wesentlich weniger Zeit haben.*

KF: *Аня / Anna.*

KD: *я советую тебе дописать твою дипломную работу до конца сейчас / ich rate dir deine Diplomarbeit jetzt zu beenden.*

KU: *после каникул у тебя будет значительно меньше времени / nach den Sommerferien wirst du wesentlich weniger Zeit haben.*

Polecenie służbowe, szef do księgowej:

— *Анна Андреевна, подготовьте, пожалуйста, на завтра все документы, с самого утра у нас контроль.*

— *Frau Nolte, bereiten Sie für morgen alle Dokumente vor, morgen früh beginnt eine Kontrolle bei uns.*

KF: *Анна Андреевна / Frau Nolte.*

KD: *подготовьте, пожалуйста, на завтра все документы / bereiten Sie für morgen alle Dokumente vor.*

KU: *с самого утра у нас контроль / morgen früh beginnt eine Kontrolle bei uns.*

Wszystkie podane przykłady wypowiedzi dyrektywnych zawierały trzy komponenty, intencja nadawcy skierowana była do konkretnego, nazwanego adresata, a wypowiedź zawierała uzasadnienie postępowania nadawcy. W codziennym języku, zwłaszcza mówionym, nadawca często rezygnuje z któregoś elementu.

9.2. Przykłady dyrektywnych aktów mowy zawierających dwa komponenty — KF i KD

W wypadku dwukomponentowych wypowiedzi dyrektywnych możliwe są wypowiedzi składające się z części dyrektywnej i fatycznej albo z elementu dyrektywnego i komponentu uzupełnienia.

1. $WD = KF + KD$ (wypowiedź dyrektywna = komponent fatyczny + komponent uzupełnienia)

Prośba (zaproszenie) do przyjaciela:

— *Слушай, зайди ко мне вечером.*

— *Hör mal, komm zu mir heute Abend.*

KF: *Слушай / Hör mal.*

KD: *зайди ко мне вечером / komm zu mir heute Abend.*

Żądanie skierowane przez matkę do dziecka:

— *Миша, иди спать.*

— *Felix, geh schlafen.*

KF: *Миша / Felix.*

KD: *иди спать / geh schlafen.*

2. $WD = KD + KU$

Żądanie/groźba, nastolatek do rówieśnika:

— *Уходи отсюда или ты пожалеешь об этом!*

— *Geh weg von hier, sonst bereust du das!*

KD: *Уходи отсюда / Geh weg von hier.*

KU: *или ты пожалеешь об этом / sonst bereust du das.*

Ostrzeżenie/przestroga/rada (w zależności od kontekstu) skierowane do kolegi z klasy:

— *Выучи математику, завтра у нас контрольная работа.*

— *Lerne Mathematik, morgen schreiben wir eine Klassenarbeit.*

KD: *Выучи математику / Lerne Mathematik.*

KU: *завтра у нас контрольная работа / morgen schreiben wir eine Klassenarbeit.*

9.3. Dyrektywne akty mowy z jednym komponentem — $WD = KD$

Bez komponentu dyrektywnego nie można mówić o wypowiedzi dyrektywnej. Nie ma możliwości tworzenia kombinacji typu:

* $WD = KF + KU$; * $WD = KF$ albo * $WD = KU$

Możliwe są dyrektywne akty mowy zawierające jedynie komponent dyrektywny. Są one zawsze odbierane jako niezbyt delikatne, niegrzeczne, jeżeli skierowane są do ludzi, z wyjątkiem komend i poleceń wydawanych przez służby ratujące życie i wojsko.

Żądanie/polecenie skierowane przez rodziców do małego dziecka:

- *Сни уже!*
- *Schlaf endlich!*

Komenda przełożonego do żołnierzy:

- *Смирно!*
- *Stillgestanden!*

Polecenie lekarza do pacjenta:

- *Дышай!*
- *Atmen!*

Zakaz/żądanie, dziecko do innego dziecka podczas zabawy:

- *Не трогай!*
- *Lass das!*

9.4. Możliwe kombinacje w budowie dyrektywnych aktów mowy

Kolejność użycia poszczególnych komponentów w wypowiedzi jest najczęściej dowolna. Oznacza to, że poza układem $WD = KF + KD + KU$ możliwe są następujące kombinacje:

1. $WD = KD + KF + KU$

Prośba/żądanie skierowane przez matkę do nastoletniego syna:

- *Ложись спать, Петя, ведь тебе надо завтра рано идти в школу.*
- *Geh schlafen, Peter, du musst doch morgen früh in die Schule gehen.*

KD: *Ложись спать / Geh schlafen.*

KF: *Петя / Peter.*

KU: *ведь тебе надо завтра рано идти в школу / du musst doch morgen früh in die Schule gehen.*

2. $WD = KU + KD + KF$

Żądanie skierowane przez matkę do nastoletniej córki:

- *Тебе надо вернуться домой в десять вечера, моя дорогая, потому что ты ещё маленькая.*
- *Da du noch nicht erwachsen bist, musst du um zehn zu Hause sein, mein Schatz.*

KU: *Потому что ты ещё маленькая / Da du noch nicht erwachsen bist.*

KD: *тебе надо вернуться домой в десять вечера / musst du um zehn zu Hause sein.*

KF: *моя дорогая / mein Schatz.*

3. $WD = KF + KU + KD$

Rada rodziców skierowana do syna, ucznia szkoły podstawowej:

— *Слушай сынок, ты помнишь ещё о контрольной по немецкому языку, не теряй времени, занимайся.*

— *Hör mal mein Sohn, hoffentlich hast du nicht vergessen, morgen ist eine Klassenarbeit in Deutsch, verliere nicht die Zeit, sondern lerne.*

KF: *Слушай сынок / Hör mal mein Sohn.*

KU: *ты помнишь ещё о контрольной по немецкому языку / hoffentlich hast du nicht vergessen, morgen ist eine Klassenarbeit in Deutsch.*

KD: *не теряй времени, занимайся / verliere nicht die Zeit, sondern lerne.*

4. $WD = KU + KF + KD$

Prośba skierowana do koleżanki z drużyny piłki siatkowej:

— *У Ирины завтра день рождения, Катя, купи ей, пожалуйста, подарок от всей нашей команды.*

— *Irene hat morgen Geburtstag, Katja, kauf ihr bitte ein Geschenk von unserer Mannschaft.*

KU: *У Ирины завтра день рождения / Irene hat morgen Geburtstag.*

KF: *Катя / Katja.*

KD: *купи ей, пожалуйста, подарок от всей нашей команды / kauf ihr bitte ein Geschenk von unserer Mannschaft.*

5. $WD = KD + KU + KF$

Prośba skierowana do córki:

— *Иди погулять с собачкой, уже очень поздно, Машиа.*

— *Geh mit dem Hund spazieren, denn es wird spät, Maria.*

KD: *Иди погулять с собачкой / Geh mit dem Hund spazieren.*

KU: *уже очень поздно / denn es wird spät.*

KF: *Маша / Maria.*

Zmiana kolejności poszczególnych komponentów wypowiedzi dyrektywnych nie zmienia ich funkcji. Rezygnacja z komponentu fatycznego czyni wypowiedź mniej uprzejmą, natomiast niezastosowanie komponentu uzupełnienia zwiększa kategoryczność wypowiedzi. Nadawca, który nie stosuje zarówno części fatycznej, jak i uzupełniającej, powoduje, że jego wypowiedź jest jeszcze bardziej kategoryczna i niegrzeczna. W nieobligujących dyrektywnych aktach mowy mówiący raczej nie będzie z nich rezygnował, aby nie stracić przychylności odbiorcy.

Rozdział 10

Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Komponent fatyczny

Na komponent fatyczny składają się zwroty adresatywne, konstrukcje nawiązujące kontakt z adresatem i wykrzyknienia. Swoistym komponentem fatycznym służącym do nawiązywania kontaktu są także formy powitań, pozdrowień i pożegnań. Jego zadaniem jest modyfikacja wypowiedzi przez wyrażenie emocjonalnego stanu nadawcy, jego nastawienia do adresata lub do otaczającej go rzeczywistości i zachodzących wydarzeń, nawiązanie kontaktu z adresatem, zademonstrowanie sympatii i życzliwości albo niechęci do kontynuacji kontaktu z rozmówcą i zamiaru jego przerwania²⁴⁵. W tej części chciałabym omówić komponent fatyczny i różne możliwości wypowiadania go w połączeniu z dyrektywnymi aktami mowy.

10.1. Zwroty adresatywne

Wskazują na zażyłość między nadawcą i odbiorcą, układ ról społecznych i zawodowych między nimi, poziom dystansu i szacunku, wiek, płeć, pokrewieństwo lub rodzaj powinowactwa, stopień napięcia emocjonalnego między nimi. Formy adresatywne w znaczący sposób mogą wpływać na przebieg komunikacji i jej rezultaty. Wśród nich wyróżnimy formy pronominalne i nominalne. Do nominalnych form adresatywnych należą: imię, nazwisko, w języku rosyjskim *patronimicum* oraz sześć grup tytułatur, które będą używane w zależności od potrzeb i stanu emocjonalnego nadawcy. Są to:

T₁ — tytułatura standardowa: *господин, госпожа, (уважаемые) дамы и господа, Herr, Frau, (meine) Damen und Herren*;

T₂ — tytułatura kolegialna: *коллега, гражданин, гражданка, товарищ, Kollege, Kollegin, Bürger, Genosse*;

²⁴⁵ O znaczeniu wypowiedzi fatycznych w komunikacji zob. też T. Г. Винокур, *Фатическая речь*, [w:] *eadem, Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*, Москва 1993, s. 135–158.

T₃ — tytułatura profesjonalna i funkcyjna, formy związane z wykonywanym zawodem lub sprawowanym urzędem: *доктор, профессор, директор, начальник, Doktor, Professor, Direktor, Vorsitzende*;

T₄ — tytułatura symboliczna: *ваши величество, Eure Majestät*;

T₅ — tytułatura familiarna: *мама, папа, бабушка, дедушка, Mutter, Vater, Oma, Opa*;

T₆ — tytułatura okolicznościowa: *миленький, дурак, солнышко, Liebling, Dummkopf, Schatz*²⁴⁶.

W obrębie tej grupy możliwe są kombinacje form należących do różnych tytułatur oraz łączenie ich z zaimkami, liczebnikami, przymiotnikami, partykułami i czasownikami konatywnymi, zarówno w bezpośrednich dyrektywnych aktach mowy, jak i w pośrednich dyrektywnych aktach mowy. Dalej podaję przykłady użycia różnych form adresatywnych w niektórych dyrektywnych aktach mowy.

10.1.1. Funkcja fatyczna — przykłady użycia różnych form adresatywnych w dyrektywnych aktach mowy

IMIĘ

— *Надо ещё и картинки сочинить. **Нина**, иди сюда. Смотри — сможешь?* (KU + KF + KD) (A. Сапегина, *Ещё раз о Бунине*, 2012, НКРЯ)

Komponent fatyczny: **Нина**, wyrażony imieniem żeńskim w formie pełnej, neutralnej, niezabarwionej emocjonalnie.

Komponent dyrektywny: *иди сюда/смотри — сможешь*.

Komponent uzupełnienia: *Надо ещё и картинки сочинить*.

— ***Hans**, kannst du kommen?* (KF + KD) (<http://blog.greenpeace.de/blog/2012/05/24/menschen-bei-greenpeace-mitmachen-ist-keine-frage-des-alters/>) 24.05.2012, DWDS)

Komponent fatyczny: **Hans**, w formie imienia męskiego w formie neutralnej emocjonalnie.

Komponent dyrektywny: *kannst du kommen*.

²⁴⁶ Podziału nominalnych form adresatywnych na sześć grup tytułatur dokonał E. Tomiczek w monografii poświęconej systemowi form adresatywnych w językach polskim i niemieckim. Podział ten został przeze mnie przejęty w konfrontatywnej monografii poświęconej systemowi form adresatywnych współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Zob. E. Tomiczek, *System adresatywny współczesnego...*; D. Pytel-Pandey, *System adresatywny współczesnego...* W związku z tym, że monografię *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Studium socjolingwistyczne* poświęciłam użyciu form adresatywnych funkcjonujących w językach niemieckim i rosyjskim, ograniczę się teraz do podania przykładów i krótkiego komentarza. Szczegółowe warunki użycia form adresatywnych w obu prezentowanych językach zostały omówione w nazwanej monografii.

PATRONIMICUM (tylko język rosyjski)

— **Владимир Михайлович**, пойдёмте скорее, у нас же губернаторский приём! (KF + KD + KU) (Г. Тарасевич, *Большие снега*, 2013, НКРЯ)

Komponent fatyczny: **Владимир Михайлович**, komponent wyrażony formą imienia i otczestwa, które w połączeniu są powszechnie używanym dystansowym zestawieniem wobec osób dorosłych.

Komponent dyrektywny: *пойдёмте скорее* — jest pobudzeniem do wspólnego podjęcia działania nadawcy i odbiorcy.

Komponent uzupełnienia: *у нас же губернаторский приём*.

— Ну давай, **Иваныч**, ещё по кружке —, и Пронька выпивал, совсем расслаблялся и рассказывал анекдот [...]. (KD + KF) (М. Тарковский, *Кондромо*, 2003, НКРЯ)

Komponent fatyczny: **Иваныч** — potoczny wariant odojcowskiego imienia **Иванович**. Używany wyłącznie w kontaktach nieoficjalnych, ma charakter rubaszny, poufały, koleżeński.

Komponent dyrektywny: *Ну давай ещё по кружке*.

NAZWISKO

— **Ефимов**, останься! (KF + KD) (Д. Корецкий, *Менты не ангелы*, но..., 2011, DWDS)

Komponent fatyczny: **Ефимов** — nazwisko jest dystansowym zwrotem przeznaczonym do podwładnych, ma wydźwięk oficjalny.

Komponent dyrektywny: *останься*.

— **Иванов**, иди к доске. (KF + KD)

Komponent fatyczny: **Иванов** — nazwisko jest powszechnie używaną formą zwracania się nauczycieli do uczniów w szkole.

Komponent dyrektywny: *иди к доске*.

— **Петров**, кончай болтать. (KF + KU)

Komponent fatyczny: **Петров** — nazwisko jest także używane przez rówieśników (uczniów, studentów) we wzajemnych kontaktach.

Komponent dyrektywny: *кончай болтать*.

— **Gefreiter Müller**, ich befehle Ihnen, Minen zu räumen! (KF + KD) (L. Scherzer, *Der Erste*, 2001, DWDS)

Komponent fatyczny: **Gefreiter Müller** — zwrot zawierający nazwisko w połączeniu z tytułaturą profesjonalną i funkcyjną. Takie zestawienie wskazuje na

komunikację służbową — w tym wypadku w wojsku starszy stopniem dowódca zwraca się do niższego stopniem podwładnego.

Komponent dyrektywny: *ich befehle Ihnen, Minen zu räumen.*

— **Müller**, *schreib den Satz mal an die Tafel.* (KF + KD)

Komponent fatyczny: **Müller** — również w języku niemieckim zwykła forma zwracania się nauczycieli do uczniów.

Komponent dyrektywny: *schreib den Satz mal an die Tafel.*

TYTULATORY

— **Уважаемые дамы и господа**, просим всех встать. Исполняется государственный гимн Российской Федерации. (KF +KD+KU) (А. Митьков, *Победа под звуки канкана*, „Известия” 28.07.2002, НКРЯ)

Komponent fatyczny wyrażony zwrotem adresatywnym w liczbie mnogiej skierowanym do obu płci, zbudowanym z części atrybutywnej **уважаемые** i nominalnej **дамы и господа** (tytulatura standardowa). Wyraża dystans i respekt nadawcy wobec adresatów, w podanej wypowiedzi brzmi uroczyście, podniosłe.

Komponent dyrektywny: *просим всех встать.*

Komponent uzupełnienia: *Исполняется государственный гимн Российской Федерации.*

— **Уважаемые господа!** Прошу вашего содействия в приобретении слухового аппарата для моего слабослышащего друга — переводчика Андрея Ежова. Сам я слепоглухой с детства. Окончил экспериментальную группу МГУ, кандидат философских наук. (KF + KD + KU) (Российский фонд помощи, „Домовой” 4.12.2002, НКРЯ)

Komponent fatyczny: **Уважаемые господа** — także wyrażony zwrotem adresatywnym w liczbie mnogiej, ale skierowanym wyłącznie do płci męskiej, zbudowanym z części atrybutywnej **уважаемые** i nominalnej **господа** (tytulatura standardowa). Wyraża szacunek wobec odbiorców kierowanej prośby.

Komponent dyrektywny: *Прошу вашего содействия в приобретении слухового аппарата для моего слабослышащего друга — переводчика Андрея Ежова.*

Komponent uzupełnienia: *Сам я слепоглухой с детства. Окончил экспериментальную группу МГУ, кандидат философских наук.* W tym wypadku nie jest uzasadnieniem powodu prośby, lecz raczej uwiarygodnieniem osoby nadawcy, który podkreślając swój tytuł naukowy, chce zwrócić w ten sposób uwagę odbiorcy na swoje wykształcenie i wiedzę, gwarantujące w jego przeświadczeniu zasadność i rzeczywistą potrzebę pomocy, o co występuje.

— **Meine Herren**, *anstatt zu streiten, täten.* (KF + KD) (R. Safranski, *Friedrich Schiller*, 2004, DWDS)

Komponent fatyczny: *Meine Herren* — wyrażony zwrotem adresatywnym w liczbie mnogiej skierowanym do adresatów płci męskiej, zbudowany z formy atrybutywnej *meine* i nominalnej *Herren* (tytulatura standardowa). Forma adresatywna o charakterze dystansowym, w podanym przykładzie może brzmieć nieco rubasznie.

Komponent dyrektywny: *anstatt zu streiten, täten*.

— *Прекратите! Это несерьёзно — в таком тоне! Вы не в курилке, коллега!* (KD+KU+KF) (А. Волос, *Недвижимость*, 2000, НКРЯ)

Komponent fatyczny: wyrażony nominalną formą *коллега* (tytulatura kolegiarna).

Komponent dyrektywny: *Прекратите!*

Komponent uzupełnienia: *Это несерьёзно – в таком тоне! Вы не в курилке*.

— *Herr Kollege von Notz, Sie müssen zum Schluss kommen*. (KF + KD) (<http://von-notz.de/2013/11/rede-debatte-zu-den-abhoeraktivitaeten-der-nsa/> 18.11.2013, DWDS)

Komponent fatyczny: *Herr Kollege von Notz* — wyrażony rozbudowanym zwrotem adresatywnym, w którego skład wchodzi tytuł standardowy — *Herr*, tytuł kolegiarny — *Kollege*, nazwisko — *von Notz*. Wyraża dystans nadawcy do odbiorcy, w połączeniu z nazwiskiem powoduje, że nadawca został ściśle określony w przeciwieństwie do wcześniejszych przykładów, w których adresat nie był imiennie precyzowany. Nadawca zna osobę adresata.

Komponent dyrektywny: *Sie müssen zum Schluss kommen*.

— *Товарищ Петров, вам слово*. (KF + KD)

Komponent fatyczny: *Товарищ Петров* — zbudowany z tytułu kolegiarnego *Товарищ* i nazwiska *Петров*. Bardzo popularna, standardowa w okresie ZSRR forma.

Komponent dyrektywny: *вам слово*, który jest prośbą/poleceniem o zabranie głosu.

— *Здравствуйте, профессор*, — громко ответил Командор.

— *Прошу прощения за то, что для этой встречи вам пришлось опуститься на самое дно*. (KF + KD + KU) (Е. Велистов, *Рэсси — неуловимый друг*, 1971, НКРЯ)

Komponent fatyczny: *Здравствуйте, профессор* — składa się z dystansowego powitania kierowanego do rozmówcy nieznanego lub o wyższym statusie społecznym i formy adresatywnej *профессор* należącej do tytułu profesjonalnej. Używając formy adresatywnej *профессор*, nadawca podkreśla wykształcenie, wiedzę i dorobek adresata.

Komponent dyrektywny: *Прошу прощения.*

Komponent uzupełnienia: *за то, что для этой встречи вам пришлось опуститься на самое дно.* Nadawca precyzuje powód prośby do odbiorcy o wyrozumiałość.

— *Ich muss Sie um eine Woche Krankheitsurlaub bitten, Herr Doktor.* (KD + KF) (F. Dürrenmatt, *Der Richter und sein Henker*, 1965, DWDS)

Komponent fatyczny: **Herr Doktor** — zwrot adresatywny wyrażony połączeniem tytułatury standardowej **Herr** i tytułatury profesjonalnej i funkcyjnej **Doktor**. Jest to standardowy zwrot pacjenta do lekarza występuje z formą pronominalną **SIE**.

Komponent dyrektywny: *Ich muss Sie um eine Woche Krankheitsurlaub bitten.*

— **Мама**, *иди и ложись. Я буду тебя кормить и поить лекарством.* (KF + KD + KU) (Г. Щербакowa, *Мальчик и девочка*, 2001, НКРЯ)

Komponent fatyczny: **Мама** — wyrażony nominalną formą adresatywną należącą do tytułatury rodzinnej, powszechnie stosowany w kontaktach dzieci-rodzice. **Мать** brzmiałoby oficjalnie i chłodno, a **мама** wyraża ciepłe stosunki panujące pomiędzy kobietą i jej potomstwem.

Komponent dyrektywny: *иди и ложись.*

Komponent uzupełnienia: *Я буду тебя кормить и поить лекарством.*

— *Ich muss allein sein, Mutti! Bitte, versteh' das doch!* (KU + KF + KD) (H.-U. Horster, *Ein Herz spielt falsch*, 1991 [1950], DWDS)

Komponent fatyczny: **Mutti** — forma adresatywna wyrażona deminutywem należącym do tytułatury rodzinnej. Analogicznie jak w przykładzie rosyjskim słowo **Mutter** ma wydźwięk dystansowy, a **Mutti** wskazuje na ciepło i serdeczność na linii dziecko-rodzic.

Komponent dyrektywny: *Bitte, versteh' das doch!*

Komponent uzupełnienia: *Ich muss allein sein.*

— **Зинаидушка...** *Прошу, присаживайся. Зинушенька, Зинуля моя милая.* (KF + KD + KF) (Л. Карелин, *Последний переулок*, 1983, НКРЯ)

Komponent fatyczny: **Зинаидушка, Зинушенька, Зинуля моя милая** — został dodatkowo dwukrotnie powtórzony, co wskazuje na silne emocjonalne zaangażowanie nadawcy. Zwrot adresatywny tworzą deminutywne formy imienia żeńskiego **Зинаида** i zwrot należący do tytułatury okazjonalnej wyrażający ciepło, życzliwe, bardzo pozytywne nastawienie nadawcy do adresata.

Komponent dyrektywny: *Прошу, присаживайся.*

— *Jetzt komm, mein Schatz, der Tag ruft in den Garten.* (KD + KF + KU) (<http://stueven.wordpress.com/2010/04/29/fruhstuck-im-hotel/>, 29.04.2010, DWDS)

Komponent fatyczny: **mein Schatz** — zbudowany z formy zaimka dzierżawczego **mein** i rzeczownika **Schatz**. Takie połączenie jest wyrazem wyjątkowej serdeczności, intymności panującej między rozmówcami.

Komponent dyrektywny: *Jetzt komm.*

Komponent uzupełnienia: *der Tag ruft in den Garten.*

— Крути, **дурак**, свою дурацкую ручку, учишь высокой мудрости простоты, потом учи других любви к прекрасному... Всё встанет на свои места ... Когда-нибудь ты вспомнишь об этом с нежностью... (KD + KF + KD + KU) (Б. Окуджава, Новенький как с иголки, 1962, НКРЯ)

Komponent fatyczny: **дурак** — w postaci rzeczownikowej. Tytulatura okolicznościowa, wyrażająca pewną wyższość i lekceważenie nadawcy wobec adresata, ale może też oznaczać zatroskanie, melancholię, ciepły, życzliwy stosunek do odbiorcy.

Komponent dyrektywny: *Крути свою дурацкую ручку, учишь высокой мудрости простоты, потом учи других любви к прекрасному...*

Komponent uzupełnienia: *Всё встанет на свои места ... Когда-нибудь ты вспомнишь об этом с нежностью...*

— Weiter nach rechts, **ihr Dummköpfe!**, befahl sie den beiden Männern, die sich immer noch mit dem schweren Sessel abmühten. (KD + KF) (C. Funke, Tintenherz, 2003, DWDS)

Komponent fatyczny: **ihr Dummköpfe** — skierowany do dwóch odbiorców płci męskiej, składa się z zaimka osobowego w liczbie mnogiej **ihr** i pejoratywnego, krytycznego, niegrzecznego określenia ich osób/postępowania **Dummköpfe**.

Komponent dyrektywny: *Weiter nach rechts.*

Właściwy dobór form adresatywnych ma szczególne znaczenie dla nieobligujących dyrektywnych aktów mowy, albowiem odbiorca ma wolność wyboru i nie jest zobowiązany do ich wypełnienia. W związku z tym przychylne nastawienie do siebie i swojej sprawy osoby odbiorcy jest ważne. Niegrzeczne, pozbawione respektu zachowanie nadawcy, przejawiające się między innymi w użyciu niewłaściwej formy adresatywnej, może skazać na niepowodzenie realizację intencji komunikacyjnej mówiącego.

10.2. Konstrukcje nawiązujące kontakt z adresatem w dyrektywnych aktach mowy

Szczególnie często w wypowiedziach dyrektywnych pojawiają się, zwłaszcza w mowie potocznej, czasowniki lub konstrukcje zawierające czasowniki, których zadaniem jest zwrócenie uwagi odbiorcy na nadawcę i wypowiedź, jaka po nich ma nastąpić. W języku rosyjskim są to na przykład:

слушай.../слушайте...

— **Слушай**, пошли завтра гулять? (Наши дети: Подростки, 2004, НКРЯ)

— **Слушайте**, подарите-ка мне вот такую белую шляпу с полями, в них кажется, здесь пастухи ходят. У вас, наверно, есть такие. (Ю. О. Домбровский, Факультет ненужных вещей, часть 1, 1978, НКРЯ)

знаешь.../знаете...

— **Знаешь**, — говорит, — ступай на базар да купи тыкву. Только не такую, а поменьше и чтоб лист на ней зелёный был. (О. Тихомиров, Про козла Евдокима, 2001, НКРЯ)

— **Знаешь что**,... давай рок-группу создадим! (Запись Live Journal, 2004, НКРЯ)

— **Знаете**, Володя, — сказал Мышкин, — давайте сядем, и я вам кое-что расскажу. Мы сели на ближайшую лавочку. (В. Белоусова, Второй выстрел, 2000, НКРЯ)

видишь.../видите...

— Вот **видишь**, братан. Вам пора. (А. Волос, Недвижимость, 2000, НКРЯ)

— Ну вот, **видите**... Так сделайте нам сюрприз: выкупайтесь, постригитесь, забудьте про то, что волосам больно, а ногтям — холодно, в них нервов нету. Постригите ногти. (М. Гиголашвили, Типун в зипуне, 2007, НКРЯ)

заметь.../заметьте...

— **Заметь** себе, Федя, тебе сейчас нельзя ошибок допускать. Генерал сильно тобой заинтересовался. (В. Дудинцев, Белые одежды, cz. 2, 1987, НКРЯ)

— **Заметьте**, что необходимо делать именно махи, а не удары! Далее выполняйте махи одновременно двумя руками и ногой. Старайтесь не потерять равновесия! Тренируйте свою координацию! (На краю пропасти, „Боевое искусство планеты” 18.10.2003, НКРЯ)

понимаешь... / понимаете...

— Держаться надо нам, **понимаешь**, держаться! (Б. Екимов, Пиночет, 1999, НКРЯ)

— Ты давай огня — **понимаешь**? — огня, который натуральный, а не умственный. (А. П. Чехов, Свадьба, 1889, НКРЯ)

— Вы **понимаете**? — взрыдал секретарь. — Прошу не рыдать в кабинете! (М. А. Булгаков, Мастер и Маргарита, cz. 1, 1929–1940, НКРЯ)

пойми.../поймите...

— **Пойми**, ты должен вести себя по-другому! (А. Моторов, Преступление доктора Паровозова, 2013, НКРЯ)

— **Поймите**, граждане, и трижды пейте с нами! (Т. Окуневская, Татьянин день, 1998, НКРЯ)

имей в виду, что... /имейте в виду, что...

— **Имей в виду, что** за каждую разбитую или пропавшую бутылку я штрафую... (А. И. Пантелеев, Ленька Пантелеев, 1938–1952, НКРЯ)

— **Имейте в виду, что** с помощью такого огнетушителя нельзя тушить горящий керосин или другую горячую жидкость, а также загоревшиеся электроприборы и провода. (Клуб „Юный химик”, „Химия и жизнь”, 1967, НКРЯ)

обрати внимание на то, что... / обратите внимание на то, что...

— [...] **обрати внимание на то, что** я тебе сейчас скажу. (А. П. Ладинский, Последний путь Владимира Мономаха, 1960, НКРЯ)

— **Обратите внимание на то, что** и как вы повторяете своему ребёнку или подчинённым. (М. Мелия, Пишем сценарий жизни, 2006, НКРЯ)

по-моему вам/тебе надо + bezokolicznik

— **По-моему**, вам **надо** сначала **познакомиться** с заводом. У вас ещё всё впереди ... (П. Ф. Нилин, Варя Лугина и её первый муж, 1936, НКРЯ)

мне кажется, что...

— **Мне кажется, что** Вам надо говорить то, что именно Вы чувствуете и думаете о смерти, о душе и т.д. Искренний ответ ребёнок всегда чувствует (Форум: Как сказать ребёнку 4 лет о смерти прабабушки, 2012, НКРЯ)

я считаю, что...

— **Я считаю, что** вам нужно успокоиться, отдохнуть. Пройдёт всего несколько дней и вы посмотрите на ситуацию совершенно другими глазами. (А. Маринина, Чужая маска, 1996, НКРЯ)

W języku niemieckim są to na przykład:

hör mal.../hört mal.../hören Sie mal

— **Hör mal**, ich brauche dringend ihre Nummer zu Hause. (S. Regener, Herr Lehmann, 2006, DWDS)

— **Hört mal**, Genossen, rückt ein wenig zusammen, damit ich nicht so laut sprechen muß. (W. Langhoff, *Die Moorsoldaten*, 1978 [1935], DWDS)

denk mal.../denkt mal.../denken Sie mal

— **Denk mal** drüber **nach**, Jan!... (W. Bredel, *Die Väter*, 1973 [1946], DWDS)

— **Denkt doch mal nach** bevor ihr was schreibt. (<http://apfeltech.net/2011/09/weises-gehause-beim-kommenden-ipod-touch-schon-fixe-sache/>, 1.09.2011, DWDS)

— **Denken Sie mal** ein bißchen **darüber nach**, denn sie müssen für immer damit leben. (*Die Glücksritter*, 1983, DWDS)

— **Denken Sie mal** ein bißchen **darüber nach** und geben Sie Ihrem harten Verlegerherzen einen Stoß. („Die Zeit“ 9.04.1976, nr 16, DWDS)

weißt du.../wisst ihr.../wissen Sie...

— **Weißt du**, sagt mein Vater, jeder, der zu uns kommt, muß ja da durch. (J. Erpenbeck, *Wörterbuch*, 2004, DWDS)

— **Wissen Sie** genau, wie das geht?... (H. Kellner, *Das geheime Wissen der Personalchefs*, 1998, DWDS)

siehst du.../seht ihr.../sehen Sie

— **Sieh’ mal**, mein Kind, **Du** mußt da schon meiner besseren Einsicht ganz vertrauen. (D. Duncker, *Großstadt*, 2001 [1900], DWDS)

— **Sehen Sie**, ich denke, am besten warten wir jetzt einfach mal ab. (J. Arjouni, *Chez Max*, 2006, DWDS)

— **Sehen Sie**, ich muss Sie darauf aufmerksam machen, dass [...]. (*Das Literarische Quartett vom 10. Dezember 1999*, DWDS)

pass auf.../passt auf.../passen Sie auf

— He, **paß auf**, Kollegin, daß dir dein Glück nicht sogleich wieder weggeschnappt wird. (R. Venske, *Marthes Vision*, 2006, DWDS)

— He, he, **pass auf**, was du sagst, klar? (C. Funke, *Tintenherz*, 2003, DWDS)

— „**Paßt mal auf**“, sagte Robert, „jetzt werde ich die Sache mal zu Ende erzählen, sonst kommt der nie bis zu seinem Nachthemd, und ihr beiden noch die Röteln“. (H. Kant, *Die Aula*, 1965, DWDS)

komm.../kommt.../kommen Sie

— **Komm**, lieber Herr, sei unser Gast, und segne, was du uns bescheret hast. (J. Erpenbeck, *Wörterbuch*, 2004, DWDS)

— „**Kommt**, wir laufen noch ein wenig“, schlage ich vor, „damit wir beim Abendessen ordentlich zuschlagen können“. (I. Noll, *Ladylike*, 2006, DWDS)

ich finde, dass.../ich denke, dass.../ich bin überzeugt/dass...

— **Ich finde, dass** man studieren sollte, wozu man Lust hat. (Einen Schnitt gemacht, „Die Zeit” 2.03.2000, DWDS)

— **Ich finde sowieso, dass** die Eltern informiert sein sollten, was in der Schule und im Unterricht laufen soll. (<http://lisarosa.wordpress.com/fragen/>, 1.12.2013, DWDS)

— **Ich denke** immer noch, **dass** du dich irrst, aber glaub, was du willst! (C. Funke, Tintenherz, 2003, DWDS)

— **Ich bin** fest davon **überzeugt**, dass wir es schaffen. (Ch. Neef, *Uns bleibt nicht mehr viel Zeit*, „Der Spiegel” 14.04.2001, DWDS)

*meiner Meinung nach.../nach meiner Meinung...*²⁴⁷

— **Meiner Meinung nach** muss diese Vorgehensweise geändert werden. (J. Muley, STANDPUNKT, „Berliner Zeitung” 29.10.2001, DWDS)

— **Meiner Meinung nach** sollte er mehr an die Öffentlichkeit gehen, anstatt zu taktieren. (J. Weinreich, *Das IOC sollte sich auflösen*, „Berliner Zeitung” 20.01.1999, DWDS)

— **Nach meiner Meinung** durfte man auf keinen Fall soweit gehen. (H. Munsberg, K. Wirtgen, *Die meisten Fehler der Wiedervereinigung sind nicht korrigierbar*, „Berliner Zeitung” 31.01.2004, DWDS)

— **Nach meiner Meinung** kann er nicht starten. (DLV-Chef Digel attackiert den Weltverband, „Berliner Zeitung” 1.03.2001, DWDS)

10.3. Wykrzyknienia

Wykrzyknienia to wyrazy nieodmienne, krótkie słowa lub formuły syntaktycznie niezwiązane z resztą zdania, pełniące funkcję przekazywania emocji nadawcy, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Dotyczą one problemu poruszanego w wypowiedzi dyrektywnej lub stosunku nadawcy do osoby adresata albo pojawiają się w celu zwrócenia uwagi adresata na stan emocjonalny nadawcy i sprawę, którą on przedstawia²⁴⁸.

Zasadniczo gramatyki ze względu na znaczenie wyróżniają dwie podstawowe grupy wykrzyknień:

1. wyrażające emocje: radość, zachwyt, zdziwienie, niedowierzanie, strach, smutek, ironię, sarkazm itp.;

²⁴⁷ W języku niemieckim zob. U. Engel, E. Tomiczek, *Wie wir reden...*, s. 130–133. W języku rosyjskim zob. *Грамматика русского языка*, t. 2. *Синтаксис*, red. В. В. Виноградов, Москва 1960, s. 158–160.

²⁴⁸ Duden. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, t. 4, Mannheim 1998, s. 382.

2. wyrażające wolę nadawcy, będące pobudzeniem do działania, nawoływaniem o działanie²⁴⁹.

Jako szczególny typ wykrzyknień (ze względu na ich znaczenie) traktowane są formuły pełniące funkcję etykietałną — powitania, podziękowania, przeproszenia, wyrażenie wdzięczności: *здравствуй, здравствуйте, привет, добрый день, добрый вечер, спасибо, извини, извините, прости, простите, (guten) Morgen, (guten) Tag, (guten) Abend, hallo, tschüss, bis bald, danke, Entschuldigung, Verzeihung* itp.²⁵⁰

Do grupy pierwszej należą na przykład: *ах, увы, ба, ох, бррр..., а, а-а-а тьфу, ух, браво, ура, ай, ау, брысь, ей- ей, ну, ой, увы, уф* itp.

Druga grupa to:

- nawoływanie: *алло, ау, эй*;
- zachęta, żeby coś wziąć: *на*;
- ogólne pobudzenie do działania: *ну вали*;
- wołanie o pomoc: *караул*;
- żądanie ciszy, milczenia: *тс, чш, шш, цыц*;
- żądanie zwrócenia uwagi: *чу*;
- żądanie zgody: *чур*;
- żądanie ruchu albo zatrzymania się: *айда, марш, стоп, шабаш, но, тпру*;
- nawoływanie lub odganianie zwierząt: *кыс-кыс, брысь, кыш*.

Funkcję wykrzyknień pełnią też frazeologizmy i stałe zwroty: *батюшки; Господи; боже; боже мой; матушки; чёрт; дудки; беда; вон; долой; однако; хватит; помилуйте; батюшки-свет; боже праведный; боже правый; Господи боже мой; Господи прости (прости Господи); боже упаси (упаси бог); боже сохрани; Господи благослови; Господи помилуй; слава богу; черта с два; черт побери; черт возьми; что за черт; поди ж ты; скажите на милость; я тебя; вот тебе на; вот тебе раз; вот так так; вот то-то и оно (то-то и оно-то); вот это да; как бы не так; чтоб тебя* itp.²⁵¹

Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache wylicza formy wyrażające stany emocjonalne typowe dla języka niemieckiego, występujące w funkcji wykrzyknień:

- ból: *аи, аиа, аутsch*;
- uczucie zimna: *һи, һrr*;

²⁴⁹ Zob. *Грамматика русского языка*, t. 1. *Фонетика и морфология*, red. В. В. Виноградов, Москва 1960, s. 674; M. Olechnowicz, O. Spirydowicz, *Gramatyka dydaktyczna języka rosyjskiego*, Warszawa 1979, s. 90.

²⁵⁰ *Gramatyka opisowa współczesnego języka rosyjskiego*, red. A. Bartoszewicz, J. Wawrzyńczyk, cz. 3. J. Wawrzyńczyk, W. Zmarzer, *Morfologia*, Warszawa 1987, s. 162; C. Lachur, *Współczesny język rosyjski. System gramatyczny (z ćwiczeniami)*, Кępa 2006, s. 177; zob. też Н. И. Формановская, *Междометия в коммуникативном контакте*, [w:] *eadem, Коммуникативный контакт*, Москва 2012, s. 161–172.

²⁵¹ Zob. *Грамматика русского языка*, t. 1, s. 672–676; АН СССР ИРЯ, Русская Грамматика, <http://rusgram.narod.ru/1700-1704.html>; *Gramatyka opisowa współczesnego języka rosyjskiego*, cz. 3, s. 161–163.

- wstępn: *bäh, ih, igitt, pfui*;
- żal, smutek: *ach, auweia, herrje, oh, oha, oje*;
- zaskoczenie: *ach, ah, hoppla, nani, oh*;
- ulga: *uff, puh*;
- kpina: *ätsch*;
- radość: *heisa, juchhe, juchhu, hurra*.

W funkcji wykrzyknień występują też rzeczowniki i zwroty: *Mensch, Mist, Scheiße, zum Donnerwetter, Herrgott, meine Güte, ach du meine Güte, o mein Gott*²⁵².

10.3.1. Przykłady użycia wykrzyknień w dyrektywnych aktach mowy

Prośba/błaganie

- *Отхлебни ещё разок! — Не обидно будет тебе? — спросил косарь с кривившеюся снова улыбкою и исподлобья взглянул на собеседника. — Ну, что ты! Господи помилуй! Знай, ешь! Косарь с наслаждением отхлебнул ещё водки и принялся за рыбу.* (В. В. Вересаев, *В степи*, 1901, НКРЯ)
- *Караул! На помощь! — простонал один из корреспондентов.*
- *Без паники! — крикнул Хазанов.* (Г. Горин, *Иронические мемуары*, 1990–1998)
- *Спасите! Караул! (Т. Соломанина, Девять месяцев, или „Комедия женских положений”, 2010, НКРЯ)*
- *Franz, o Gott, hab Erbarmen, Franz.* (A. Döblin, *Berlin Alexanderplatz*, 1961 [1929], DWDS)
- *O Gott, laß es nicht wahr sein!* (H.-U. Horster, *Ein Herz spielt falsch*, 1991 [1950], DWDS)
- *O mein Gott, hilf mir doch... so hilf mir doch! — schluchzt sie mit tränenerstickter Stimme vor sich hin.* (H.-U. Horster, *Ein Herz spielt falsch*, 1991 [1950], DWDS)
- *Mein Gott, Erwin, jetzt bleib mal locker, — sagte Herr Lehmann.* (S. Rege-ner, *Herr Lehmann*, 2006 [2001], DWDS)
- *Aber Kinder, könntet ihr nicht einen Moment, ich habe mit Ivan etwas zu reden, Herrgott, nur einen Augenblick, gebt bitte Ruhe!* (I. Bachmann, *Malina*, 1992 [1971], DWDS)

Pobudzenie do wspólnego działania

- *Давай выпьем. Ну, Господи помилуй.* — Он крякнул и вытел заструившуюся по подбородку влагу. (В. Ф. Кормер, *Наследство*, 1987, НКРЯ)
- *Mein Gott, wir müssen los!* (B. Dölling, *Hör auf zu trommeln, Herz*, 2003, DWDS)

²⁵² Zob. Duden. *Grammatik der deutschen...*, s. 382.

- *Mist, wir müssen sofort weg!* (zasłyszane)
- *Scheiße, jetzt müssen wir aber weg.* (A. Osang, *Ja gut, ich sag, mal, wir haben alles versucht*, „Berliner Zeitung” 9.05.1994, DWDS)
- [...] *meine Damen und Herren, zum Donnerwetter, da müssen wir schließlich einer Meinung werden.* (Rede Adenauers gegen jede Änderung des derzeitigen Berlin-Status, Archiv der Gegenwart, 2001 [1960], DWDS)

Żądanie

- *А ты пошла **вон** отсюда,* — говорил Вовка Шипоглаз и стучал меня велосипедным колесом. (А. Герасимов, Жанна, 2001, НКРЯ)
- ***Вон, смотри!*** (В. Астафьев, Обертон, 1995–1996, НКРЯ)
- *Прочь с глаз **долой!*** — заревел Яков и бросился на него с кулаками.
- *Житья нет от пархатых! Ротишльд помертвел от страха, присел и замахал руками над головой, как бы защищаясь от ударов, потом вскочил и побежал прочь, что есть духу.* (А. П. Чехов, Скрипка Ротишльда, 1894, НКРЯ)
- *Ты с голоду сдохнуть хочешь? Под забором околеть? Всё! **Хватит!** Собирайся, ко мне поедешь! Пока Павел в больнице, будешь у меня жить! Быстро, я сказала!* (А. Волос, Недвижимость, 2001, НКРЯ)
- *Она крикнула: — Свет, **чёрт возьми!** И говорить по-английски! И смотреть мне в лицо! Я же глу-ха-я!* (Д. Рубина, Русская канарейка. Блудный сын, 2014, НКРЯ)
- *Отопри!... За дверью приключилась короткая суматоха. Вроде заматались, что-то задевая, что-то опрокидывая ...*
- *Отопри, **чтоб тебя** ... повело да покорило!... Ойкнули тоненько, прильнули к двери с той стороны.* (Е. Лукин, Катали мы ваше солнце, 1997, НКРЯ)
- *Не озоруй, шельма, не озоруй! **На вот тебе, на! На!** Другие ребята в твои годы сами себе хлеб добывают, а ты только жрёшь, да одёжу дерёшь!... Пашка визжал на весь двор и дрягал ногами, а верёвка всё шлёпалась об его спину.* (М. Горький, Трое, 1901, НКРЯ)
- *До свидания, Акимыч! Трактор получил? Получил. **Ну вали** домой! И не мешай нам воевать...* (В. В. Овечкин, Упрямый хутор, 1952, НКРЯ)
- ***Но, чу!** Смотрите, господа, беда грозит России — экстремизм!* (В. Петров, Путин как Анна Иоанновна, „Завтра” 18.02.2003, НКРЯ)
- ***А ну-ка** вставайте. **Айда** за нами!* (Н. Мордюкова, Казачка, 2005, НКРЯ)
- ***Mensch, nimm dich nicht so wichtig!*** (H. Krausser, Eros, 2006, DWDS)
- ***Scheiße, nicht jetzt.*** (T. Bach, Marsmädchen, 2003, DWDS)
- ***Au! Paß doch auf.*** (J. Franck, Lagerfeuer, 2003, DWDS)

- „**Aua!** Laß das“, wehrte sich Julia. (K. Jentzsch, *Seit die Götter ratlos sind*, 1999 [1994], DWDS)
- Nein, **pfui**, nur das nicht. (Der vertuschte Klassenkampf, „Die Zeit“ 27.02.1981, DWDS)
- „**Ach**, halten Sie doch den Mund!“ (Ich liebe es, wenig zu reden, „Die Zeit“ 8.01.2018, DWDS)
- **Ah**, hör jetzt auf, jetzt ist's genug. (A. Seghers, *Das siebte Kreuz*, 2002, [1942], DWDS)

Rada/wskazówka

- **Zum Donnerwetter!** Deiner eigenen Sicherheit wegen sollst du nie mehr von den Dingen wissen, als für dich notwendig ist, verstehst du es nicht? (B. Apitz, *Nackt unter Wölfen*, 1961 [1958], DWDS)

Rozkaz/komenda

- Не размышлять! Построиться по десять человек в ряд, взяться за руки! Замешкался на секунду — пуля! Вперёд, **марш!** Бегом, бегом! Скорее, скорее! Отстал — пуля! (А. Рыбаков, *Тяжёлый песок*, 1975–1977, НКРЯ)
- **Стой!** — вдруг скомандовал он и крикнул Андрею: — Ложись на неё! Ложись, говорю! (В. Аксёнов, *Пора мой друг, пора*, 1963, НКРЯ)
- **Баста!** — сказал Голованов.
- **Шабаши**, мужики! Хорошо поработали. А теперь вниз, к реке. Мойтесь! (Б. Можаяев, *Падение лесного короля*, 1975, НКРЯ)
- **Айда** купаться! — крикнул Серёжка, и мальчики понеслись по улице [...]. (А. Варламов, *Купавна*, 2000, НКРЯ)
- **Э!** — заорал кому-то Белый.
- **А ну**, стой! **Тпру**, зараза! (О. Дивов, *Молодые и сильные выживут*, 1998, НКРЯ)
- Atemberaubend, **autsch**, alle Achtung! (<http://cactusblog.de/2010/11/06/wetten-dass-kakteen-beleckt-identifiziert-wette-gewonnen/>, 6.11.2010, DWDS)
- „**Hurra! Bravo!** Los, auspacken!“ (W. Langhoff, *Moorsoldaten*, 1978 [1935], DWDS)
- „Sprung, auf, marsch, marsch, **hurra!**“ (Ph. Witkop, *Kriegsbriefe gefallener Studenten*, 1928 [1914], DWDS)

Ostrzeżenie

- Atemberaubend, **autsch**, alle Achtung! (<http://cactusblog.de/2010/11/06/wetten-dass-kakteen-beleckt-identifiziert-wette-gewonnen/>, 6.11.2010, DWDS)

10.3.2. Wykrzyknienia w funkcji dyrektywnego aktu mowy

W wielu przypadkach w potocznym języku mówionym wykrzyknienia samodzielnie, nie współwystępując z komponentem dyrektywnym, przejmują funkcję dyrektywną. Należą do nich wykrzyknienia wliczone do grupy drugiej, to znaczy nawołujące do podjęcia/zaprzestania/zaniechania jakiegoś działania/czynności.

Nawoływanie skierowane do ludzi w celu zwrócenia na siebie uwagi o znaczeniu: „Patrz, tu jestem! „Popatrz na mnie!”, na przykład:

Алло! Ай! Эй! Ahoi! Hallo! He! Heda!

Żądanie podjęcia ruchu albo zaprzestania poruszania się, kierowane do ludzi i zwierząt, na przykład:

Айда! Марш! Стоп! Шабаши! Хо! Тры! Кыс-кыс!, Брысь, Куш, Dalli! Хорр! Husch! Putt — putt! Miez — miez! Hü!

Żądanie zachowania ciszy, uspokojenia się, nieprzeszkadzania innym:

*Тсс! Тс! Чш! Шш! Цыц! Pst! Sch! Tss!*²⁵³

Są one bardzo silnie nacechowane emocjonalnie i odbierane jako niegrzeczne, jeśli kierowane są do ludzi.

10.4. Rozbudowane komponenty fatyczne w dyrektywnych aktach mowy

Chcąc wzmocnić oddziaływanie na odbiorcę, nadawca często decyduje się na łączenie wzajemne różnych elementów tworzących komponent fatyczny, tym samym go rozbudowując, na przykład:

formy adresatywne + wyrażenia czasownikowe

— *Слушай, милый*, — она остановилась, взяла меня под локоть, — *прошу тебя, не говори, ну того, чего не знаешь, всё равно ничего не сделаешь.* (Ю. О. Домбровский, *Леди Макбет*, 1970, НКРЯ)

— *Слушай, Алька*, скажи ей, что она права — я дурак. (В. Аксёнов, *Звездной билет*, 1961, НКРЯ)

— *Mein Schatz, hör mal*, wenn es geht, dann schicke mir doch hin und wieder mal ein Telegramm, damit ich wenigstens weiß, wie es Dir geht. (Brief von Irene G. An Ernst G. vom 4.10.1944, Feldpost — Archive mkb-fp-0270, DWDS)

wykrzyknienia + formy adresatywne

— *Ой, сынок*, подожди. (С. Алексиевич, *Цинковые мальчики*, 1984–1994)

— *Oh, Leonore*, erhör mein Flehn [...]. (E. Strittmatter, *Der Laden*, 1983, DWDS)

²⁵³ Na temat niemieckich wykrzyknień zob. <https://wortwuchs.net/grammatik/interjektion/> (dostęp: 10.08.2018).

pozdrowienia, powitania, pożegnania + formy adresatywne

— **Здравствуй, сынок, присаживайся**, — произнесла женщина в бедном опрятном мундире. (О. Павлов, *Карагандинские девятины, или Повесть последних дней*, 2001, НКРЯ)

— **Hallo, Fred, komm auch vom Wagen**. (H. Dominik, *John Workmann der Zeitungsboy*, 1954 [1925], DWDS)

pozdrowienia + formy adresatywne + wyrażenia czasownikowe

— **Здравствуйте, уважаемые коллеги, я думаю, что** мы должны начать нашу встречу. (zasłyszane)

— **Herzlich willkommen, meine Damen und Herren, ich finde, dass wir jetzt unsere Diskussion eröffnen sollen**. (zasłyszane w TV ARD)

wykrzyknienia + wyrażenia czasownikowe

— **Боже, боже!! Ты видишь?!** Оглянитесь, Людмила Сильвестровна! (М. А. Булгаков, *Записки покойника*, 1936–1937, НКРЯ)

— **Und, ach komm, schieß auf die ganzen verflochtenen Geschäftsbeziehungen, persönlichen Animositäten und komplizierten Vertragsbedingungen, wir wollen doch helfen**. (Wenn Schlagerhelden helfen wollen, „Die Zeit“ 28.09.2015, online, DWDS)

— **Ach komm, sag schon**. (Verhüt's Gott!, „Tagesspiel“ 9.10.2003, DWDS)

wykrzyknienia + wyrażenia czasownikowe + formy adresatywne

— **Эх, сынок, слушай** меня внимательно! Чтобы больше мою машину без разрешения не брал! (zasłyszane)

— „**Ach komm, Slavik, lass das, lass den Scheiß, ich geh jetzt**”. (Die Vorlesung, „Die Zeit“ 7.12.2009, online, DWDS)

Rozdział 11

Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Komponent dyrektywny

Komponent dyrektywny tworzy jądro wypowiedzi dyrektywnej i pełni podstawową funkcję. Jego budowa wskazuje na rodzaj dyrektywnego aktu mowy. Na komponent ten składać się mogą konstrukcje zawierające:

- czasownik w trybie rozkazującym,
- czasownik w trybie przypuszczającym,
- czasownik w trybie oznajmującym,
- bezokolicznik,
- czasowniki modalne,
- formy modalne,
- czasowniki performatywne w formie osobowej,
- inne formy pełniące funkcję dyrektywną.

11.1. Czasownik w trybie rozkazującym

Konstrukcje zawierające czasownik w trybie rozkazującym należą do typowych środków wyrażania dyrektywności zarówno w języku rosyjskim, jak i niemieckim. Podczas ich użycia rodzi się jednak trudność właściwej interpretacji znaczenia danej wypowiedzi spowodowana tym, że stosując konstrukcję z trybem rozkazującym, nadawca może tworzyć różne rodzaje dyrektywnych aktów mowy. Odczytanie jego właściwego znaczenia jest możliwe przez użycie: odpowiedniej intonacji, znajomość kontekstu i wcześniejszych wypowiedzi nadawcy i odbiorcy, zastosowanie odpowiednich form leksykalnych uzupełniających i precyzujących charakter tego wypowiedzenia oraz znajomość ról społecznych odgrywanych przez interlokutorów. Modyfikacje przykładowej wypowiedzi możliwej w obu językach pokazują konkretyzację jej znaczenia:

— Оля, **садись!** / Olga, **setz dich!**

Nadawca może zastosować odpowiednią intonację, aby jego intencja została właściwie odczytana, to znaczy jako żądanie, prośba, błaganie, polecenie, groźba, rada itp. Zwykle jednak posłuży się dodatkowo środkami leksykalnymi, aby jego wypowiedź była łatwiejsza do zinterpretowania przez odbiorcę. Poszczególne akty mogą wtedy zabrzmieć następująco:

grzeczna prośba (koleżanka do koleżanki)

— Оля, **садись**, пожалуйста.

— Olga, **setz dich** bitte.

żądanie (zniecierpliwieni rodzice do kilkuletniej córki)

— Оля, **садись** уже.

— Olga, **setz dich** endlich.

polecenie/żądanie (przedszkolanka do przeszkadzającej innym dzieciom dziewczynki)

— Оля, **садись**, немедленно.

— Olga, **setz dich** sofort.

błaganie (chłopak do swojej dziewczyny)

— Оля, **садись**, я умоляю тебя.

— Olga, **setz dich**, ich flehe dich an.

rada (starsza siostra do młodszej)

— Оля, **садись**, это мой совет тебе.

— Olga, **setz dich**, ich rate es dir.

groźba (małe dzieci do siebie podczas sprzeczki)

— Оля, **садись**, или ты пожалеешь.

— Olga, **setz dich** oder du bereust das.

ostrzeżenie (babcia do małej wnuczki)

— Оля, **садись** и не трогай ничего, это очень опасно.

— Olga, **setz dich** und berühre nichts, das ist sehr gefährlich.

instrukcja postępowania

— Оля, **садись**, пристегни ремни безопасности и...

— Olga, **setz dich**, schnalle dich an und...

Mnogość możliwych modyfikacji znaczenia wypowiedzi *Usiądź, Olu / Садись, Оля / Setz dich Olga* jest dowodem na zdolność konstrukcji z czasownikiem w formie

trybu rozkazującego do tworzenia różnych dyrektywnych aktów mowy. Możemy też mówić o wielu środkach łągodzących bądź wzmacniających dyrektywny akt mowy.

Zarówno w języku rosyjskim, jak i niemieckim konstrukcje nawiązujące kontakt z adresatem w dyrektywnych aktach mowy łączą się z partykułami dodatkowo wzmacniającymi ekspresję wypowiedzi, demonstrując tym samym stan emocjonalny nadawcy. Elementy te pełnią funkcję wprowadzającą, zapowiadającą dalszą część wypowiedzi oraz ekspensywną — modulującą napięcie i wyrażającą nastawienie rozmówców do odbiorców i przekazu, z którym występują, mają przykuć uwagę odbiorcy i przygotować go do wysłuchania, a w konsekwencji też do wykonania treści zawartej w komponencie dyrektywnym.

W języku rosyjskim są przede wszystkim tak zwane *модально-волевые частицы*: *бы, ну, дай, давай, пускай, пусть* oraz tak zwana partykuła przyczasownikowa (*прилагольная частица*) -*ка*²⁵⁴.

Drugą grupą partykuł chętnie używanych w dyrektywnych aktach mowy o dużym ładunku emocjonalnym są tak zwane *частицы, вносящие эмоционально-экспрессивные оттенки*. Należą do nich między innymi: *ведь, ну и, просто, прямо, страсть, то-то, что за*²⁵⁵.

W języku niemieckim w dyrektywnych aktach mowy pojawiają się następujące partykuły: *doch, bloß, eben, einfach, halt, ja, mal, ruhig, schon* lub w kombinacjach: *doch bloß, doch nur, doch einfach, eben einfach, eben mal, halt einfach, halt mal, doch schon, doch mal, doch ruhig, ruhig mal*²⁵⁶.

11.2. Czasownik w trybie przypuszczającym

W dyrektywnych aktach mowy czasowniki w trybie przypuszczającym pełnią funkcję osłabienia kategoryczności wypowiedzi i charakterystyczne są dla prośb. Odgrywają często rolę formuł etykiety, nadają wypowiedzi łągodność i demonstrują życzliwe nastawienie do osoby odbiorcy. Mogą zawierać także pewien stopień niepewności nadawcy co do wykonania przez odbiorcę działania będącego jego intencją.

11.2.1. Język rosyjski

Natalia Formanowska dla języka rosyjskiego wydziela dwa typy wypowiedzi zawierające tryb przypuszczający.

²⁵⁴ „Модально-волевые частицы обычно употребляются при глаголе — сказуемом, привнося в значение сказуемого оттенок желательности, повелительности, побудительности, возможности, долженствования”. Zob. *Грамматика русского языка*, t. 1, s. 641.

²⁵⁵ *Ibidem*, s. 647.

²⁵⁶ Zob. *Der Aufforderungssatz*, [w:] *Duden. Grammatik der deutschen...*, s. 614.

1. Wypowiedzi ja-zorientowane, czyli manifestujące pragnienie nadawcy zwrócenia się do adresata z jakąś intencją. Wskazują one na intensywne pragnienie nadawcy urzeczywistnienia intencji zawartej w wypowiedzi. Mają charakter prośby, której spełnienie jest bardzo ważne dla nadawcy, mogą wskazywać na różnice w statusie społecznym nadawcy (niższa pozycja) i odbiorcy (wyższa pozycja). Są to konstrukcje:

- *Я хотела бы попросить вас сделать это.*
- *Я могла бы попросить вас сделать это?*

2. Wypowiedzi ty-zorientowane, czyli ukierunkowane na możliwości wypełnienia intencji nadawcy przez odbiorcę. Pojawiają się one, gdy reakcja odbiorcy na wypowiedź pod jego adresem jest trudna do przewidzenia, a nadawca liczy się z odmową.

- *Вы могли бы сделать это?*
- *Вы не могли бы сделать это?*
- *Не могли бы вы сделать это?*
- *Вы не сделали бы это?*²⁵⁷

Mogą to być następujące wypowiedzi:

- *Я хотела бы попросить вас одолжить мне эту книжку на неделю.*
- *Я могла бы попросить вас передать этот пакетик моей сестре?*
- *Вы могли бы помочь мне ответить на это письмо?*
- *Вы не могли бы немножко подвинуться?*
- *Вы не помогли бы мне решить эту проблему?*

Sytuacja 1

Почувствовав свою значимость, они всегда воодушевлялись. После этого дело было за небольшим: выслушать многословный речевой поток и отделить факты от домыслов и эмоций ... Впрочем, это делать она умела лучше многих.

— *Я хотела бы попросить вас немного рассказать мне о семье Варнаковых,* — почувствовав полную боевую готовность старичков, сказала Валентина Андреевна. (М. Милованов, Кафе „Зоопарк”, 2000, НКРЯ)

Sytuacja 2

Слава богу, у меня хватило остатков разума, чтобы понять: я не только не доберусь до разносчика, я не смогу двинуться с места.

— *Можно вас? ...* — позвал я мальчика, убирающего грязную посуду.

²⁵⁷ Н. И. Формановская, О прагматике в речевом этикете, [w:] *eadem*, Русский речевой этикет..., s. 38–41.

— **Вы не могли бы вызвать мне такси?** (А. Кирилин, *Нулевой километр*, „Сибирские огни”, 2013, НКРЯ)

N. Formanowska zauważa, że wyrzucenie z wypowiedzi zawierającej tryb przypuszczający przeczenia *не* czyni ją znacznie mniej uprzejmą:

Изъятие частицы *не* из данных выражений свидетельствует о недостаточной вежливости адресанта, и высказывание может не достичь коммуникативного и действенного (перлокутивного) эффекта. [...] Недостаточно вежливая просьба может быть связана с недовольством адресанта, его желанием поставить просьбу на границу с приказанием. [...] Например: *Вы бы подвинулись!* — человеку, который в транспорте расположился слишком широко и как бы не замечает этого; *Вы бы уступили место пожилой женщине!* Молодому человеку²⁵⁸.

Na skali grzeczności wypowiedzi takie mogą być porównywane z wypowiedziami w trybie rozkazującym bez *пожалуйста*.

Ponieważ wypowiedzi ty-zorientowane zakładają możliwość odmowy, nadawca często jest przygotowany na taką ewentualność. I. Łysakowa i T. Wiesiełowska podają przykład takiej sytuacji:

— **Не могли бы** Вы завтра принести мне книги?
— Ой, не смогу, я завтра на работу на электричке еду!
— Ах вот так! Если можно, я сама за ними заеду, когда вам удобно²⁵⁹.

Nadawca, któremu bardzo zależy na realizacji intencji komunikacyjnej mającej na celu zdobycie potrzebnej książki, chce sam współuczestniczyć w jej realizacji. Redukuje on w ten sposób prawdopodobieństwo odmowy odbiorcy i tym samym zmniejsza ryzyko porażki komunikacyjnej.

W wypowiedziach dyrektywnych może pojawiać się różna intonacja modyfikująca ich znaczenie, na przykład w wypowiedzi:

— *Ты бы брюки надел, сынок!* (kategorycznie) albo: *Ты бы брюки надел, сынок.* (łagodnie)
— *Ты бы лучше молчал, дружок!* (kategorycznie) albo: *Ты бы лучше молчал, дружок.* (łagodnie)

W zależności od intonacji mogą mieć one znaczenie żądania/polecenia albo łagodniejszą formę — rady/prośby/propozycji, w tych przypadkach dawanej na przykład przez matkę synowi lub przyjacielowi.

Konstrukcja z trybem przypuszczającym może wyrażać też złość, niechęć, silne emocje, groźbę — żądanie — życzenie:

²⁵⁸ *Ibidem*, s. 40.

²⁵⁹ И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*, s. 48.

- *Чёрт бы тебя побрал!*
 — *Отсох бы твой язык!*²⁶⁰

Również wypowiedzi zawierające wyrażenia: *Я хотела бы попросить вас...*; *Я могла бы попросить вас...*; *Вы могли бы...*; *Вы не могли бы...*; *Не могли бы вы...*, w zależności od intonacji wyrażają bardzo uprzejmą prośbę albo kategoryczną prośbę/żądanie z pewnym zniecierpliwieniem, ironią, lekceważeniem, a nawet pogardą.

Sytuacja 1 (ironia/lekceważenie)

Однажды в присутствии Командора Ключик не удержался и произнёс с пафосом:

- *Протуберанец!* Командор слегка поморщился, вокруг его рта появились складки, и он сказал:
 — *Послушайте, Ключик, а вы не могли бы выражаться* менее помпезно? *Ключик стал обидчиво объяснять, что слово „протуберанец” вполне научное и обозначает астрономическое явление, связанное со структурой солнечной короны [...].* (В. П. Катаев, *Алмазный мой венец*, 1975–1977, НКРЯ)

Sytuacja 2 (niechęć/złość/rozdrażnienie)

- *Я сообщил Заварзину о том, — выдал из себя Гасилов, — что моя дочь собирается зарегистрироваться с Петуховым ... Боже ты мой! Даже капитан Прохоров до этой последней секунды не верил, что такое могло произойти.*
 — *Вы могли бы мне этого и не говорить, Гасимов!* — холодно сказал Прохоров. (В. Липатов, *И это всё о нём*, 1984, НКРЯ)

11.2.2. Język niemiecki

Konstrukcje z trybem przypuszczającym są typowym środkiem wyrażania prośb w języku niemieckim. Służy do tego *Konjunktiv II* i jego forma opisowa, tak zwana *würde Form*. W dyrektywnych aktach mowy brzmią one bardzo uprzejmie i są zamiennikami mniej uprzejmych form w trybie rozkazującym lub oznajmującym, na przykład:

- *Könnten Sie mir den Weg zum Bahnhof zeigen?*

zamiast:

- *Können Sie mir den Weg zum Bahnhof zeigen?* lub: *Zeigen Sie mir den Weg zum Bahnhof!*

²⁶⁰ *Русская грамматика*, red. Н. Ю. Шведова, t. 2. *Синтаксис*, Москва 1980, s. 106.

— **Könntest du** mir dein Buch bis Montag **leihen**?

zamiast:

— **Kannst du** mir dein Buch bis Montag leihen? lub: **Leih** mir bis Montag dein Buch!

— **Würden Sie** so nett **sein** und mir den Weg zum Bahnhof zeigen?

zamiast:

— **Zeigen Sie** mir den Weg zum Bahnhof bitte!

— **Dürfte ich** Sie um Hilfe bitten?

zamiast:

— **Darf ich** Sie um Hilfe bitten? lub: Helfen Sie mir!

— **Würdest du** bitte das Fenster **schließen**?

zamiast:

— **Schließe** das Fenster bitte!

W wypowiedziach tych zwykle występują partykuły modyfikujące: *mal, vielleicht, nicht, bitte*, na przykład:

— Könnten Sie mir **vielleicht** den Weg zum Bahnhof zeigen?

— Könnten Sie mir **mal** den Weg zum Bahnhof zeigen?

— Könnten Sie **nicht** etwas langsamer fahren?

— Würdest du mir das **bitte** heute noch schreiben?

— Würdest du mir **mal** das Heft geben?

— Dürfte ich Sie **mal** um Hilfe bitten?

— Möchten Sie **nicht** langsamer fahren?²⁶¹

Dla wyrażania etykietałnej grzeczności w dyrektywnych aktach mowy stosuje się następujące zwroty w trybie przypuszczającym: *Wäre es möglich...?; Würde es Ihnen/dir etwas ausmachen...?; Wären Sie so freundlich...?*

— **Wäre es möglich**, diese Rechnung morgen zu bezahlen?

— **Würde es Ihnen etwas ausmachen**, etwas lauter zu sprechen?

— **Wären Sie so freundlich**, mir mal Feuer zu geben?

Dla wyrażenia rady, sugestii, pobudzenia do działania, aby uniknąć kategoryczności, autorytarnego charakteru wypowiedzi, używane są konstrukcje z trybem przypuszczającym: *es wäre doch vernünftig..., an deiner Stelle würde ich...*, na przykład:

— **Es wäre doch vernünftig**, heute noch diese Entscheidung zu treffen.

— **An deiner Stelle würde ich** diese Bekanntschaft beenden.

²⁶¹ Część przykładów zaczerpnięto z: U. Engel, E. Tomiczek, *Wie wir reden...*, s. 42–43.

11.3. Czasownik w trybie oznajmującym

Czasowniki w trybie oznajmującym mogą pełnić także funkcję dyrektywną, występują w czasie teraźniejszym, przyszłym lub przeszłym, jako dokonane lub niedokonane. Występują jako polecenia, żądania, nakazy, zakazy. Krystyna Pisarkowa zauważa, że następuje zjawisko, w którym zachodzi:

Neutralizacja samej formy gramatycznej: tryb rozkazujący prowadzi do rozprzestrzenienia się w języku potocznym form oznajmujących w funkcji rozkazów i próśb [...]. Neutralizacje takie są możliwe dzięki typowości pełnionych przez partnerów aktu ról i dzięki typowości sytuacji, w których się te role odgrywa²⁶².

Pisarkowa odnosi je wprawdzie do języka polskiego, ale zjawisko to występuje także w językach rosyjskim i niemieckim. Użycie trybu oznajmującego w pierwszej osobie liczby mnogiej wskazuje na, po pierwsze, użycie formy łączącej nadawcę i odbiorcę — *my* — mówi o pewnej wspólnotocie między nimi, nadawca integruje się w ten sposób z osobą odbiorcy i sprawą, która go dotyczy; po drugie, pierwsza osoba liczby mnogiej wskazuje na pewną powszechność sposobu wykonania czegoś, postępowania w określonej sytuacji w taki, a nie inny sposób.

11.3.1. Język rosyjski

Czasowniki w trybie oznajmującym charakterystyczne są dla komunikacji dorosły–dziecko, na przykład rodzice–dzieci, nauczyciel–uczeń lub lekarz–pacjent. Przykładami takich wypowiedzi są polecenia, żądania, prośby.

Czasowniki niedokonane w czasie teraźniejszym

- *Проверяем* домашнее задание!
- *Читаем* громко, все вместе!
- *Дышим* спокойно, Анна Ивановна!
- *Ребята, ужинаем и ложимся спать.*
- *Режем* лук кольцами, шириной 5–7 мм, *разбираем* на отдельные колечки...

Wypowiadane są one z pozycji profesjonalisty do laika lub dorosły–dziecko. Są to wypowiedzi katerygryczne, ale życzliwe, przyjazne.

Czasowniki niedokonane w czasie teraźniejszym, trzecia osoba liczby mnogiej

Forma ta występuje w instrukcjach, przepisach kulinarnych, poleceniach (na przykład nauczyciel do uczniów) itp.:

²⁶² K. Pisarkowa, *Pragmatyczne spojrzenie...*, s. 270.

- Огурцы **моют, режут**...
- Картошку целиком **варят** 20–25 минут...
- **Все выполняют** записанное на доске задание!

Czasowniki dokonane w czasie przeszłym

- **Закончили** работу!
- **Сдали** тетради!
- **Опустили** руки!
- **Сели**!
- **Закрыли** тетради!
- **Пошли** домой!

Kategoryczność wypowiedzi w stosunku do poprzednich przykładów jest większa, a oczekiwane działanie powinno nastąpić niezwłocznie. Mają znaczenie ponaglenia. Jeżeli zostaną użyte w znaczeniu pierwszej osoby liczby mnogiej, to wypowiedzi te pełnią funkcję pobudzenia do wspólnego działania, często w połączeniu z partykułą **ну**, na przykład:

- **Поехали**!
- **Пошли**!
- Ну, **побежали**!

Czasowniki dokonane w czasie przyszłym, pierwsza osoba liczby mnogiej

- **Откроем** учебник!
- **Запишем** задание!
- **Перейдём** к выяснению нового вопроса!
- **Подведём** итоги сказанному!
- Теперь **прочитаем** стихотворение А. С. Пушкина!

W konstrukcjach tych, będących poleceniem, istotne jest wskazanie nadawcy na wspólne działanie z odbiorcą, co zmniejsza kategoryczność i wprowadza atmosferę serdeczności, wspólnego dążenia do realizacji wyznaczonego celu.

Czasowniki czasu teraźniejszego, trzecia osoba liczby pojedynczej lub mnogiej bez wskazanego konkretnego nadawcy i adresata

W ten sposób budowane są formuły będące rozporządzeniami, regulaminami lub zakazami skierowanymi do szerokiego odbiorcy, na przykład w instytucjach użyteczności publicznej.

W bibliotece Rosyjskiej Akademii Nauk (РАН):

*Книги на дом **не выдаются**!*
*В целях сохранения вашей одежды, верхняя одежда без петель **не принимается**!*

Запрещается вносить в столовую печатные издания, полученные из фондов!

W wypowiedziach będących prośbą, radą lub propozycją realizowanych zdaniami pytającymi z czasownikiem dokonanym w czasie przyszłym — w prośbach pojawiać się mogą partykuły łagodzące *не, не... ли*; natomiast w radach i propozycjach często znajdują się: partykuła (*а*) *что если...*, formy czasownikowe *может, может быть* oraz formuły: *Ты/вы не против, если...*; *Вы не возражаете против того, чтобы...* Wszystkie nazwane środki zmniejszają nacisk na adresata²⁶³. Na przykład:

- **Ты сделаешь** мне эту задачу на завтра?
- **Не сделаешь ли ты** мне эту задачу на завтра?

Druga wypowiedź jest bardziej uprzejma i zawiera pewien stopień niepewności nadawcy co do realizacji przez odbiorcę intencji komunikacyjnej.

- **Может быть**, ты немного отдохнёшь?
- **А что, если** мы остановимся здесь на ночлег?
- **А что, если** я временно оставляю тебе кота? (В. Белоусова, *Второй выстрел*, 2000, НКРЯ)
- **Вы не против, если** мы вместе пойдём в кино!
- **Вы не против, если** я приду к вам завтра? (М. Милованов, *Кафе Зоопарк*, 2000, НКРЯ)
- **Вы не возражаете против того, чтобы** мы вместе погуляли по городу?

11.3.2. Język niemiecki

Prośby, żądania, pobudzenia do działania odbiorcy albo wspólnej aktywności nadawcy i odbiorcy mogą przybierać formę pytań przez inwersję. Są wówczas neutralnym, niezabarwionym emocjonalnie aktem mowy, na przykład:

- **Hilfst** du mir?
- **Gehst** du mit?
- **Fangen** wir an?
- **Gehen** wir schon?
- **Bringst** du mir morgen mein Heft zurück?

Na rodzaj stosunku rozmówców wobec siebie wskażą odpowiednie modyfikatory, na przykład w języku potocznym *vielleicht* złagodzi prośbę:

- **Vielleicht** bist du so gut und hilfst mir dabei?

²⁶³ Por. И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*, s. 49.

lub będzie energicznie wypowiedzianym oczekiwaniem, żądaniem:

- ***Vielleicht** benimmst du dich jetzt anständig!*
- ***Vielleicht** sagen Sie mir endlich, was Sie wollen!*
- ***Vielleicht** beeilt ihr euch jetzt ein bisschen!*²⁶⁴

Te same treści wypowiedziane jako zdania oznajmujące zabrzmiały wyjątkowo stanowczo i kategorycznie, a nawet niegrzecznie. Dodatkowe użycie partykuły: *endlich, doch, schließlich, jetzt* jeszcze bardziej wzmocni taką wypowiedź. Nieco złagodzić ją może na przykład *mal, vielleicht, bitte*. Czasownik występuje w czasie teraźniejszym lub przyszłym.

Pierwsza osoba liczby pojedynczej, czas teraźniejszy:

- *Ich **bekomme** Rumpsteak mit Salat!* (w restauracji do kelnera)
- *Ich **brauche** doch deine Hilfe!* (do rodzeństwa).

Druga osoba liczby pojedynczej, czas teraźniejszy:

- *Du **gehst** jetzt mit!* (do przyjaciela)
- *Du **hilfst** mir sofort!*
- *Du **gehst** jetzt weg!*
- *Du **bringst** mir endlich morgen mein Heft zurück!*

Pierwsza osoba liczby mnogiej, czas teraźniejszy:

- *Wir **gehen** schon nach Hause, Eva!* (pobudzenie do wspólnego działania)
- *Wir **tun** das nicht wieder, Hans!* (nagana, żądanie skierowane przez matkę do kilkuletniego dziecka)
- ***Vielleicht** fangen wir schon an!*
- *Wir **gehen** schon mal vor!*

Trzecia osoba liczby mnogiej, czas teraźniejszy:

- *Sie **sind** so nett und **nehmen** hier Platz!* (kategoryczna, ale uprzejma prośba/polecenie)
- *Sie **atmen** jetzt tief und regelmäßig!*

Druga osoba liczby pojedynczej i mnogiej czasu przyszłego (*Futur I*):

- *Du **wirst** dich **vorsehen**!*
- *Ihr **werdet** jetzt ruhig **sitzen**!*
- *Ihr **werdet** euch **hüten**!*²⁶⁵

Zdanie oznajmujące używane jest w języku niemieckim dość często, podobnie jak w polskim czy rosyjskim, przez nauczycieli jako polecenie skierowane do uczniów:

²⁶⁴ Zob. <https://www.dwds.de/wb/vielleicht> (dostęp: 16.10.2018).

²⁶⁵ Na temat form czasu teraźniejszego i przyszłego użytych w funkcji dyrektywnej zob. *Duden. Grammatik der deutschen...*, s. 172.

- *Eva, du **schreibst** jetzt deutlich!*
- *Wir **öffnen** jetzt unsere Hefte und **schreiben** das Thema dieser Stunde.*
- *Alle **machen** jetzt Matheaufgaben!*
- *Alle **passen** jetzt gut auf!*

Funkcję żądań pełnią izolowane zdania z *dass*, również z czasownikiem w trybie oznajmującym. Są używane w języku mówionym w komunikacji rodzice–dzieci, nauczyciel–uczniowie młodszych klas, w przedszkolu; w odniesieniu do dorosłych brzmiałyby formalnie, nieuprzejmie, na przykład:

- ***Dass** ihr mir ja ruhig seid! = Seid ruhig!*
- ***Dass** du ja sofort nach Hause kommst! = Komm sofort nach Hause!*

Konstrukcja z *wenn* może być grzeczną prośbą skierowaną przez urzędnika do petenta:

- ***Wenn** Sie bitte einen Moment warten! = Warten Sie bitte einen Moment!*²⁶⁶

Czasownik w czasie przyszłym — *werden* + bezokolicznik (*Infinitiv*), może pełnić funkcję ordynarnego, szorstkiego, a przy tym kategorycznego żądania lub zakazu, na przykład:

- ***Sie werden hier nicht parken!***
- ***Jetzt wirst du sofort schlafen!***
- ***Du wirst jetzt auf dein Zimmer gehen!***²⁶⁷

11.4. Bezokolicznik

Dyrektywne akty mowy wyrażone bezokolicznikiem czasownika typowe są dla komend, rozkazów, wyjątkowo kategorycznych żądań, nakazów i zakazów. Ze względu na krótkość, jasność, jednoznaczność wypowiedzi pojawiają się wówczas, gdy niezbędna jest szybka komunikacja i niezwłoczna reakcja odbiorcy na wypowiedź nadawcy. Używane w codziennej komunikacji jako żądania są bardzo niegrzeczne.

11.4.1. Język rosyjski

W języku rosyjskim użycie bezokoliczników z przeczeniem lub *nie* w znaczeniu dyrektywnym umożliwia wiele konstrukcji. Podobnie jak w języku polskim czy niemieckim bezokolicznik pełni funkcję komendy, rozkazu, bardzo kategorycznego żądania, polecenia albo zakazu, na przykład:

²⁶⁶ Por. G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig 1984, s. 614–616.

²⁶⁷ H. Genzmer, *Deutsche Grammatik*, Frankfurt am Main 1995, s. 134.

- *Молчать!*
- *Не шуметь!*
- *Не курить!*
- *Не мусорить!*

Bezwzględna konieczność wypełnienia jakiejś czynności często odsuwa na drugi plan osobę adresata, pozostawiając ją niejako w cieniu. W wypowiedzi nie ma formy adresatywnej, a dodatkowo silne emocje i intonacja czynią ją kategorycznym wezwaniem do podjęcia działania, na przykład:

- *Немедленно **вызвать** врача!*
- *Сейчас же **выступать**!*
- *Позвонить родителям детей!*
- *Выполнять приказ!*
- *Не говорить об этом!*

Forma bezokolicznika służy także do budowania dyrektywnych aktów mowy będących pobudzeniem, wezwaniem do działania na rzecz ogółu lub dla dobra określonej grupy społecznej. Występuje zazwyczaj w formie pisanej, na przykład:

- *Убрать урожай без потерь!*
- *Растить молодые силы науки!*
- *Чутко **прислушиваться** к голосу избирателей!*
- *Совершенствовать педагогическое мастерство!*

Wypowiedź dyrektywna skierowana do konkretnego adresata może być wyartykułowana w następujący, nieistniejący w językach polskim i niemieckim, sposób:

- *Тебе **искать**!* = Тебе следует / нужно искать! Ты должен искать!
- *Тебе **идти**!* = Тебе следует / нужно идти! Ты должен идти!
- *Вам **ехать**!* = Вам следует / нужно ехать! Вы должны ехать!

Коммуникативная грамматика русского языка o takich konstrukcjach pisze:

В условиях непосредственного общения инфинитивно-волеитивные предложения с местоимением 2-го лица в дательном падеже могут звучать мягко, но напоминают адресату о необходимости его действий в рамках установленного распорядка: *Вам выходить (на сцену); Тебе ходить (в шахматах); Тебе водить (в игре); Тебе ещё уроки делать*²⁶⁸.

Bezokolicznik w funkcji stanowczego żądania, polecenia w odniesieniu dorosłemu, właścicieli zwierząt-zwierzęta, nauczyciel-uczniowie, instruktor-kursant:

- *Ребята, руки **помыть** и **начинать** обедать!*
- *Ребята, **не разговаривать** при объяснении нового материала!*

²⁶⁸ Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва 2004, s. 146.

— Ребята, **не отставать**, нас ждут люди! (О. Павлов, Карагандинские девятины, или Повесть последних дней, 2001, НКРЯ)

Bezokolicznik w połączeniu z partykułą *бы* lub w konstrukcji *не* (lub *без не*) + bezokolicznik + *бы* wyraża łagodną radę, rekomendację, propozycję albo obawę:

- **Молчать бы** нам!
- **Не опоздать бы** нам!
- **Тебе бы поспать, отдохнуть!**
- **Вам бы не волноваться** из-за таких пустяков!
- **Не тебе бы говорить** об этом!²⁶⁹
- **Поговорить бы** с ним!²⁷⁰

Konstrukcje bezokolicznikowe charakterystyczne są również dla regulaminów, instrukcji i przepisów kulinarnych.

Regulamin Библиотеки Росыjskiej Akademii Nauk (БАН)

Пользователи обязаны:

Предъявлять читательский билет при входе в Библиотеку; **предъявлять** его сотрудникам БАН и персоналу вневедомственной охраны, по их требованию.

Получать при входе в БАН на пункте контроля контрольный листок, правильно и разборчиво его **заполнять, отдавать** для записи в него сведений о получаемых документах в читальных залах и для отметки об их возврате.

Сохранять контрольный листок до конца посещения Библиотеки и **возвращать** его на пункте контроля с отметками о посещении одного из подразделений БАН.

Выходя за пределы пункта контроля (в гардероб, камеру хранения, буфет) на короткий срок, **оставлять** сотруднику вневедомственной охраны читательский билет.

Выполнять требования контролера или сотрудника вневедомственной охраны, **предъявлять** для контроля пакеты, папки, дамские сумочки, тетради и бумаги на участке контроля.

Бережно **относиться** к документам из фондов БАН, **не наносить** им повреждений (подчеркивания, пометки, калькирование и др.). При получении документов **просмотреть** их и в случае обнаружения в них каких-либо дефектов немедленно **сообщить** об этом дежурному библиотекарю.

Соблюдать настоящие Правила пользования Библиотекой²⁷¹.

²⁶⁹ Trzy ostatnie przykłady za: *ibidem*, s. 147.

²⁷⁰ O zdaniach bezokolicznikowych z partykułą *и* bez *зоб.* na przykład *Грамматика русского языка*, t. 2, s. 43–52.

²⁷¹ <http://www.rasl.ru/library/pravila2.php> (dostęp: 16.10.2018).

Przepis kulinarny

Борщ с маслинами

Свеклу **отварить** в подкисленной воде до полуготовности, **нарезать** соломкой, **добавить** соль, уксус, жир, сахар и **тушить** до готовности. Лук, нарезанный полукольцами, и коренья, нарезанные соломкой, **пассеровать** с жиром и томатом-пюре. **Положить** в бульон нашинкованную капусту и **варить** 10–15 минут. Затем **добавить** свеклу, пассерованные коренья и лук, нашинкованный болгарский перец, пассерованную муку, черный горький перец, лавровый лист, соль и **варить** до готовности. Готовый борщ **заправить** растертым с салом чесноком и **выложить** маслины. При подаче в борщ **положить** сметану²⁷².

11.4.2. Język niemiecki

W języku niemieckim bezokolicznik (tak jak w rosyjskim) i grupy imiesłowowe służą do wyrażania komend, rozkazów, categorycznych nakazów, zakazów i żądań, na przykład:

- **Weiterfahren!**
- **Abfahren!**
- **Aufstehen!**
- **Nicht parken!/Hier nicht parken!**
- **Aufgepasst jetzt!**
- **Stillgestanden!**
- **Betreten verboten!**
- **Rauchen verboten!**

Jako nakazy, zakazy i żądania wypowiedzi te brzmią w takiej formie wyjątkowo categorycznie i niegrzecznie. Nie budzą jednak zastrzeżeń odbiorców, jeśli występują jako rozporządzenia, nakazy sądowe i wskazówki w instytucjach użyteczności publicznej oraz jako instrukcje użytkowania i przepisy kulinarne. Jest to standardowy sposób wyrażania tych dyrektywnych aktów mowy, na przykład:

- **Anmeldungen im Sekretariat abgeben!**
- **Nach dem Essen immer das Geschirr spülen und abtrocknen!**
- **Medikamente nicht über 25°C lagern!**
- **Reinigungsmittel für Kinder unzugänglich aufbewahren!**
- **Einfahrt frei halten!**

Instrukcja obsługi

Gebrauchsanweisung — Flaschenwärmer Derko Typ PB-1E

Verwendung Hinweise:

²⁷² <https://www.cook-master.ru/recepts/first/first023.shtml> (dostęp: 17.10.2018).

- das Gerät **nicht einschalten**, ohne dass Wasser zwischen Behälter und Flasche ist (DROHENDE BESCHÄDIGUNG);
- den Flaschenwärmer auf eine flache Unterlage **stellen**;
- Kinder am Kontakt mit dem Gerät **hindern**;
- nach Gebrauch und vor Reinigung Flaschenwärmer **ausschalten** und **abkühlen lassen**;
- mit feuchtem Lappen **reinigen**, dabei Spülmittel **verwenden**, dann Gerät trocken **wischen**²⁷³.

Także w kontaktach rodzice–małe dzieci, nauczyciele–uczniowie są to ogólnie przyjęte formy wyrażania poleceń, nieodbierane jako pejoratywnie nacechowane i powszechnie akceptowane. Mogą one dawać także wyraz zniecierpliwieniu, rozdrażnieniu, niezadowoleniu, na przykład:

- Jetzt aber sofort **schlafen gehen**!
- Kinder, Hände **waschen** und **essen**!
- Jetzt **einloggen** und **lernen**.

Łagodzić je mogą partykuły i modyfikator *bitte*:

- **Bitte** hier **nicht rauchen**!
- **Bitte** fest **drücken**!
- Alle **mal** **herhören**!
- **Bitte** **schreiben**!
- **Bitte** laut auf die Fragen **antworten**.
- Tür **bitte** fest **zuziehen**!
- **Bitte** **ausfüllen** und **zurücksenden**!

Bezokoliczniki pełnią też funkcję ostrzeżeń, ostrzeżenie:

- Alle **aufpassen**!
- Nicht **hinauslehnen**!
- Vorsicht! Nicht **öffnen**!

11.5. Czasowniki modalne, konstrukcje wyrażające modalność

11.5.1. Język rosyjski

W języku rosyjskim przedstawienie rzeczywistości możliwej, pożądanej lub koniecznej z punktu widzenia mówiącego realizowane jest z zastosowaniem modyfikacji czasowników *хотеть*, *мочь*, krótkich form przymiotników *должен*, *обязан*, *вынужден*, predykatywów na -o: *надо*, *нужно*, *можно*, *необходимо*, *должно*. Otrzymane w ten sposób modalne modyfikacje zdań wyjściowych Он

²⁷³ Przykład zaczerpnięto z *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik...*, s. 163.

хочет приехать; Он может приехать; Он должен приехать okazują się synonimicznymi z modalnymi słowami: *возможно, вероятно, может быть, должно быть* i predykatywnymi konstrukcjami: *Возможно, что...; Нужно, чтобы...; Желательно, чтобы...*²⁷⁴ Funkcję tę pełnią również nieosobowe formy czasowników *следовать, стоить*, a mianowicie *следует, стоит*.

Wśród aktów mowy z czasownikami *хотеть, мочь + попросить + инфинитив (сделать что)* powstają dwa typy wypowiedzi:

1. ja mogę/chcę poprosić + bezokolicznik oraz ich pytania i przeczenia;
2. ty możesz/chcesz + bezokolicznik oraz ich pytania i przeczenia.

W pierwszym z nich inicjatywa leży niejako w rękach nadawcy i pewne możliwości działania przeniesione są na niego, a w drugim nadawca jakby zdaje się na odbiorcę oraz jego możliwości i inicjatywę przekazuje w jego ręce²⁷⁵:

- *Я могу попросить тебя позвонить мне вечером?*
- *Не могу ли я попросить тебя позвонить мне вечером?*
- *Я хотела бы попросить тебя позвонить мне вечером?*
- *Ты можешь позвонить мне вечером?*
- *Ты не мог бы позвонить мне вечером?*
- *Ты не хотел бы позвонить мне вечером?*

Часовник *мочь* służy do wyrażania różnych dyrektywnych aktów mowy, mniej lub bardziej uprzejmych, w zależności od innych współwystępujących z nim komponentów wypowiedzi, co obrazują poniższe przykłady:

- *Ты можешь прийти ко мне сегодня вечером?*
- *Вы можете дать мне эти документы?*
- *Я могу позвонить вам вечером?*
- *Мы можем встретиться с вами в пятницу?*

Wypowiedzi te zawierają czasownik w formie osobowej, w trybie oznajmującym, czasie teraźniejszym i w zależności od intonacji mogą być: uprzejmą prośbą, pozwoleniem na wykonanie jakiejś czynności, poleceniem, propozycją lub żądaniem. *Мочь* wyraża także żądanie z odcieniem rozdrażnienia albo/i wyrzutu pod adresem odbiorcy:

- *Ты можешь не разговаривать во время еды!*
- *Вы можете разговаривать потише, я ведь работаю!*

Dodatkowo użyte w pytaniu *ли* lub/i przeczenie *не* zwiększa poziom grzeczności:

- *Можешь ли ты прийти ко мне сегодня вечером?*
- *Можете ли вы дать мне эти документы?*

²⁷⁴ Рог. Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова, *op. cit.*, s. 326.

²⁷⁵ Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 326–327.

- *Не можешь ли ты прийти ко мне сегодня вечером?*
- *Не можете ли вы дать мне эти документы?*
- *Могу ли я позвонить вам вечером?*
- *Можем ли мы встретиться с вами в пятницу?*
- *Не могу ли я позвонить вам вечером?*
- *Не можем ли мы встретиться с вами в пятницу?*

Uprzejmość wypowiedzi wzrośnie jeszcze bardziej wraz z zastosowaniem trybu przypuszczającego:

- *Мог бы ты прийти ко мне сегодня вечером!*
- *Могли бы вы дать мне эти документы!*
- *Не мог бы ты прийти ко мне сегодня вечером?*
- *Не могли бы вы дать мне эти документы?*
- *Могла бы я позвонить вам вечером?*
- *Могли бы мы встретиться с вами в пятницу?*

Czasownik *мочь* w prośbach o pozwolenie na coś i zgodach na wykonanie czegoś będzie miał ekwiwalentną formę *можно*, na przykład:

- *Мама, могу ли я с Вовой пойти сегодня в кино?* = — *Мама, можно ли мне пойти сегодня с Вовой в кино?*
- *Да, вы можете пойти в кино.* = — *Да, вам можно пойти в кино.*

Trzecia osoba liczby pojedynczej i mnogiej czasownika *мочь*: *может, могут* + bezokolicznik nazywający skutek jakiegoś postępowania pełnić może funkcję ostrzeżenia, na przykład:

Визовая анкета (formularz wniosku wizowego)
Внимание! Неправильные данные могут повлечь за собой отказ в визе, в пересечении границы России или аннулирование визы на территории России!

- *Курение может стать причиной разных серьёзных заболеваний!*
- *Возникновение самого конфликта может привести к юридическим последствиям.*

Zaimek osobowy *я/мы* + formy czasownika *хотеть* + *попросить тебя/вас* + bezokolicznik (infinitiv — *сделать это*) będą wyrazicielami różnych prośb, ale — jak podkreśla N. Formanowska — wypowiedź koncentruje się na performatywnym bezokoliczniku, a *хотеть* służy jedynie do wzmocnienia prośby²⁷⁶:

- *Я хочу попросить вас отдать эти книжки в библиотеку.*

²⁷⁶ Н. И. Формановская, *Речевое взаимодействие...*, s. 326.

- *Мне хочется попросить* тебя съездить в воскресенье на дачу²⁷⁷.
- *Я хотела бы попросить* тебя помочь мне сделать эту задачу.
- *Мне хотелось бы попросить* вас передать вот этот пакетик Анне Сергеевне.

Czasownik *хотеть* będzie wyrazicielem pragnień/żądań, prośb, na przykład:

- *Мама, я хочу* эту куклу! (żądanie/prośba córki pod adresem matki)

Wypowiedź z *хотеть* + silna chęć posiadania czegoś (wyrażona rzeczownikiem konkretyzującym przedmiot pożądania) może być odbierane jako znaczeniowo bliskie do potrzeby/konieczności posiadania tego, na przykład:

- *Мама, мне нужна* эта кукла!

Inną grupę tworzyć będą prośby/żądania o podjęcie jakiejś działalności, na przykład: pojechać, bawić się, oglądać, wyrażone przez *хотеть* + bezokolicznik czasownika nazywającego tę działalność, na przykład:

- *Папа, мы хотим поехать* к бабушке! (żądanie/prośba dzieci do ojca)
- *Соня, мы хотим играть* с тобой в жмурки! (prośba do starszej siostry)
- *Бабушка, я хочу смотреть* сказки! (prośba wnuczki do babci)

Kolejna grupa to wypowiedzi pobudzające do podjęcia, wspólnej lub samodzielnej, działalności wypowiedziane jako pytania:

- *Саша, ты хочешь поехать* с нами на экскурсию?
- *Девочки, хотите заниматься* с нами после обеда?

Czasownik *хотеть* będzie także uprzejmą, nienatarczywą prośbą/propozycją/radą ze strony sprzedawcy, przyjaciela itp.:

- *А вы не хотите посмотреть* ещё и эту блузку, она немножко светлее той?
- *А ты не хочешь закончить* эту работу сегодня, завтра ведь у нас выходной день?

Zorientowanie nadawcy na potrzeby adresata i podjęcie przez niego jakiejś aktywności wyraża czasownik zwrotny *хотеться*:

- *А тебе не хочется посмотреть* Новости?
- *А вам не хочется поехать* в субботу на дачу?

Może on także wskazywać na radę nadawcy skierowaną do adresata:

- *А тебе не хочется* вот эти джинсы купить?

²⁷⁷ http://speakworld.narod.ru/rechevoi_etiket_prosba.htm (dostęp: 7.11.2018).

Synonimem *хотеть* jest czasownik *желать* w stylu oficjalnym, wysokim — przy znacznym dystansie między nadawcą a odbiorcą. Podkreśla on uprzejmy stosunek nadawcy do adresata, na przykład:

- *Вы не желаете послушать Вивальди?*²⁷⁸
- *Вы не желаете присесть* рядом? Спросил я приторно, пытаюсь сдвинуть к ней табурет, который оказался привинченным к полу. (В. Скворцов, Каникулы вне закона, 2001, НКРЯ)
- *А вы не желаете ещё взять кредит на эксклюзивных условиях специально для Вас?*²⁷⁹

Konieczność, obowiązek, zobowiązanie do wykonania czegoś wyrażone zostaną również z zastosowaniem krótkich form przymiotników *должен, обязан, нужен, нельзя*, predykatywów na -o: *надо, нужно, необходимо, должно*. Używając ich, nadawca wypowie kategoryczne żądania, nakazy, zakazy, polecenia. W tym celu stosuje się także nieosobową formę czasownika *следовать* — *следует*:

- *Мне нужно, чтобы ты помог*²⁸⁰.
- *Вы должны* внимательно *прочитать* эти документы!
- Эти документы *следует* внимательно *прочитать*!
- *Пользователи* зала электронной библиотеки *обязаны предоставлять* сотрудникам зала контрольный листок для внесения отметки!
- В таком случае, *ты обязан написать* эту работу ещё раз!
- *Тебе надо обратиться* за помощью к специалисту!
- Чтобы получать газету с февраля на дом, *вам необходимо оформить подписку* до 23 января в любом почтовом отделении. (Ещё не поздно 2003, „Вечерняя Казань” 14.01.2003, НКРЯ)
- Добрый день, Максим! Операции на РТС Вы можете совершать только после получения доступа. Для этого *Вам необходимо оформить заявление* в офисе компании. (Форум: RTS Standard в Финаме: новые возможности на рынке, 2010–2011, НКРЯ)
- Тебе *нельзя курить*!
- Оля! *Нельзя* быть такой глупой! (О. Зуева, Скажи, что тебе нужно..., „Даша”, 2004, НКРЯ)

Predykatywy *надо, нужно, необходимо* i czasownik *следует* występują w instrukcjach obsługi, ostrzeżeniach i radach związanych z użytkowaniem różnych urządzeń, na przykład:

²⁷⁸ http://speakworld.narod.ru/rechevoi_etiket_prosba.htm (dostęp: 7.11.2018).

²⁷⁹ Zob. И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*, s. 57.

²⁸⁰ О tego typu konstrukcjach zob. Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова, *op. cit.*, s. 331.

— Товарищ Гастев, у вас грязно, вам **надо** чаще **подметать** и мокрой тряпкой [...] мыть. (А. Азольский, Облramтеатр, „Новый мир”, 1997, НКРЯ)

— Нет, дорогой, тебе **нужно** ещё **позаниматься**. Ты совсем не понимаешь функции подлежащего. (А. Герасимов, Ты можешь, 2001, НКРЯ)

— Сандвич-тостер **необходимо хранить** в чистоте, поскольку он предназначен для приготовления пищи!

— Уважаемые Пользователи! Особое внимание **необходимо обратить** на правила техники безопасности!

Правила эксплуатации газонокосилки

[...] После каждого использования **следует удалить** остатки травы и грязь, скопившиеся внутри шасси, так как, засохнув они могут затруднить последующий пуск. [...]

11.5.2. Język niemiecki

W funkcji dyrektywnej mogą być użyte czasowniki modalne: *wollen, sollen, mögen, können, dürfen, müssen*. Występują one w zdaniach oznajmujących i pytających. Czasowniki modalne nie tworzą trybu rozkazującego, zdolność tworzenia nakazów, zakazów, żądań, poleceń, prośb, rad zawarta jest w ich znaczeniu:

— **Du darfst nicht rauchen!** (zakaz, matka do nastoletniego syna)

— **Hier darf man nicht parken!** (zakaz)

— **Ihr müsst die Fenster geschlossen halten.** (żądanie, nauczyciel do uczniów)

— **Hans, du musst jetzt deine Hausaufgaben machen.** (polecenie/żądanie skierowane przez matkę do dziecka)

— **Wir sollen den Rasen nicht betreten!** (zakaz)

— **Du sollst mehr lernen!** (żądanie/rada rodziców skierowane do dziecka)

— **Sie können hier nicht tun, was Sie wollen.** (żądanie skierowane do sąsiada hałasującego w nocy = *Seien Sie ruhig!*)

— **Du kannst nicht so viel Computer spielen!** (rodzice do nastoletniego syna)

— **Du musst bessere Noten haben.** (żądanie matki do dziecka)

— **Man soll alten Leuten helfen!** (moralny nakaz)

— **Man soll Kinder nicht schlagen!** (moralny zakaz)

— **Sie sollen aufstehen!** (żądanie)

— **Er soll weniger rauchen!** (rada)

— **Du darfst nicht aufhören.** (R. Schuder, *Agrippa und Das Schiff der Zufriedenen*, 1987, DWDS)

— **Luise, du sollst nicht grüßen, sondern servieren.** (M. Walser, *Ein springender Brunnen*, 1998, DWDS)

— **Du kannst nicht einfach so gehen.** (B. Schlink, *Der Vorleser*, 1995, DWDS)

- ***Du musst mitkommen!*** (B. Lebert, *Crazy*, 1999, DWDS)
- ***Du musst lernen zu warten*** — , sagt Cat am Abend, Nora und Christine sind enttäuscht, weil sie den Abflug des Flyman nicht gesehen haben. (J. Hermann, *Sommerhaus, später*, 2000 [1998], DWDS)

Żądanie albo życzenie/prośba nadawcy indywidualnego lub instytucjonalnego wyrażone czasownikiem *sollen* może w znaczeniu przenośnym oznaczać wolę jakiejś nadludzkiej istoty albo odnosić się do reguł moralnych, etycznych religijnych — wówczas w mniejszym lub większym stopniu, w swoim znaczeniu podstawowym, możliwe jest do oddania z użyciem *wollen*, na przykład:

- ***Hunde sollen*** auf der Leine geführt werden. — Der Stadtrat ***will***, dass Hunde...
- ***Du sollst*** deinen Nächsten ***lieben***... — Gott ***will***, dass du deinen Nächsten...
- ***Die neue Maschine soll... entlasten***. — Die Erfinder ***wollen***, dass die Maschine...²⁸¹

Czasowniki *wollen* i *möchten* nie mogą być używane jako nakazy, zakazy, żądania w zdaniach oznajmujących, takich jak podane wcześniej. W zdaniach z *dass* mogą one jednak także pełnić te funkcje²⁸²:

- ***Ich will, dass du arbeitest!***
- ***Ich möchte, dass du jetzt gehst.***

Czasowniki modalne *wollen* i *mögen* w dyrektywnych aktach mowy występują natomiast w pytaniach, często z przeczeniem i partykułą *lieber*, mają wtedy charakter uprzejmej prośby/propozycji/sugestii/bardzo łagodnego żądania, na przykład:

- ***Wollen Sie nicht lieber*** die Wohnung im 8. Stockwerk nehmen?
- ***Wollt ihr morgen vielleicht etwas früher kommen!*** (prośba/żądanie)
- ***Möchtet ihr das nicht lieber mal in eurer Gruppe besprechen?***
- ***Möchten Sie nicht lieber ein größeres Kleid anprobieren?***

Dyrektywne akty mowy mogą zostać wyartykułowane także w zdaniach pytających z czasownikami modalnymi *können*, *dürfen*, na przykład:

- ***Könnt ihr bitte etwas leiser sprechen!*** (prośba/żądanie)
- ***Können Sie nächste Woche kommen!*** (prośba/żądanie)
- ***Darf ich, Mutti, ins Kino gehen?*** (prośba o pozwolenie)
- ***Kann ich dir helfen?*** (prośba/propozycja)

Czasowniki modalne w trybie przypuszczającym (*Konjunktiv II*) są konkurencyjną bardziej uprzejmą, grzeczniejszą formą wypowiedzeń z czasownikami w trybie oznajmującym, na przykład:

²⁸¹ Duden. *Grammatik der deutschen...*, s. 98.

²⁸² H. Genzmer, *op. cit.*, s. 133.

— **Könnten Sie** mir bitte **sagen**, wo die Post ist? = **Können Sie** mir **sagen**, wo die Post ist?

— **Dürfte ich** Sie mal um Hilfe **bitten**? = **Darf ich** Sie mal um Hilfe **bitten**?

— **Könntest du** bitte etwas lauter **sprechen**? Ich höre dich nicht. = **Kannst du** bitte etwas lauter **sprechen**? Ich höre dich nicht.

— **Könnten Sie** das noch mal **wiederholen**? fragte er leise. (I. Schulze, *Neue Leben*, 2005, DWDS)

— **Dürfte ich** Sie dann jetzt nach vorn **bitten**, Herr Arbogast? (T. Hettche, *Der Fall Arbogast*, 2001, DWDS)

Czasowniki modalne w trybie przypuszczającym (*Konjunktiv II*) wyrażają także propozycję, zalecenie, radę, pouczenie. Na przykład:

— **Du solltest** zum Arzt **gehen**.

— **Du solltest** dir diesen Film **ansehen**.

— **Du hättest nicht** so schnell **fahren sollen**.

— **Du müsstest/ solltest** ihn morgen **anrufen**.

— **Du hättest schneller reagieren müssen/sollen**²⁸³.

— **Du solltest** lieber Französisch **lernen**, anstatt deine blöden Filme zu machen. (A. Exler, *Ein Staat vor Gericht*, „Die Zeit” 22.01.1999, DWDS)

11.6. Czasowniki performatywne

Do tej grupy należeć będą wypowiedzenia, których orzeczenie wyrażone jest czasownikiem performatywnym²⁸⁴. Czasownik występuje zwykle w pierwszej osobie liczby pojedynczej lub pierwszej osobie liczby mnogiej, w trybie oznajmującym albo przypuszczającym (tryb przypuszczający stosuje się tylko w niektórych czasownikach performatywnych) czasu teraźniejszego. Prawdliwość ta dotyczy zarówno języka rosyjskiego, jak i niemieckiego.

Performatywy mówią o robieniu czegoś — w przeciwieństwie do mówienia o czymś, mogą być udane albo nieudane, nie odnoszą się do kategorii prawda-falsz²⁸⁵.

11.6.1. Język rosyjski

W języku rosyjskim w dyrektywnych aktach mowy występują następujące czasowniki performatywne: *просить, умолять, предлагать, советовать, рекомендо-*

²⁸³ *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik...*, t. 1, s. 674.

²⁸⁴ J.L. Austin, *Wyrażne czasowniki performatywne*, [w:] *idem, Mówienie i poznawanie...*, s. 629–639.

²⁸⁵ J.L. Austin, *Twierdzenia, performatywy, moc illokucyjna*, [w:] *idem, Mówienie i poznawanie...*, s. 678.

вать, запрещать, приказывать, требовать. Używane są one w czasie teraźniejszym w trybie oznajmującym, w czasie przyszłym dokonanym w trybie oznajmującym i przypuszczającym. Tryb przypuszczający nadaje wypowiedzi charakter uprzejmy, przyjazny, a czas przyszły dokonany w trybie oznajmującym brzmi znacznie bardziej kategorycznie. Występują w języku mówionym i pisanym, oficjalnym i nieoficjalnym. I. Łysakowa i T. Wiesiełowska zauważają, że *запрещать* i *приказывать* używane są częściej w języku pisanym, natomiast w języku mówionym wskazują na znaczącą różnicę rozmówców w posiadanym statusie społecznym²⁸⁶. Nie każdy czasownik performatywny może zostać użyty w dyrektywnym akcie mowy, gdyż może to grozić tak zwanym *samobójstwem illokucyjnym*²⁸⁷. W przykładach pokazano użycie nazwanych performatywów.

Просить

- *Уважаемые читатели! **Просим** Вас начинать поиск литературы с каталогов подсобного фонда! (Российская народная библиотека).*
- ***Прошу вас** в кабинет.*
- *Я **попросил бы** вас прийти после обеденного перерыва.*
- *Я **попрошу** вас позвонить позже.*

Умолять

- *Я **умоляю** тебя, прости, будь другом!*

Предлагать

- *Я **предлагаю** вам отдохнуть немножко.*

Советовать

- *Я **советую** тебе путешествие в Италию.*
- *Я **советовала бы** тебе купить эту блузку, она красивее той.*

Рекомендовать

- *Я **рекомендую** вам страховку на три тысячи рублей.*

Запрещать

- *Я **запрещаю** вам курить, курение для вас очень опасно.*

Приказывать

- *Я **приказываю** вам немедленно выполнить ваши обязанности!*

Требовать

- *Я **требую** полной тишины во время занятий!*

²⁸⁶ И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *Прагматика...*, s. 53.

²⁸⁷ З. Вендлер, *Иллокутивное самоубийство*, [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 16, s. 238–250.

Czasowniki performatywne w wypowiedziach dyrektywnych stosowane są także w formie trzeciej osoby liczby pojedynczej, gdy nie są kierowane do konkretnego adresata. Dotyczy to przede wszystkim zarządzeń, rozporządzeń, nakazów i zakazów wydawanych przez urzędy czy pracowników administracji różnorodnych instytucji, na przykład:

— *Пользователь может выбрать различные синтезаторы в зависимости от языка описания. [...] **Предлагается** решать поставленную задачу с использованием языка VHDL и синтезатора Leonardo Spectrum.* (П. Н. Бибило, *Информационные технологии*, 2004, НКРЯ)

— *Тоник [...] **советуется** нанести на ватный диск и протереть кожу [...].* (*Красота, здоровье, отдых: Косметика и парфюм* (форум), 2004, НКРЯ)

— *Чтобы акониты лучшие цвели, **рекомендуется** каждые три-четыре года кусты выкапывать, отделять хорошо развитые клубни и высаживать их на новое место.* (С. А. Курганская, *Акониты*, „Первое сентября” 2003, НКРЯ)

— ***Запрещается** пользоваться мобильными телефонами в читальных залах!*

— *Помечать каталожные карточки, переставлять или вынимать их из каталогов и картотек РНБ **запрещается!***

— *Вам **приказывается** разыскать в городе человека, знающего чешский язык, чтобы мы могли выпускать листовки на чешском языке. Выполняйте.* (И. М. Дьяконов, *Книга воспоминаний. Часть вторая. Глава третья 1941–1942*, 1995, НКРЯ)

— *От вас **требуется** сформировать свои пожелания — мы сделаем всё остальное.* (*Охотничьи путешествия: Россия и весь мир с компанией «Сафари и экспедиции»*, 2000, НКРЯ)

11.6.2. Język niemiecki

Czasowniki performatywne: *bitten, vorschlagen, raten, empfehlen, fordern/aufordern, verbieten, befehlen, beauftragen, anweisen, anordnen* mogą zostać użyte do utworzenia dyrektywnego aktu mowy. Czasowniki *fordern, verbieten* i *beauftragen* w języku mówionym i pisanym wskazują na różnicę w statusie między nadawcą i odbiorcą, na przykład rodzice–dzieci, nauczyciele–uczniowie. Użycie czasownika *befehlen* ogranicza się do sfery militarnej²⁸⁸:

— ***Ich bitte** Sie um Aufmerksamkeit!*

— ***Wir bitten** um Vergebung, so wie auch wir vergeben.* (M. Jochum, *Ich bitte um Vergebung*, „Die Zeit” 10.02.2000, DWDS)

— ***Ich schlage vor**, du stellst jetzt vor uns noch einmal deine Ideen dar, ganz privat.* (K. Jentsch, *Seit die Götter ratlos sind*, 1999 [1994], DWDS)

²⁸⁸ Zob. U. Kantorczyk, *op. cit.*, s. 55.

- *Ich rate Ihnen, den Wagen von seiner Unterseite mit einem Spezialmittel konservieren zu lassen; nicht mit gewöhnlicher Chassisfarbe, sondern mit einer gummi — teerigen Masse.* (A. Spoerl, *Mit dem Auto auf Du*, 1961 [1953], DWDS)
- *Wir empfehlen* bei Kopfschmerzen Tegal.
- (W. Hars, *Nicht ist unmöglich! Lexikon der Werbesprüche*, 2001 [1999], DWDS)
- *Ich empfehle Ihnen dieses Buch für die Dienstzeitgestaltung.* (A. Spoerl, *Mit dem Auto auf Du*, 1961 [1953], DWDS)
- *Wir fordern* Gerechtigkeit! („Die Zeit” 22.03.1996, DWDS)
- *Ich verbiete dir das!* (K. Tucholsky, *Herr Ahlmann*, 2000 [1929], DWDS)
- *Ich beauftrage Sie* mit der Erledigung der juristischen Formalitäten. (Klabund, *Der Kreidekreis*, 2005 [1925], DWDS)

Czasowniki performatywne w dyrektywnych aktach mowy występują także w konstrukcjach bezokolicznik + *zu* oraz zdaniach złożonych z *dass*, na przykład:

- *Ich bitte* Sie, sofort zu mir **zu kommen**.
- *Ich bitte* alle, mir **zu helfen** und **sich** uns **anzuschließen**. (Archiv der Gegenwart, 1976/adg19761205_101252, DWDS)
- *Wir bitten* Sie sehr darum, noch ein wenig **Geduld zu haben**. (H. Krausser, *Eros*, 2006, DWDS)
- *Ich bitte* Dich, **dass** Du mich heilst. (S. Großmann, *Ich bitte Dich, dass Du mich heilst*, 2007)
- *Ich bitte* Sie, **dass** Sie dieser Sache nachgehen.
- *Wir schlagen vor*, den gemeinsamen Verzicht auf die Produktion der Neutronenwaffe **zu vereinbaren**, solange es nicht zu spät ist. (Archiv der Gegenwart, 1978/adg19780605_103650, DWDS)
- *Ich schlage vor*, **dass** wir ihn über einen längeren Zeitraum hinweg beobachten. (K. Jentzsch, *Ankunft der Pandora*, 1997 [1996], DWDS)
- *Ich rate dir*, das Spiel **aufzugeben**. (F. Dürrenmatt, *Der Richter und sein Henker*, Reinbek bei Hamburg, 1965 [1952], DWDS)
- *Ich rate*, **dass** Sie im Augenblick flüssig machen, was möglich ist. (H. Ewers, *Alraune*, 1973 [1911], DWDS)
- *Ich empfehle* dir, mehr in die Oper **zu gehen** und dich endlich in Gottes großem Zoo etwas **umzusehen**. (K. Schenzinger, *Der Hitlerjunge Quex*, 1932, DWDS)
- *Wir fordern* auch, **dass** dieser Sieg nicht beschmutzt wird. (Archiv der Gegenwart, 1978/adg19780412_103486, 2001[1978], DWDS)
- *Ich fordere*, **dass** der Bund ein Leistungsgesetz auf den Weg bringt, das Menschen mit Behinderung aus der Sozialhilfe herauslöst, ihre Rechte stärkt und ihre Bedarfe auf eine zeitgemäße Weise abdeckt — erklärte die Ministerin. (<http://seniorenforum-wuerzburg.de/?p=6639>, 6.06.2011, DWDS)
- *Ich fordere Sie auf*, diese Mängel umgehend, spätestens bis zum ... **zu beseitigen**²⁸⁹.

²⁸⁹ https://www.finanztip.de/.../Musterschreiben_Maengelanzeige.doc (dostęp: 10.10.2018).

— *Ich verbiete Ihnen, hier und in meiner Anwesenheit von Götzen zu sprechen!* (A. Andersch, *Sansibar oder der letzte Grund*, 1957, DWDS)

— *Ich verbiete euch, dass ihr vor dem Klingelzeichen den Klassenraum verlasst*²⁹⁰.

— *Ich beauftrage einen meiner Leute, sie zu suchen.* (R. Mell, *Kampf um das Weib — Kampf für die Brut*, „Berliner Illustrierte Zeitung” 24.06.1943, DWDS)

11.7. Inne formy pełniące funkcję dyrektywną

Funkcję dyrektywnych aktów mowy pełnią także, w obu językach, niektóre rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki, partykuły/wykrzyknienia. Ich zadaniem jest szybko przekazać: nakaz, żądanie, polecenie, ostrzeżenie, komendę, które niezwłocznie powinny być wykonane. Zaniechanie postępowania według tak wypowiedzianych dyrektywnych aktów mowy może mieć groźne dla odbiorcy następstwa, ponieważ tego typu wypowiedzi charakterystyczne są dla sytuacji wyjątkowo mocno nacechowanych emocjonalnie i/lub skrajnie niebezpiecznych, gdy zagrożone jest bezpieczeństwo, a nawet życie odbiorców. Wyjątkiem są komendy, ale odmowa ich wykonania albo wypełnienie zbyt opieszale grozi poważnymi konsekwencjami dla ich adresatów. Dalej podaję przykłady takich wypowiedzi.

Rzeczowniki:

- *Огонь! Feuer!*
- *Тишина! Ruhe!*
- *Свет! Licht!*

Przysłówki:

- *Быстро! Schnell!*
- *Быстрее! Schneller!*
- *Медленнее! Langsamer!*
- *Вверх! Nach oben!*
- *Вниз! Nach unten!*
- *Прочь! Вон! Weg! Raus!*
- *Прочь отсюда! Вон отсюда! Weg von hier!*
- *Руки прочь! Hände weg! Finger weg!*

Partykuły/wykrzyknienia:

- *Караул! Ти! Тсс! Айда! Марш! Цыц!*
- *Pst! Sch! Hopp! Dalli!*

²⁹⁰ Za: U. Kantorczyk, *op. cit.*, s. 205.

Rozdział 12

Schemat budowy dyrektywnych aktów mowy. Komponent uzupełnienia

Komponent uzupełnienia jest fakultatywną częścią dyrektywnego aktu mowy, który ma za zadanie:

1. wzmocnienie napięcia emocjonalnego przekazu;
2. wzmocnienie kategoryczności przekazu/stopnia obligatoryjności;
3. złagodzenie kategoryczności wypowiedzi;
4. uzupełnienie treści komunikatu zawartego w komponencie dyrektywnym.

Cele te nadawca może osiągnąć następującymi zabiegami:

— podanie dodatkowej informacji o sposobie wykonania, postępowania, którego oczekuje od odbiorcy;

— wskazanie na ewentualną pomoc/udział/współudział nadawcy, przygotowanie warunków wstępnych niezbędnych do realizacji czynności będącej przyczyną wypowiedzi;

— uzasadnienie, dlaczego realizacja treści zawartej w dyrektywnym akcie mowy jest potrzebna/niezbędna/korzystna;

— dodanie otuchy, odwagi, pocieszenie i uspokojenie odbiorcy;

— usprawiedliwienie się nadawcy, jeżeli treść aktu mowy, z którym zwraca się do odbiorcy, jest nieoczekiwana, niewygodna, przykra, a podporządkowanie się woli nadawcy może być niewygodne, szkodliwe, problematyczne i uciążliwe;

— dodatkowa informacja dotycząca stanu emocjonalnego nadawcy: zniecierpliwienie, strach, niepewność, ból, radość itp.;

— ostrzeżenie skierowane do osoby adresata;

— przymuszenie odbiorcy groźbami i szantażem do realizacji intencji zawartej w danym akcie mowy.

Pojawienie się komponentu uzupełnienia w prośbach, błaganiach i żądaniach zawsze spowoduje, że wypowiedź nadawcy będzie dłuższa, pełniejsza i grzeczniejsza, co pomoże skłonić odbiorcę do podjęcia decyzji o realizacji tego, z czym zwraca się do niego nadawca.

Element uzupełniający treść dyrektywnego aktu mowy nie pojawia się w wypowiedziach bardzo kategoriicznych i skrajnie niegrzecznych oraz takich, w których nadawca nie uważa za słuszne informować rozmówcę o celu, konieczności czy słuszności skierowania do jego osoby danej wypowiedzi i zakłada, że niezależnie od okoliczności, chęci, wiedzy i kompetencji odbiorca jest zobligowany do podporządkowania się jego woli. Takimi aktami są rozkazy, komendy, nakazy, gdyż nadawca wie, że odmowa ich realizacji może przynieść adresatowi bardzo nieprzyjemne, a nawet tragiczne konsekwencje.

12.1. Примеры компонентов дополнения о разных функциях для языка русского

Dyrektywne akty mowy z компонентом дополнения, który podaje wskazówkę dotyczącą sposobu postępowania/oczekiwanego rezultatu.

— *Читай Евангелие и отмечай в нём те места, которые ударяют тебя в душу, от которых трепетно делается сердце, ум светлеет, которые соберут твою волю к желанию новой жизни.* (KD + KU) (митрополит Антоний Блум, О покаянии, 1995, НКРЯ)

KU zawiera uzasadnienie, dlaczego realizacja treści zawartej w dyrektywnym akcie mowy jest potrzebna/korzystna.

— *Не делай больно другому человеку, потому что другие люди такие же, как ты, так же чувствуют, так же страдают, ты не один в этом мире, и все такие же — иначе тебе тоже будет плохо.* (KD + KU) (В. Крапивин, Д. Струев, Дорога негаснущей надежды, 2015, НКРЯ)

W KU nadawca apeluje do odbiorcy, chcąc, przez porównanie innych osób do rozmówcy, spowodować określone postępowanie/zaniechanie aktywności niekorzystnej dla otoczenia i tym samym zły dla samego odbiorcy. Uzasadnienie określonego postępowania jest w tym wypadku próbą wywołania poczucia jedności, solidarności z innymi członkami danej społeczności.

— *Идите, идите!* — крикнула Таня. — *Это очень хорошая башня.* (KD + KU) (В. Аксёнов, Пора, мой друг, пора, 1963, НКРЯ)

Nadawca odwołuje się tym razem do walorów estetycznych/materialnych jakiegoś obiektu, tutaj wieży, chcąc w ten sposób wskazać na korzyść/potrzebę podjęcia przez adresata wskazanej czynności: warto iść na wieżę, bo jest ona interesująca, ładna, zabytkowa itp.

KU wskazuje na ewentualną pomoc/udział/współudział nadawcy, na przykład przez przygotowanie warunków wstępnych niezbędnych do realizacji czynności będącej przyczyną wypowiedzi.

— **Кать, давай выбирайся**, — велел Дима, морщась, как будто у него болели зубы.

— **Давай-давай не сиди, я помогу**. Слышишь? — Как-то он уговорил её встать. (KD + KD+KU) (Т. Устинова, *Персональный ангел*, 2002, НКРЯ)

— **Обращайтесь в Торгово-промышленную палату Восточной Сибири, и мы поможем вам стать обладателем штрихкода!** (KD + KU) (Ну-жен штрихкод?, „Восточно-Сибирская правда” 28.06.2003, НКРЯ)

KU jest usprawiedliwieniem się nadawcy, jeżeli treść aktu mowy, z którym zwraca się on do odbiorcy jest niewygodna, przykra, a podporządkowanie się woli nadawcy może być szkodliwe, problematyczne i uciążliwe.

— **Отдай**, — жалобно попросил Езанга, — я никому не скажу. (KD + KU) (А. Григоренко, *Мэбэт*, 2011, НКРЯ)

Nadawca, zdając sobie sprawę, że spełnienie jego prośby jest niewygodne dla odbiorcy, chcąc pozyskać jego zgodę na realizację prośby, posuwa się do złożenia obietnicy zachowania dyskrecji, jeżeli zostanie spełniona jego prośba.

KU jest próbą dodania otuchy, odwagi, pocieszeniem i uspokojeniem odbiorcy.

— **Иди, Томка, иди** — не бойся, не потонешь! (KD + KU) (Е. И. Чарушин, *Тюпа, Томка и сорока*, 1946, НКРЯ)

— **Ну что же? Иди за ним смело, не бойся ... Всё будет о'кей!** (KD + KU) (А. Варламов, *Купавна*, 2000, НКРЯ)

Лучше выждать, может быть, всё ещё будет совершенно по-иному. Она шёпотом сказала:

— **И ты никому не говори**, ещё ничего не известно, всё ещё будет хорошо. (KD + KU) (В. Гроссман, *Жизнь и судьба*, ч. 1, 1960, НКРЯ)

KU jest przymuszeniem odbiorcy groźbami i szantażem do realizacji intencji zawartej w danym akcie mowy.

— **Иди и делай**. И пока не сделаешь — чтобы духу твоего здесь не было. (KD + KU) (А. Маринина, *Последний рассвет*, 2013, НКРЯ)

— **Не вздумай шевелиться**. Дернешься — убью! (KD + KU) (И. Павская, *Джоконда Миценского уезда*, 2006, НКРЯ)

— Со мной шутки плохи, — незнакомец рванул чемодан, — **молчи, гад, убью...** (KU + KD + KU) (С. Довлатов, *Иная жизнь*, 1984, НКРЯ)

KU podaje dodatkową informację dotyczącą stanu emocjonalnego nadawcy: zniecierpliwienie, rozdrażnienie, irytacja, strach, niepewność, ból, radość itp., które powinny zmobilizować odbiorcę do podjęcia działania.

Sytuacja 1 (zniecierpliwienie, rozdrażnienie)

— *Ну, читай, что ты! Да читай же! Для чего мы здесь собрались?!* (KD + KU) (М. Акимова, *Тимченков в клубе*, „Сибирские огни”, 2013, НКРЯ)

Wypowiedź oddaje zniecierpliwienie i rozdrażnienie spowodowane ociąganiem się adresata w wypełnieniu oczekiwanego przez wszystkich działania. Na ten stan emocjonalny wskazują partykuły *ну, же* oraz dodatkowo wypowiedź będąca uzupełnieniem i podkreśleniem stanu emocjonalnego współmówców: *Для чего мы здесь собрались?!*, a zarazem przypomnieniem adresatowi o jego powinności.

Sytuacja 2 (sympatia, życzliwość, przywiązanie)

— *Прощай, дорогой Бертран! Ты мил мне, как друг, и словно далёкий родственник, в тебе моё чувство нежных воспоминаний. Пиши мне письма, я буду очень рада их получать.* (KU + KD + KU) (А. П. Платонов, *Епифанские иллюзы*, 1927, НКРЯ)

Nadawca dwa razy podkreśla swoją sympatię wobec osoby współmówcy. Chce w ten sposób wpłynąć na jego uczucia i zobowiązać do wypełnienia prośby/żądania zawartego w komponencie dyrektywnym wypowiedzenia.

12.2. Przykłady komponentów uzupełnienia o różnych funkcjach dla języka niemieckiego

Uzasadnienie, dlaczego realizacja treści zawartej w dyrektywnym akcie mowy jest potrzebna/niezbędna/korzystna/przydatna.

— *Die Bedingungen müssen erfüllt sein, sonst ist der Vertrag das Papier nicht wert.* (KD + KU) („Die Zeit” 21.10.1999, nr 43, DWDS)

— *Du musst unbedingt dein Frauenproblem lösen, denke ich ... unbedingt ... sofort, sonst wirst du wie dein toter Vater bald sinnlos in der Nacht herumtelefonieren.* (KD + KU) (W. Genazino, *Die Liebesblödigkeit*, 2005, DWDS)

— *Man muss weit zurückgehen, um ernsthafte Versuche aufzuspüren, antiker Kunst und Literatur den normativen Charakter des Klassischen zuzusprechen und die platonische Trias des Guten, Schönen und Wahren wiederzubeleben.* (KD + KU) (*Die Antike, das Nächste Fremde?*, „Die Zeit” 7.01.2018 online, DWDS)

KU jest usprawiedliwieniem się nadawcy, jeżeli treść dyrektywnego aktu mowy, z którym zwraca się do odbiorcy, jest nieoczekiwana, uciążliwa, trudna do spełnienia itp.

— *Komm, wir gehen nach Hause, mir ist schon kalt.* (KD + KU) (*Edie ist frei*, „Berliner Zeitung” 25.06.2005, DWDS)

KU podaje dodatkową informację o sposobie wykonania, postępowania, którego oczekuje od odbiorcy.

- ***Ihr müsst es machen, wie du es sagst, genau so, sonst habt ihr keine Chance!***
- *pflichtete mir Georg bei.* (KD + KU) (I. Schulze, *Neue Leben*, 2005, DWDS)

KU wskazuje na ewentualną pomoc/udział nadawcy, przygotowanie warunków wstępnych niezbędnych do realizacji czynności będącej przyczyną wypowiedzi.

- ***Schreib bitte Oma, ich babe die Karten vorbereitet.*** (KD + KU) (A. Osang, *Nachrichten*, „Berliner Zeitung” 8.11.2000, DWDS)
- ***Melde Dich bei uns, wir helfen Dir gerne dabei.*** (KD + KU) (<http://podunion.com/podunion/textbeitrag/textpodunion/a-ricofluethi/4979/es-wird-getroffen>, 22.01.2013, DWDS)

KU to dodatkowa informacja dotycząca stanu emocjonalnego nadawcy: zniecierpliwienie, strach, niepewność, ból, radość itp.

- ***Halte meine Hände, ich habe Angst.*** (KD + KU) (R. Schuder, *Agrippa und Das Schiff der Zufriedenen*, 1987 [1977], DWDS)
- ***Schau, Juliette, Ich fühle mich schlecht, dass ich nichts tun ... um dir zu helfen.*** (KD + KU) („Grimm” Quill, 2012, Filmuntertitel, DWDS)

KU wyraża przymuszenie odbiorcy groźbami i szantażem do realizacji intencji zawartej w danym akcie mowy.

- ***Riekehl, geh weg, sonst stech ich dich auch ab.*** (KD + KU) (H. Hannover, *Die Republik vor Gericht 1975–1995*, 2001 [1999], DWDS)
- ***Mach, dass du wegstommst, sonst bring ich dich um!*** (KD + KU) (J. von Düffel, *Vom Wasser*, 2006, DWDS)

KU jest ostrzeżeniem rozmówcy przed niebezpieczeństwem/zagrożeniem/czymś nieprzyjemnym.

- ***Kommt nicht her, die Zustände sind unmenschlich!*** (*Hier scheitert Europa* „Die Zeit” 4.01.2018, DWDS)
- ***Geh nach Hause oder rechne mit Festnahme.*** (KD + KU) (*Großbritannien rechtfertigt Angstkampagne gegen Einwanderer*, „Die Zeit” 29.07.2013, DWDS)

KU dodaje otuchy, odwagi, pociesza i uspokaja odbiorcę, wskazuje, jak powinien postąpić.

- ***Weine nicht, Liebling, weine nicht, — für ein ganzes Leben voll Liebe, das uns bevorsteht, ist das Opfer nächsten Wochen am Ende nicht zu groß, — versuchtest du uns beide zu trösten, dabei fielen heiße Tropfen aus deinen Augen mir auf die Stirn.*** (L. Braun, *Memoiren einer Sozialistin*, 2001 [1909], DWDS)

Rozdział 13

Dyrektywne akty mowy a grzeczność

Dyrektywne akty mowy odgrywają istotną rolę w kształtowaniu stosunków międzyludzkich. Są one niezwykle ważne w tworzeniu więzi międzyludzkiej, kontakcie władzy i jej administracji ze społeczeństwem, komunikacji w układzie służbowym itp. Nieodpowiednio użyte, celowo lub przypadkiem, mogą być jednak także „zamachem” na wolność i niezależność adresata i tym samym zagrożeniem dla jego osoby. Związane to jest z ich podstawową funkcją komunikacyjną — zobligowaniem adresata do wykonania czynności, której domaga się, oczekuje, pragnie nadawca.

W tym rozdziale²⁹¹ chciałabym spojrzeć na dyrektywne akty mowy przez pryzmat strategii grzeczności i wskazać na:

1. sytuacje komunikacyjne, w których użycie niegrzecznych dyrektywnych aktów mowy nie budzi społecznych zastrzeżeń;

2. przykłady sposobów łagodzenia dyrektywnych aktów mowy według zasad grzeczności opracowanych przez Penelope Brown i Stephena Levinsona.

Ze względu na rodzaj kontaktów językowych, do których wykorzystywane są dyrektywne akty mowy, posłużę się terminem TWARZ — FACE, wprowadzonym do badań lingwistycznych przez Ervinga Goffmana. Interesował się on przede wszystkim porządkiem interakcyjnym, czyli zbiorem jawnych i ukrytych reguł kierujących naszym zachowaniem w kontaktach z innymi ludźmi, stąd też określenie tego typu kontaktów FACE TO FACE — *twarzą w twarz*. W myśl tego modelu interakcje *twarzą w twarz* to rodzaj przedstawienia teatralnego, podczas którego obaj rozmówcy odgrywają swoje role w celu wywarcia zamierzonego wrażenia na drugiej osobie. Publicznie reprezentują tylko jedną jaźń — *fronton*. Za nią kryje się druga — *kulisy* — która na zimno ocenia skuteczność działań podjętych w czasie rozmowy²⁹².

²⁹¹ W rozdziale został częściowo wykorzystany artykuł D. Pytel-Pandey, *Dyrektywne akty mowy w świetle strategii grzeczności*, „Slavica Wratislaviensia” 157, 2013, s. 117–125.

²⁹² Por. http://pl.wikipedia.org/wiki/Erving_Goffman (dostęp: 10.01.2013); E. Tomiczek, *Z badań nad istotą...*, s. 20–21.

W tej analizie przede wszystkim będę się opierać na badaniach dotyczących grzeczności interpersonalnej przeprowadzonych przez P. Brown i S. Levinsona, którzy analizując zachowania między interlokutorami, uwzględnili ich jednostkową potrzebę akceptacji siebie jako nadawcy i aprobaty ze strony odbiorcy. Przejęli rozumienie *twarży* w ujęciu proponowanym przez E. Goffmana i w *Universals in language usage: Politeness phenomena* w odniesieniu do codziennych typowych zachowań komunikacyjnych oraz doszli do wniosku, że:

— wszystkie jednostki mają *twarż pozytywną i negatywną* oraz działają racjonalnie, to znaczy wybierają środki, które będą dostatecznie satysfakcjonujące dla nich obu, a więc pozwolą je zachować;

— cechą charakterystyczną kontaktów między ludźmi jest, że partnerzy interakcji angażują się emocjonalnie, aby zachować swoją *twarż* oraz *twarż* partnera, ponieważ:

a) jeśli nadawca nie będzie respektował *twarży* partnera, zaistnieć może niebezpieczeństwo, że i partner nie będzie respektował jego *twarży*;

b) jeśli natomiast sam nie zachowa swojej *twarży*, inaczej mówiąc, przejawia złe maniery, złe zachowanie, istnieje potencjalne zagrożenie, że partner stworzy sobie fałszywy/niewłaściwy (wbrew oczekiwaniom) jego obraz i nie okaże mu należytego szacunku;

— może się zdarzyć, że *twarż* nadawcy lub odbiorcy, lub ich obu zostanie naruszona, wówczas dochodzi do tak zwanych *aktów zagrożenia twarży* — FACE-THREATENING ACTS (FTAs)²⁹³.

W wypadku dyrektywnych aktów mowy niebezpieczeństwo FTAs wychodzi w sposób szczególnie na pierwszy plan, ponieważ zawsze wywierają one jakiś nacisk na osobę adresata — na jego *twarż*.

W ujęciu P. Brown i S. Levinsona:

— *twarż negatywna* — to pragnienie każdej jednostki ludzkiej, by chronić własną niezależność i wolność działania;

— *twarż pozytywna* — to pragnienie każdej jednostki, by jej pozytywna wartość była uznana i potwierdzona przez innych²⁹⁴.

Pragnę tu podkreślić, że dyrektywne akty mowy są niemal zawsze zamachem na *negatywną twarż odbiorcy*, ale jednocześnie stają się swoistym sprawdzianem dla *pozytywnej twarży* nadawcy.

Odbiorca, decydując się na realizację skierowanego do niego dyrektywnego aktu mowy, daje tym samym wyraz chęci zachowania *pozytywnej twarży* nadawcy. Jest jeszcze niejako druga strona tego działania. Odbiorca, podejmując się realizacji skierowanego do jego osoby dyrektywnego aktu mowy, tym samym godzi się na pewne naruszenie swojej niezależności.

²⁹³ Zob. P. Brown, S. Levinson, *op. cit.*, s. 65; E. Tomiczek, *Z badań nad istotą...*, s. 21.

²⁹⁴ Zob. P. Brown, S. Levinson, *op. cit.*, s. 66–67.

W związku z tym należy zauważyć, że ma miejsce następująca zależność:

REALIZACJA DYREKTYWNEGO AKTU MOWY PRZEZ ADRESATA

=

UZNANIE WARTOŚCI NADAWCY (JEDNOZNACZNE Z CHĘCIĄ
ZACHOWANIA POZYTYWNEJ TWARZY NADAWCY)

=

POTENCJALNE ZAGROŻENIE NEGATYWNEJ TWARZY ADRESATA

Konieczna jest też odpowiedź na pytanie: *Co stanie się, jeśli adresat nie zgodzi się na wykonanie dyrektywnego aktu mowy skierowanego do niego przez nadawcę?* W konsekwencji następuje sytuacja odwrotna — odbiorca, rezygnując z realizacji narzucanego mu dyrektywnego aktu mowy, automatycznie podejmuje działanie chroniące jego *negatywną twarz*, ale jednocześnie upośledza tym samym *pozytywną twarz* nadawcy (brakuje uznania jego racji i ich wartości itp.).

BRAK REALIZACJI DYREKTYWNEGO AKTU MOWY PRZEZ ADRESATA

=

BRAK UZNANIA WARTOŚCI NADAWCY (JEDNOZNACZNE
Z NARUSZENIEM JEGO POZYTYWNEJ TWARZY)

=

ZACHOWANIE NEGATYWNEJ TWARZY ADRESATA (ODPARCIE ZAMACHU
NA JEGO NIEZALEŻNOŚĆ)

Zachowania niebezpieczne z punktu widzenia *ochrony twarzy* odbiorcy wpisane są niejako w działalność i reguły nią rządzące w instytucjach i organizacjach, w których w kontaktach między ich członkami istnieją duże różnice w hierarchii zajmowanych stanowisk. Chodzi tu o wojsko, policję, szkolnictwo, zwierzchnictwo kościelne, instytucje paramilitarne, dużą zależność służbową charakterystyczną dla niektórych profesji (na przykład rzemieślniczych)²⁹⁵.

Wypowiedź dyrektywna typu:

— (Прядовой) Иванов, немедленно ко мне!

— (Gefreiter) Schulz, sofort zu mir!

będąca kategorią żądaniem, charakterystyczna dla kontaktów wyższy rangą—niższy rangą, w wojsku odbierana jest przez niższego rangą żołnierza jako rozkaz. W normalnych kontaktach między ludźmi jest ona skrajnie niegrzeczna i znacząco naruszająca *negatywną twarz* odbiorcy oraz wystawiająca na poważną próbę *pozytywną twarz* nadawcy. Podobnie rzecz się ma w kolejnych przykładach.

²⁹⁵ O wypowiedziach dyrektywnych związanych z przynależnością do niektórych grup zawodowych zob. M. Heinemann, *Zu institutionalisierten Aufforderungs-Sprechhandlungen*, „Linguistische Studien” seria A, 99, 1982, s. 157–164.

Chirurg do pielęgniarki w czasie operacji wymownie wyciągając w jej kierunku rękę:

- *Скальпель!* (w znaczeniu: daj mi natychmiast skalpel)
- *Skalpell!*

Nauczyciel do ucznia w czasie lekcji:

- *Петров, к доске!*
- *Klein, an die Tafel!*

Mistrz do ucznia zawodu podczas praktyki w fabryce, objaśniając działanie maszyny:

- *Новиков, смотри сюда!*
- *Müller, schau mal hier!*

Przykłady te demonstrują układy zależności na linii nadawca–odbiorca, w których przynależność do określonej grupy zawodowej wskazuje niejako automatycznie, że w kontaktach służbowych między jej członkami tworzą się sytuacje uważane za naruszające *twarz* w codziennych kontaktach między ludźmi i bardzo niegrzeczne. W tych grupach zawodowych należą one natomiast do normalnych sytuacji komunikacyjnych, zachodzących podczas wykonywania czynności zawodowych, niemających wpływu na *twarz* interlokutorów. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że człowiek wstępujący w zależności służbowe w ramach wymienionych grup musi automatycznie zaakceptować ten fakt. Określony sposób komunikacji jest przypisany do konkretnych stanowisk, a to daje osobom je zajmującym poczucie zachowania własnej *twarży*.

Kolejne akceptowane społecznie naruszenia *twarży* odbiorcy, które nie są traktowane jako takie, to sytuacje bezpośredniego zagrożenia zdrowia i życia odbiorcy i jego kontakt z wszelkiego typu grupami ratowniczymi. Bezpośredni, krótki, precyzyjny, nierespektujący *twarży* odbiorcy sposób komunikowania jest charakterystyczny dla członków takich grup w czasie wykonywania ich czynności zawodowych. Konieczność błyskawicznego podejmowania trudnych decyzji, skrajnie stresująca sytuacja i w konsekwencji duże napięcie nerwowe, a przede wszystkim dobro nadrzędne, jakim jest zdrowie i życie, daje powszechne przyzwolenie na naruszenie wszelkich norm grzecznościowych.

Strażak do poszkodowanego w pożarze:

- *Лежи!*
- *Liege!*

Lekarz pogotowia ratunkowego do ofiary wypadku drogowego:

- *Дыши!*
- *Atme!*

Innego typu powszechnie aprobowanym przykładem naruszania *twarży* odbiorcy jest kontakt organów ścigania z wszelkiego rodzaju przestępcami. Naruszenie *twarży* tych jednostek z jednej strony jest akceptowane przez społeczeństwo, a z drugiej jest celowym zabiegiem stosowanym wobec przestępców według następującej logiki: *jawnie wystąpiłeś przeciwko obowiązującemu prawu, nie możesz liczyć na szacunek i respekt wobec twojej osoby, bo świadomie i celowo złamałeś prawo, które ci to gwarantuje.*

Policjant do przestępcy:

- *Пуки вверх!*
- *Hände hoch!*
- *Говори, как ты убил ego!*
- *Sag, wie hast du ihn umgebracht!*

Dyrektywne akty mowy należą do aktów szczególnie mocno narażonych na przekształcenie się w akty zagrażające *twarży* nadawcy, odbiorcy lub ich obu. Dzieje się tak, ponieważ ich zadaniem jest skłanianie odbiorcy do wykonania określonych czynności, a wszelkiego rodzaju nacisk lub przymus odbierany jest zwykle z niechęcią i jest swoistym zamachem na wolność i niezależność osoby, do której jest adresowany. W związku z tym w codziennych sytuacjach komunikacyjnych często prowadzone są dodatkowe działania mające: łagodzić, usprawiedliwiać, zmniejszać siłę perswazji. Służą temu określone środki leksykalne i gramatyczne²⁹⁶. Niezbędne jest także wskazanie, że różne akty dyrektywne będą zagrażać *negatywnej twarzy* odbiorcy z różnym stopniem nasilenia. Można zatem mówić o dyferencjacji poziomu zagrożenia *twarży* uzależnionej od wyboru aktu dyrektywnego zastosowanego przez nadawcę. Znaczącą rolę w gradacji zagrożenia *twarży* odgrywa długość wypowiedzi i stopień jej bezpośredniości lub pośredniości. Przykład takiego stopniowania zagrożenia *twarży* podaje Florian Coulmas:

- Setzen!*
- Setzen Sie sich!*
- Setzen Sie sich bitte!*
- Nehmen Sie bitte Platz!*
- Würden Sie bitte Platz nehmen!*
- Darf ich Sie bitten, Platz zu nehmen!*
- Dürfte ich Sie bitten, Platz zu nehmen!*²⁹⁷

²⁹⁶ O możliwościach modyfikacji wypowiedzi zob. rozdziały poświęcone komponentom faktycznym i komponentom uzupełnienia oraz na przykład: A. Awdiejew, *Gramatyka interakcji werbalnej...*, s. 87–161; Z. Czapiga, *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki*, Rzeszów 2006; E. Komorowska, *op. cit.*; U. Kantorczyk, *op. cit.*; И. П. Лысакова, Т. М. Веселовская, *op. cit.*; A. Charciarek, *Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie*, Katowice 2010.

²⁹⁷ F. Coulmas, *Diskursive Routine im Fremdsprachenerwerb*, [w:] *Routinen im Fremdspracherwerb*, red. R. Eppeneder, München 1986, s. 25, cyt. za: E. Tomiczek, *Die alte Fabel Arthur Schopen-*

Zacytowany przykład dotyczy języka niemieckiego, ale zasada ta znajduje odzwierciedlenie także w innych językach — również rosyjskim:

Садитесь!

Садитесь!

Садитесь, пожалуйста!

Вы не хотите сесть?

Вы не хотели бы сесть?

Я вас прошу, садитесь, пожалуйста!

Я хотел бы попросить вас, садитесь, пожалуйста!

W aktach komunikacji stosowane są zabiegi, które można określić mianem *mechanizmów łagodzących*, ponieważ użycie ich ma złagodzić negatywny efekt pojawienia się dyrektywnego aktu mowy zagrażającego *twarzy* odbiorcy. Przedstawione dalej sytuacje komunikacyjne, istniejące w obu językach, pokazują, w jaki sposób nadawca może złagodzić skutki używania dyrektywnych aktów mowy.

Sytuacja 1

Ojciec do syna studenta, wiedząc, że jego pragnieniem jest podróż do Hiszpanii podczas wakacji:

— *Тебе надо копить деньги, если во время каникул ты собираешься поехать в Испанию.*

— *Du musst sparen, wenn du während der Sommerferien nach Spanien fahren willst.*

FTA łagodzony jest uzasadnieniem i radą mającą ułatwić realizację zamierzonego planu.

Sytuacja 2

Żona do męża zwraca się z prośbą, aby zrobił zakupy:

— *Петя, миленький, сделай покупки возвращаясь с работы, список лежит на столе.*

— *Peter, mein Schatz, geh bitte einkaufen, der Zettel liegt auf dem Tisch.*

FTA łagodzi poufała, serdeczna forma adresatywna wskazująca na ciepły, życzliwy stosunek nadawcy do odbiorcy.

Sytuacja 3

Matka do kilkuletniego dziecka, nakazując mu położenie się spać:

hauers von den Stachelschweinen — pragmalinguistisch neu ausgelegt, „Orbis Linguarum” 10, 1998, s. 174.

— *Все хорошие дети уже спят, иди тоже быстренько спать.*

— *Brave Kinder schlafen schon lange, geh auch ins Bett.*

FTA łagodzi porównanie do pozytywnego wzorca i nadanie tym samym pozytywnych cech odbiorcy, jeśli podporządkuje się do niego.

Sytuacja 4

Pobudzenie do wspólnego działania: studentka do koleżanki z grupy, przed trudnym egzaminem:

— *Давай вместе повторим весь материал, и тогда удастся нам сдать этот экзамен.*

— *Komm, wir wiederholen zusammen das ganze Material, und vielleicht bestehen wir diese Prüfung.*

FTA łagodzi pobudzenie adresata do działania razem z nadawcą, aby osiągnąć wspólny cel.

Sytuacja 5

Ojciec do kilkuletniego syna, żądając, aby sprzątnął swoje zabawki:

— *Сынок, если ты быстро уберёшь все свои игрушки, в субботу пойдём в кино.*

— *Mein Sohn, wenn du dein Spielzeug schön aufräumst, dann gehen wir am Samstag zusammen ins Kino.*

FTA łagodzi obietnica nagrody — wspólnego pójścia do kina, jeśli syn wykona polecenie ojca.

Sytuacja 6

Ojciec do nastoletniego syna z żądaniem o podanie przyczyny działania:

— *Скажи мне, почему ты сегодня не пошёл в школу? Меня беспокоит твоё поведение.*

— *Erkläre mir, warum du heute nicht in der Schule gewesen bist, weil mich dein Verhalten beunruhigt.*

FTA łagodzi podanie przyczyny działania nadawcy wywołanego troską, zaniepokojeniem sytuacją, w jakiej znajduje się adresat.

Sytuacja 7

Wypowiedź skierowana do przyjaciółki przygotowującej się do egzaminu na prawo jazdy:

— *Катя, выучи правила уличного движения, и тогда всё будет в порядке.*

— *Katrin, lerne die Verkehrsregeln, und alles wird sicher glattgehen.*

FTA łagodzi optymizm nadawcy, dodanie otuchy rozmówcy.

Sytuacja 8

Wypowiedź skierowana do zaprzyjaźnionego odbiorcy, który musi podjąć trudną decyzję:

— *Я понимаю твоё положение и знаю, что это трудно, но тебе необходимо что-нибудь решить.*

— *Ich verstehe deine Situation und weiß, dass es nicht einfach ist, aber du musst eine Entscheidung treffen.*

FTA łagodzi podkreślenie zrozumienia i sympatii nadawcy wobec odbiorcy.

Sytuacja 9

Kontakt młodszy pracownik naukowy–profesor:

— *Извините, пожалуйста, Иван Николаевич, но у меня есть к вам просьба...*

— *Entschuldigen Sie, Herr Professor, ich habe eine große Bitte an Sie...*

Wyrażanie szacunku wobec odbiorcy znacząco niweluje zagrożenie jego *negatywnej twarzy*.

Sytuacja 10

Kontakty współpracowników:

— *На завтра нам надо подготовить отчёт.*

— *Für morgen sollen wir einen Bericht vorbereiten.*

Użycie zaimka *my* zamiast *ty* i ukrytego aktu mowy łagodzi także zagrożenie *twarzy* odbiorcy, wskazując na wspólne cele i zadania nadawcy i odbiorcy.

Przedstawionych tu dziesięć sytuacji komunikacyjnych wskazuje na różne sposoby oddziaływania na osobę odbiorcy w celu złagodzenia zagrożenia jego *twarzy*, pozyskania przychylności, usprawiedliwienia się, poprawy jego negatywnego/nieżyczliwego nastawienia do nadawcy i jego wypowiedzi. Strategie łagodzące siłę nacisku²⁹⁸ zawartego w dyrektywnym akcie mowy to między innymi:

— uzasadnienie postępowania nadawcy, przybliżenie odbiorcy motywów postępowania;

— wytworzenie atmosfery życzliwości/przyjaźni/intymności przez użycie odpowiednich form adresatywnych i intonacji;

— wskazanie odbiorcy pozytywnego wzorca i próba obudzenia w nim ambicji dorównania wzorcowi;

²⁹⁸ Na temat kategorii grzeczności w odniesieniu do dyrektywnych aktów mowy zob. też D. Pytel-Pandey, *Realizacja kategorii grzeczności w dyrektywnych aktach mowy języka rosyjskiego*, [w:] *Komunikacja międzyludzka. Leksyka. Semantyka. Pragmatyka IV*, red. E. Komorowska, K. Kondzioła-Pich, Szczecin 2016, s. 308–317.

- propozycja wspólnego działania w celu wsparcia adresata;
- złożenie adresatowi obietnicy nagrody, korzyści, gratyfikacji za podjęcie działania zawartego w treści dyrektywnego aktu mowy;
- demonstrowanie współrozmówcy, że postępowanie nadawcy wynika z troski, życzliwości, empatii wobec osoby odbiorcy;
- okazywanie nadawcy szacunku, wyrazów uznania, podziwu dla jego wiedzy, osiągnięć itp.;
- optymizm nadawcy, wiara w pozytywne skutki wynikające z wykonania działania zgodnie z intencją zawartą w dyrektywnym akcie mowy.

Wszystkie podane taktyki mogą znacząco złagodzić FTAs i pomóc nadawcy osiągnąć cel komunikacyjny zawarty w dyrektywnych aktach mowy.

Podsumowanie

Zebrana literatura przedmiotu i przeprowadzona w niniejszej monografii analiza dyrektywnych aktów mowy, oparta na przykładach zaczerpniętych ze współczesnego języka rosyjskiego i niemieckiego, skłania do wyciągnięcia następujących dalej wniosków.

1. Wielość literatury dotyczącej omawianych aktów mowy, rozpatrującej je na różnych płaszczyznach świadczy o niesłabnącym zainteresowaniu badawczym tym rodzajem wypowiedzi.

2. Jednoznaczne określenie składu klasy dyrektywnych aktów mowy jest trudne, czego dowodem są różnorodne propozycje. Do przeprowadzenia dalszej analizy niezbędne było określenie składu tej klasy aktów mowy. Po przedstawieniu różnych podziałów zdecydowałam się, opierając się na klasyfikacji D. Wunderlicha, przyjąć następujący skład: żądania, nakazy, zakazy, rozkazy, komendy, polecenia, regulaminy, przykazania, przymuszenia, szantaże, zarządzenia, recepty, przepisy, propozycje, pobudzenia/zachęty do czegoś, prośby, błagania, wskazówki, rady, przestrogi, instrukcje, ostrzeżenia.

3. Stawiając sobie za cel badawczy analizę dyrektywnych aktów mowy o charakterze uogólniającym, uniwersalnym, uwzględniłam czynniki socjolingwistyczne, pragmalingwistyczne, psycholingwistyczne oraz kulturowe. W związku z tym opracowana przeze mnie definicja ujęła warunki: interlokutorów, przyczynę komunikacji między nimi, narzędzie do jego przekazania, kompetencję komunikacyjną interlokutorów, czynniki wewnętrzne wpływające na rozmówców, uwarunkowania zewnętrzne.

4. Przeprowadzenie klasyfikacji dyrektywnych aktów mowy pozwoliło określić: a) poziom siły obligującej adresata/adresatów do ich wypełniania i rodzaj konsekwencji grozących im w wypadku odmowy realizacji; b) osoby wynoszące korzyści z ich wypełnienia, c) rodzaj konsekwencji, jakich mogą oczekiwać z powodu realizacji poszczególnych wypowiedzi.

Pomoże to w dalszej analizie tego typu wypowiedzi, interlokutorzy zaś łatwiej sprecyzują sposób postępowania i rodzaj oczekiwań odnośnie do danego aktu mowy.

5. Dyrektywnych aktów mowy jako aktów ukrytych używa się chętnie. Powodami ich użycia są:

- a) dążenie do ekonomii językowej, do stosowania wszelkich możliwych skrótów,
- b) chęć rozmówców, by ich wypowiedź była bardziej uprzejma,
- c) sytuacje o wyjątkowo silnym, negatywnym nacechowaniu emocjonalnym,
- d) chęć manipulowania adresatem w celu osiągnięcia przez nadawcę konkretnej korzyści, będącej efektem działania odbiorcy,
- e) chęć ochrony *twarży* nadawcy, odbiorcy lub ich obu w sytuacjach niejednoznacznych pod względem prawnym, moralnym albo po prostu strach przed reakcją odbiorcy i wystawieniem się na śmieszność lub odtrącenie.

6. Akty pośrednie zasadniczo nie powinny występować w kontaktach oficjalnych, służbowych, bo te obligują rozmówców do precyzji, jednoznaczności i prawnej odpowiedzialności za słowo. Czynniki te wykluczają niejasność i nieprecyzyjność, cechujące akty niejawne. Akty pośrednie nigdy nie powinny pojawiać się w wypowiedziach, w których wieloznaczność może zagrażać zdrowiu lub życiu ich odbiorców. Właściwa interpretacja ukrytych aktów mowy zależy od kompetencji komunikacyjnej adresata, dlatego nadawca powinien po nie sięgać, tylko gdy wie, że pozwalają na to umiejętności jego współrozmówcy.

7. Pojęcie *intencja* weszło do badań lingwistycznych z psychologii i staje się przedmiotem analiz językoznawczych, jeśli realizowane są one na linii zamiar-sens–wypowiedź/tekst. W procesie komunikacji wydziela się trzy rodzaje intencji. Właściwe odczytanie każdego z rodzajów intencji: zamierzonej, wyrażonej i odebranej, jest jednym z warunków skuteczności oddziaływania językowego. Precyzyjne określenie intencjonalności zawartej w bliskich sobie znaczeniowo dyrektywnych aktach mowy ma duże znaczenie dla analizy pragmalingwistycznej i może wydatnie przyczynić się do właściwego odczytania wypowiedzi nadawcy.

8. Nadawca może doprowadzić do pomyślnego zrealizowania swojej intencji w odpowiednim dyrektywnym akcie mowy, jeśli spełnione będą warunki nazwane przez twórców teorii aktów mowy *warunkami fortunności*. Znajomość oraz ich przestrzeganie pomagają nadawcy osiągnąć cel komunikacyjny. W monografii poddane zostały analizie poglądy J.L. Austina, J.R. Searle’a, H.P. Grice’a, R. Lakoff, G. Leecha, D. Sperbera i D. Wilson oraz ich wpływ na realizację zamiarów interlokutorów.

9. Analiza dyrektywnych aktów mowy skłania do szukania ogólnego schematu budowy tego typu wypowiedzi w celu ułatwienia ich tworzenia w konkretnej sytuacji komunikacyjnej, w zależności od potrzeb i intencji nadawcy i łatwiejszej interpretacji ich znaczenia przez odbiorcę. Wypowiedzi dyrektywne muszą mieć przynajmniej jeden składnik — komponent dyrektywny (KD), ale mogą mieć również komponent fatyczny (KF) i/lub komponent uzupełnienia (KU). Na komponent

fatyczny składają się zwroty adresatywne, formuły etykiety językowej, konstrukcje nawiązujące kontakt z adresatem, wykrzyknienia. Komponent dyrektywny zawiera akty mowy pobudzające do działania. Komponent uzupełnienia to część uzasadniająca użycie konkretnego dyrektywnego aktu mowy, a więc: argumentowanie, wyjaśnienia, przeproszenia, ponaglenia, ostrzeżenia itp. Znajomość budowy dyrektywnych aktów mowy ułatwia komponowanie tego rodzaju wypowiedzi. Zadaniem komponentu fatycznego jest modyfikacja wypowiedzi przez wyrażenie emocjonalnego stanu nadawcy, jego nastawienia do adresata lub do otaczającej go rzeczywistości i zachodzących wydarzeń, nawiązanie kontaktu z adresatem, zdemonstrowanie sympatii i życzliwości albo niechęci do kontynuacji kontaktu z rozmówcą i zamiaru jego przerwania.

10. Elementy komponentu fatycznego mogą występować pojedynczo, ale w celu podniesienia poziomu oddziaływania na odbiorcę nadawca często decyduje się na łączenie różnych elementów tworzących komponent fatyczny, na przykład: formy adresatywne + wyrażenia czasownikowe; wykrzyknienia + formy adresatywne; pozdrowienia, powitania, pożegnania + formy adresatywne; pozdrowienia + formy adresatywne + wyrażenia czasownikowe; wykrzyknienia + wyrażenia czasownikowe; wykrzyknienia + wyrażenia czasownikowe + formy adresatywne.

11. Komponent dyrektywny tworzy jądro wypowiedzi dyrektywnej i pełni podstawową funkcję. Na komponent ten składać się mogą konstrukcje zawierające: czasownik w trybie rozkazującym, czasownik w trybie przypuszczającym, czasownik w trybie oznajmującym, bezokolicznik, czasowniki modalne, formy modalne, czasowniki performatywne w formie osobowej, inne formy pełniące funkcję dyrektywną.

12. Komponent uzupełnienia jest fakultatywną częścią dyrektywnego aktu mowy, który ma za zadanie wzmocnienie napięcia emocjonalnego przekazu; wzmocnienie lub złagodzenie kategoryczności przekazu/stopnia obligatoryjności, uzupełnienie treści komunikatu zawartego w komponencie dyrektywnym. Element uzupełniający treść dyrektywnego aktu mowy z zasady nie pojawia się w wypowiedziach bardzo kategorycznych/skrajnie niegrzecznych oraz takich, w których nadawca nie uważa za właściwe informowania rozmówcy o celu, konieczności czy słuszności skierowania do jego osoby danej wypowiedzi. Zakłada on, że niezależnie od okoliczności, chęci, zdobytej wiedzy i kompetencji odbiorca jest zobligowany do podporządkowania się jego woli. Takimi aktami są rozkazy, komendy, nakazy, gdyż nadawca wie, że odmowa ich realizacji może przynieść adresatowi bardzo nieprzyjemne, a nawet tragiczne konsekwencje.

13. Nieodpowiednio użyte, celowo lub przypadkiem, dyrektywne akty mowy mogą być „zamachem” na wolność i niezależność adresata i tym samym zagrożeniem dla jego osoby. Związane to jest z ich podstawową funkcją komunikacyjną — zobligowaniem rozmówcy do wykonania czynności, której domaga się, oczekuje, pragnie nadawca. Zachowania niebezpieczne z punktu widzenia *ochrony twarzy*

odbiorcy wpisane są niejako w działalność i reguły nią rządzące w niektórych instytucjach i organizacjach. Kolejną akceptowaną społecznie sytuacją naruszania *tworzy odbiorcy* jest bezpośrednio zagrożenie zdrowia i życia odbiorcy i jego kontakt z wszelkiego typu grupami ratowniczymi.

14. Zebrany materiał językowy dotyczący języków rosyjskiego i niemieckiego świadczy o bogactwie form i różnorodności środków możliwych do wykorzystania w komunikacji w celu tworzenia dyrektywnych aktów mowy od wypowiedzi skrajnie niegrzecznych, przez neutralne, aż po bardzo uprzejme. Przeprowadzona analiza wskazuje na istnienie wielu cech wspólnych, uniwersalnych, dotyczących dyrektywnych aktów mowy, co potwierdzają przytoczone przykłady z obu języków. Odnosi się to do wszystkich podanych klasyfikacji, budowy wypowiedzi o charakterze dyrektywnym, intencjonalności wypowiedzi dyrektywnych i intencji komunikacyjnej, jaką kierują się rozmówcy posługujący się tego typu wypowiedziami. Dotyczy to także warunków fortunności i podstawowych zasad satysfakcjonującego interlokutorów kontaktu językowego, jakim jest, według postulatów P. Brown i S. Levinsona, *ochrona twarzy* rozmówców. Podane sposoby łagodzenia nacisku na odbiorcę mają też charakter uniwersalny, bo odnoszą się do psychiki ludzkiej. Są to:

- uzasadnienie postępowania nadawcy, przybliżenie odbiorcy motywów postępowania;
- wytworzenie atmosfery życzliwości/przyjaźni/intymności przez użycie odpowiednich form adresatywnych i intonacji; wskazanie odbiorcy pozytywnego wzorca i próba obudzenia w nim ambicji dorównania temu wzorcowi;
- propozycja wspólnego działania w celu wsparcia adresata;
- złożenie adresatowi obietnicy nagrody, korzyści, gratyfikacji za podjęcie działania zawartego w treści dyrektywnego aktu mowy;
- demonstrowanie współrozmówcy, że postępowanie nadawcy wynika z troski, życzliwości, empatii wobec osoby odbiorcy;
- optymizm nadawcy, wiara w pozytywne skutki wynikające z działania zgodnego z intencją zawartą w dyrektywnym akcie mowy;
- okazywanie nadawcy szacunku, wyrazów uznania, podziwu dla jego wiedzy, osiągnięć itp.

15. Rezultaty niniejszej analizy mogą posłużyć do dalszych badań nad dyrektywnymi aktami mowy, motywami i sposobami prowadzenia komunikacji językowej, ponieważ temat ten prawdopodobnie będzie tak długo aktualny, jak długo ludzie będą prosić, żądać, błagać, proponować — to znaczy do końca egzystencji *Homo sapiens*.

Bibliografia

- Anusiewicz J., *Kulturowe aspekty pragmatyki lingwistycznej*, [w:] *idem, Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995, s. 151–171.
- Apeltauer E., *Drohen*, [w:] *Semantik und Pragmatik. Akten des 11. Linguistischen Kolloquiums Aachen 1976*, t. 2, red. K. Sprengel, W.-D. Bald, H.W. Viethen, Tübingen 1977, s. 187–198.
- Austin J.L., *Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne (How to Do Things with Words)*, przeł. B. Chwedeńczuk, Warszawa 1993.
- Awdiejew A., *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków 2004.
- Awdiejew A., *Jednostki operacyjne ideacji w gramatyce komunikacyjnej*, [w:] *Język poza granicami języka*, red. A. Kiklewicz, J. Dębowski, Olsztyn 2008, s. 65–76.
- Awdiejew A., *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*, „Polonica” 9, 1983, s. 53–88.
- Awdiejew A., *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, „Uniwersytet Jagielloński. Rozprawy habilitacyjne” nr 117, Kraków 1987.
- Awdiejew A., *Strategie konwersacyjne (próba typologii)*, „Socjolingwistyka” 11, 1991, s. 7–20.
- Awdiejew A., *Ukryte akty mowy a analiza pragmatyczna*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze” 1986, z. 84, s. 13–21.
- Awdiejew A., Habrajska G., *Komponowanie sensu w procesie odbioru komunikatów*, Łódź 2010.
- Awdiejew A., Habrajska G., *Wprowadzenie do gramatyki komunikatywnej*, t. 1, Łask 2004.
- Awdiejew A., Habrajska G., *Wprowadzenie do gramatyki komunikatywnej*, t. 2, Łask 2006.
- Bańcerowski J., Pogonowski J., Zgółka T., *Wstęp do językoznawstwa*, Poznań 1982.
- Bartsch R., *Die Rolle von pragmatischen Korrektheitsbedingungen bei der Interpretation von Äußerungen*, [w:] *Sprechakttheorie und Semantik*, red. G. Grewendorf, Frankfurt am Main 1979, s. 217–243.
- Bartsch R., *Sprachnormen. Theorie und Praxis*, Tübingen 1985.
- Beck G., *Sprechakte und Sprachfunktionen. Untersuchungen zur Handlungsstruktur der Sprache und ihren Grenzen*, Tübingen 1980.
- Berger T., *Alte und neue Formen der Höflichkeit im Russischen: Eine korpusbasierte Untersuchung höflicher Direktiva und Kommissiva* („Slavistische Linguistik” 1996), München 1997.
- Bogusławski A., Karolak S., *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym*, Warszawa 1970.
- Brehmer B., *Höfliche Imperative im Russischen*, [w:] *Beiträge zu Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)* 3, red. K. Böttger, M. Giger, B. Wiemer, München 2000, s. 45–57.
- Brown P., Levinson S., *Universals in language usage: Politeness phenomena*, [w:] *Questions and Politeness Strategies in Social Interaction*, red. E.N. Goody, Cambridge 1978, s. 56–288.
- Brożek A., *Błędy logiczne w wypowiedziach a skuteczność komunikacyjna*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, nr 4, s. 33–42.
- Bugajski M., *Język w komunikowaniu*, Warszawa 2006.
- Bula D., Nawacka J., *Próba klasyfikacji aktów mowy*, „Socjolingwistyka” 5, 1983, s. 31–46.

- Bünting K.D., *Wstęp do lingwistyki*, przeł. E. Tomczyk-Topińska, Warszawa 1989.
- Charciarek A., *O niektórych wypowiedziach performatywnych w języku rosyjskim*, [w:] *Współczesne problemy dydaktyki języka rosyjskiego na różnych poziomach nauczania*, red. M. Szymoniuk, Katowice 1995, s. 14–25.
- Charciarek A., *Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie*, Katowice 2010.
- Charciarek A., *Porównanie wybranych językowych form grzecznościowych polskich, czeskich i rosyjskich*, [w:] *Grzeczność nasza i obca*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2005, s. 103–122.
- Cho Y., *Grammatik und Höflichkeit im Sprachvergleich. Direktive Handlungsspiele des Bittens, Aufforderns und Anweisens im Deutschen und Koreanischen*, Tübingen 2005.
- Cirko L., *Akceptacja w komunikowaniu się. Między preskrytywizmem a permissywizmem*, Wrocław 2009.
- Coulmas F., *Diskursive Routine im Fremdsprachenerwerb*, [w:] *Routinen im Fremdsprachenerwerb*, red. R. Eppeneder, München 1986, s. 3–45.
- Czapiga Z., *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki*, Rzeszów 2006.
- Czechowska A., *O sposobach wyrażania prośby w języku polskim (na przykładzie wypowiedzi cudzoziemców)*, „Poradnik Językowy” 2005, z. 4, s. 29–42.
- Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*, red. U. Engel, współp. D. Rytel-Kuc, t. 1–2, Heidelberg 1999.
- Dijk T.A. van, *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung (Tekstwetenschap. Een interdisciplinaire inleiding)*, przeł. na jęz. niemiecki Ch. Sauer, Tübingen 1980.
- Drabik B., *Językowe rytuały tworzenia więzi interpersonalnej*, Kraków 2010.
- Duden. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, t. 4, Mannheim 1998.
- Dunaj B., *Sytuacja komunikacyjna a zróżnicowanie polszczyzny mówionej*, „Język Polski” 65, 1985, z. 2–3, s. 88–98.
- Ehrich V., Saile G., *Über nicht-direkte Sprechakte*, [w:] *Linguistische Pragmatik*, red. D. Wunderlich, Frankfurt am Main 1972, s. 255–287.
- Eichler W., Bünting K.-D., *Deutsche Grammatik*, Frankfurt am Main 1989.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław-Warszawa-Kraków 1995.
- Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993.
- Engel U., *Deutsche Grammatik*, Heidelberg 1988.
- Engel U., Tertel R.K., *Kommunikative Grammatik. Deutsch als Fremdsprache*, München 1993.
- Engel U., Tomiczek E., *Abschwächung und Verstärkung als Kommunikationsstrategien am Beispiel des Sprechaktes: Auffordern im Deutschen und im Polnischen*, „Orbis Linguarum” 16, 2000, s. 103–109.
- Engel U., Tomiczek E., *Höflichkeit beim Argumentieren im deutsch-polnischen Kontrast*, „Orbis Linguarum” 35, 2009, s. 373–380.
- Engel U., Tomiczek E., *Wie wir reden. Sprechen im deutsch-polnischen Kontrast*, Wrocław-Dresden 2010.
- Fleicher M., *Komunikacja — jak to jest*, [w:] *Sapientia Ars Vivendi. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesor Annie Dąbrowskiej*, red. A. Burzyńska-Kamieniecka, A. Libura, Wrocław 2013, s. 391–397.
- Fraser B., *Perspectives on Politeness*, „Journal of Pragmatics” 14, 1990, s. 219–236.
- Funktional-kommunikative Sprachbeschreibung. Theoretisch-methodische Grundlegung*, red. W. Schmidt, Leipzig 1981.
- Furdal A., *Językoznawstwo otwarte*, Wrocław 1990.
- Galasiński D., *Czy przestrzeganie reguł konwersacyjnych zawsze sprzyja udatności aktu mowy?*, „Polonica” 16, 1994, s. 69–93.
- Galasiński D., *Indirectness in Language*, „Polonica” 17, 1995, s. 81–97.
- Galczyńska A., *Grzeczne i niegrzeczne akty odmowy w języku polskim*, „Język a Kultura” 17, 2005, s. 113–118.
- Galczyńska A., *Honoryfikatywne zróżnicowanie aktów odmowy w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1999, z. 2–3, s. 16–24.

- Gehrmann M., *O sposobach wyrażania semantycznej kategorii kauzatywności w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1983, z. 7, s. 402–415.
- Gehrmann M., *O zasadach ekwiwalencji w obrębie konstrukcji kauzatywnych w języku polskim i niemieckim*, „Poradnik Językowy” 1983, z. 10, s. 635–644.
- Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego* (*The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959), przeł. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Warszawa 2008.
- Goffman E., *Relacje w przestrzeni publicznej. Mikrostudia porządku publicznego* (*Relation in Public. Microstudies of the Public Order*, 1971), przeł. O. Siara, Warszawa 2011.
- Götze L., Hess-Lüttich E.W.B., *Knaurs Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch*, München 1989.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997.
- Gramatyka komunikacyjna*, red. A. Awdiejew, Warszawa-Kraków 1999.
- Gramatyka opisowa współczesnego języka rosyjskiego*, red. A. Bartoszewicz, J. Wawrzyńczyk, cz. 3. J. Wawrzyńczyk, W. Zmarzer, *Morfologia*, Warszawa 1987.
- Gramatyka opisowa współczesnego języka rosyjskiego*, red. A. Bartoszewicz, J. Wawrzyńczyk, cz. 4. J. Lukszyn, *Składnia*, Warszawa 1987.
- Grein M., *Kommunikative Grammatik im Sprachvergleich. Die Sprechaktsequenz Direktiv und Ablehnung im Deutschen und Japanischen*, Tübingen 2007.
- Genzmer H., *Deutsche Grammatik*, Frankfurt am Main 1995.
- Grice H.P., *Logika i konwersacja* (*Logic and Conversation*, 1975), przeł. J. Wajszczuk, „Przegląd Humanistyczny” 1977, nr 7, s. 85–99.
- Grice H.P., *Znaczenie* (*Meaning*, „The Philosophical Review” 66, 1957, s. 377–388), przeł. J. Linde, J. Wajszczuk, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 3, s. 153–161.
- Grochowski M., *Charakterystyka semantyczna wyrażen wolitywnych*, „Polonica” 4, 1978, s. 83–116.
- Grochowski M., *O pojęciu groźby*, „Polonica” 14, 1989, s. 33–44.
- Grodziński E., *Język, metajęzyk, rzeczywistość*, Warszawa 1969.
- Grodziński E., *Wypowiedzi performatywne. Z aktualnych zagadnień filozofii języka*, Wrocław 1980.
- Grodziński E., *Wypowiedzi performatywne o doniosłości prawnej lub quasi-prawnej*, [w:] *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*, red. A. Schaff, Wrocław 1980, s. 157–180.
- Grybosiova A., *Kilka refleksji na temat zasad (maksym) konwersacyjnych H.P. Grice*, „Poradnik Językowy” 2001, z. 7, s. 7–11.
- Grzeczność na krańcach świata*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2007.
- Grzeczność nasza i obca*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2005.
- Grzegorzczkova R., *Językowe wykładniki intencji wypowiedzi*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1989, z. 42, s. 69–78.
- Grzegorzczkova R., *Obelga jako akt mowy*, „Poradnik Językowy” 1991, nr 5–6, s. 193–200.
- Grzegorzczkova R., *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, „Język a Kultura” 4, 1991, s. 11–28.
- Grzegorzczkova R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 1995.
- Haase M., *Respekt gegenüber Besprochenem und Gesprächspartner*, [w:] *Sprechen und Hören, Akten des 23. Linguistischen Kolloquiums Berlin* 1988, red. N. Reiter, Tübingen 1989, s. 399–409.
- Haase M., *Respekt: Die Grammatikalisierung von Höflichkeit*, München-Newcastle 1994.
- Habermas J., *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz*, [w:] *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, red. J. Habermas, N. Luhmann, Frankfurt am Main 1971, s. 101–142.
- Habrajska G., *Nakłanianie, perswazja, manipulacja językowa*, cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_9419/c/92-125.pdf (dostęp: 1.08.2018).
- Handbuch der Linguistik. Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft*, oprac. H. Stammerjohann, München 1975.

- Harras G., *Handlungssprache und Sprechhandlung. Eine Einführung in die Handlungstheoretischen Grundlagen*, Berlin-New York 1983.
- Heinemann M., *Zu institutionalisierten Aufforderungen — Sprechhandlungen*, „Linguistische Studien” seria A, 99, 1982, s. 157–164.
- Helbig G., *Probleme der Sprechakttheorie*, „Studia Germanica Posnaniensia” 9, 1980, s. 3–20.
- Helbig G., Buscha J., *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig 1984.
- Hellmich H., *Sprechhandlungen und kommunikative Aufgabestellungen*, „Deutsch als Fremdsprache” 25, 1988, nr 3, s. 155–160.
- Hess-Lüttich E.W.B., *Vom Grüßen. Rituale des Grüßen im interkulturellen Vergleich*, [w:] *Praxis interkultureller Germanistik*, red. B. Thun, G.L. Fink, München 1993, s. 1009–1026.
- Hindelang G., *Auffordern: Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachlichen Realisierungsformen*, „Göppinger Arbeiten zur Germanistik” 247, 1978.
- Hindelang G., *Aufforderungen und Handlungsabsprachen*, [w:] *Sprachtheorie und Pragmatik. Akten des 10. Linguistischen Kolloquiums Tübingen 1975*, t. 1, red. H. Weber, H. Weydt, Tübingen 1976, s. 327–336.
- Hindelang G., *Einführung in die Sprechakttheorie*, Tübingen 2004.
- Honowska M., *Prawdopodobnie (przyczynek do teorii aktu mowy)*, „Polonica” 10, 1984, s. 121–131.
- Huszcza R., *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*, Warszawa 1996.
- Janczak A., *Akty mowy wprowadzające prośbę*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 10, s. 24–33.
- Kantorczyk U., *Pragmatik von Aufforderungshandlungen im Deutschen*, Szczecin-Rostock 2008.
- Karolak S., *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa 1972.
- Kasper G., *Linguistic Politeness: Current Research Issues*, „Journal of Pragmatics” 14, 1990, s. 193–218.
- Kasprzyk J., Lizak Z., *Komunikacja, czyli sztuka porozumiewania się*, Warszawa 2007.
- Kawka M., *Teoria aktów mowy Austina-Searla i jej szkolna aplikacja*, „Język Polski” 87, 1997, z. 4–5, s. 331–337.
- Kisiel P., *Etykieta językowa a wzory kultury*, [w:] *Polska etykieta językowa* („Język a Kultura” 6), red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 9–14.
- Klauke M., *Instruktive fachliche Aufforderungstexte. Eine kritische Bestandsaufnahme*, „Zeitschrift für Germanistik”, Neue Folge 3, 1993, z. 1, s. 154–169.
- Klein N., *Hybride Sprechakte: Warnen, drohen und erpressen*, [w:] *Sprache: Verstehen und Handeln. Akten des 15. Linguistischen Kolloquiums Münster 1990*, t. 2, red. G. Hindelang, W. Zillig, Tübingen 1981, s. 227–236.
- Kleszczowa K., Terminińska K., *Nakłaniające zdania aluzyjne*, „Język Polski” 63, 1983, s. 33–41.
- Kleszczowa K., Terminińska K., *Wypowiedzenia rozkaznikowe*, „Socjolingwistyka” 5, 1983, s. 115–127.
- Kneblewski R.A., *Komunikacja werbalna i niewerbalna w aspekcie filozoficznym. Rozważania metodologiczne w kierunku teorii aktów komunikowania*, [w:] *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*, red. A. Schaff, Wrocław 1980, s. 237–249.
- Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, red. E. Tabakowska, Kraków 2001.
- Koj L., *Uwagi o funkcjach języka i mowy*, [w:] *Funkcje języka i wypowiedzi* („Język a Kultura” 4), red. J. Bartmiński, R. Grzegorzczkova, Wrocław 1991, s. 35–52.
- Komicz L., *Semantyka w badaniach konfrontatywnych języka rosyjskiego i polskiego*, Katowice 1980.
- Kominek A., *Funkcje grzecznościowe „proszę” we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Polska etykieta językowa* („Język a Kultura” 6), red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 89–95.
- Komorowska E., *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Szczecin-Rostock 2008.
- Kondziola-Pich K., *Pocieszenie jako akt mowy we współczesnym języku polskim i rosyjskim. Studium pragmatyngwistyczne*, Szczecin 2015.
- Kondziola-Pich K., *Charakterystyka dyrektywnych aktów mowy występujących w hejcie internetowym*, „Socjolingwistyka” 32, <http://dx.doi.org/10.17651/SOCJOLING.32.10>, s. 163–172.

- Kryzia W., *Polskie i słoweńskie predykaty modalne o znaczeniu 'chcieć', 'móc', 'musieć', 'powinien' na poszerzonym tle słowiańskim*, Katowice 2005.
- Kucz I., *Pamięć. Uczenie się. Język*, Warszawa 1992.
- Kucz I., *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa 2005.
- Kuryło E., *Socjolingwistyczne uwarunkowania aktów mowy*, „Socjolingwistyka” 19, 2005, s. 7–17.
- Kuryło E., Urban K., *Funkcje uśmiechu w komunikacji*, „Socjolingwistyka” 20, 2006, s. 37–54.
- Labocha J., *Składnia żądania w polszczyźnie mówionej*, „Język Polski” 61, 1981, z. 1–2, s. 32–41.
- Labocha J., *Składnia żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, „Biblioteka LingVariów” 27, 2019.
- Labocha J., *Sposoby wyrażania żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, cz. 1, „Polonica” 11, 1985, s. 119–146.
- Labocki G., *Höflichkeitskonventionen im Wandel. Eine pragmatische Untersuchung anhand von Begrüßungsdialogen im Russischen vom Beginn des 20. Jahrhunderts bis zum Ende des II. Weltkrieges*, München-Berlin 2010.
- Lachur C., *Współczesny język rosyjski. System gramatyczny (z ćwiczeniami)*, Kępa 2006.
- Lakoff R., *The Logic of Politeness or Minding Your P's and Q's*, „Papers from the Nineth Regional Meeting Chicago Linguistics Society” 1973.
- Lalewicz J., *Podstawy funkcjonalnej typologii wypowiedzi*, [w:] *Semantyka tekstu i języka*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1976, s. 63–79.
- Leech G., *Exploration in Semantics and Pragmatics*, Amsterdam 1980.
- Lewandowski T., *Linguistisches Wörterbuch*, Heidelberg-Wiesbaden 1994.
- Levinson S.C., *Pragmatyka (Pragmatics)*, Cambridge 1983, przeł. T. Ciecierski, K. Stachowicz, Warszawa 2010.
- Lexikon der Germanistischen Linguistik*, red. H.P. Althaus, H. Henne, H.E. Wiegand, Tübingen 1980.
- Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini*, red. R. Conrad, Leipzig 1985.
- Linde-Usiekniewicz J., *Językowe, międzyjęzykowe, kulturowe i międzykulturowe aspekty grzeczności*, [w:] *Grzeczność na krańcach świata*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2007, s. 15–35.
- Linguistische Pragmatik*, red. D. Wunderlich, Frankfurt am Main 1972.
- Lüger H.-H., *Aufforderung und Gesichtsschonung in Behördentexten*, [w:] *Höflichkeitsstile*, red. H.-H. Lüger, Frankfurt am Main 2002, s. 165–184.
- Lyons J., *Semantics*, t. 2, London 1977.
- Lyons J., *Die Sprache (Language and Linguistics)*, Cambridge 1981, przeł. Ch. Gutknecht, München 1992, s. 282–287.
- Łuczaków I., *Próba funkcjonalnego opisu wypowiedzeń żądających w języku rosyjskim*, „Studia Linguistica” 15, 1992, s. 51–61.
- Łuczaków I., *Funkcjonowanie negacji w rosyjskich i polskich zdaniach imperatywnych. Konstrukcje prohibicyjne*, „Slavica Wratislaviensia” 87, 1994, s. 131–137.
- Łuczaków I., *Функционально-семантическое поле адресативности в русском языке*, [w:] *Literatura i języki Słowian Wschodnich. Stan obecny i tendencje rozwojowe*, materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Opole 24–26 września 1996, t. 2, red. B. Kodzis, S. Kochman, I. Danecka, Opole 1997, s. 187–190.
- Łuczaków I., *Wyrażanie imperatywności w języku rosyjskim i polskim*, „Slavica Wratislaviensia” 96, 1997.
- Maas U., Wunderlich D., *Pragmatik und sprachliches Handeln*, Frankfurt am Main 1972.
- Maćkiewicz J., *Jak mówimy o mówieniu, czyli językowy model komunikacji werbalnej*, „Poradnik Językowy” 1998, z. 1–2, s. 1–12.
- Madej J., *Perswazyjne akty mowy w komunikowaniu politycznym*, „Poradnik Językowy” 2008, z. 1, s. 26–39.
- Małysa O., *Комиссивные речевые жанры. Сопоставительный русско-польский аспект*, Katowice 2014.

- Mamcarz A., *Metodologia badań nad językiem nakłaniania. Zarys problematyki*, „Poradnik Językowy” 1996, z. 10, s. 14–24.
- Marcjanik M., *Czasowniki modalno-kauzatywne we współczesnej polszczyźnie. Analiza łączliwości czasowników oznaczających rozkaz, prośbę, namowę, zakaz, pozwolenie*, Zielona Góra 1980.
- Marcjanik M., *Funkcje komunikacyjne performatywu przepraszam*, „Poradnik Językowy” 1995, z. 2, s. 22–30.
- Marcjanik M., *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2008.
- Marcjanik M., *Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u*, Warszawa 2009.
- Marcjanik M., *Normy regulujące językowe zachowania grzecznościowe*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 7, s. 77–82.
- Marcjanik M., *Polskie czasowniki adresatywne (pragmatyka, semantyka, składnia)*, Kielce 1987.
- Marcjanik M., *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej*, [w:] *Polska etykieta językowa* („Język a Kultura” 6), red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 27–31.
- Markowski A., *Kultura języka polskiego, Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005.
- Masłowska E., „Proszę”, „dziękuję”, „przepraszam”, [w:] *Polska etykieta językowa* („Język a Kultura” 6), red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 81–88.
- Matiewosian L., *Многозначность в системе стационарных предложений*, „Język Rosyjski” 1989, nr 4, s. 204–209.
- Metzler *Lexikon Sprache*, red. H. Glück, Stuttgart-Weimar 1993.
- Motsch W., *Sprechaktanalyse — Versuch einer kritischen Wertung* (1), „Deutsch als Fremdsprache” 21, 1984, nr 6, s. 327–334.
- Motsch W., *Sprechaktanalyse — Versuch einer kritischen Wertung* (2), „Deutsch als Fremdsprache” 22, 1985, nr 1, s. 1–8.
- Nagórko A., *Grzeczność wasza i nasza*, [w:] *Grzeczność nasza i obca*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2005, s. 69–86.
- Nęcki Z., *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 1996.
- Nęcki Z., *Wzajemna atrakcyjność*, Warszawa 1990.
- Nicpoń J., *Sposoby wyrażania intencji nagany w tekstach pisanych i mówionych*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 5, s. 26–37.
- Nixdorf N., *Höflichkeit im Englischen, Deutschen, Russischen. Ein interkultureller Vergleich am Beispiel von Ablehnungen und Komplimentenwiderungen*, Magdeburg 2002.
- Nowak I., *Implicytne performatywy w języku rosyjskim i ich rola w konwersacji*, Katowice 2000.
- Olechnowicz M., Spirydowicz O., *Gramatyka dydaktyczna języka rosyjskiego*, Warszawa 1979.
- Pachocińska E., *Problemy współczesnej pragmatyki*, [w:] *Język poza granicami języka*, red. A. Kiklewicz, J. Dębowski, Olsztyn 2008, s. 101–116.
- Paduczewa J., *Presupozycje a inne typy informacji zdaniowej nie wyrażonej explicite*, „Przegląd Humanistyczny” 1987, nr 6, s. 93–109.
- Peisert M., *Etykieta językowa jako przejaw edukacji społecznej i kulturowej*, [w:] *Polska etykieta językowa* („Język a Kultura” 6), red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 57–62.
- Peisert M., *Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii*, Wrocław 2004.
- Pietrzak H., *Agresja — konflikt — społeczeństwo*, Tyczyn 2000.
- Piirainen I.T., *Höflichkeit als linguistische Kategorie*, „Orbis Linguarum” 4, 1996, s. 201–208.
- Piotrowski A., *O pojęciu kompetencji komunikacyjnej*, [w:] *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*, red. A. Schaff, Wrocław 1980, s. 91–109.
- Piperek K., *Die grammatische Struktur des russischen Aufforderungssatzes*, München 1980.
- Pisarek L., *Zaimkowe zdania pytające w języku rosyjskim i polskim*, „Biuletyn Slawistyczny” 9, 1984, s. 93–95.
- Pisarek L., *Gratulacje jako akt mowy w języku rosyjskim w porównaniu z językiem polskim*, „Studia Neerlandica et Germanica” 1992, s. 295–302.

- Pisarek L., *К вопросу о парадигме перформативного предложения (на материале русского, белорусского и польского языков)*, „Slavia Orientalis” 1, 1993, s. 89–95.
- Pisarek L., *Речевые действия и их реализация в русском языке в сопоставлении с польским (экспрессивы)*, „Slavica Wratislaviensia” 89, 1995.
- Pisarkowa K., *Pragmatyczny składnik kompetencji językowej*, „Polonica” 1, 1975, s. 7–18.
- Pisarkowa K., *Pragmatyczne spojrzenie na akt mowy*, „Polonica” 2, 1976, s. 265–279.
- Porayski-Pomsta J., *Funkcje mowy a intencjonalność wypowiedzi*, „Poradnik Językowy” 2008, z. 7, s. 10–22.
- Prokop I., *Aspekty analizy pragmatycznej*, Poznań 2010.
- Prokop I., *Erotetische Sprechakte im Deutschen und im Polnischen anhand natürlicher Gespräche*, Poznań 1995.
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Puzynina J., *O dyskursie oceniającym i dyrektywnym w tekstach prasy codziennej*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 2, s. 69–78.
- Puzynina J., *O polskich czasownikach zmuszać, zmusić i predykatkach wobec nich bliskoznacznych*, „Polonica” 8, 1982, s. 123–146.
- Pytel-Pandey D., *Dyrektywne akty mowy — klasyfikacja ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji*, „Slavica Wratislaviensia” 154, 2011, s. 149–158.
- Pytel-Pandey D., *Dyrektywne akty mowy realizowane jako akty pośrednie*, „Slavica Wratislaviensia” 156, 2012, s. 150–158.
- Pytel-Pandey D., *Dyrektywne akty mowy w Nowym Testamencie*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 13, 2013, s. 95–104.
- Pytel-Pandey D., *Dyrektywne akty mowy w świetle strategii grzeczności*, „Slavica Wratislaviensia” 157, 2013, s. 117–125.
- Pytel-Pandey D., *Dyrektywy języka niemieckiego i rosyjskiego — rodzaje żądań*, [w:] *Opis, konfrontacja, przekład* („Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 6), red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław 2008, s. 353–358.
- Pytel-Pandey D., *Dyrektywy języka rosyjskiego i niemieckiego*, [w:] *Opis, konfrontacja, przekład* („Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 5), red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław 2005, s. 311–317.
- Pytel-Pandey D., *Dyrektywy języka rosyjskiego i niemieckiego: prośba, żądanie, nakaz*, [w:] *Opis, konfrontacja, przekład* („Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 7), red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław 2009, s. 227–232.
- Pytel-Pandey D., *Komunikacyjna charakterystyka aktów rady, ostrzeżenia i groźby*, [w:] *Opis, konfrontacja, przekład* („Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 8), red. I. Łuczaków, M. Sarnowski, Wrocław 2014, s. 357–366.
- Pytel-Pandey D., *Realizacja kategorii grzeczności w dyrektywnych aktach mowy języka rosyjskiego*, [w:] *Komunikacja międzyludzka. Leksyka. Semantyka. Pragmatyka IV*, red. E. Komorowska, K. Kondziola-Pich, Szczecin 2016, s. 308–317.
- Pytel-Pandey D., *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna*, Wrocław 2003.
- Rathmayr R., *Ein hem ist noch lange kein hem: Ablehnen und Insistieren im Russischen*, [w:] *Referate des. XIV. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens Mainz 27.–30.09.1988* („Slavistische Linguistik” 1988), red. W. Girke, München 1988, s. 245–269.
- Rathmayr R., *Pragmatik der Entschuldigungen. Vergleichende Untersuchung am Beispiel der russischen Sprache und Kultur*, Köln-Weimar-Wien 1996.
- Rathmayr R., *Pragmatische und sprachlich konzeptualisierte Charakteristiken russischer direkter Sprechakte*, „Slavistische Linguistik” 1993, s. 251–278.
- Rudyk A., *Subiekt semantyczny w rosyjskich zdaniach typu можно + Infinitivus w porównaniu z językiem polskim*, „Przegląd Rusycystyczny” 2012, nr 3, s. 97–111.

- Russisch im Spiegel des Deutschen. Eine Einführung in den russisch-deutschen und deutsch-russischen Sprachvergleich*, red. W. Gladow, Leipzig 1989.
- Sadock J., *Towards a Linguistic Theory of Speech Acts*, New York 1974.
- Sadock J., *On Testing for Conversational Implicature*, [w:] *Pragmatics*, („Syntax and Semantics” 9), red. P. Cole, New York 1978, s. 281–297.
- Sánchez K.V., *Vermittlung verschiedener Formen der Modalität im Deutschunterricht für Fortgeschrittene: Formen der Aufforderung*, „Zielsprache Deutsch” 1997, nr 2, s. 62–71.
- Sarnowski M., *Potoczne sądy o języku rosyjskim a stereotyp Rosjanina w kulturze polskiej*, [w:] *Sapientia Ars Vivendi. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesor Annie Dąbrowskiej*, red. A. Burzyńska-Kamieniecka, A. Libura, Wrocław 2013, s. 141–155.
- Sarnowski M., *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Kłótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław 1999.
- Sarżyńska D., *Perswazyjność dialogów kaznodziejskich (na przykładzie kazań dla dzieci)*, „Poradnik Językowy” 1998, z. 7, s. 43–51.
- Schieben-Lange B., *Linguistische Pragmatik*, Stuttgart 1975.
- Schilling U., *Kommunikative Basisstrategien des Aufforderns. Eine kontrastive Analyse gesprochener Sprache im Deutschen und im Japanischen*, Tübingen 1999.
- Schulz von Thun F., *Sztuka rozmawiania. Analiza zaburzeń (Miteinander reden. Störungen und Klärungen. Allgemeine Psychologie der Kommunikation*, Hamburg 1981) przeł. P. Włodyga, Kraków 2001.
- Schulz von Thun F., *Sztuka rozmawiania. Dialog wewnętrzny (Miteinander reden. Das „Innere Team” und situationsgerechte Kommunikation. Kommunikation, Person, Situation*, Hamburg 1998), przeł. P. Włodyga, Kraków 2002.
- Schulz von Thun F., *Sztuka rozmawiania. Rozwój osobowy (Miteinander reden. Stile, Werte und Persönlichkeitsentwicklung. Differentielle Psychologie der Kommunikation*, Hamburg 1989), przeł. P. Włodyga, Kraków 2001.
- Schulz von Thun F., *Sztuka rozmawiania. W porozumieniu z sobą i innymi — komunikacja i kompetencje społeczne (Klarkommen mit sich selbst und anderen: Kommunikation und soziale Kompetenz. Reden, Aufsätze, Dialoge*, Reinbek bei Hamburg 2004), przeł. P. Włodyga, Kraków 2006.
- Schulz von Thun F., Langer I., Tausch R., *Wyrażać się zrozumiale (Sich verständlich ausdrücken*, München-Basel 2002), przeł. P. Włodyga, Kraków 2004.
- Schwalb M., *Redeverhalten. Eine institutionelle Sprechakttheorie*, Hain 1980.
- Schwarz Ch., *Bedingungen der sprachlichen Kommunikation*, Berlin 1995.
- Searle J.R., *A classification of Illocutionary Acts*, „Language in Society” 5, 1976, s. 1–23.
- Searle J.R., *Czym jest akt mowy (What is a Speech Act*, [w:] *Philosophy of Language*, Oxford 1971, s. 39–46), przeł. H. Buczyńska-Garewicz, „Pamiętnik Literacki” 71, 1980, z. 2, s. 241–248.
- Searle J.R., *Czynności mowy. Rozważania z filozofii języka (Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, London 1977), przeł. B. Chwedeńczuk, Warszawa 1987.
- Searle J.R., *Umysł, język, społeczeństwo. Filozofia i rzeczywistość (Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World*, 1998), przeł. D. Cieśla, Warszawa 1999.
- Słownik wyrazów obcych*, oprac. L. Wiśniakowska, Warszawa 2005.
- Smereka T., *Agresja i życzliwość w kontekście zachowań komunikacyjnych*, „Język a Kultura” 17, 2005, s. 69–79.
- Sperber D., Wilson D., *Relewancja. Komunikacja i poznanie (Relevance: Communication and Cognition*, 1986), red. M. Jodłowiec, A. Piskorska, Kraków 2011.
- Sprache-Bildung und Erziehung*, red. W. Schmidt, Leipzig 1977.
- Starke G., *Quotendeutsch und Kommunikationskultur*, „Sprachpflege und Sprachkultur” 1990, nr 4, s. 111–113.
- Strawson P., *Intention and Convention in Speech Acts*, „Philosophical Review” 73, 1964, s. 439–460.

- Stephan W.G., Stephan C.W., *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*, przeł. M. Kacmar, Gdańsk 1999.
- Sušćinskij I.I., *Zur kommunikativen Funktion des Ausrufesatzes*, „Deutsch als Fremdsprache” 24, 1987, nr 3, s. 156–159.
- Szymański M., *Znaczeniowa kategoria osoby*, [w:] *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, t. 26, Warszawa 1990, s. 76–82.
- Taras B., *Agresja. Studium semantyczno-pragmatyczne*, Rzeszów 2013.
- Techtmeier B., *Das Gespräch. Funktionen. Normen. Strukturen*, Berlin 1984.
- Terminologie zur neueren Linguistik*, oprac. W. Abraham, t. 1–2, Tübingen 1988.
- Theoretische und praktische Fragen der Sprachkultur*, oprac. B. Techtmeier, Berlin 1997.
- Tomiczek E., *Die alte Fabel Arthur Schopenhauers von den Stachelschweinen — pragmalinguistisch neu ausgelegt*, „Orbis Linguarum” 10, 1998, s. 171–180.
- Tomiczek E., *Grzeczność nasza i niemiecka*, [w:] *Grzeczność nasza i obca*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2005, s. 43–68.
- Tomiczek E., *Sprechakt: Anrede im Deutschen und im Polnischen*, „Orbis Linguarum” 5, 1996, s. 267–278.
- Tomiczek E., *Strategie językowej grzeczności*, „Orbis Linguarum” 1, 1994, s. 137–142.
- Tomiczek E., *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, „Germanica Wratislaviensia” 57, 1983.
- Tomiczek E., *Z badań nad istotą grzeczności językowej*, [w:] *Polska etykieta językowa („Język a Kultura” 6)*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 15–25.
- Topoliński Z., *System pośrednik w badaniach kontrastywnych*, „Slavica Slovaca” 3, 1974, s. 294–298.
- Ulkan M., *Zur Klassifikation von Sprechakten*, Tübingen 1992.
- Vorderwülbecke K., *Sprachliche Höflichkeit und Zumutbarkeit*, [w:] *Werte und Wertungen. Sprach-, literatur-, kulturwissenschaftliche Skizzen und Stellungnahmen*. Festschrift für E. Tomiczek zum 60. Geburtstag, red. I. Bartoszewicz, M. Hałub, A. Jurasz, Wrocław 2004, s. 271–281.
- Wahrig G., *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh-München 1991.
- Weber H., *Linguistik I. Einführung in die Sprachwissenschaft*, Tübingen 1996.
- Weigand E., *Sprechakte unter kontrastiver Perspektive. Am Beispiel direkter Handlungsspiele*, [w:] *Begegnung mit dem ‘Fremden’ Grenzen — Traditionen — Vergleiche*. Akten des VIII Internationalen Germanisten-Kongress, Tokyo 1990, red. E. Iwasaki, t. 4, München 1991, s. 438–450.
- Wierzbicka A., *Akty mowy*, [w:] *Semiotyka i struktura tekstu*, red. M. Mayenowa, Wrocław 1973, s. 201–219.
- Wierzbicka A., *Analiza lingwistyczna aktów mowy jako potencjalny klucz do kultury*, [w:] *Problemy wiedzy o kulturze*, red. A. Brodzka, M. Hopfinger, J. Lalewicz, Warszawa 1986, s. 103–114.
- Wierzbicka A., *Genry mowy*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, E. Janus, Wrocław 1983, s. 125–137.
- Wierzbicka A., *Język — umysł — kultura. Wybór prac*, red. J. Bartmiński, Warszawa 1999.
- Wierzbicka A., *The Russian Language*, [w:] eadem, *Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture — specific configuration*, New York-Oxford, 1992, s. 395–441.
- Wojtasiewicz O., *O performatywnym użyciu wyrażań*, „Poradnik Językowy” 1975, z. 4, s. 180–185.
- Wunderlich D., *Studien zur Sprechakttheorie*, Frankfurt am Main 1976.
- Wysoczański W., *Sposoby wyrażania prośby w języku rosyjskim i polskim*, „Studia Linguistica” 15, 1992, s. 63–79.
- Yakovleva E., *Deutsche und russische Gespräche. Ein Beitrag zum interkulturellen Pragmatik*, Tübingen 2004.
- Yamashita H., *Hörerspezifische Höflichkeitsformen*, „Deutsch als Fremdsprache” 3, 1993, s. 145–151.
- Zarend A., *Höflichkeit in der interkulturellen Kommunikation Russisch-Deutsch. Sprechwissenschaftliche Untersuchungen zum Höflichkeitsgrad in telefonischen Servicegesprächen*, Berlin 2015.

- Zdunkiewicz D., *Akty mowy*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Warszawa 1993, s. 265–266.
- Ziemiński Z., Zieliński M., *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzenia*, Warszawa 1992.
- Zifonun G., Hoffman L., Strecker B., *Grammatik der deutschen Sprache*, Berlin-New York 1997.
- Żmudzki J., *Vom Sprechakt zum Text*, „Lubelskie Materiały Neofilologiczne” 1984, Lublin 1987, s. 315–323.
- Żurawska-Świeca A., *Zur Theorie und Praxis konfrontativer Untersuchungen*, „Lubelskie Materiały Neofilologiczne” 1984, Lublin 1987, s. 325–329.
- Азнабаева Л. А., *Эгоцентризм и адресатоцентризм в свете теории речевых актов*, „Филологические науки” 2011, nr 1, s. 66–72.
- Акишина А. А., Формановская Н. И., *Выражение приветствия в русском языке*, „Русский язык за рубежом” 1968, nr 3, s. 3–12.
- Акишина А. А., Формановская Н. И., *Выражение приглашения в русском языке*, „Русский язык за рубежом” 1968, nr 3, s. 33–43.
- Акишина А. А., Формановская Н. И., *Поздравления и пожелания*, „Русский язык за рубежом” 1969, nr 2, s. 3–5.
- Акишина А. А., Формановская Н. И., *Формы обращения и привлечения внимания*, „Русский язык за рубежом” 1969, nr 4, s. 10–19.
- Актуальные проблемы культуры речи*, red. В. Г. Костомаров, Л. И. Скворцов, Москва 1970.
- Апресян Ю. Д., *Перформативы в грамматике и в словаре*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 45, 1986, nr 3, s. 208–223.
- Апресян Ю. Д., *Прагматическая информация для толкового словаря*, [w:] *Прагматика и проблемы интенциональности*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1988, s. 7–44.
- Арутюнова Н. Д., *Логические теории значения*, [w:] *Принципы и методы семантических исследований*, red. В. Н. Ярцева, Москва 1976, s. 92–118.
- Арутюнова Н. Д., *Фактор адресата*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 40, 1981, nr 4, s. 356–367.
- Арутюнова Н. Д., *Язык цели*, [w:] *Логический анализ языка. Модели действия*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1992, s. 14–23.
- Арутюнова Н. Д., Земская Е. А., *К построению типологии коммуникативных неудач. На материале естественного русского диалога*, [w:] *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1993, s. 30–64.
- Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В., *Истоки и проблемы категории прагматики*, [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 16. *Лингвистическая прагматика*, red. Е. В. Падучева, Москва 1985, s. 3–42.
- Басилая Н. А., *Речевое поведение в режимах согласия и конфликта*, [w:] *Мир русского слова и русское слово в мире*. Материалы 11 Конгресса МАПРЯЛ, Варна 17–23 сентября 2007 г., t. 1, Sofia 2007, s. 281–289.
- Безяева М. Г., *Семантика коммуникативного уровня звучащего языка. Волеизъявление и выражение желания говорящего в русском диалоге*, Москва 2002.
- Белошапкова В. А., Саранцацрал Ц., *Выражение побуждения к совместному действию в русском языке*, „Русский язык за рубежом” 1994, nr 4, s. 55–59.
- Беляева Е. И., *Грамматика и прагматика побуждения: английский язык*, Воронеж 1992.
- Беляева Е. И., *Принцип вежливости в речевом общении. Способы оформления декларативных высказываний в английской разговорной речи*, „Иностранные языки в школе” 1985, nr 2, s. 12–16.
- Бирюлин Л. А., *Пермиссив и смежные значения русского императива*, „Wiener Slawistischer Almanach” 29, 1992, s. 203–209.
- Бирюлин Л. А., *Семантика и прагматика русского императива*, Helsinki 1994.

- Богданов В. В., *Семантико-синтаксическая организация предложения*, Ленинград 1977.
- Богданов В. В., *Речевое общение*, Ленинград 1990.
- Богуславский А., *О коммуникативных типах предложений*, „Филологические науки” 1964, nr 4, s. 144–150.
- Бойчук Е. В., *Просьба-регулятив как тип побуждения*, „Вестник МГОУ. Серия Русская филология” 2011, nr 2, s. 54–58.
- Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, red. В. Н. Ярцева, Москва 1998.
- Бондарко А. В., *О грамматике функционально-семантических полей*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 43, 1984, nr 6, s. 492–503.
- Брызгунова Е. А., *Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи*, Москва 1984.
- Вендлер З., *Иллокутивное самоубийство*, [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 16. *Лингвистическая прагматика*, red. Е. В. Радучева, Москва 1985, s. 238–250.
- Верещагин Е. М., Ратайр Р., Роймер Г., *Речевые тактики призыва и откровенности. Ещё одна попытка проникнуть в идиоматику речевого поведения и русско-немецкий контрастивный подход*, „Вопросы языкознания” 1992, nr 6, s. 82–93.
- Виноградов В. В., *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва 1972.
- Винокур Т. Г., *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*, Москва 1993.
- Волкова Л. Г., *Текстообразующие потенции фатических вводных компонентов*, [w:] *Проблемы интерпретационной лингвистики*, Новосибирск 2000, s. 171–177.
- Вохмина Л. Л., Панфилова Я. Б., *Приглашаем Вас...*, „Русский язык за рубежом” 1967, nr 2, s. 54–56.
- Вохмина Л. Л., Панфилова Я. Б., *Формулы выражения просьбы и ответа на неё*, „Русский язык за рубежом” 1967, nr 3, s. 84–85.
- Вохмина Л. Л., Коршунова Я. Б., *Советуем вам.... Некоторые формы советов и предостережений (на материале предложений с глаголами писать–написать)*, „Русский язык за рубежом” 1968, nr 1, s. 66–71.
- Всеволодова М. В., Ященко Т. А., *Причинно-следственные отношения в современном русском языке*, Москва 2008.
- Гак В. Г., *Прагматика, узус и грамматика речи*, „Иностранные языки в школе” 1982, nr 5, s. 11–17.
- Гак В. Г., *Сопоставительная прагматика*, „Филологические науки” 1992, nr 3, s. 78–90.
- Гвоздев А. Н., *Современный русский литературный язык*, cz. 2. *Синтаксис*, Москва 1973.
- Гловинская М. Я., *Русские речевые акты и вид глагола*, [w:] *Логический анализ языка. Модели действия*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1992, s. 123–130.
- Грамматика русского языка*, t. 1. *Фонетика и морфология*, red. В. В. Виноградов, Москва 1960.
- Грамматика русского языка*, t. 2. *Синтаксис*, red. В. В. Виноградов, Москва 1960.
- Грамматика современного русского литературного языка*, red. Н. Ю. Шведова, Москва 1970.
- Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие*. Материалы международной научной конференции. Санкт-Петербург 22–24 сентября 2003 г., red. В. С. Храковский, Санкт-Петербург 2003.
- Дагуров Г. В., *Слова-предложения и некодифицируемые высказывания*, „Русский язык в национальной школе” 1989, nr 2, s. 6–9.
- Дементьев В. В., *Теория речевых жанров*, Москва 2010.
- Дейк Т. А. ван, *Язык. Познание. Коммуникация*, przeł. z jęz. angielskiego В. В. Петров, red. В. И. Герасимов, Москва 1989.
- Дорошенко А. В., *Побудительные речевые акты в косвенных контекстах*, [w:] *Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1989, s. 76–91.

- Ермакова О. П., Земская Е. А., *К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога)*, [w:] *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*, red. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелёв, Москва 1993, s. 30–63.
- Жеребков В. А., *Коммуникативная модель как комплексный метазнак*, „Вопросы языкознания” 1985, nr 6, s. 63–69.
- Задворная Е. Г., Сивенкова М. А., *Прагматическая коррекция в межличностной коммуникации и межкультурный аспект её изучения*, [w:] *Мир русского слова и русское слово в мире. Материалы 11 Конгресса МАПРЯЛ, Варна 17–23 сентября 2007 г.*, t. 1, Sofia 2007, s. 315–321.
- Золотова Г. А., *Как быть вежливым*, „Русская речь” 1985, nr 5, s. 67–74.
- Золотова Г. А., *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*, Москва 2007.
- Золотова Г. А., *О перспективах синтаксических исследований*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 45, 1986, nr 6, s. 500–514.
- Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю., *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва 2004.
- Изотов А. И., *Чешские перформативные глаголы в побудительном высказывании*, „Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. статей” 2001, nr 16, s. 23–31.
- Иосифова В. Е., *Употребление перформативных высказываний для выражения просьбы*, „Вестник МГОУ. Серия Русская филология” 2010, nr 4, s. 20–24.
- Иосифова В. Е., *Русский императив в грамматической системе и разговорной речи*, Москва 2011.
- Иссерс О. С., *Дискурсивные практики нашего времени*, Москва 2015.
- Иссерс О. С., *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*, Москва 2008.
- Ицкович В. А., *Норма и её кодификация*, [w:] *Актуальные проблемы культуры речи*, red. В. Г. Костомаров, Л. И. Скворцов, Москва 1970, s. 9–39.
- Карасик В. И., *Признак этикета в значении слова*, „Филологические науки” 1991, nr 1, s. 54–64.
- Кобзасов С. В., *Виды перформативности и их показатели*, [w:] *Логический анализ языка. Модели действия*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1992, s. 130–134.
- Козьмин О. Г., *Интонация побудительных предложений в современном немецком языке*, [w:] *Материалы коллоквиума по экспериментальной фонетике*, Москва 1966, s. 289–314.
- Кокова А. В., *Коммуникативно-прагматический аспект предложения в немецком языке*, Москва 1984.
- Конрад Р., *Вопросительные предложения как косвенные речевые акты*, [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 16. *Лингвистическая прагматика*, red. Е. В. Радучева, Москва 1985, s. 349–383.
- Костомаров В. Г., *Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*, Москва 1994.
- Кохман С., *От старого к новому — к вопросу о лингвистической интерпретации изменений в русском языке новейшего времени*, [w:] *Literatura i języki Słowian wschodnich. Stan obecny i tendencje rozwojowe. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej*, Opole 24–26 września 1996, t. 2, red. B. Kodzis, S. Kochman, I. Danecka, Opole 1997, s. 72–75.
- Красавский Н. Я., *Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах*, Москва 2008.
- Крашенинникова Е. А., *Побудительная модальность в немецком языке*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 12, 1953, nr 5, s. 457–469.
- Крысин Л. П., *Речевое общение и социальные роли говорящих*, [w:] *Социально-лингвистические исследования*, red. Л. П. Крысин, Д. Н. Шмелёв, Москва 1976, s. 42–52.
- Кустова Г. И., Радучева Е. В., *Перформативные глаголы в перформативных употреблениях*, [w:] *Логический анализ языка. Язык речевых действий*, red. Н. Д. Арутюнова, В. В. Петров, Н. К. Рябцева, Ю. С. Степанов, Москва 1994, s. 30–37.

- Ларина Т. Б., *Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций*, Москва 2009.
- Леонтьев А. А., *Психология общения*, Москва 1999.
- Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва 1990.
- Лоренц К., *Агрессия (так называемое зло)*, przeł. z jęz. niemieckiego Г. Ф. Швейник, Москва 1994.
- Луценко Н. А., *Повелительные формы в газетных заголовках*, „Русская речь” 1985, nr 5, s. 80–82.
- Лысакова И. П., Веселовская Т. М., *Прагматика побудительных речевых актов в русском языке*, Щецин-Росток 2008.
- Маслова А. Ю., *Специфика косвенного побуждения и его выражения в форме вопроса в русском языке*, [w:] *Мир русского слова и русское слово в мире*. Материалы 11 Конгресса МАПРЯЛ, Варна 17–23 сентября 2007 г., t. 1, Sofia 2007, s. 333–340.
- Маслова А. Ю., *Введение в прагмалингвистику*, Москва 2008.
- Маслова А. Ю., *Семантика и прагматика косвенной угрозы-повествования*, [w:] *Грани слова. Сборник научных статей к 65-летию В. М. Мокиенко*, red. М. Алексеенко, Москва 2005, s. 476–479.
- Маслова В. А., *Современные направления в лингвистике*, Москва 2008.
- Мустайоки А., *Причины коммуникативных неудач: попытка общей теории*, „Русский язык за рубежом” 2011, nr 4, s. 76–86.
- Миллз М.-Х., *Стратегия обращения с просьбой на русском языке*, „Русский язык за рубежом” 1992, nr 3, s. 92–96.
- Непознак В. П., *Метод сравнения в синхронном языкознании*, „Известия АН СССР” 45, 1986, nr 5, s. 402–414.
- Нестерова Т. В., *Непрямые способы выражения интенций сочувствие и утешение в обиходном общении русских*, „Русский язык за рубежом” 2011, nr 5, s. 75–81.
- Нимайер М., *Культура речи: понятие и категории*, „Русский язык за рубежом” 1991, nr 3, s. 83–85.
- Основы теории речевой деятельности*, red. А. А. Леонтьев, Москва 1974.
- Останин А. И., *Целевая соотносительность обращения и высказывания (на материале русской разговорной речи)*, „Филологические науки” 1998, nr 1, s. 65–72.
- Падучева Е. В., *Референциальные аспекты семантики предложения*, „Известия АН СССР” 43, 1984, nr 4, s. 291–303.
- Падучева Е. В., *Глаголы действия, толкование и сочетаемость*, [w:] *Логический анализ языка. Модели действия*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 1992, s. 69–77.
- Падучева Е. В., *Высказывание и его соотносённость с действительностью*, Москва 2002.
- Писарек Л., *Ещё раз о синтаксическом поле предложения (на примере перформативных предложений)*, [w:] *Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста, Сборник статей посвящённый юбилею Галины Александровны Золотовой*, zebra. Н. К. Опиненко, Москва 2002, s. 185–189.
- Рис Н., *„Русские разговоры”. Культура и речевая повседневность эпохи перестройки*, przeł. z jęz. angielskiego Н. Н. Кулакова, В. Б. Гулида, Москва 2005.
- Ройтер Т., *О перифрастических наименованиях речевой деятельности*, [w:] *Логический анализ языка. Язык речевых действий*, red. Н. Д. Арутюнова, В. В. Петров, Н. К. Рябцева, Ю. С. Степанов, Москва 1994, s. 76–82.
- Розенталь Д. Э., *Русский язык*, Москва 1988.
- Русская грамматика*, red. Н. Ю. Шведова, t. 2. Синтаксис, Москва 1980.
- Русская разговорная речь*, red. Е. А. Земская, Москва 1973.
- Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*, red. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелёв, Москва 1993.

- Рябцева Н. К., *Коммуникативный модус и метаречь*, [w:] *Логический анализ языка. Язык речевых действий*, red. Н. Д. Арутюнова, В. В. Петров, Н. К. Рябцева, Ю. С. Степанов, Москва 1994, s. 82–92.
- Сантиков В.З., *Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве*, Москва 2008.
- Сёрль Дж., Ванденрвекен Д., *Основные понятия исчисления речевых актов* (Searle J., Vanderveken D., *The Foundations of Illocutionary Logic*, Cambridge 1984, rozdz. 2. *Basic notions of a calculus of speech acts*), [w:] *Новое в зарубежной лингвистике*, t. 18. *Логический анализ естественного языка*, red. В. В. Петров, Москва 1986, s. 242–263.
- Словарь синонимов русского языка*, red. З. Е. Александрова, Москва 1989.
- Слово в действии. Интеннт-анализ политического дискурса*, red. Т. Н. Ушакова, Н. Д. Павлова, Санкт-Петербург 2000.
- Современный русский язык. Социальная и функциональная дифференциация*, red. Л. П. Крысин, Москва 2003.
- Степанов Ю. С., *Основы общего языкознания*, Москва 1975.
- Сухинкина Е. Н., *Требование и замечание как речевые жанры педагогического взаимодействия-воздействия*, дисс., Московский Педагогический государственный университет, Москва 2007.
- Сятковский С., *Социолингвистика, социология языка и социология языковой коммуникации*, „Русский язык за рубежом” 1984, nr 2, s. 63–68.
- Сятковский С., *Проблемы изучения социально-речевой реальности (социально-речевое взаимодействие)*, „Русский язык за рубежом” 1984, nr 5, s. 65–72.
- Тахтарова С. С., *Категория коммуникативного смягчения (когнитивно-дискурсивный и этнокультурный аспекты)*, Волгоград 2009.
- Тахтарова С. С., *Коммуникативное смягчение в директивных речевых актах*, [w:] *Логический анализ языка. Лингвофутуризм. Взгляд языка в будущее*, red. Н. Д. Арутюнова, Москва 2011, s. 277–287.
- Терских Т. Ф., Джон Бн Чжу, *Побудительная семантика в речевом поведении корейцев*, [w:] *Мир русского слова и русское слово в мире*. Материалы 11 Конгресса МАПРЯЛ, Варна 17–23 сентября 2007 г., t. 1, Sofia 2007, s. 386–390.
- Типология императивных конструкций*, red. В. С. Храковский, Л. А. Бирюлин, Санкт-Петербург 1992.
- Фёдорова Л. Л., *Типология речевого воздействия и его место в структуре общения*, „Вопросы языкознания” 1991, nr 6, s. 46–50.
- Формановская Н. И., *Речевой этикет*, „Русская речь” 1979, nr 4, s. 62–65.
- Формановская Н. И., *Речевой этикет и речевая ситуация*, „Русская речь” 1979, nr 5, s. 77–80.
- Формановская Н. И., *Речевой этикет — обращение к незнакомому*, „Русская речь” 1980, nr 3, s. 67–71.
- Формановская Н. И., *Способы выражения просьбы в русском языке (прагматический подход)*, „Русский язык за рубежом” 1984, nr 6, s. 67–72.
- Формановская Н. И., *Употребление русского речевого этикета*, Москва 1984.
- Формановская Н. И., *О коммуникативно-семантических группах и функционально-семантических полях*, „Русский язык за рубежом” 1986, nr 3, s. 71–76.
- Формановская Н. И., *Беседы о речевом этикете*, „Русская речь” 1988, nr 2, s. 48–51.
- Формановская Н. И., *Беседы о речевом этикете*, „Русская речь” 1988, nr 4, s. 70–73.
- Формановская Н. И., *Беседы о речевом этикете*, „Русская речь” 1989, nr 2, s. 63–66.
- Формановская Н. И., *Беседы о речевом этикете*, „Русская речь” 1989, nr 6, s. 45–49.
- Формановская Н. И., Акишина А. А., Акишина Т.Е., *Спросите, попросите...*, Москва 1989.
- Формановская Н. И., *Коммуникативно-прагматическое описание русского языка в целях его преподавания как иностранного*, [w:] *Русский язык и литература в общении народов*

- мира. Доклады советской делегации, red. В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова, В. И. Незарова, Москва 1990, s. 228–236.
- Формановская Н. И., *Функциональный аспект социокультурных явлений языка*, [w:] *Współczesne problemy dydaktyki języka rosyjskiego na różnych poziomach nauczania*, red. M. Szymoniuk, Katowice 1995, s. 7–13.
- Формановская Н. И., *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика*, Москва 2007.
- Формановская Н. И., *Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход*, Москва 2002.
- Формановская Н. И., *Коммуникативный контакт*, Москва 2012.
- Формановская Н. И., *Коммуникативный контакт и его проявления*, „Русский язык за рубежом” 2011, nr 1, s. 51–57.
- Формановская Н. И., *Культура общения и речевого поведения*, Москва 2014.
- Формановская Н. И., *Русский речевой этикет. Лингвистический и методический аспекты*, Москва 2008.
- Хомутский К. И., *Темпоральные особенности пропозиции класса директивов*, „Вестник Московского государственного университета, серия Лингвистика” 2010, nr 5, s. 35–40.
- Хомутский К. И., *Темпоральные перспективы пропозиции экспрессивов*, „Вестник Московского государственного университета, серия Лингвистика” 2011, nr 6, s. 45–52.
- Хомутский К. И., *Темпоральный план репрезентативных речевых актов*, „Вестник Московского государственного университета, серия Лингвистика” 2012, nr 5, s. 27–33.
- Храковский В. С., *О правилах выбора вежливых императивных форм*, „Известия АН СССР. Серия литературы и языка” 39, 1980, nr 3, s. 269–278.
- Храковский В. С., Володин А. П., *Семантика и типология императива. Русский императив*, Ленинград 1986.
- Чесноков И. И., *Дискурсивная тактика поругания: прямые формы объективизации*, „Филологические науки” 2011, nr 5, s. 76–85.
- Шатуновский И. Б., *Речевые акты разрешения и запрещения в русском языке*, [w:] *Логический анализ языка. Языки этики*, red. Н. Д. Арутюнова, Т. Э. Янко, Н. К. Рябцева, Москва 2000, s. 319–324.
- Шахранович А. М., Голод В. И., *Когнитивные и коммуникативные аспекты речевой деятельности*, „Вопросы языкознания” 1986, nr 2, s. 52–56.
- Ширяев Е. Н., *Культура русской речи: теория, методика, практика*, „Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка” 51, 1992, nr 2, s. 36–46.
- Ярцева В. Н., *Контрастивная грамматика*, Москва 1981.
- Ярцева В. Н., *Сопоставительная лингвистика и проблема вариантивности языка*, „Филологические науки” 1986, nr 5, s. 3–11.

Źródła internetowe

- <http://blog.greenpeace.de/blog/2012/05/24/menschen-bei-greenpeace-mitmachen-ist-keine-frage-des-alters/> 24.05.2012 (dostęp: 1.08.2018).
- <http://cactusblog.de/2010/11/06/wetten-dass-kakteen-beleckt-identifiziert-wette-gewonnen/> 6.11.2010 (dostęp: 10.08.2018).
- <http://constfr.ru/razdel-1/glava-2/st-19-krf> (dostęp: 1.10.2019).
- <http://docs.cntd.ru/document/902015430> (dostęp: 19.07.2018).
- <http://lisarosa.wordpress.com/fragen/> 1.12.2013 (dostęp: 10.11.2019).
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Erving_Goffman (dostęp: 10.01.2013).

- http://speakworld.narod.ru/rechevoi_etiket_prosba.htm (dostęp: 7.11.2018).
- <http://von-notz.de/2013/11/rede-debatte-zu-den-abhoeraktivitaeten-der-nsa/> 18.11.2013 (dostęp: 1.08.2018).
- <http://www.cook-master.ru/recepts/first/first002.shtml> (dostęp: 25.11.2013).
- <http://www.delaysam.ru/poleznoe/poleznoe7.html> (dostęp: 19.09.2017).
- <http://www.gute-haushaltstipps.de/flecken/kaffee-flecken-entfernen.php> (dostęp: 19.09.2017).
- <http://www.muenster.de/~lucas/jura/Strafurteil.pdf> (dostęp: 16.02.2018).
- <http://www.ruscorpora.ru> (dostęp: 25.10.2019).
- <http://www.sasserlone.de/zitat/271/mahatma.gandhi/> (dostęp: 19.09.2017).
- <http://www.tmsam.ru/mimi-rukovodstvo/osnovnye-pravila-bezopasnosti-v-dome.html> (dostęp: 20.09.2017).
- <http://www.rasl.ru/library/pravila2.php> (dostęp: 16.10.2018).
- <https://bulochnikov.livejournal.com/2000594.html> (dostęp: 2.11.2018).
- <https://provyselenie.ru/wp-content/uploads/2016/07/praktika-vyselenie-ipoteka.pdf> (dostęp: 16.02.2018).
- <https://wortwuchs.net/grammatik/interjektion/> (dostęp: 10.08.2018).
- <https://www.dwds.de> (dostęp: wielokrotny).
- https://www.finanztip.de/.../Musterschreiben_Maengelanzeige.doc. (dostęp: 10.10.2018).
- https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_3.html (dostęp: 25.10.2019).
- <https://www.handyflash.de/tiny/bedienungsanleitungen/apple/apple-iphone-4.pdf> (dostęp: 20.09.2017).
- <https://www.kp.ru/guide/kak-stat-schastlivoi.html> (dostęp: 19.09.2017).
- www.rasl.ru (dostęp: 16.10.2019).
- www.ub.uni-leipzig.de (dostęp: 19.10.2018).
- www.vse-blanki.ru (dostęp: 16.10.2018).

Резюме

Побудительные речевые акты русского и немецкого языков в свете современной языковой коммуникации

Монография *Побудительные речевые акты русского и немецкого языков в свете современной языковой коммуникации* представляет собой анализ побудительных речевых актов как необходимого инструмента для воздействия на волю и поведение адресата с целью удовлетворения потребностей, желаний, намерений говорящего. Анализ проводился в русле ряда вопросов, рассматриваемых в современной коммуникативистике, таких, как определение места побудительных речевых актов среди других речевых актов, выявление состава этого класса речевых актов, характеристика их строения и способа реализации, силы воздействия, соответствия действующему праву, интенциональности, успешности и связи с речевым этикетом. Социо- и прагмалингвистический взгляд на побудительные речевые акты как на средство обеспечения эффективной коммуникации в повседневных межличностных контактах призван помочь понять механизмы, управляющие коммуникацией, проследить реализацию коммуникативных интенций говорящего и избежать коммуникативных неудач.

За исходный пункт исследования были приняты труды немецкого языковеда Гётца Хинделанга (Hindelang, Götz) *Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachlichen Realisierungen* (Göppingen, 1978) и *Einführung in die Sprechakttheorie* (4 изд., Tübingen, 2004), а также учебно-методическое пособие по совершенствованию языковой компетенции в работе над побудительными речевыми актами *Прагматика побудительных речевых актов в польском, немецком и русском языках* (Щецин–Росток 2008), написанное коллективом авторов в составе Эвы Коморовской (Ewa Komorowska) *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Уршули Канторчик (Ursula Kantorczyk) *Pragmatik von Aufforderungshandlungen im Deutschen*, Ирины Павловны Лысаковой, Татьяны Михайловны Веселовской *Прагматика побудительных речевых актов в русском языке*.

Языковой материал для анализа механизмов, управляющих использованием описываемых речевых актов, почерпнут из двух языков — русского и немецкого. Его непосредственными источниками были услышанные автором разговоры носителей русского и немецкого языков, языковые корпусы (прежде всего, НКРЯ и DWDS), тексты прессы и электронных СМИ (телевидение), интернет-блоги, реклама, современная художественная литература. Разнородность материала позволила рассмотреть побудительные речевые акты, реализующиеся в разных коммуникативных ситуациях и в разных социумах в широком социо- и прагмалингвистическом контексте. Отмечены универсальные черты, присущие им как языковым средствам, необходимым каждой личности для функционирования в социуме. В привлечен-

ных к исследованию языках обнаружены примеры, показывающие, что несмотря на принадлежность языков к разным группам (русский — к славянским, немецкий — к германским языкам) побудительные речевые акты, мотивы для их использования, реакция на определенные высказывания побудительного характера имеют общие, универсальные черты, характеризующие поведение *homo loquens*.

В монографии автор поставил перед собой следующие задачи:

- попытаться определить границы класса побудительных речевых актов, поскольку нет единства в понимании исследователями состава этой группы речевых актов;
- дать собственную дефиницию побудительных речевых актов;
- провести классификацию побудительных речевых актов, учитывающую:
 - а) степень обязательности их реализации;
 - б) выгоды участников коммуникации;
 - в) степень правовой обоснованности содержания акта;
 - г) способ реализации — акты прямые и косвенные.
- представить интенциональность, содержащуюся в побудительных речевых актах;
- обозначить условия успешности побудительных речевых актов, формулируемые некоторыми лингвистами, занимающимися философией языка, социо- и прагмалингвистикой;
- представить структуру побудительных речевых актов, а также обсудить отдельные ее компоненты;
- посмотреть на побудительные речевые акты с точки зрения речевого этикета.

Во введении представлены имеющиеся на данный момент исследования побудительных речевых актов, в которых они рассматриваются с точки зрения лингвистики, прагмалингвистики и речевого этикета. В силу наличия очень обширной литературы по данному вопросу, автор ограничился рассмотрением работ, которые представлялись ему наиболее важными с точки зрения собственного исследования.

В связи с тем, что исследователи расходятся в определении границ класса побудительных речевых актов, в главе 1 автором предпринята попытка разработки своей собственной классификации этих актов и предложено отнести к ним: *требования, наказания, запреты, приказы, команды, задания, правила, заповеди, принуждения, шантажи, распоряжения, рецепты, предложения, побуждения/поощрения к чему-л., просьбы, мольбы, указания, советы, предупреждения, инструкции и предостережения*.

После установления принадлежности отдельных типов высказываний к побудительным речевым актам в главе 2 дается собственная дефиниция интересующих актов, учитывающая социо- и прагмалингвистические, а также культурологические факторы. Побудительными речевыми актами были признаны высказывания (письменные или устные), в которых говорящий, занимающий определенное место в социальной иерархии и выступающий в связи с этим в различных стабильных или окказиональных ролях, используя разнородные доступные ему языковые и внеязыковые средства, определяемые приобретенной им языковой и коммуникативной компетенцией, в определенном месте и в определенное время путем конкретного коммуникативного акта обращается к адресату с целью возложения на него обязанности предпринять действия, имеющие целью реализацию ожиданий и предпочтений, удовлетворение потребностей и желаний, восполнение недостатков говорящего. Затем представлены примеры номинаций, называющих намерения побуждения адресата к действию, используемых в русском и немецком языках.

В главе 3 проводится классификация побудительных речевых актов в зависимости от степени обязательности их реализации. По этому признаку побудительные речевые акты разделены на обязывающие и необязывающие. К группе обязывающих относятся: *требования, наказания, запреты, приказы, команды, задания, правила, заповеди, распоряжения, принуждения, шантажи*. Необязывающие побудительные речевые акты — это *рецепты, предложе-*

ния, побуждения/поощрения к чему-л., просьбы, мольбы, указания, советы, предупреждения, инструкции (тоже инструкции по применению лекарственного препарата) и предостережения. В данной главе приведены примеры реализации обязывающих и необязывающих побудительных речевых актов, функционирующих в современной коммуникации.

С точки зрения выгод, вытекающих из их реализации, побудительные речевые акты рассмотрены в главе 4. Принимая в качестве критерия классификации выгоды участников коммуникации, побудительные речевые акты можно разделить на три группы:

- побудительные речевые акты, реализация которых приносит выгоду говорящему;
- побудительные речевые акты, приносящие выгоду адресату;
- побудительные речевые акты, реализация которых приносит выгоду как говорящему, так и адресату.

Очередная — 5 — глава посвящена анализу побудительных речевых актов с точки зрения их правовой обоснованности, что позволило выделить следующие группы:

— побудительные речевые акты, обязанность реализации которых регулирует право, соответствующие предписания и договоры, имеющие юридическую силу, заключенные между участниками коммуникации;

— побудительные речевые акты, отсылающие к нормам, обусловленным обычаями, культурой, моралью;

— побудительные речевые акты, не имеющие правового обоснования, не согласующиеся с действующим правом, моральными и традиционно-культурными нормами.

Последняя классификация побудительных речевых актов, проведенная в главе 6, учитывает способ их представления. В ней разграничиваются акты явные (прямые) и акты неявные (косвенные). Обе группы были подвергнуты анализу. Среди неявных речевых актов обсуждены две разновидности:

— неявные акты, в которых прагматическая функция (интерактивная интенция) приписывается высказываниям, являющимся формально повествовательными предложениями;

— неявные акты, в которых прагматическая функция выявляется путем реинтерпретации высказывания, реализующего какую-то иную функцию — речевые акты, имеющие в качестве примарного какое-то иное значение.

Глава 7 — это анализ интенциональности, содержащейся в побудительных речевых актах. Автор, опираясь на исследования Ренаты Гжегорчиковой, рассматривает связь между интенцией и речевыми актами, типы интенции, а затем, используя методику описания, разработанную Анной Вежбицкой, предпринимает попытку представить интенции, выражаемые во всех речевых актах, отнесенных автором к классу побудительных, стремясь при этом выявить различия интенциональности в речевых актах, близких друг другу по прагматике.

Исследованию условий успешности побудительных речевых актов автор посвятил главу 8. Успешность анализировалась с точки зрения условий/требований/правил, выработанных такими исследователями, как Джон Л. Остин, Джон Р. Серль, Герберт П. Грайс, Робин Лакофф, Джеффри Лич, Дэн Шпербер и Дейдра Уилсон, а также Джон Лайонс. Приведены примеры побудительных речевых актов, реализующих различные постулаты, а также актов, нарушающих их, с указанием возможных последствий, вытекающих из пренебрежения постулатами.

Главы 9, 10, 11 и 12 посвящены построению директивных речевых актов на основе схемы:

ПОБУДИТЕЛЬНОЕ ВЫСКАЗЫВАНИЕ = ФАТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ +
ПОБУДИТЕЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ + КОМПОНЕНТ ВОСПОЛНЕНИЯ

Глава 9 представляет общий анализ строения побудительных речевых актов, указание на возможность различных комбинаций их отдельных компонентов.

В главе 10 дается указание на роль и возможности реализации фатического компонента, каковым могут быть адресативные обороты, конструкции, устанавливающие контакт с адресатом, и восклицания.

Глава 11 показывает функционирование побудительного компонента, представляющего собой ядро побудительного высказывания и реализующегося в виде конструкций, содержащих глагол в повелительном наклонении, глагол в сослагательном наклонении, глагол в изъявительном наклонении, инфинитив, модальные глаголы, модальные формы, перформативные глаголы в личной форме, другие формы, выполняющие директивную функцию.

Глава 12 посвящена компоненту восполнения — факультативной части побудительного речевого акта, задача которой состоит в том, чтобы усилить эмоциональную окраску высказывания, его категоричность/степень обязательности к исполнению содержания, смягчить категоричность, дополнить содержание, заключенное в побудительном компоненте.

Последняя глава представляет взгляд на побудительные речевые акты через призму категории языковой вежливости.

Монография содержит также резюме и ключевые слова на русском и английском языках, библиографию и именной указатель.

Ключевые слова: коммуникация, директивные акты речи, коммуникативное намерение, успешность высказывания, языковая вежливость.

Summary

Directive speech acts of the Russian and German languages in the light of contemporary language communication

The book constitutes an analysis of directive speech acts — defined as the tools necessary to influence the will and behaviour of the hearer in order to satisfy the needs, wishes and intentions of the speaker. It is carried out through the prism of selected issues of contemporary language communication: defining the place of directive speech acts among other speech acts and the composition of their class, construction and expression, power of influence, compliance with mandatory law, intentionality, coherence and link to language politeness. The book presents a socio- and pragmalinguistic view on directive speech acts as a means of enabling effective communication in everyday interpersonal contacts, which can help in understanding the mechanisms governing it and in fulfilling communication intentions of the speaker and avoiding communication failures.

The starting point for these studies are the works of the German linguist Götz Hindelang: *Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachlichen Realisierungen* (Göppingen 1978) and *Einführung in die Sprechakttheorie* (Tübingen 2004, 4th ed.) and the research team, which included: Ewa Komorowska, Ursula Kantorczyk, Irina P. Lysakova and Tatjana M. Viesielovskaya — authors of books which are a scientific and didactic help for facilitating the improvement of language competence in working on directive speech acts. These books are: *Pragmatics of directive speech acts in Polish, German and Russian languages* (E. Komorowska, *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*; U. Kantorczyk, *Pragmatik von Aufforderungshandlungen im Deutschen*; I. P. Lysakova, T. M. Viesielovskaya, *Прагматика побудительных речевых актов в русском языке*).

The language material depicting the mechanisms of governing the use of analysed speech acts is taken from two languages — Russian and German. Its sources were: conversations of Russians and Germans heard by the author, language corpora (mainly НКРЯ and DWDS), examples from press and television, Internet blogs, advertisements, contemporary literature. The diversity of material has allowed the author to look at directive speech acts which are carried out in various communication situations and social environments in a broad socio- and pragmalinguistic context. The author has pointed to the universal features of directive speech acts as language resources necessary for every human being to function in society. The examples provided in these two selected languages show that directive speech acts, motivation to use them, reaction to specific statements of a directive character have common and general features characterising *homo loquens*, despite the different affiliations of Russian (the group of Slavic languages) and German (the group of Germanic languages).

The author has set the following objectives in this monograph:

- to attempt to determine affiliation to the class of directive speech acts because there is no unambiguously defined composition of this group of speech acts;
- to provide her own definition of directive speech acts;
- to carry out a classification of directive speech acts based on:
 - a) strength of commitment to their implementation;
 - b) benefits of interlocutors;
 - c) the degree of their legitimacy;
 - d) the way of implementation — direct and indirect speech acts;
- to introduce intentionality included in directive speech acts;
- to name the felicity conditions of directive speech acts postulated by selected linguists involved in the philosophy of language and socio- and pragmalinguistics;
- to present the structure of directive speech acts and discuss their individual components;
- to analyse directive speech acts in terms of politeness.

The introduction presents previous research on directives speech acts, examining it in the light of the theory of speech acts, pragmalinguistics and language politeness. Due to the very extensive literature of the subject, the author has limited herself to presenting the most important elaborations reflecting her point of view for this work.

Due to the fact that different researchers give a different composition of the directive speech class, the author has attempted to classify these acts by herself (Chapter 1) and decided to include: demands, injunctions, prohibitions, orders, commands, instructions, rules, commandments, compulsions, blackmail, directives, recipes, regulations, proposals, stimulation/encouragement to do something, request, obsecration, tips, counsel, cautions, instructions and warnings.

After determining the affiliation of particular statements to directive speech acts, the author gives her own definition of the acts interesting for her, which takes into account factors of a socio-, pragmalinguistic and cultural nature (Chapter 2). Directive speech acts were defined as statements (written or oral) in which the speaker having a specific place in the social hierarchy and performing, therefore, various roles of a permanent or temporary nature, using various linguistic and non-linguistic means available to him, determined by his language and communication competence, at a specific place and time, using a specific communication act turns to the hearer in order to oblige him to take action to meet the expectations, needs, shortage, wishes, preferences of the speaker. Then, examples of nominations are presented, in which the intentions are to stimulate the addressee to act as a directive for Russian and German languages.

In the third chapter, directive speech acts are divided into obligatory and non-obligatory directive speech acts according to the strength of the commitment to implement them. The former include: demands, injunctions, prohibitions, orders, commands, recommendations, rules, commandments, directives, compulsions, and blackmail. The latter are: recipes, regulations, proposals, stimulation/encouragement to do something, request, obsecration, tips, counsel, cautions, instructions (also medical leaflets), and warnings. There are also examples of implementation of obligatory and non-obligatory directive speech acts functioning in contemporary communication.

In terms of the benefits of their implementation, directive acts of speech are dealt with in Chapter 4. Assuming that the benefit of interlocutors can be a criterion for classification of directives of speech, they can be divided into three groups:

- directive speech acts whose fulfilment brings profit to the speaker;
- directive speech acts that bring profit to the hearer;
- directive speech acts, the fulfilment of which will benefit both the speaker and the hearer.

Next, Chapter 5 analyses directive speech acts based on the level of their legitimisation, which allowed the author to distinguish the following groups:

- directive speech acts whose obligation to be implemented is governed by law, applicable regulations and according to the existing law concluded between interlocutors;
- directive speech acts regulated by ethical, cultural and moral norms;
- directive speech acts devoid of legitimacy, inconsistent with applicable law, moral and ethical-cultural norms.

The last division of directive speech acts is carried out in Chapter 6, and it concerns the way they are presented. They are explicit — direct acts, and implicit — indirect acts. Both groups are analysed in this chapter. Two types are discussed among the indirect speech acts:

- indirect speech acts in which the pragmatic function (interactive intent) is assigned to denunciations that are formally declarative sentences;
- indirect speech acts where the pragmatic function is determined based on a reinterpretation of a statement expressing some other function — a speech act in the original meaning having some other sense.

Chapter 7 is an analysis of intentionality contained in the directive speech acts. The author addressed the connection of intentions and speech acts, types of speech intentions based on Renata Grzegorzczkowska's research. Then, using the methodology of Anna Wierzbicka's description, the author attempted to present the intentions expressed in all speech acts that were included by her in the class of directive speech acts, trying to reflect the differences in the intentionality of pragmatically close acts.

The author devoted Chapter 8 to the study of the felicity conditions of directive speech acts. Felicity is analysed in terms of conditions/postulates/rules developed by the following researchers: John L. Austin, John R. Searle, Herbert Paul Grice, Robin Lakoff, Geoffrey Leech, Dan Sperber, Deirdre Wilson and John Lyons. Examples of direct speech acts that implement particular postulates, and acts breaking them with possible consequences resulting from their non-observance, are presented.

Chapters 9, 10, 11 and 12 are devoted to the construction of directive speech acts based on the scheme:

DIRECTIVE SPEECH ACT = CONTACT COMPONENT + DIRECTIVE COMPONENT + COMPLEMENT COMPONENT

- Chapter 9 — general analysis of the structure of directive speech acts, an indication of the possibility of different combinations of their individual components;
- Chapter 10 — an indication of the role and possibilities of the implementation of the contact component, which consists of forms of address, constructions relating to the hearer and exclamation;
- Chapter 11 — functioning of the directive component constituting the nucleus of the directive statement, which may consist of constructions with: verb in the imperative mode, verb in conditional mode, verb in indicative mode, infinitive verb, modal verbs, modal forms, performative verbs in personal form, other forms acting as a directive;
- Chapter 12 — complement component — an optional part of the directive speech act, the role of which is: strengthening the emotional tension of the communication, categorical communication/degree of obligatory character, mitigation of expression, supplementing the content of the message contained in the directive component.

The last chapter is an analysis of directive speech acts through the prism of the language politeness category. The monograph also contains summaries in Russian and English, a list of keywords, a bibliography and an index.

Keywords: communication, directive speech acts, communication intention, successful speech act, politeness.

Indeks nazwisk

A

Akimowa Marina (Акимова Марина) 193
Akiszyna Alla A. (Акишина Алла А.) 31
Akiszyna Tatjana Je. (Акишина Татьяна Е.) 31
Aksionow Wasilij A. (Аксёнов Василий А.) 112, 160, 161, 191
Aleksandrowa Zinajda Je. (Александрова Зинаида Е.) 44
Aleksijewicz Swietłana (Алексиевич Светлана) 161
Andersch Alfred 189
Anusiewicz Janusz 127
Apitz Bruno 131, 160
Apresjan Jurij D. (Апресян Юрий Д.) 25
Arbuzow Aleksiej N. (Арбузов Алексей Н.) 132
Arjouni Jakob 155
Arutiunowa Nina D. (Арутюнова Нина Д.) 25, 32, 99
Astańew Wiktor P. (Астафьев Виктор П.) 129, 159
Austin John L. 14, 17–19, 24, 36, 38, 41, 79, 80, 99, 100, 118, 119, 121–123, 138, 185, 205
Awdiejew Aleksy 21, 22, 24, 84, 101, 115, 126, 141, 199
Azolskij Anatolij (Азольский Анатолий) 183

B

Bach Tamara 159
Bachmann Ingeborg 158
Bartmiński Jerzy 19
Bartoszewicz Albert 157
Bartsch Renate 25, 126, 127
Beck Götz 24, 25
Berger Tilman 26
Bibiło Piotr N. (Бибилко Пётр Н.) 187
Bielajewa Jelena (Беляева Елена И.) 30, 127

Bieloszapkowa Wiera A. (Белошапкова Вера А.) 30
Bielousowa Wiera (Белоусова Вера) 153, 172
Bierbierowa Nina N. (Берберова Нина Н.) 110
Biezajewa Maria G. (Безяева М. Г.) 32
Biriulin Leonid A. (Бирюлин Леонид А.) 30
Błum Anatolij (Блум Анатолий) 191
Bogdanow Walentin W. (Богданов Валентин В.) 28
Bojczuk Jewgienia W. (Бойчук Евгения В.) 31
Böll Heinrich 131
Braun Lilly 194
Bredel Willi 155
Brown Penelope 39, 195, 196, 207
Brożek Anna 138
Brussig Thomas 112, 128
Buczyńska-Garewicz Hanna 18
Bühler Karl 23
Bula Danuta 24
Bułgarin Fadiej W. (Булгарин Фадей В.) 62, 112
Bułhakow Michaił A. (Булгаков Михаил А.) 153, 162
Bünting Karl-Dieter 27, 28
Buscha Joachim 174

C

Charciarek Andrzej 24, 199
Cho Yongkil 33
Chomutskij Konstantin I. (Хомутский Константин И.) 27
Chrakowskij Wiktor (Храковский Виктор С.) 30
Chruckij Eduard (Хруцкий Эдуард) 53
Chwedeńczuk Bohdan 18
Ciecierski Tadeusz 39
Cieśla Dominika 19
Cirko Lesław 125, 127, 130

- Conrad Robert (Конрад Роберт) 79, 88
 Coulmas Florian 199
 Czapiga Zofia 199
 Czaruszyn Jewgienij I. (Чарушин Евгений И.) 192
 Czechow Anton P. (Чехов Антон П.) 153, 159
- D
 Daniluk Siemion (Данилюк Семён) 132
 Diwow Oleg (Дивов Олег) 160
 Djakonow Igor M. (Дьяконов Игорь М.) 187
 Döblin Alfred 131, 158
 Dölling Beate 158
 Dombrowskij Jurij O. (Домбровский Юрий О.) 161
 Dominik Hans 162
 Doroszenko Aleksandr W. (Дорошенко Александр В.) 27
 Dowłatow Siergiej (Довлатов Сергей) 131, 192
 Dudincew Władimir (Дудинцев Владимир) 153
 Düffel John von 194
 Duncker Dora 129, 155
 Dürrenmatt Friedrich 151, 188
- E
 Ehrich Veronika 25, 78, 79
 Eichler Wolfgang 27, 28
 Engel Ulrich 20, 21, 27, 33, 55, 156, 169
 Eppeneder Ralf 199
 Erpenbeck Jenny 155
 Ewers Hanns 188
 Exler Andrea 185
- F
 Fiodorowa Ludmiła L. (Фёдорова Лудмила Л.) 25, 26, 102
 Formanowskaja Natalia I. (Формановская Наталья И.) 20, 27, 28, 31, 44, 49, 66, 99–101, 112, 115, 116, 137, 157, 165–167, 179, 180
 Franck Julia 159
 Fuks Grigorij (Фукс Григорий) 60
 Funke Cornelia 132, 152, 155, 156
- G
 Galasiński Dariusz 126
 Gandhi Mahatma 62
 Gehrman Maria 29
 Genazino Wilhelm 193
 Genzmer Herbert 174, 184
 Gierasimow Andriej (Герасимов Андрей) 128, 131, 132, 159, 183
 Gigołaszwilli Michaił (Гиголашвили Михаил) 153
 Głowinskaja Marina J. (Гловинская Марина Я.) 26
 Głuchowskij Dmitrij (Глуховский Дмитрий) 135
 Goffman Erving 195, 196
 Goody Esther N. 39
 Goote Thor 110, 132
 Gorin Grigorij (Горин Григорий) 158
 Gorki Maksym (Горький Максим) 159
 Grabias Stanisław 21, 22
 Grewendorf Gunther von 25
 Grice Herbert Paul 14, 24, 39, 84–86, 100, 125–127, 129, 133, 136–138, 141, 205
 Grigorienko Aleksandr (Тригоренко Александр) 132, 192
 Grochowski Maciej 30
 Grodziński Eugeniusz 24, 36
 Grossmann Siegfried 188
 Grossman Wasilij (Гроссман Василий) 192
 Grybosiowa Antonina 126
 Grzegorzczkowska Renata 14, 101–103, 108, 109, 115, 116
 Guicking Ernst 128, 161
 Guicking Irene 128, 161
- H
 Habrajska Grażyna 141
 Hannover Heinrich 194
 Harras Gisela 89
 Hars Wolfgang 188
 Heinemann Margot 197
 Helbig Gerhard 25, 174
 Hermann Georg 57
 Hermann Judith 184
 Hettche Thomas 185
 Hindelang Götz 12, 25–27, 29, 46, 49, 59, 64–67
 Honowska Maria 24
 Horster Hans-Ulrich 151, 158
- I
 Iwasaki Ejirō 25
 Iwniew Riurik (Ивнев Рюрик) 81

J

Janczak Alicja 31
 Jefimow Igor (Ефимов Игорь) 111
 Jekimow Boris (Екимов Борис) 153
 Jentzsch Kerstin 56, 112, 160, 187, 188
 Jermakowa Olga P. (Ермакова Ольга П.) 25
 Jewsejew Boris T. (Евсеев Борис Т.) 131
 Jochum Michael 187
 Jodłowiec Maria 133
 Josifowa Wiera Je. (Иосифова Вера Е.) 30, 31

K

Kant Hermann 109, 155
 Kantorczyk Ursula 12, 26, 27, 32, 128, 140, 187, 189, 199
 Karielin Lazar (Карелин Лазарь) 151
 Katajew Walentin P. (Катаев Валентин П.) 168
 Kawka Maciej 24
 Kellner Hedwig 155
 Kirilin Anatolij W. (Кирилин Анатолий В.) 167
 Knittel John 133
 Komorowska Ewa 12, 26, 28, 32, 49, 50, 66, 67, 128, 140, 141, 199, 202
 Kondziola-Pich Katarzyna 32, 34, 202
 Koreckij Danił (Корецкий Данил) 148
 Kormer Władimir F. (Кормер Владимир Ф.) 158
 Krausser Helmut 159, 188
 Krapiwın Władisław (Крапивин Владислав) 191
 Kurganskaja S. A. (Курганская С. А.) 187
 Kuryło Elżbieta 24

L

Labocha Janina 27, 29, 37, 38
 Lachur Czesław 157
 Lakoff Robin 14, 39, 127, 205
 Langhoff Wolfgang 155, 160
 Lyons John 14, 137
 Lebert Benjamin 184
 Leech Geoffrey 14, 24, 39, 129, 130, 133, 139, 205
 Levinson Stephen 39, 195, 196, 207
 Linde Jadwiga 100
 Lipatow Wil (Липатов Виль) 168

Ł

Ładinskij Antonin P. (Ладинский Антонин П.) 154

Łuczków Iwona 34

Łukin Jewgienij (Лукин Евгений) 159
 Łysakowa Irina P. (Лысакова Ирина П.) 12, 27, 32, 49, 116, 128, 140, 167, 172, 182, 186, 199

M

Maas Utz 20, 24
 Małysa Oksana 34
 Marcjanik Małgorzata 127
 Marinina Aleksandra (Маринина Александра) 154, 192
 Markowa Jekatierina (Маркова Екатерина) 128
 Masłowa Alina Ju. (Маслова Алина Ю.) 26, 30, 80, 89, 90, 112, 115, 125, 126, 133
 Mayenowa Maria 20
 Melija Marina (Мелия Марина) 154
 Mell Rudolf 189
 Mills Margaret H. 31
 Miłowanow Maksim (Милованов Максим) 166, 172
 Mit'kow Andriej (Митьков Андрей) 149
 Mordiurowa Nonna W. (Мордюкова Нонна В.) 159
 Morgan Jerry 115, 116
 Motorow Aleksiej (Моторов Алексей) 154
 Motsch Wolfgang 25
 Możajew Boris (Можаев Борис) 160
 Muley Johanna 156
 Munsberg Hendrik 156

N

Nabatnikowa Tatjana (Набатникова Татьяна) 135
 Nawacka Jadwiga 24
 Neef Christian 156
 Neutsch Erik 112
 Nęcki Zbigniew 22
 Nikolajew Gienadij (Николаев Геннадий) 131
 Nilin Paweł F. (Нилин Павел Ф.) 154
 Noll Ingrid 155
 Nowak Izabela 26

O

Okudźawa Bułat (Окуджава Булат) 62, 152
 Okuniewskaja Tatjana (Окуневская Татьяна) 154
 Olechnowicz Mścisław 157

- Onipienko Nadieżda K. (Онипенко Надежда К.) 175, 179, 182
 Osang Alexander 159, 194
 Ostanin A. I. (Останин А. И.) 99
 Owieczkin Walentin (Овечкин Валентин) 159
- P**
 Paduczewa Jelena W. (Падучева Елена В.) 25, 124, 126
 Pantielejew Aleksiej I. (Пантелеев Алексей И.) 154
 Pawłow Oleg (Павлов Олег) 162, 176
 Pawłowa Natalia D. (Павлова Наталия Д.) 101
 Pawska Irina (Павская Ирина) 192
 Pietrow Wasilij W. (Петров Василий В.) 19
 Piperek Klaus 29
 Pisarek Larysa 34, 140
 Pisarkowa Krystyna 20, 24, 80, 86, 87, 91–93, 137, 170
 Piskorska Agnieszka 133
 Płatonow Andriej P. (Платонов Андрей П.) 193
 Porayski-Pomsta Józef 99, 103
 Prokop Izabela 23, 26, 33
 Pronin Wiktor (Пронин Виктор) 132
 Pytel-Pandey Danuta 17, 47, 50, 78, 128, 141, 147, 195, 202
- R**
 Rathmayr Renate 30, 33
 Regener Sven 154, 158
 Riabcewa Nadieżda K. (Рябцева Надежда К.) 101
 Rubina Dina (Рубина Дина) 159
 Rudyk Anna 34
 Rybakow Anatolij (Рыбаков Анатолий) 160
 Rytel-Kuc Danuta 55
- S**
 Sadock Jerrold M. 24
 Safranski Rüdiger 149
 Saile Günter 25, 78, 79
 Sapiegina Anna (Сапегина Анна) 147
 Sarancacrał Cerenczimedijn (Саранцацрал Цэрэнчимэдийн) 30
 Sarnowski Michał 17
 Schaff Adam 24
 Scheerbar Paul 131
 Schenzinger Karl 188
 Scherzer Landolf 148
 Schieben-Lange Brigitte 24
 Schilling Ulrike 33, 38, 72
 Schlink Bernhard 183
 Schmidt Wilhelm 25
 Schmidt-Rogge Carl Heinz 133
 Schuder Rosemarie 183, 194
 Schulze Ingo 185, 194
 Searle John R. 14, 18–21, 24, 26, 36, 37, 41, 48, 79, 100, 115, 118, 123, 124, 138, 205
 Seghers Anna 160
 Sidorowa Marina Ju. (Сидорова Марина Ю.) 175, 179, 182
 Siemionowa Aleksandra (Семёнова Александра) 52
 Siwienkowa Marija A. (Сивенкова Мария А.) 124
 Sperber Dan 14, 133–137, 205
 Spirydowicz Olgierd 157
 Spoerl Alexander 188
 Stachowicz Katarzyna 39
 Strawson Peter 24, 86
 Strittmatter Erwin 52, 161
 Strujew Dimitrij (Струев Димитрий) 191
 Suchow Jewgienij (Сухов Евгений) 56
 Sudermann Hermann 131
 Svende Merian 129
 Szczerbakowa Galina (Щербакова Галина) 151
 Szmielow Dmitrij N. (Шмелёв Дмитрий Н.) 25
 Szukszyn Wasilij (Шукшин Василий) 109
 Szymoniuk Maja 24
- T**
 Tabakowska Elżbieta 22, 23
 Tachtarowa Swietłana S. (Тахтарова Светлана С.) 32
 Tarasiewicz Grigorij (Тарасевич Григорий) 148
 Tarkowskij Michaił (Тарковский Михаил) 148
 Tichomirow Oleg (Тихомиров Олег) 153
 Tomiczek Eugeniusz 21, 27, 33, 126, 127, 128, 147, 156, 169, 195, 196, 199
 Traven Bruno 131
 Trifonow Jurij (Трифонов Юрий) 112
 Tucholsky Kurt 60, 188
 Tynianow Jurij N. (Тынянов Юрий Н.) 51
- U**
 Ustinowa Tatjana (Устинова Татьяна) 129, 192
 Uszakowa Tatjana N. (Ушакова Татьяна Н.) 101
 Utiesow Leonid (Утесов Леонид) 131
- V**
 Vanderveken Daniel 19

Vendler Zeno (Вендлер Зено) 112, 186
Venske Regula 155

W

Wahrig Gerhard 46
Wajszczuk Jadwiga 24, 100
Walser Martin 183
Wampiłow Aleksandr (Вампилов Александр) 132
Wałamow Aleksiej (Варламов Алексей) 160, 192
Watzlawick Paul 11
Wawrzyńczyk Jan 157
Weigand Edda 25
Weinreich Jens 156
Wielistow Jewgienij (Велистов Евгений) 150
Wieriesajew Wikientij W. (Вересаев Викентий B.) 158
Wierzbička Anna 14, 20, 99, 104
Wieselowska Tatjana M. (Веселовская Татьяна M.) 12, 27, 32, 49, 116, 128, 140, 167, 172, 182, 186, 199
Wilson Deirdre 14, 133–137, 205
Winogradow Wiktor W. (Виноградов Виктор B.) 156, 157
Winokur Tatjana G. (Винокур Татьяна Г.) 146

Wirtgen Klaus 156
Wiśniakowska Lidia 47
Witkop Philipp 160
Wołodin Aleksandr P. (Володин Alekxywndr П.) 30
Wołos Andriej (Волос Андрей) 150, 153, 159
Wunderlich Dieter 19, 20, 24, 25, 27, 37, 38, 100, 118, 204
Wysoczański Włodzimierz 17, 34, 116

Y

Yakovleva Elena 33

Z

Zadwornaja Jelena G. (Задворная Елена Г.) 124
Zarend Anna 33, 34
Zdunkiewicz Dorota 19, 119
Zhen Chen 132
Zieliński Maciej 26
Ziemiński Zygmunt 26
Ziemska Jelena A. (Земская Елена A.) 25
Zmarzer Wanda 157
Zołotowa Galina A. (Золотова Г.А.) 175, 179, 182
Zujewa Olga (Зуева Ольга) 182

Sprzedaż publikacji
Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego
prowadzi
Dział Sprzedaży
Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel. 71 3752885
e-mail: marketing@wuwr.com.pl
www.wuwr.com.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
zaprasza do swoich księgarni:
• Księgarnia internetowa: www.wuwr.com.pl
• Księgarnia Uniwersytecka
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel. 71 3752923